بۇلاق

4

1988

بۇلاق

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

پەسىللىك ژۇرنىلى

9-يىل نەشرى

ئومۇمىي 25-سان

1988

AltunOq

باش مۇھەررىر: ئابدۇۋېلى خەلپەتوپ.
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن.
مۇھەررىرلەر: نىجات مۇخلىس، پەرىدە ئىمىن، مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت، يالقۇن ئىسمايىل.

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى (ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە):

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇرېشىت ئىسلام، ئابدۇسالام ئابباس، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئابدۇۋېلى خەلپەتوپ، ئابلەت ئۆمەر، ئەخەت ھاشىم، تېيىپجان ئېلىيوپ، رەھمىتۇللا جارى، شەرىپىدىن ئۆمەر، قەييۇم تۇردى، قۇربان بارات، مەمتىمىن يۈسۈپ، مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، مەھەممەت رېھىم، مەھەممەت زۇنۇن، ئوبۇل ئىسلام، ئىبراھىم مۇتىئى، ئىمىن تۇرسۇن.

بۇلاق

بوستاندا

1988 - يىل 4 - سان

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

نۇھ ئەلەيھىسسالام قىسسىسى .... رەبغۇزى (1)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھاجى نۇرھاجى
ئىبراھىم ۋە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام قىسسىسى .... رەبغۇزى (12)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: نىجات مۇخلىس
شېئىرلار .... موللا نىياز (39)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: قادىر بۇلاق
مەسنەۋى ۋە مۇخەممەسلەر .... موللا قۇربان (60)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت ....

شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

نىزامى گەنجەۋى شېئىرلىرىدىن .... (87)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: نىمەتۇللا ئەبەيدۇللا

ئەدەبىي مۇھاكىمە

شائىر خوجا جاھان ئەرشى ۋە ئۇنىڭ شېئىرىي ئىجادىيىتى ھەققىدە....... ئا. مۇھەممەتئىمىن (99)
سەلەي چاققان كىم؟ .... تۇرسۇن قاھارى (116)

مەشھۇر كلاسسىكلار

سەئدى شىرازى.. (120)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

ھۈنەرنىڭ كارامىتى (چۆچەك) .... (123)
رەتلىگۈچى: ئىبراھىم ئىمىن
چۈغۈل دەللىنىڭ ھىيلىسى (چۆچەك) .... (131)
رەتلىگۈچى: ئايگۈل مۆيىدىن
ئالتۇن ئىگەر (چۆچەك) .... (135)
پادىشاھ بىلەن مالچى (چۆچەك) .... (141)
يەككە تاز بىلەن يەتتە تاز (چۆچەك) .... (146)
قەدىمكى لەتىپىلەر .... (149)
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇر چىلاشتۇرغۇچى: ھاكىم مۇسا
مايىمخان قوشاقلىرى .... (164)
توپلاپ رەتلىگۈچى: تۇرسۇن زېرىدىن
سەلەي چاققان قوشاقلىرى .... (171)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ماخمۇتجان ئىسلام
لاپلار .... (175)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ماخمۇت مەھەممەت
چاغاتايچە لۇغەت «ب»، «پ» .... (178)
تۈزگۈچىلەر: غەيرات غەيۇرانى، ئىسمايىل قادىرى.

رەسسام: مەھەممەت ئايۇپ.
خەتتات ۋە نەققاش: نىياز كېرىم (شەرقى).
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ليۇ پېيچىڭ.

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: ئىپارخان. (تەمىنلىگۈچى: شېرىپ خۇشتار)
2 - بېتىدە: ئاتاقلىق تارىخشۇناس ۋە شائىر موللا شاكىر.
سىزغۇچى: سەمەت ئىسمايىل، (تۇنىياز مەتنىياز فوتوسى).
3 - بېتىدە: (يۇقىرىدا) يېگىدىن تېپىلغان «لەيلى - مەجنۇن» (موللا پازىل) نىڭ قول يازما نۇسخىسىدىكى ئايرىم بەتلەرنىڭ فوتو سۈرىتى. (تۆۋەندە) موللا قۇربان ۋە موللا نىياز ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخىسىدىكى ئايرىم بەتلەردىن ئېلىنغان فوتو سۈرەتلەر.
4 - بېتىدە: ئىراق پايتەختى باغداتتىكى «زەۋرا» سەيلىگاھىغا ئورنىتىلغان فارابى ھەيكىلى، (ئابدۇرۇپ پۇلات فوتوسى).

«قىسسەئى ئەنبىيا»

رەبغۇزى

نۇھ ئەلەيھىسسالام قىسسىسى

نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەسلى ئىسمى «لەكەب» ئىدى، ئۇ تولا يىغلىغانلىقى ئۈچۈن «نۇھ» دەپ ئاتالدى. نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ يىغلىشىنىڭ سەۋەبلىرى مۇنۇلار ئىدى:

بىر كۈنى شەيتان ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنىڭغا ناھايىتى كۆپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— ئەي مەلئۇن! سەن نېمىگە مۇنچىۋالا خوشامەت قىلىسەن؟ — دەپ سورىدى. شەيتان:

— ئەي نۇھ، بۇ ئالەمنىڭ خەلقى سېنىڭ بىر دۇئايىڭ بىلەن دوزاخقا چۈشۈپ، ھەممە دوزاخلار ئادەملەر بىلەن تولدى. مەن غەم - غۇسسىدىن خالاس بولدۇم. ئەگەر سەن دۇئا قىلىپ مۇشۇنچە ئادەمنى يوقاتمىغان بولساڭ، بۇ خەلقتىن قانچىلىغان پەيغەمبەر، ئەۋلىيا، ئالىم، زاھىد، پەزىلەتلىك تەقۋادارلار دۇنياغا كەلگەن بولاتتى. ئۇلار ماڭا كۈندە مىڭ مەرتىۋە لەنەت ياغدۇرغان بولاتتى. ئەمدى مانا بۇلار ھەممىسى يوق بولدى. ماڭا سەندەك يەتكۈزۈپ خىزمەت قىلغان كىشى يوق. مەن شۇڭا سەندىن بەكمۇ مىننەتدارمەن، — دېدى. بۇنى ئاڭلىغان

نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— نېمىشقىمۇ سەۋرى قىلماي، بىتاقەتلىك قىلغاندىمەن، — دەپ پۇشايمان قىلىپ يىغلىدى.

يەنە بىر كۈنى بىر ئىت نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىۋىدى، نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— ئەجەبمۇ سەت ئىتكىنا، — دېدى. ئىت:

— سەن نەقىشنى ئەيىبلەمسەن ياكى نەققاشنىمۇ؟ ئەگەر نەقىشنى ئەيىبلىمەكچى بولساڭ، مەن ئۆز مەيلىمچە بۇنداق سەت بولۇۋالغان ئەمەسمەن. ئەگەر نەققاشنى ئەيىبلىگەن بولساڭ، نەققاش باشقا بىرسى ئەمەس، ئۇلۇغ تەڭرىنىڭ ئۆزىدۇر، — دېدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام دېگەن سۆزىگە پۇشايمان قىلىپ ھەددى - ھېسابسىز يىغلىدى.

بىر كۈنى تەڭرىدىن:

— ئەي نۇھ، كوزا ياسىغىن، — دېگەن پەرمان كەلدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام نۇرغۇن كوزىلارنى ياساپ پۈتكۈزگەندىن كېيىن تەڭرى ئۇنىڭغا:

— كوزىلارنىڭ ھەممىسىنى سۇندۇرۇۋەتكىن! — دېدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام

ياسىغان كوزىلىرىنىڭ ھەممىسىنى سۇندۇرۇۋەتتى ۋە:

— ئەي ئۇلۇغ تەڭرىم! كوزا ياسىغىن، دەپ پەرمان قىلدىڭ. جاپا - مۇشەققەت بىلەن كوزىلارنى ياساپ پۈتتۈرسەم سۇندۇرغىن، دېدىڭ. كوزىنىڭ ھەممىسىنى سۇندۇرۇۋەتتىم. مېنىڭ مېھنىتىمنى زايا قىلغىنىڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سورىدى.

تەڭرى:

— ئەي نۇھ، سەن بەش - ئالتە كۈن مېھنەت قىلىپ ياسىغان كوزىلىرىڭنى سۇندۇرۇشقا كۆزۈڭ قىيماي مېھنىتىم زايا بولدى، دەيسەن. ئويلاپ باق، مەشرىقتىن - مەغرىبكىچە بولغان ئارىلىقتا نۇرغۇن ئادەملەر بار ئىدى. قانچىلىغان پەيغەمبەر، ئەۋلىيا، ئالىم، پازىل، زاھىدلار بار ئىدى. ئۇلار ناماز ئوقۇپ، روزا تۇتۇپ، زىكرى - تەسبىھ بىلەن مەشغۇل ئىدى. سەن «ھەممىسىنى يوقاتقىن!» دەپ دۇئا قىلدىڭ. مەن ئىجابەت قىلىپ ھەممىسىنى يوق قىلدىم. ئەجەبا مەن «شۇنچە ئادىمىمنى نېمىشقا يوقاتقىن دەيسەن؟» دېمىدىمغۇ، — دېدى.

نۇھ ئەلەيھىسسالام بۇنىڭدىن خىجىل بولۇپ قاتتىق يىغلاپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ «نۇھ» دەپ ئاتالدى.

نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدا مەشرىقتىن - مەغرىبكىچە بولغان يەر يۈزىدە ئىنسانلار ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن بولۇپ، ئۆگزىدىن - ئۆگزىگە ئۆتۈپ باشقا مەملىكەتلەرگە يېتىپ بارغىلى بولاتتى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن يەر يۈزىدە ئاشلىق تېرىيدىغان يەر قالماي، ئات - ئۇلاغلار بىلەن تاغ - تاشلارنىڭ ئۈستىگە توپا توشۇپ ئاشلىق تېرىشاتتى. جاھان ھېچقاچان شۇ چاغلاردىكىدەك ئاۋات بولمىغانىدى.

ئىدرىس ئەلەيھىسسالامدىن كېيىن نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپ، ئىسلام دىنى يوقالدى. ھەممە ئالەمنى بۇزۇقچىلىق، گۇناھلار قاپلاپ كەتتى، ئادەملەر ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈندى. ھابىلنىڭ ئەۋلادى ھەممىسى شەھەرلەردە، ئىمارەتلەردە ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئەۋلادى ناھايىتى چىرايلىق ئىدى. قابىلنىڭ ئەۋلادىنىڭ ئەرلىرى بەكمۇ سەت، كۆرۈمسىز بولۇپ، ئاياللىرى چىرايلىق ئىدى. ئۇلارنىڭ ھېيتتا دۇمباق چېلىش ئادىتى بار ئىدى. بىر كۈنى ئۇلار ھېيت مۇناسىۋىتى بىلەن دۇمباق چېلىپ خەلقنى يىغدى. ھەزرىتى شىش ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمىدىن بىر ئادەم كېلىپ ئۇلارنىڭ ئويۇنلىرىنى تاماشا قىلدى. بۇ ئادەم ئاياللارنى كۆرۈپ بەكمۇ زوقلاندى ۋە بېرىپ باشقا يىگىتلەرگە بۇلار توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. يۈزدەك يىگىت ئۇ ئاياللارغا قىزىقىپ، ئۇلارنى كۆرگىلى باردى. ئۇلار بۇ يەردىكى بەزى پاھىشە ئاياللار بىلەن تونۇشتى. كېيىن باشقا ئادەملەرمۇ كېلىشكە باشلىدى. بۇ يەردە شۇنىڭدىن كېيىن پىسقى - پاسات، قەبىھ ئىشلار يۈز بېرىشكە باشلىدى. بۇ خەلقلەرنى توغرا يولغا دەۋەت قىلىشقا تەڭرىدىن نۇھ ئەلەيھىسسالامغا: «ئىننا ئەرسەلنا نۇھەن ئىلاقەۋمىھى ئەنئەنزىر قەۋمەكە مىن قەبلى ئەن يەئتىيەھۇم ئەزابۇن ئەلىم» (بىز ھەقىقەتەن نۇھنى قەۋمىگە «قەۋمىڭگە قاتتىق ئازاب كېلىشتىن بۇرۇن ئۇلارنى ئاگاھلاندۇرغىن» دەپ ئەۋەتتۇق①)، — دەپ پەرمان بولدى.

① قۇرئان كەرىم، 71 - سۈرە 1 - ئايەت.

هەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامۇ: «مېنىڭ پەرزەنتىم بولساڭلەر قابىلنىڭ ئەۋلادىدىن ھەرگىز ئۆيلەنمەڭلەر ۋە قىز بەرمەڭلەر»، دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى.

بىر كۈنى، كەلگەن يىگىتلەرنىڭ ھەممىسى بىر خوتۇنغا يېپىشتى. بۇ ئاياللار كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىززەتلەپ قارشى ئالاتتى. بۇ يىگىتلەرنى ئىزلەپ كەينىدىن بىرنەچچە كىشى كەلدى. پاھىشە ئاياللار ئۇلارنىمۇ تۇتۇۋېلىپ ئازدۇرۇپ، پىسقى - پاسات، زىنا ئىشلارغا باشلىدى. ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە كۆڭۈللىرى چۈشۈپ قېلىشىپ ئەر - خوتۇن بولۇشتى. شۇنىڭ بىلەن قابىلنىڭ ئەۋلادى ناھايىتى كۆپىيىپ كەتتى.

ئادەم ئەلەيھىسسالام ۋاپات بولغاندىن كېيىن قابىلنىڭ ئەۋلادىدىن بەزىلەر «ئاتا - بوۋىمىزنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلساق» — دېيىشتى. بۇنىڭغا بەزىلەر ئۇنىمىدى. بىر كۈنى شەيتان كېلىپ قابىلنىڭ ئەۋلادلىرىغا:

— مەن ياغاچچى بولىمەن. سىلەرگە بىر سۈرەت (ھەيكەل) ياساپ بېرەي. شۇ سۈرەتنى تاۋاپ قىلساڭلار، ئادەم ئەلەيھىسسالامنى تاۋاپ قىلغاندەك بولۇسىلەر، — دېدى. ئۇلار ماقۇل بولدى. شەيتان شۇ زامان ئۇلارغا سۈرەت ياساپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇتقا باش ئۇرۇشقا باشلىدى. بۇتپەرەسلىك ئەنە شۇ چاغدىن باشلانغانىدى.

بۇ چاغلاردا دۇنيادا ئادەم شۇنچىلىك كۆپ ئىدىكى، بىر - ئىككى ئاي سەپەر قىلسىمۇ پۈتۈنلەي كوچا بىلەن يۈرەتتى. ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالامغا تەڭرىدىن:

— كاپىرلارنى بۇتقا ۋە ئوتقا سەجدە قىلىشتىن قايتۇرۇپ، مېنىڭ بىرلىك ۋە بارلىقىمنى، ئۆزۈڭنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى تەرغىب قىلغىن. ماڭا ئۇلار ئىبادەت قىلسۇن. ئۇ چاغدا ئاخىرەتتە ئۇلارغا جەننەت ئاتا قىلىمەن. جەننەتتە تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغۇزۇپ تاج ۋە سەلتەنەت كىيىملىرىنى كىيدۈرىمەن. تۈرلۈك نازۇنېمەتلەرنى ئىنئام قىلىمەن. ئەگەر سېنىڭ دەۋەت قىلىشىڭغا ئۇنىماي مېنىڭ پەرمانىمنى تۇتمىسا، ئىمان - ئىسلامنى قوبۇل قىلمىسا ئۇلارنى تۈرلۈك ئازابلارغا دۇچار قىلىمەن. ئاخىرەتتە ئەبەدىلئەبەد دوزاختىن خالاس قىلمايمەن! — دېگەن پەرمان كەلدى. ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— ئەي تەڭرىم، دۇنيا چوڭ، ئادەم بەك كۆپ تۇرسا، مۇنچىۋالا ئادەمگە يالغۇز ئۆزۈمنىڭ كۈچى يېتەرمۇ؟ ئۇلار مېنىڭ دېگەنلىرىمگە ئۇنىمىسا قانداق قىلىمەن؟ — دېدى. تەڭرىدىن:

— ئەي نۇھ، قورقمىغىن. مېنىڭ يارلىقىمنى يەتكۈزگىن! — دېگەن خىتاب كەلدى.

ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالام كاپىرلارغا ھەر بىر كوچىدا، بازارلاردا تۇرۇپ نەسىھەت قىلدى. تەڭرىنىڭ ئەمىر ھۆكۈملىرىنى يەتكۈزدى. كاپىرلار نۇھنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشۈپ «بۇ جىن تەگكەن ئادەم بىھۇدە سۆزلەرنى دەۋاتىدۇ» دەپ، تاش - خىشلار بىلەن ئۇرۇپ، باشلىرىغا تۇپا چاچتى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— ئەي تەڭرىم، بۇلارغا قانچە نەسىھەت قىلسامۇ قوبۇل قىلمىدى. بۇلارغا نەسىھەت قىلغىلى ئۈچيۈز ئەللىك يىل بولدى. شۇنچە يىلدىن بۇيان ئاران

سەكسەن ئادەم مۇسۇلمان بولدى. مەن نەسىھەت قىلسام كۈندىن ـ كۈنگە ئاھانەت ۋە كۈلپەتكە قېلىۋاتىمەن، — دېدى. تەڭرى:

— سەبرى قىلغىن، — دېدى. كاپىرلار بالا ـ چاقىلىرىغا:

— ھېلىقى جىن تەگكەن بوۋاينىڭ سۆزىگە كىرمەڭلار. قولۇڭلاردىن كەلسە ئىزا ـ ئاھانەت قىلىڭلار، — دەپ ۋەسىيەت قىلاتتى. بىر كاپىرنىڭ بالىسى «مەن چوڭ بولغۇچە بۇ بوۋاي يا بار بولىدۇ، يا يوق بولىدۇ. كېيىن ئۇرىمەن دېگۈچە ھازىرلا ئۇرۇۋالايچۇ، — دەپ، بىر پارچە تاش بىلەن نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشىغا ئۇرۇۋىدى، بېشى يېرىلىپ قان ئېقىشقا باشلىدى. ئۇ:

— ئەي تەڭرىم، ماڭا بۇ نېمىدېگەن ئىزا ـ ئاھانەت؟ ئەمدى سەبرى ـ تاقىتىم قالمىدى. چوڭلىرىغۇ ئۇرىدۇ، ئالتە ياشلىق بالىسىمۇ بۇ ئازابنى سېلىۋاتىدۇ، — دېدى. تەڭرى:

— ئەي نۇھ، نۇرغۇن تېرەك كۆچىتى تىككىن، — دېدى. نوھ ئەلەيھىسسالام نۇرغۇن تېرەكلەرنى تىكتى. ئاردىن قىرىق يىل ئۆتتى. بىرەر قېتىممۇ يامغۇر ياغمىدى. كاپىرلارنىڭ خوتۇنلىرى، يىلقىلىرى، كالىلىرى، قارا ماللىرى تۇغمىدى. بۇلاقلار قۇرۇپ كەتتى. نۇھنىڭ تىككەن كۆچەتلىرى چوڭايدى.

شۇ چاغدا تەڭرىدىن:

—ئەي نۇھ، ئەمدى تېرەكلەرنى كەسكىن. توپان بالاسى ئەۋەتىمەن. شەرقتىن ـ غەربكىچە پۈتۈن دۇنيا سۇغا تولىدۇ. سۇ ئەڭ ئېگىز تاغلاردىنمۇ قىرىق قەرى① يۇقىرى چىقىدۇ. ھېچقانداق جانىۋار تىرىك قالمايدۇ. سەن كېمە ياسايسەن. كېمىگە كىرگەن جانلىقلار تىرىك قالىدۇ. قالغانلار ھەممىسى ئۆلىدۇ، — دېگەن خىتاب كەلدى.

نۇھ ئەلەيھىسسالام تېرەكلەرنى كېسىپ تاختاي تىلدى. تاختايلارنى تۇتاشتۇرۇشقا تۆمۈرلەرنى تەييارلىدى. ئۇلار كېمىنى ئۈچ قەۋەتلىك قىلىپ ياسىماقچى بولۇشتى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— شىر، ئېيىق، بۆرە، قوي، قۇشقاچ، قۇرغۇيلار بىر ـ بىرىگە دۈشمەن. ئۇلار بىر ـ بىرىنى تۇتۇپ يېسە قانداق قىلىمەن؟ — دېدى. تەڭرى:

— ئەي نۇھ، ئۇلار بىر ـ بىرىگە ھەرگىزمۇ چېقىلمايدۇ، — دېدى.

تاختايلارنى يونۇپ، ھەر بىر تاختايغا بىر پەيغەمبەرنىڭ ئىسمىنى پۈتۈپ چىقتى. كېمە ياغىچىغا تۆت پارچە تاختاي كەملەپ قالدى. بۇ تۆت پارچە تاختاي بولمىسا كېمە پۈتمەيتتى. نۇھ بۇ تاختايلارنى قانداق ھەل قىلىش ھەققىدە تېڭىرقاپ تۇرغىنىدا تەڭرىدىن:

— ئەي نۇھ، نىل دەرياسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر چىنار بار. شۇنى ئەكىلىپ يارساڭ تۆت پارچە تاختاي بولىدۇ، — دېگەن خىتاب كەلدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— ئەي تەڭرىم، نىل دەرياسىنىڭ بۇ يەر بىلەن بولغان ئارىلىقى ئۈچ ئايلىق يول تۇرسا ئۇ چىنارنى يالغۇز ئەپكىلىشكە ئاجىزلىق قىلىمەن، — دېدى. تەڭرى:

— ئەي نۇھ، ئاج ئىبىن ئۇنۇقنى بىر قېتىم تويغۇزۇشقا ۋەدە قىلىپ، چى-

① قەرى — ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى.

غارنى شۇنىڭغا كۆتۈرگۈزۈپ ئەپكەلگەن،— دېدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— ئۇ مىسك پاتمان ئۇننىڭ ئېشىغا تويمايدۇ. مەن ئۇنچىۋالا يېمەكلىكنى نە- دىن تاپىمەن؟—دېدى. تەكرىدىن:

— ئەي نۇھ، غەم قىلما! ۋاقتى كەلگەندە ئۇنى ئۆزۈم تويغۇزىمەن،— دېگەن ندا كەلدى.

ئاج ئىبىن ئۇنۇقنىڭ ۋەقەسى

نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدا ئاج ئىبىن ئۇنۇق ئىسىملىك بىر كىشى بار ئىدى. ئۇنۇق ھەزرىتى ئادەم ئەلەي- ھىسسالامنىڭ قىزى بولۇپ، ئاج ئۇنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ يول ماڭسا ئىككى قەدە- مىنىڭ ئارىلىقى بىر كۈنلۈك يول كېلەت- تى. ئوزۇقىغا جاڭگاللاردىكى ئورمان ئالا قاغىسىنى يېغىپ، قانات-قۇيرۇقى بىلەن قوشۇپلا ئاغزىغا سېلىپ يەيتتى. دەريا- دىن يوغان-يوغان بېلىقلارنى تۇتۇۋېلىپ، ئاپتاپقا قاخلاپ پىشۇرۇپ يەيتتى. ئاج توپاندا ھالاك بولمىغانلىقى ئۈچۈن كاپىر ئەمەس ئىدى. ئۇ دەريا ياقىسىدىكى جاڭ- گاللاردا يۈرەتتى. توپان سۈيى ئاران ئۇنىڭ تىزىغا كەلگەنىدى. ئۇ خوتۇننى بەكمۇ كۆنلەيتتى. ئۇ بىر قىزنى تاغنىڭ ئۈستىگە ئەپچىقىپ، ھېچكىم كۆرمەيدىغان جايغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ قىزنى ھەتتا قۇشلارمۇ كۆرمەيتتى. ئاج ئىبىن ئۇنۇقنىڭ مەقسىتى، قىز چوڭ بولغاندا ئۇنى ئۆزىگە جۈپ قىلىش ئىدى. يىللار ئۆتۈپ قىز چوڭ بولدى. ئاج ئىبىن ئۇنۇق ئۇنىڭغا تەلەپ قويدى. قىز ئۇنىڭدىن قورقۇپ ئۇنىمىدى. ئەتىسى قىز سىرتقا چىقىپ تاغنىڭ يامرىلىغا كەلدى. ئۇ يەردە ئۇنى بىر يىگىت كۆرۈپ قالدى ۋە ئۇنىڭغا مەيلى چۈشۈپ قالدى. يىگىت قىز بىلەن بىرگە بولۇشقا ھېچ ئامال تاپالماي، بىر مومايىنى تېپىپ ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ ئەھۋالى- نى ئېيتتى. موماي:

— سەن ياغاچچىغا ئۆزۈڭ ياتقۇدەك بىر ساندۇق ياسىتىپ ئېلىپ كەلگىن،— دېدى. يىگىت بېرىپ ساندۇقنى ياستىپ ئەپكەلدى. موماي يىگىتنى ساندۇققا سو- لاپ، ئۇنى تاغنىڭ تۈۋىگە ئاپىرىپ ساند- دۇقنىڭ قېشىدا ئولتۇردى. بۇ يەرگە ئاج يېتىپ كەلدى. موماي يىغلاپ تۇرۇپ:

— بۇ ساندۇقتا كىشىنىڭ ئامانىتى بار ئىدى. شۇنى سەن ساقلاپ بەرگەن بولساڭ،— دېدى. ئاج ساندۇقنى ئۆيىگە ئاپىرىپ بىر بۇلۇڭدا قويدى. ئاج ھەر كۈنى ئۆيدىن چىقىپ كېتەتتى. قىز بول- سا ساندۇقنى ئېچىپ يىگىت بىلەن ئەيش- ئىشرەت قىلاتتى. شۇ ھالدا بىرنەچچە كۈن ئۆتتى. بىر كۈنى ئاج ئۆيىگە قاي- تىپ كېلىپ، بىر ئادەمنىڭ ئىزىنى كۆرۈپ قالدى، ۋە:

— بۇ يەرگە كىم كەلدى؟— دەپ سورىدى. قىز:

— ھېچكىم كەلمىدى،— دېدى. ئاج ساندۇقنى ئېچىپ يىگىتنى كۆردى. قات- تىق غەزەپلەنگەن ئاج ھېلىقى موماي، قىز، يىگىت ئۈچەيلەننى بىر يەردە تۇر- غۇزۇپ بېشىغا چوڭ تەرەت قىلىۋىدى، ئۇلار كۆمۈلۈپ قالدى.

ئاج بىر كەتتىنىڭ خەلقىغە ئاچچىقى

کەلسە بىر پۇتىنى کەنتنىڭ بۇ بېشىدا، يەنە بىر پۇتىنى ئۇ بېشىدا قويۇپ تەرەت قىلسا، کەنت کۆمۈلۈپ قالاتتى.

رۇم ۋىلايىتىدە بىر شەھەر بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئوتۇن ئەپكىلىدىغان يېرى يىراق ئىدى. خەلقلەر ئاجنى چاقىرىپ:

— سەن بىزگە ئوتۇن ئەپكىلىپ بەرسەڭ، بىز ساڭا ئوزۇق يىغىپ بېرەيلى،— دېدى.

ئاج ھەر كۈنى جاڭگالدىن ئوتۇن ئەپكىلىپ، شەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا قوياتتى. يىغقان ئوتۇن يىگىرمە ئوتتۇز مىڭ ئۆيلۈككە يېتەتتى. ئۇلار شەھەرنىڭ سىرتىغا ئىككى كۆل كولىدى. ھەر بىر كۆلنىڭ ئورنى بىر پاتمانلىق يەر ئىدى. ھەر ئۆيلۈك بىر تاۋاقتىن تاماق ئەپچىقىپ بۇ كۆللەرگە قۇياتتى. ئاج كۆلگە قۇيۇلغان ئاش بىلەن ناننى يەيتتى. ئۇ ئۆمرىدە تويغۇچە تاماق يەپ باققان ئەمەس ئىدى.

ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالام: «ماڭا چىنار ئەپكىلىپ بەرسەڭ مەن سېنى تويغۇزۇپ قوياي،— دېۋىدى، ئاج خۇشال بولۇپ:

— سەن ئۆزۈڭ بېرىپ بىرنى تاللىساڭ، شۇنى ئەپكىلىپ بېرەي،— دېدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— مەن سېنىڭ بىلەن تەڭ ماڭالمايمەن،— دېدى. ئاج ئۇنى كۆتۈرۈۋالدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام يوغانلىقى يىگىرمە قەرى، ئېگىزلىكى توقسان قەرى كېلىدىغان بىر تۈپ چىنارنى كۆرسەتتى. ئاج ئۇنى دەريانىڭ لېۋىدە تۇرۇپ، يۈزمىڭ پاتمان لايقا-پاتقاقلىرى بىلەن قوشۇپ يۇلۇۋالدى. ئۇ ئەتىسى نۇھ ئەلەيھىسسالامنى چىنار بىلەن قوشۇپ دۈمبىسىگە ئارتىپ قايتىپ كەلدى. بۇ چىنارنى تىلىۋىدى، تۆت پارچە تاختاي چىقتى. تاختايلارنى يونۇپ نەقىش چىقارماقچى بولۇۋىدى، چاھارىيارلارنىڭ ئىسىملىرى پۈتۈلۈپ چىقتى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— بۇلار كىملەرنىڭ ئىسىملىرىدۇر؟— دەپ سورىۋىدى، تەڭرىدىن:

— ئەي نۇھ ئۇ ئىسىملاردىكى كىشىلەر دوستۇم مۇھەممەدنىڭ تۆت يارى بولىدۇ،— دېگەن خىتاب كەلدى. بۇ چاغدا ئاج:

— ئەي نۇھ، ئەمدى ماڭا تويغۇدەك تاماق بەرگىن،— دېدى. ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالام تەڭرىگە مۇناجات قىلدى. تەڭرى جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامغا:

— ئاج تويغۇدەك ئوزۇقلۇق ئېلىپ كەل،— دەپ پەرمان قىلدى. جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام ئىككى نان ئېلىپ كەلدى. ۋە:

— بۇنى «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دەپ ئاغزىغا سالسۇن،— دېدى. ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— ئەي ئاج، شۇم نەپسىڭنى تويغۇزۇپ قوياي،— دېدى. ئاج كۈلۈپ كېتىپ:

— ئەي نۇھ، مېنى مەسخىرە قىلىۋاتامسەن؟ مەن مۇنداق ناندىن كۈنىگە نەچچە مىڭنى يېسەم ماڭا ناشتا بولمايدۇ،— دېدى. بۇ چاغدا ھەزرىتى نۇھ بىر ناننى ئۇشتۇپ:

— «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دېگىن،— دېدى. ئاج بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دېيىشىگە نۇھ ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر پارچە ناننى سېلىپ قويدى. ئاج

Altun Oq

نانىنى چايناپ يۇتتى. قارنى تويغاندەك بولدى، ئاچ نانىنىڭ قالغىنىنى ئاغزىغا سېلىپ يۇتسۇدى، قورسىقى تويدى. ئاچ ئارزۇسىغا يەتتى. ئۆمرىدە بىر قېتىم مۇرادى ھاسىل بولدى. ئاچ قالغان بىر نانىنى ئېلىپ، يەنە ئوتۇنچىلىققا ماڭدى.

بىر كۈنى ئاچ دەريا ياقىسىدا بىر پۇتىنى ئۇ قىرغاقتا، بىر پۇتىنى بۇ قىرغاقتا سۇنۇپ بىر تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى. شۇ چاغدا ئەزرائىل ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭ جېنىنى ئالدى. ئۇنىڭ بىر پاقالچىقى دەرياغا كۆۋرۈك بولۇپ قالدى. بىرقانچە يىلدىن كېيىن كىشىلەر پاقالچاق سۆڭىكىنىڭ ئىككى بېشىنى تېشىپ ئىلىك ئورنىدىكى كاۋاكتىن كارۋانلار يولى ئاچتى، ئىككى ياقتىن تەڭلا ماڭغان تۆگىلەر بىر-بىرىگە تاقىشىپ ئۆتۈشەلمەي قالغاندىن كېيىن كىشىلەر ئىلىك سۆڭىكىنىڭ ئىككى بېشىغا ناغرا ئورناتتى. قايسى تەرەپتىن كارۋان كىرسە شۇ ياقتىن ناغرا ئاۋازى ئاڭلىناتتى. سۆڭەك كونىرىغانسېرى ئۇنى ياغلاپ تۇرىدىغان بولۇشتى. رىۋايەتتە، تاكى سۇر تارتىلغىچە ئاچنىڭ ئىلىك سۆڭىكى بۇ دەرياغا كۆۋرۈك بولۇپ تۇرۇۋېرىدۇ، دېيىشىدۇ.

يەنە **بىر رىۋايەتتە** مۇنداق دېيىلىدۇ: ئاچ **ھەزرىتى مۇسا** ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىغىچە **ياشىغانىدى**. ئۇ مۇسا ئەلەيھىسسالامنىڭ چېرىكلىرىنى كۆرۈپ «ئۇلارنى ئۆلتۈرىمەن» دەپ، بىر تاغنى قومۇرۇۋېلىپ بېشىدا كۆتۈرۈپ كەلگەنىدى. تەڭرى تۆمۈر تۇمشۇققا «تاغنى تەشكىن!» دەپ پەرمان قىلدى. تۆمۈر تۇمشۇق تاغنى تەشكەندى، بۇ تاغ ئاچنىڭ بوينىغا سېپىلىپ قالدى. ئاندىن ھەزرىتى مۇساغا تەڭرىدىن:

— ھاساڭ بىلەن ئۇرغىن! — دېگەن پەرمان بولدى. مۇسا ئەلەيھىسسالام خاسىيەتلىك ھاسىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئۆزى ئون ئىككى گەز يۇقىرى سەكرەپ تۇرۇپ بىرنى ئۇرۇۋېدى، ئاچ يىقىلدى. ئاندىن ھەممىسى ئولىشىپ كېلىپ كېسەك بىلەن ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ پاقالچاق سۆڭىكىنى نىل دەرياسىغا كۆۋرۈك قىلدى. تۆمۈر تۇمشۇقنىڭ بۇ خىزمىتىدىن خۇشاللانغان مۇسا ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا دۇئا قىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ھەممە جانىۋارلار ئارىسىدا ئىززەتلىك بولدى.

ئەلقىسسە، نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ تاختايلارنى تەييارلاۋاتقىنىنى كۆرگەن كاپىرلار:

— بۇ نېمە قىلىۋاتىدۇ؟ — دېيىشىپ بىر-بىرىدىن سورىشاتتى. ھەزرىتى نۇھ:

— دۇنيانى سۇ باسىدۇ. كىمكى «لائىلاھە ئىللەللاھ نۇھ نەبىيۇللاھ» دېسە، تەڭرىنىڭ ھەققەتەن بار ۋە بىر ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ، بۇ كېمىگە كىرسە، ئۇ سۇدا ھالاك بولمايدۇ، — دەيتتى. كاپىرلار ئۇنى مەسخىرە قىلىشىپ قايتىپ كېتەتتى، ئاخىر كېمە پۈتتى. بىر كېچىسى كاپىرلار يىغىلىپ كېلىپ كېمىنىڭ ئىچىگە تەرەت قىلىپ تۇشقۇزۇۋەتتى، ئۇنى تازىلاشنىڭ ھېچ ئامالى بولمىغاچقا، بىرنەچچە كۈندىلا بۇ نىجاسەتلەر قۇرتلاپ، ھەر بىر قۇرت يىلاندەك يوغىناپ كەتتى. نۇھ ئەلەيھىسسالام تەڭرىگە مۇناجات قىلىپ:

— ئەي تەڭرىدىم، كېمىنى كاپىرلار گەندە بىلەن تۇشقۇزدى. ئەمدى ئۇنى

قانداق تازىلايمەن؟ــ دېدى. تەگرىدىن:
ــ غەم يېمە، نىجاسەتنى ئۇلار ئۆز-
لىرى تازىلاپ بېرىدۇ،ــ دېگەن خىتاب
كەلدى.

بىرقانچە كۈنلەر ئۆتتى. كاپىرلار-
نىڭ ھەممىسى موخو كېسىلگە گىرىپتار
بولدى. چوڭ - كىچىك ھەممىسىنىڭ قاش-
كىرپىك، چاچ - ساقاللىرى چۈشۈپ كەت -
تى. ئۇلار ئاغرىق ئازابىغا تاقەت قىلالماي،
«بۇنداق جاپا تارتىپ ياشىغۇچە كېمىدىكى
ئىچىپ كەتكەن نىجاسەتنى يەپ ئۆلگىنى-
مىز ياخشى ئوخشايدۇ» دېيىشىپ، ھېلىقى
نىجاسەتلەردىن تويغۇچە يېگەنىدى، كې -
سەلدىن ساقىيىشتى. ئۇلار بېرىپ باشقىلار-
غا بۇ ئەھۋالنى ئېيتتى. بۇ خەۋەرنى
ئاڭلىغانلار بىر - بىرلەپ بېرىپ نىجاسەتنى
يېگەنىدى، كېسەلدىن ساقىيىشتى. كېيىن
قالغان كاپىرلار گەندىلەرنى تالىشىپ بىر-
بىرىنىڭ باش - كۆزىنى يېرىشتى. قول-
پۇتلىرىنى سۇندۇرۇشتى. نىجاسەتلەر
تۈگىۋىدى، ئۇلار كېمىنى يۇيۇپ سۈيىنى
ئىچىشتى. ئاخىر كېمىنى كاپىرلار ئۆزلى-
رى تازىلاشتى. ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسا-
لام كوچىمۇ - كوچا، مەھەللىمۇ - مەھەللە،
شەھەرمۇ - شەھەر يۈرۈپ كاپىرلارنى
مۇسۇلمان بولۇشقا دالالەت قىلسا، ئۇلار
قوللىرىغا تاياق - توقماق، خىش - كېسەك-
لەرنى ئېلىپ نۇھنى ئۇراتتى. ئاخىر ئۇ:
ــ ئەي تەگرىم، توپان ئەۋەتمەن
دېۋىدىڭ، ھازىرغىچە ئەۋەتمەيسەنغۇ؟ــ
دېدى. تەگرىدىن:
ــ ئەي نۇھ، ئەمدى بارلىق جان-
ۋارلاردىن بىر جۈپتىن ئەپكىلىپ كېمىگە
سالغىن. ئەتە كېچىدە بالا - قازا ئەۋەتى-
مەن،ــ دېگەن خىتاب كەلدى. ھەزرىتى
نۇھ:
ــ يالغۇز ئۆزۈم شۇنچە نۇرغۇن
جانۋارلارنى جۈپتى بىلەن قانداقمۇ ئەپ-
كىلىپ بولارمەن؟ دېدى. تەگرى:
ــ ئەتە مەن ھەممىسىنى جۈپتى
بىلەن كېمىنىڭ يېنىغا ئەۋەتىمەن،ــ دېدى.

ئەتىسى ھەممە جانۋارلاردىن بىر
جۈپتىن ھازىر بولدى. نۇھ ئۇلارنى كې -
مىگە سالدى. ھەر خىل مېۋە ۋە گىياھ-
لارنىڭ ئۇرۇغىدىن ئالدى. بۇ چاغدا
جەمئىي سەكسەن ئادەم مۇسۇلمان بولغا -
نىدى. ئۇلارمۇ كېمىگە چىقتى. نۇھ كېمى-
نىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىگە ئۇچار قۇشلارنى،
ئىككىنچى قەۋىتىگە ھەزرىتى ئادەم ئەلەي-
ھىسسالامنىڭ جەسىتىنى قويدى ۋە ئۇنىڭ
يېنىغا ئادەملەرنى ئولتۇرغۇزدى. ئاستىنقى
قەۋىتىگە پىلدىن - چۈمۈلىگىچە بولغان
بارلىق هايۋاناتلارنى سالدى. ئەڭ كىچىك
جانۋارلارنى چوڭلىرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا
دەسسىلىپ قالمىسۇن دەپ، ئۆزلىرىنىڭ
يېنىغا ئەپچىقىۋالدى.

ئەتىسى كۈن چىقىلىپ چىققان
چاغ ئىدى. بىر ئايال تونۇرغا نان يېقى-
ۋاتاتتى. تونۇردىن سۇ چىقىشقا باشلىدى.
بىر ئازدىن كېيىن ھەممە يەردىن سۇ
چىقىپ، يامغۇر يېغىشقا باشلىدى. يەر
يۈزى سۇغا تولۇپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن
كاپىرلار قېچىپ تاغلارنىڭ ئۈستىلىرىگە
چىقىۋالدى. سۇ ئەڭ ئېگىز تاغلاردىنمۇ
قىرىق گەز يۇقىرى چىقتى. ھەممە كا -
پىرلار سۇغا غەرق بولدى.

مالىك ئىبنى سۇلايمان ھېكايە قى-
لىپ مۇنداق دەيدۇ:
نۇھ ئەلەيھىسسالام يىلان - چايانلارغا:
ــ سىلەردىن ئىنسانلارغا زىيان يېتى-
دۇ، دەپ ئۇلارنى كېمىگە سالمىۋىدى، ئۇلار:

— كىمىكى سىزنىڭ ئىسمىڭىزنى يادلىسا بىز ئۇ كىشىگە چېقىلمايمىز، — دەپ ۋەدە قىلىشتى.

كېمە توپان سۈيىنىڭ تەسىرىدىن قاراڭغۇلىشىپ ھېچنەرسىنى كۆرگىلى بولمىدى. بۇ چاغدا نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— بىزنى قاراڭغۇلۇقتىن قۇتقۇزۇپ، كۆزىمىزنى روشەن قىلغىن! — دەپ تەڭرىگە مۇناجات قىلدى. بىر چاغدا ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىنىڭ نۇرى پەيدا بولۇپ، شۇ نۇر بىلەن پۈتۈن ئالەم يورۇپ كەتتى.

بىر كۈنى شەيتان ئۈزۈمنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلىۋالدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ئۈزۈمنىڭ ئۇرۇقىنى ھېچنەدىن تاپالمىغاندىن كېيىن بارلىق ھايۋاناتلاردىن سورىدى. ھەممىسى بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئاخىر شەيتاننى تۇتۇۋېلىپ ئۇنىڭدىن سورىدى. بۇ چاغدا شەيتان:

— ئۈزۈمنى ئۈچ قېتىم سۇغىرىشىمغا رۇخسەت قىلسىڭىز تېپىپ بېرىمەن، بولمىسا تېپىپ بەرمەيمەن، — دەپ تۇرۇۋالدى. ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا رۇخسەت قىلدى. ئۈزۈم تېرىلغاندا ئۇنى شەيتان ئاۋۋال تۈلكىنىڭ قېنىدا سۇغاردى، ئاندىن توڭگۇزنىڭ قېنىدا سۇغاردى، ئەڭ ئاخىرىدا يولۋاسنىڭ قېنىدا سۇغاردى، شۇ سەۋەبتىن ئۈزۈمنىڭ ئېچىتقان سۈيى بارلىق ھارام نەرسىلەر ئىچىدە ئەڭ ھارام بولغاچقا ئۇنى «ھاراق» دەپ ئاتىدى، ئۇنى ئىچكەن ئادەم ئالدى بىلەن تۈلكىدەك ھارامزادىلىشىپ، ئۆمرىدە كۆرمىگەن ئادەملەر بىلەن سىرىدىشىپ كېتىدۇ. كېيىن يولۋاستەك ھىممەتلىك بولىدۇ. مەست بولغاندا چوشقىدەك يامانلىشىپ، ھېچنەرسىدىن قورقمايدۇ. ئەسكى ئىشلارغا ئۆزىنى ئۇرىدۇ.

شەيتان ئۈزۈمنى ئۈچ قېتىم سۇغارغاندىن كېيىن نۇھ ئەلەيھىسسالام ئىككى قېتىم سۇغاردى. ئۇنىڭ خاسىيىتىدىن ئۈزۈمدىن سىركە بىلەن شىرنە چىقتى، رىۋايەتتە، بۇ نەرسىلەر بار ئۆيدىن بەرىكەت كەتمەيدۇ، دېيىلىدۇ.

ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالام كېمىگە چىققىدىغان چاغدا جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام:

— كېمىدە ھېچقانداق جانىۋار جۈپلەشمىسۇن، — دېدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام بۇنى جانىۋارلارغا خەۋەر قىلدى. لېكىن ئالدى بىلەن ئىت، كېيىن مۈشۈكلەر يوشۇرۇن ھالدا جۈپلەشتى. تەڭرىنىڭ ئۇلارغا غەزىپى كەلدى. ئۇلاردىن كېيىن ھام ئەر-خوتۇن ئىككىسى تېپىشتى، ئۇلارمۇ تەڭرىگە ئاسىي بولدى.

ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كېمىنىڭ ئىچى كىشىلەرنىڭ نىجاسەتلىرىنىڭ سېسىقچىلىقى بىلەن تولدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام تەڭرىگە:

— ئەي تەڭرىم، بۇ سېسىقچىلىقنىڭ دەستىدىن ساڭا تائەت-ئىبادەت قىلالمايۋاتىمەن، — دەپ مۇناجات قىلدى.

تەڭرىدىن:

— ئەي نۇھ، پىلنىڭ دۈمبىسىنى سىيلىغىن، — دېگەن خىتاب كەلدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام پىلنىڭ دۈمبىسىنى سىيلىۋىدى، تۇمشۇقىدىن توڭگۇز چۈشتى. ئۇ بارلىق گەندىلەرنى يەپ كېمىنى پاكىزلىدى. شۇ سەۋەبلىك توڭگۇز نىجىس

هارام بولدى. بىر چاغدا شەيتان كېلىپ
تۆگۈزنىڭ پېشانىسىنى سىيلىۋىدى، بۇر-
نىدىن چاشقان چۈشتى. چاشقان يۈ-
گۈرۈپ يۈرۈپ كېمىنى تەشكىلى تۇردى.
كېمىگە سۇ كىرىشكە باشلىدى، بۇنى كۆر-
گەن ئادەملەرنىڭ ئەقلى-ھوشى ئۇچتى.
ئۇلار تەڭرىگە مۇناجات قىلىپ:
— ئەي تەڭرىم، ئەمدى قانداق قى-
لىمىز؟ — دېيىشتى، تەڭرى نۇھقا:
— يولۋاسنىڭ پېشانىسىنى سىيلى-
غىن! — دەپ پەرمان قىلدى. نۇھ يولۋاس-
نىڭ پېشانىسىنى سىيلىۋىدى، يولۋاسنىڭ
ئىككى بۇرنىدىن ئىككى مۈشۈك چۈشتى.
مۈشۈكلەر چاشقاننى تۇتۇپ يېدى. نۇھ
ئەلەيھىسسالام:
— كېمىنىڭ تۆشۈكىنى كىم ئېتە-
لەيدۇ؟ — دەپ سورىۋىدى، يىلان:
— بۇ ئىشنى ئورۇندىسام نېمە بې-
رىسىز؟ — دېدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام:
— نېمە دېسەڭ شۇنى بېرەي، —
دېدى. يىلان:
— ماڭا ئوزۇقلۇق كېرەك. نېمىنىڭ
گۆشى تاتلىق بولسا شۇنى يېيىشكە رۇخ-
سەت قىلىڭ، — دېدى. نۇھ ئەلەيھىسسا-
لام ماقۇل بولدى. يىلان تۆشۈككە كې-
لىپ تۈگۈلۈپ يېتىۋىدى، كېمىگە كىر-
ۋاتقان سۇ توختىدى. كېمىدىكىلەر كې-
مىنىڭ ئىچىدىكى سۇنى سىرتقا تۆكۈپ،
كېمىنى قۇرۇقدىغاندىن كېيىن، تۆشۈكنى
مەھكەم ئېتىپ ئاندىن خاتىرجەم بولۇش-
تى. بۇ چاغدا كېمە ماڭماي توختاپ
قالدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام چاھاريارلار-
نىڭ ئىسىملىرىنى يېزىپ كېمىنىڭ تۆت
بۇلۇڭىغا ئورناتتى. ئاندىن كېمە يولغا
راۋان بولدى. ئۇلار دۇئا ئاينىڭ ئون
ئۈچىنچى كۈنى كېمىگە چىققانىدى. ئۇ-
لار مەككىگە يەتتە قېتىم بېرىپ تاۋاپ
قىلىپ، غەربتىن شەرققە قاراپ ئالتە
ئاي مىقدارى سۇدا ئۈزدى. كېمىدىكىلەر-
دىن باشقا يەر يۈزىدە ھېچقانداق جان-
لىق قالمىغانىدى. ئاچ ئىبىن ئۇنۇق كې-
مىگە كىرمىگەنىدى. توپان سۈيى ئاچ-
نىڭ تىزىغا كەلگەنىدى. نۇھ ئەلەيھىس-
سالامغا پەيغەمبەرلىك ۋەھيى كەلگەندە
يۈز ياشقا كىرگەنىدى، ئاخىر ئۇلار كې-
مىدىن چۈشتى. بۇ چاغدا يىلان دەۋا
قىلىپ:
— ئەي نۇھ، ماڭا ۋەدە قىلغان
نەرسىڭىزنى بېرىڭ، — دېدى، نۇھ ئەلەي-
ھىسسالام پاشىغا:
— ھەممە نەرسىنىڭ گۆشىنى تېتىپ
كەلگىن، — دەپ بۇيرۇدى. پاشا ھەممە
جانلىقلارنىڭ گۆشىنى تېتىپ باقتى. ئۇ
يولدا قارلىغاچقا ئۇچراپ:
— ئادەم گۆشىدەك تاتلىق گۆش
يوقكەن، — دېدى. بۇ چاغدا قارلىغاچ:
— سۆزۈڭ راست بولسا تىلىڭنى
چىقارغىن، مەن تېتىپ باقاي، — دېدى.
پاشا تىلىنى چىقىرىش ھامان قارلىغاچ ئۇ-
نىڭ تىلىنىڭ ئۇچىنى چىشلەپ ئۈزىۋال-
دى. پاشا گاچا بولۇپ قالدى. ئۇ غىڭ-
شىغىنىچە نۇھنىڭ يېنىغا ئۇچۇپ كەلدى.
ئارقىدىن قارلىغاچ كەلدى. نۇھ پاشىدىن
نېمىلا گەپ سورىسا غىڭشىپ قارلىغاچقا
قارايتتى. قارلىغاچ:
— بابا ئۇ ماڭا يولۇقۇپ «پاقا گۆ-
شى تاتلىقكەن» دېگەنىدى، — دېدى. قار-
لىغاچنىڭ گېپى بىلەن يىلانغا پاقا گۆ-
شىنى بۇيرۇدى. شۇنىڭدىن تارتىپ يىلان-
نىڭ ئوزۇقى پاقا بولۇپ قالدى.

دۇنيـانى سۇ بېسىپ ئـالتە ئايدىن
كېيىن تەڭرىنىڭ پەرمانى بىلەن سۇ توخـ
تىدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام كېمىنى بىر تاغـ
نىڭ ئۈستىدە توختاتتى. ئۇ:
— يەريۈزىدىكى سۇلار تۆگىدىمىكىن.
كىم بېرىپ خەۋەر ئېلىپ كېلىدۇ؟ - دېـ
دى. قاغا:
— مەن بېرىپباقـاي، — دەپ رۇخـ
سەت ئېلىپ كەتتى. ئۇ بېرىپ سۇدا هاـ
لاك بولغان جانلىقلارنىڭ تاپلىرىغا يېپىـ
شىۋېلىپ تېز قـايـتىپ كەلمىدى. شۇڭـا
تەڭرى ئۇنىڭغا قورقۇنچلۇق، جاپا ـ مۇشەقـ
قەتلىك تۇرمۇش بىلەن ئۆمـۈر ئۆتـكۈـ
زۈشنى نېسىپ قىلدى. ئاندىن كېيىن كەپـ
تەرنى بۇيرۇدى. ئۇمـۇ بېرىپ بىر يەرگە
قونغانىدى، پۇتى لايغا پېتىپ قېلىپ نېـ
رى باراالمىدى. شۇڭا ئۇنىڭ پـۇتى تـۈكـ
لۈك بولۇپ قـالدى. ئـانـدىن دەمدەرنى
بۇيرۇدى. ئۇ بېرىپ زەيتۇن دەرىخىنىڭ
بىر تال يـوپـۇرمىقىنى چىشلـەپ ئېلىپ
كەلدى. تەڭرى:
— ساڭا ئادەم پەرزەندى ئۆز ئۆيىـ
دىن ماكان بەرسۇن، — دەپ بۇنىڭغا زىننەت
ئۈچۈن بىر هالقا بەردى.
نۇھ ئەلەيھىسسالام بىلەن كېمىدىن
چۈشكەنلەر ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ۋە كېلىنلىرى
قوشۇلۇپ جەمئىي سەكسەن يەتتە كىشى ئىـ
دى. بۇلار هەممىسى مۇسۇلمانىدى. ئۇلار بىر
شەهەر بىنا قىلىپ شۇ شەهەردە هايـات
كەچۈرۈشكە باشلىدى. كېيىن باشقىلار ئۆـ
لۈپ كېتىپ نۇھ ئەلەيھىسسالام ئۈچ ئوغـ
لى ۋە ئۈچ كېلىنى بىلەن قالدى.
بىر كۈنى نۇھ ئەلەيھىسسالام ئـۇخـ
لاپ قـالغانـدا ئېتىكى ئېچىلىپ قـالدى.
هام بۇنى كۆرۈپ مەسخىرە قىلىپ كـۈلـ
دى. سام كېلىپ يېپىپ قويدى. نۇھ ئەـ
لەيھىسسالام ئويغانغاندىن كېيىن سام بولـ
غان ۋەقەنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. نۇھ
ئەلەيھىسسالام هامغا ئاچچىقلاپ:
— ئىلاهىم، ئەۋلادىڭ ئۆمـۈر بويى
باشقىلارنىڭ خىزمەتكارى بولۇپ ئۆتسۇن، —
دەپ قارغىدى. شۇڭا هـامنىڭ ئەۋلادلىرى
هەرقانچە ئۇلۇغ بولسىمۇ پەستۇر.
هەزرىتى نۇھ دۇنيانىڭ يېرىمىنى —
ئۇمۇد دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپى، بەلخ، بۇـ
خارا ئىراق، شام، خۇراسان، سامان، رۇم،
بـاغداد، مىسىر، مـەككە ـ مەدىنە، يەمەن،
ئەدەن، ئانتاكـىيە، قۇستەنتىنە ... قاتارـ
لىق ئۇلۇغ مەملىكەتلەرنى سامغا بەردى.
ئەندىجان، سەمەرقەندە، ئۆرگـەنچ،
قىرغىز، قازاق، قـالماق، مـوغۇل زېمىنـ
لىرىنى خىتايغىچە يافەسكە بەردى.
كونجال، تۇبۇت، بالتى، بولۇر، كەشـ
مىر، هىندىستانلارنى هامغا بەردى.
ئەلـقىسسە، هـەزرىتى نـۇھ ئـەلەيـ
هىسسالامنىڭ بىر قىزى بـار ئىدى. ئۇنىڭـ
غا تۆت يەردىن لايىق چىقتى. هـەزرىتى
نۇھ هەممە ئـەلچىلەرنى «نېسىپ بـولسا
بېرەي» دېگەن جاۋاب بىلەن قـايتۇردى.
بىر كۈنى تـۆت ئادەم تـوي تارتىپ
كەلدى. بىر قىزغا تـۆت يىگىت بـولـۇپ
قـالدى. نـۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ ئىشقا
بېشى قېتىپ قارىسا بىر ئىتى كۈچۈكلەپتۇ،
ئېشىكى تـەخەيلەپتـۇ. هـەر ئىككىلىسى
چىشى ئىكەن. نۇھ بۇلارنى ئەپكىرىپ قىزىـ
نىڭ قېشىدا قـويـۇپ دۇئا قىلدى. كـۈـ
چۈك بىلەن تەخەي نـۇھ ئەلەيھىسسالامـ
نىڭ قىزىغا ئوپمۇ ئوخشاش قىزغا ئايلانـ
دى. تەڭرى نۇهقا بىر هـۆر قىزنى ئـەـ
ۋەتتى، ئۇنىڭ بىلەن تـۆت قىز بولدى.

بۇلار بىر-بىرىگە شۇنداق ئوخشايتتىكى، قايسى ئادەم، قايسى ھۆر، قايسى ئىت ياكى ئىشەك ئىكەنلىكىنى ئەسلا ئايرىغىلى بولمايتتى. شۇنداق قىلىپ تۆت قىزنى بىر كۈندە ياتلىق قىلدى. نۇھ ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ قىزى كىمگە چۈشكەنلىكىنى بىلەلمىدى. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن نۇھ ئەلەيھىسسالام بىر كۈيئوغۇلدىن:

— ئايالىڭىزنىڭ خۇي-پەيلى قانداقراق ئىكەن؟ — دەپ سورىدى. كۈيئوغۇلى:

— يامان ئەمەس، بىراق بەزىدە جاھىللىق قىلىدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان نۇھ:

— ئىشەكنىڭ بالىسى شۇ ئىكەن-دە، دەپ بىلدى. يەنە بىر كۈيئوغۇلدىن سورىۋىدى:

— بەك ياخشى، بەزىدە بەدخۇيلۇق قىلىدۇ، — دېدى. بۇ گەپتىن ئۇ قىزنىڭ ئىتنىڭ كۈچىكى ئىكەنلىكىنى بىلدى، ئاندىن يەنە بىر كۈيئوغۇلدىن سورىدى. ئۇ:

— ئايالىمنىڭ مىجەزى بەك ياخشى، مۇلايىم. ئىتائەتمەن، — دەپ جاۋاب بەردى. بۇنى ئاڭلىغان نۇھ بۇ قىزنىڭ ئۆز قىزى ئىكەنلىكىنى بىلدى.

«سىرەتۇلئەنبىيا» دا نۇھ ئەلەيھىسسالامنى 950 يىل ئۆمۈر كۆرگەن دەپ يازغان. «قىسسەئى تەبئۇزى» دا 1200 يىل ئۆمۈر كۆرگەن دەپ يازغان.

ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىدە ئەزرائىل ئۇنىڭدىن:

— ئەي نۇھ، شۇنچە ئۇزۇن يىل ئۆمۈر كۆردىڭىز، بۇ دۇنيانىڭ لەززىتىنى قانچىلىك تېتىدىڭىز؟ — دەپ سورىدى، نۇھ ئەلەيھىسسالام:

— دۇنيا دېگەن ئىككى ئىشىكلىك ئۆيگە ئوخشايدىكەن. مەن خۇددى ئۇ ئىشىكتىن كىرىپ بۇ ئىشىكتىن چىقىپ كەتكەندەك بولدۇم، — دېدى.

نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆمرى ئاخىرلىشىپ روھ قۇشى بەدەن قەپىسىدىن ئۇچۇپ چىقتى. نۇھنىڭ ئۈچ ئوغلىنىڭ ئەۋلادى پۈتۈن ئالەمگە تارالدى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھ جى نۇرھاجى

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام قىسسىسى

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام سالىھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ئابىرنىڭ يۈز يىلدىن كېيىنكى ئەۋلادىدىن دۇنياغا كەلدى. ئىبراھىم دېگەن «باغرى يۇمشاق»، «دىلى يۇمشاق» دېگەن بولىدۇ.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدا نەمرۇد دېگەن بىر كاپىر بار ئىدى. ئۇ سامنىڭ ئەۋلادىدىن ئىدى. يەر يۈزىدە ئۇنىڭدىن قۇدرەتلىك، ھەيۋەتلىك كاپىر يوق ئىدى. ئۇ تۈركىستان ۋىلايىتىنىمۇ ئىگىلىگەندىن كېيىن، ھىندىستانغا بېرىپ ھامنىڭ ئەۋلادىنى بويسۇندۇردى. مەغرىب زېمىنىنىمۇ ھەم ئىگىلەپ، ئۇ يەرلەرگىمۇ پادىشاھ بولۇپ، كۇفەدە تۇختىدى. بىر رىۋايەتتە، نەمرۇدنى مەغرىبدىن مەشرىققىچە پادىشاھ بولغان دەپ يازىدۇ. يەنە بىر رىۋايەتتە، پۈتۈن ئالەمگە تۆت كىشى پادىشاھ بولغان. ئۇلارنىڭ ئىككىسى مۇسۇلمان، ئىككىسى كاپىر ئىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ بىرى-ھەزرىتى سۇلايمان ئەلەيھىسسالام، يەنە بىرى — ھەزرىتى ئىسكەندەر ئىدى. كاپىرنىڭ بىرى — نەمرۇد، يەنە بىرى — شەدداد ئىدى، دەپ يازىدۇ.

بىر كۈنى نەمرۇد چۈش كۆردى. چۈشىدە ئاسماندىن بىر قوچقار چۈشۈپ ئۇنى ئۇسۇپ تەختىدىن يىقىتىۋەتتى.

نەمرۇد چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغاندى.
ئەتىسى نەمرۇد ھەممە ھۆكۈما،
مۇنەججىملەرنى يىغىپ، ئۇلارغا چۈشىنى
بايان قىلدى. ھۆكۈما، مۇنەججىملەر
نەمرۇدنىڭ چۈشىگە «يېقىن كەلگۈسىدە
بىر ئوغۇل دۇنياغا كېلىپ، مەملىكىتىڭىز-
نى خاراب قىلىدۇ» دەپ تەبىر بېرىشتى.
بۇ تەبىردىن نەمرۇدنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ-
لۇق بىر ئەندىشە پەيدا بولۇپ «ھەر-
قانداق خوتۇن ئوغۇل تۇغسا دەرھال ئۆل-
تۈرۈڭلار!» دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى.
نەمرۇدنىڭ تارەخ دېگەن بىر بۇت
تاراشى ① بار ئىدى. ئۇ بۇت ياسىغانلىقى
ئۈچۈن «ئازەر» دەپ ئاتالدى. ئۇنىڭ خو-
تۇنى ھامىلدار ئىدى. ئۇ خوتۇن چىرا-
يىدىن نۇر يېغىپ، قاراڭغۇ كېچىنى يو-
رۇتۇپ تۇرىدىغان بىر ئوغۇل تۇغدى. ئۇ
ئوغۇلغا «ئىبراھىم» دەپ ئات قويدى.
ئازەر نەمرۇدنىڭ يارلىقىدىن قورقۇپ،
ئىبراھىمنى بىر تاغنىڭ ئۆڭكۈرىگە ئاپىر-
رىپ قويدى. ئىبراھىم ئۆڭكۈردە باش بار-
مىقىنى ئېمىپ ياتاتتى. ئىبراھىمنىڭ ئانى-
سى ئۆز ئوغلىنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى نەمرۇد-
نىڭ سېزىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۈچ-
تۆت كۈندە بىر قېتىم ئۆڭكۈرگە بېرىپ
ئىبراھىمنى ئېمىتىپ كېلەتتى. ئاللاتائالا-
نىڭ پەرمانى بىلەن ئىبراھىم يەتتە ياشقا
كىرگۈچە ئۆڭكۈردە ياشىدى.
بىر كۈنى ئىبراھىمنىڭ ئانىسى
ئۇنى ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. ئىبراھىم
ئانىسىدىن:
— مەن نەدىن پەيدا بولغان، مې-
نى ياراتقان كىم؟ — دەپ سورىدى.
ئانىسى:
— سەن مەندىن پەيدا بولغان، — دېدى.
ئىبراھىم:
— سېنى كىم ياراتقان؟ — دېدى.
ئانىسى:
— ئاتاڭ ئازەر ياراتقان، — دېدى.
ئىبراھىم:
— ئازەرنى كىم ياراتقان، — دېدى.
ئانىسى:
نەمرۇد ياراتقان، — دېدى.
ئىبراھىم:
— نەمرۇدنى كىم ياراتقان، — دېدى.
ئانىسى:
— بۇت ياراتقان، — دېدى.
ئىبراھىم:
— بۇتنى كىم ياسىغان، — دەپ
سورىدى.
ئانىسى:
— ئاتاڭ ياسىغان، — دېدى.
ئىبراھىم:
— مەخلۇقنى خۇدا ياراتماي، خۇدا-
نى مەخلۇق يارىتامدۇ، — دېدى. ئانىسى بۇ
سۆزنى ئاڭلاپ شۈك بولدى ۋە ئازەرگە
ئىبراھىمنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى دەپ،
بۇنىڭغا بىر ئامال قىلىش لازىملىقىنى
ئېيتتى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ ئىبراھىم-
نى ئاخىرى يەنە غارغا ئاپىرىپ قويدى.
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام غاردا ئولتۇ-
رۇپ «بۇ دۇنيادا زادى كىم كىمنى
ياراتقان؟ مەخلۇقاتلار نەدىن پەيدا
بولغان؟» دېگەننى ئويلاپ، پىكرىنىڭ
تېگىگە يېتەلمەيتتى. كۈن كەچ بولدى.
ئاي چىقىپ ئۇنىڭ نۇرى پۈتۈن ئالەمنى
يورۇتتى. ئىبراھىم «يەر-ئاسماننى
شۇ نەرسە ياراتقان ئوخشايدۇ» دەپ ئۇنىڭ-

① بۇت تاراش — بۇت ياسىغۇچى.

غا سەجدە قىلدى. بىر ۋاقىتتىن كېيىن ئاي ئولتۇردى. ئىبراھىم «بۇ تەڭرى ئەمەس ئىكەن. ئەگەر ئۇ تەڭرى بولغىنىدا يوقاپ كەتمىگەن بولاتتى» دەپ ئويلىدى. سەھەر ۋاقتىدا كۈن چىقتى. ئىبراھىم «تەڭرى شۇ ئوخشايدۇ» دەپ ئۇنىڭغا سەجدە قىلدى. كەچ بولغاندا كۈنمۇ ئولتۇردى. ئىبراھىم «بۇمۇ تەڭرى ئەمەس ئىكەن. قارىغاندا ھەر ئىككىسىنىڭ ياراتقان ئىگىسى بار ئوخشايدۇ» دەپ تەڭرىنى ياد قىلدى. بىر چاغدا ھەزرىتى ئىلاھىدىن:

— ئەي ئىبراھىم، ئۇلارغا ئېتىقاد قىلمىدىڭ. سەن زادى كىمگە ئېتىقاد قىلماقچى، — دېگەن خىتاب كەلدى.

ئىبراھىم:

— يەر - كۆكنى، مەخلۇقات - مەۋجۇداتلارنى ۋە مېنى كىم ياراتقان بولسا، شۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىمەن، — دېدى.

قۇرئاندا «مەن ھەقىقەتەن باتىل دىنلاردىن ھەقىقىي دىنغا بۇرۇلۇپ، ئاسمان - زېمىننى ياراتقان زاتقا يۈزلەندىم. مەن ئۇنىڭغا شېرىك كەلتۈرگۈچىلەردىن ئەمەس①» دېيىلگەن.

ئىبراھىم سەككىز ياشقا تولغاندا ئانىسى ئۇنى يەنە ئۆيگە ئېلىپ كەلدى.

بىر كۈنى ئاتىسى ئىبراھىمغا بىر بۇت ياساپ بەردى ۋە:

— ئوغلۇم، بۇنى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ كەلگىن، دېدى.

ئىبراھىم:

— بۇ نېمە قىلىدىغان نەرسە، بۇنى كىم ئالىدۇ؟ — دېدى.

ئازەر:

— بۇ، ھەممە ئادەمنىڭ تەڭرىسى، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۇتنى ئۆيدىن ئېلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ بويىنىدىن باغلاپ سۆرەپ يۈرۈپ خېرىدار چاقىردىكىم:

بۇ نەرسىنىڭ كۆرەرگە كۆزى يوق، سۆزلەشكە تىلى يوق. تىڭشاشقا قۇلىقى، مېڭىشقا پۇتى، تۇتۇشقا قولى يوق. كىم بۇ نەرسىنى سېتىپ ئالسا زىيىنى باركى، پايدىسى بولماس. بۇنداق نەرسىنى ئېلىپ زىيان تارتىدىغان كىشى بارمۇ؟

ئىبراھىم خېرىدار چاقىرىپ يۈرۈپ بىر يەرگە كەلگەندە بۇتنى تامغا يۆلەپ قويۇپ ھاجەتكە ئولتۇردى. بىر ئىت كېلىپ بۇتنىڭ بېشىغا سىيدى. بۇنى كۆرگەن ئىبراھىم «ئاتام شۇنداق نەرسىنىمۇ تەڭرى دەپ ئۇنى ساتقىلى مېنى بازارغا چىقىرىپتۇ» دەپ ئۆيگە قايتىپ كەلدى ۋە ئاتىسىغا:

— ئەي ئاتا، ئۇ نېمەڭنىڭ بېشىغا ئىت سىيىپ قويسا، ئۇ ئىتنى «چاغ» دېيەلمىسە، ئىتمۇ ئۇنىڭدىن قورقمىسا، ئۇ نەرسەڭ قانداقمۇ تەڭرىلىككە يارىسۇن، — دېدى.

ئاتىسى:

— سەن بىزنىڭ تەڭرىمىزنى سۆرەپ يۈرۈپ خار قىلىپسەن، — دېدى.

ئىبراھىم:

— ئەي ئاتا، ئۇ تەڭرى بولسا مەخلۇق ئۇنى سۆرەپ يۈرەلەمدۇ؟ ئىتمۇ ئۇنىڭدىن قورقماي بېشىغا سىيىپ - چىچالامدۇ؟ ئۇ ئەسلىدە بىر پارچە ياغاچ ئىدى. سەن ئۇنى ياساپ «تەڭرى» دەۋالدىڭ. تەڭرى دېگەن — يەر - كۆكنى، ھەممە مەخلۇقات - مەۋجۇداتنى، تاغ - دەريالارنى ۋە دەرەخلەرنى ياراتقان بولىدۇ. ئۇ نەرسەڭنى «تەڭرى» دېگۈچىلەرنىڭ ھەممىسى

① «قۇرئانى كەرىم» 6 - سۈرە، 79 - ئايەت.

يالغانچىلاردۇر. ئەي ئاتا، سەن شەيتانغا ئالدىنىپ ئۇنىڭغا قۇل بولمىغىن! شەيتان — تەڭرىنىڭ دۇشمىنىدۇر، — دېدى.

ئاتىسى:

— ئەي ئوغلۇم، سەن بولمىغۇر سۆزلەرنى قىلىپ، تەڭرىمىزنى هاقارەتلىدىڭ. بۇگۇندىن ئېتىبارەن سەن بىلەن ئاتابالىلىقتىن كېچىمەن. تاللىغان يولۇڭغا ماڭغىن، — دېدى.

هەزرىتى ئىبراهىم ئەلەيهىسسالام خۇشال بولۇپ، بىر يەرگە بېرىپ تەڭرىگە سېغىنىپ، تائەت - ئىبادەتكە مەشغۇل بولدى.

ئىبراهىم ئەلەي-هىسسالام بىرنەچچە كۇندىن كېيىن يەنە ئۆيگە كېلىپ:

— ئەي ئاتا، بۇنداق نەرسىلەرنى ياسىماڭ! — دېدى.

ئاتىسى:

— بىزنىڭ نەمرۇدتىن باشقا تەڭرىمىز يوقتۇر. شۇنداق سۆزلەرنى قىلغان ئاغزىڭغا تاش - تۇپراق. سەن مېنى تولا مەسخىرە قىلغۇچى بولما! — دېدى.

ئىبراهىم ئەلەيهىسسالام:

— نەمرۇد قانداقمۇ خۇدا بولالىسۇن. چۈنكى ئۇنى ياراتقان ئىگىسى — تەڭرى باردۇر. مەن سىلەرنىڭ بۇتۇڭلارغا هەممىڭلار هەيران قالغۇدەك بىر كارامەت كۆرسىتەي، — دېدى.

بىر كۇنى كاپىرلارنىڭ بايرىمى بولدى. هەممە كىشىلەر مەرىكە مەيدانىغا يىغىلدى. كاپىرلارنىڭ قائىدە - يوسۇنىدا بايرام كۇنى هەر بىر كىشى هەر خىل تاماقلارنى تەييارلاپ، بۇتنىڭ ئالدىغا قوياتتى - دە، تاماقنى يەنە بۇتنىڭ ئالدىدىن ئېلىپ «تەڭرىمىز بەرگەن تاماق» دەپ يەيتتى.

ئىبراهىم ئەلەيهىسسالام بىر پالتىنى ئېلىپ بۇتخانىغا باردى. ئۇ بۇتخانىدىكى ياغاچ بۇت، ئالتۇن بۇت، كۇمۇش بۇتلارنى سۇندۇرۇپ، پالتىنى چوڭ بىر بۇتنىڭ ئالدىدا قويۇپ چىقىپ كەتتى. شەيتان بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ:

— ئەي خالايىقلار، ئىبراهىم سىلەرنىڭ بۇتۇڭلارنى سۇندۇرۇۋەتتى، — دەپ جار سالدى.

كاپىرلار مەرىكە مەيدانىدىن قايتىپ بۇتخانىسىغا كىرسە، بۇتلىرىنىڭ هەممىسى سۇنۇپ، يەردە ياتقانىكەن. ئۇلار بۇ ئەهۋالنى كۆرۈپ نەمرۇدقا ئەرز ئېيتتى.

نەمرۇد:

— بۇ ئىشنى كىمنىڭ قىلغانلىقىنى دەرهال ئېنىقلاڭلار! — دېدى.

كاپىرلار:

— بىز هەممىمىز مەرىكە مەيدانىدا ئىدۇق. بىر چاغدا بىرسى «هەممە بۇتۇڭلارنى ئىبراهىم سۇندۇردى» دەپ جار سالدى. بۇتخانىغا كېلىپ قارىساق دېگەندەكلا بۇتلارنىڭ هەممىسى سۇنۇپ، يەردە يېتىپتۇ، — دېيىشتى.

نەمرۇد:

— ئىبراهىمنى دەرهال كەلتۇرۇڭلەر! ئۇ كەلگەندە سىلەر گۇۋاهلىقتىن ئۆتۈسىلەر، — دېدى.

هەزرىتى ئىبراهىمنى نەمرۇدنىڭ ئالدىغا كەلتۇردى. نەمرۇد:

— ئەي ئىبراهىم، تەڭرىمىزنى نېمىشقا سۇندۇرۇپ چاقتىڭ؟ — دېدى.

ئىبراهىم:

— بۇتۇڭلارنى سۇندۇرغانلىقىمغا كىم گۇۋاه بولىدۇ؟ — دېدى.

ئازەر:

— سەن ماڭا شۇنداق قىلىدىغانلىقىڭنى ئېيتقانىدىڭ، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— مەن ئۇنداق قىلمىدىم. ئىشەنمىسەڭلەر تەڭرىڭلاردىن سوراڭلار، — دېدى.

نەمرۇد:

— بۇتنىڭ تىلى بولمىسا قانداق سۆزلەيدۇ؟ — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

ئەي ئەخمەق كاپىرلار، ئۇ نەرسەڭلەرنىڭ يا جېنى بولمىسا، سۆزلەشكە تىلى بولمىسا ياكى بىرەر ئىشنى قىلىشقا قۇدرىتى يەتمىسە قانداقمۇ تەڭرى بولالىسۇن؟ — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزىدىن كاپىرلار بۇتنى ئۇنىڭ سۇندۇرۇپ چاققانلىقىنى بىلىشتى ۋە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا تۇرلۇك ئازابلارنى سېلىشنى مەسلىھەتلەشتى.

شۇ چاغدا جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام كېلىپ، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا تەڭرىنىڭ پەرمانىنى يەتكۈزدى:

— نەمرۇدنى ئىمانغا دەۋەت قىلسۇن! مېنىڭ بىرلىك ۋە بارلىقىمنى، يەككە-يېگانەلىكىم ۋەپاكلىق-ئۇلۇغلۇقىمنى بىلدۇرسۇن! ھەرگىزمۇ قورقمىسۇن! مەن دائىم ئىبراھىمغا ياردەم قىلىمەن! ھەرگىزمۇ غەم يېمىسۇن!

ئىبراھىم بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ خۇشاللاندى ۋە نەمرۇدنىڭ قېشىغا بېرىپ:

— ئەي كاپىرلار، ئوتقا، بۇتقا چوقۇنۇشتىن يېنىڭلار! مەن تەڭرىنىڭ بەرھەق پەيغەمبىرىدۇرمەن! — دەپ جەننەت ۋە دوزاخلارنى بايان قىلىپ، ئۇلارغا نەسىھەت قىلدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراھىم، سەن بىزنى ئاتا-بوۋىمىزنىڭ يولىدىن ياندۇرۇپ، ئۆزگە يولغا باشلىماقچىمۇ؟ بىز ھەرگىزمۇ دىنىمىزدىن يانمايمىز! — دېدى.

بۇ دەل قەھەتچىلىك يىللار ئىدى. ئاشلىقنى ھېچيەردىن تاپقىلى بولمايتتى. خەلق ئاچ-زارلىقتا ئىدى. نەمرۇدنىڭ بولسا ھەددى-ھېسابسىز ئاشلىقى بار ئىدى. نەمرۇد خەلققە ئازغىنە ئاشلىقنى بېرىش ئارقىلىق، ئۇلارنى ئۆزىگە سەجدە قىلدۇراتتى.

بىر كۈنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا ئاشلىق لازىم بولۇپ، نەمرۇدنىڭ قېشىغا كەلدى.

نەمرۇد:

— ماڭا سەجدە قىلساڭ، ئاشلىق بېرىمەن، — دېدى.

ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— مەن ھەممە ئالەمنى ياراتقان تەڭرىگە سەجدە قىلىمەن، — دېدى.

نەمرۇد:

— مەنمۇ ھەممە ئىشلارنى قىلالايمەن، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— مېنىڭ تەڭرىم قۇياشنى ھەركۈنى مەشرىقتىن چىقىرىدۇ. بۈگۈن سەن قۇياشنى مەغرىبتىن چىقىرىپ باققىن، — دېدى.

كاپىرلار بۇسۆزدىن ئەندىشەقىلىشتى. نەمرۇد «ئىبراھىمنىڭ دېگىنى راست. دېمىسىمۇ بىزنىڭ بۇتلىرىمىز ھېچنېمىگە يارىمايدۇ» دەپ ئويلىسىمۇ، لېكىن لەشكەرلىرىدىن نومۇس قىلىپ، جاھىللىقى غالىب كەلدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا بارلىق نەسىھەتلەرنىقىلىپ، دوزاخنىڭ ئازاب-ئوقۇ-

بەتلىرىدىن بايان قىلدى. نەمرۇد:

— مەن سېنىمۇ ئاشۇ دوزىخىڭدىكىگە ئوخشاش ئوت بىلەن ئازابلىيالايمەن. سەن ماڭا مۇنداق بىمەنە سۆزلەرنى قىلىپ ئاۋارە بولما، — دېدى-دە، پۈتۈن شەھەر خەلقىنى ئوتۇن يىغىشقا بۇيرۇدى.

شەھەر خەلقى تۆت ئايغىچە ئوتۇن يىغىشقا مەشغۇل بولدى. تۇل خوتۇنلار يىپ ئىگىرىپ تاپقان پۇلىغا ئوتۇن سېتىۋالدى. ئۇلار شەھەرنىڭ سىرتىغا بىر مەيدان ھازىرلاپ، مەيداننى ئوتۇن بىلەن تولدۇردى.

نەقىل قىلىنىشىچە، نەمرۇد پۈتۈن ھايۋاناتلارغا ئوتۇن يۆكلىمەكچى بولغاندا ھايۋانلار ئۇنىمىدى. تۆگىگە ئوتۇن يۆكلىۋىدى، ئورنىدىن تۇرغىلى ئۇنىمىدى. كالىغا يۆكلىۋىدى ماڭغىلى ئۇنىمىدى. ئېشەك يېتىۋالدى. پەقەت قېچىرلا ئوتۇن يۆكلەشكە ماقۇل بولدى. بۇ ئىشلارنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كۆڭلىدە بىلىپ تۇراتتى. شۇنىڭدىن كېيىن قېچىرغا لەنەت ياغدى. شۇ سەۋەبلىك قېچىرنىڭ بالىسىنى قارىنىنى يېرىپ ئالىدىغان بولدى. تۇل خوتۇنلارمۇ خارلىقتا قالىدىغان بولدى.

ئوتۇن يىغىلىپ بولغۇچە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قول-پۇتىغا تاقاق-زەنجىر سېلىپ، باغلاپ قويدى. مەيداندىكى ئوتۇنغا ھەر تەرەپتىن ئوت ياقتى. ئوت ئون كېچە-كۈندۈز كۆيدى. ئوتنىڭ شولىسى ئۈچ كۈنلۈك يەرگە يېتىپ باراتتى. نەمرۇد كۆڭلىدە «ئىبراھىم ئوتتىن قورقۇپ، ماڭا ھەرگىزمۇ نەسىھەت قىلمايدىغان بولىدۇ» دەپ ئويلىدى. لېكىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ھەرگىزمۇ قورقمىدى. ئاخىرى ئۇلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ئوتنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەلدى. كاپىرلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ئوتقا تاشلاشقا بار كۈچى بىلەن ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بىرەرسىمۇ ئوتنىڭ قېشىغا بارالماي، بىر بىرىنى ئىتتىرىشتى. ئۇلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ئوتقا تاشلاشنىڭ ئىلاجىنى قىلالماي باشلىرى قېتىپ تۇرغاندا، لەنىتى شەيتان بىر قېرى كىشى قىياپىتىدە پەيدا بولۇپ، كاپىرلارغا مەنجىناق ياساشنى ئۆگىتىپ، ئۇلارغا مەنجىناق ياساتتى. ئۇ دوزاختا مەنجىناق ياسىغاننى كۆرگەنىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قول-پۇتىدىكى تاقاق-زەنجىر يەتمىش پاتمان كېلەتتى. كاپىرلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى تاقاق-زەنجىر بىلەنلا مەنجىناققا ئولتۇرغۇزۇپ، بار كۈچى بىلەن ئوتقا تاشلاشقا ھەرىكەت قىلىپمۇ تاشلىيالمىدى. ئاخىرى ئۇلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قول-پۇتلىرىدىكى تاقاق-زەنجىرلەرنى ئېلىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن مەنجىناقنى تەۋرىتەلمىدى. ئاخىرى ئاتىسى ئازەر كېلىپ:

— بۇ مېنىڭ پەرزەنتىم، شۇنداقلا دۈشمىنىم. بۇنى چوقۇم ئوتقا تاشلاش كېرەك، — دەپ غەلۋە قىلدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەي ئۇلۇغ تەڭرىم، ئاتام ماڭا دۈشمەن بولدى. مېنىڭ سەندىن ئۆزگە پاناھىم يوق. ئۆزۈمنى ساڭا تاپشۇردۇم، — دەپ مۇناجات قىلدى.

يەنە تۆت مىڭ كىشى كۈچەپ ھەرىكەت قىلىپمۇ مەنجىناقنى تەۋرىتەلمىدى. شۇ چاغدا شەيتان كېلىپ:

— مەنجىناقنى مىدىرلىتالماسلىقتىكى سەۋەب شۇكى، ھەممە پەرىشتىلەر كېلىپ ئىبراھىمغا ياردەم قىلىپ، ئۇنى

بېسىپ تۇرۇۋاتىدۇ. شۇڭا پەرىشتىلەرنى دەرھال قوغلىۋېتىڭلار! — دېدى.

كاپىرلار:

— ئۇلارنى قوغلاشنىڭ قانداق ئىلاجى بار، — دېيىشتى.

شەيتان:

— ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا زىنا قىلسا، پەرىشتىلەر تاقەت قىلالماي قېچىپ كېتىدۇ، — دېدى.

كاپىرلار شۇ ھامان بىر خوتۇننى ئاكىسى بىلەن زىنا قىلدۇردى. ئاكىسىنىڭ ئىسمى «لو»، سىڭلىسىنىڭ ئىسمى «لى» ئىدى. «لولى» دېگەن سۆز شۇنىڭدىن قالغان. ئاندىن كېيىن ئۇلار مەنجىناقنى كۆتۈرۈۋىدى، مەنجىناق كۆتۈرۈلدى. پەرىشتىلەر «بىزگە پەقەت تەڭرىلا كۇپايە قىلىدۇ. ئۇ ناھايىتى ياخشى مەدەتكار. ئۇ ناھايىتى ياخشى ئىگە، ناھايىتى ياخشى ھىمايە قىلغۇچى» دېيىشتى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ھاۋادا كېتىۋاتقىنىدا جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام يەتمىش مىڭ پەرىشتە بىلەن كېلىپ:

— ئەي ئىبراھىم، ساڭا ياردەم بەرگىلى كەلدىم، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

ماڭا قانداق ياردەم بېرىسىز، — دېدى.

جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام:

— قانىتىمنى ئوتقا ئۇرسام، ئوت دېڭىز-ئوكيانلارغا چۈشۈپ كېتىدۇ، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— تەڭرىنىڭ پەرمانى شۇنداقمۇ، — دېدى.

جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام:

— ياق، مەن ئۆزۈم ساڭا ياردەم بېرەي دەپ كەلدىم، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەي بۇرادىرىم جىبرىئىل، مېنىڭ سىزگە ھاجىتىم يوق، — دېدى.

ئاندىن مىكائىل ئەلەيھىسسالام يەتمىش مىڭ پەرىشتە بىلەن كېلىپ:

— ئەي ئىبراھىم، مەن ساڭا ياردەم بېرەي دەپ كەلدىم دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغىمۇ ئۇنىمىدى. ئاندىن ئىسراپىل ئەلەيھىسسالام يەتمىش مىڭ پەرىشتە بىلەن كېلىۋىدى ئۇنىڭغا ھەم ئۇنىماي، «تەۋەككۇلنى تەڭرىگە قويدۇم» دەپ تۇردى.

ئاندىن شامال كېلىپ:

— ئەي ئىبراھىم، بۇ ئوتلارنى ئۆچۈرۈپ بېرىپ، نەمرۇدنىڭ تەختى-بەختىنى كۆيدۈرۈۋېتەي، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ساڭىمۇ ھاجىتىم يوق، — دېدى.

ئاندىن بۇلۇت كېلىپ:

— ئەي ئىبراھىم، مەن دەريانىڭ سۈيىنى ئېلىپ چىقىپ ئوتقا تۆكەي، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— مېنى تەڭرى ياراتقان. مېنىڭ تەڭرىدىن باشقا ھېچكىمگە ھاجىتىم يوق، — دەپ ئوتقا يېقىن كېلىۋىدى، ئوتنىڭ ئارىسى ئېچىلدى، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا جەننەتنىڭ گۈل-دەرەخلىرى تىكىلىپ گۈلزارلىق ھاسىل قىلىنغانىدى. ئۇ يەرگە جەننەت چىمەنزارىدىن ئوتلار ئۈندى. بۇلاقلاردىن سۇلار چىقىپ ئېقىشقا باشلىدى. ئىپار-ئەنبەرلەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى بىلەن تولغان بۇ باغچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جەننەتتىن تەخت كەلتۈرۈلۈپ قويۇلدى. تەڭرىدىن:

— ئەي ئوت، سوۋۇغىن! ئىبراھىم ئىسسىقلىمىسۇن، ھەم توڭلىمىسۇن! — دېگەن خىتاب كەلدى.

ئوت ئۆز ھالىدا قالدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام يېتىپ كېلىپ تەختتە ئولتۇردى، ئۇ گۈلزارلىقنى كۆرۈپ بەك خۇشال بولدى ۋە ئۇنىڭ شۈكرانىسىگە تەرەت ئېلىپ، ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇدى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوت ئىچىدە ئۈچ كۈن ئولتۇردى. نەمرۇدنىڭ بىر ئېگىز مۇنارى بار ئىدى. نەمرۇد ئۇ يەرگە چىقىپ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى كۆزەتتى. ئۇ ئوت ئىچىدىكى گۈلزارلىقنى كۆرۈپ ھەيران قالدى ۋە كۆڭلىدە «ئىسىت، قىلغان ئەمگىكىم پۈتۈنلەي زايا بولدى» دەپ ئويلىدى. نەمرۇد بۇ سىرنى ھېچكىمگە تىنمىدى.

نەمرۇدنىڭ ئەركان ئاتلىق بىر ئادىمى بار ئىدى. نەمرۇد ئۇنىڭغا:

— سەن بېرىپ قاراپ باققىن. ئىبراھىمنىڭ ئوت ئىچىدە ھالى نېمە بولدىكىن؟ — دېدى.

ئەركان ئېگىز بىر يەرگە چىقىپ قارىغۇدەك بولسا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۈچىسىغا جەننەتنىڭ ئېسىل تونىنى، بېشىغا ياقۇت قويۇلغان تاجىنى كىيىپ تەختتە ئولتۇرغان؛ تۆت ئەتراپى بۇلاق، بۇلاقنىڭ ئەتراپى ھەر خىل ئوت-چۆپ ۋە گۈل-گىياھلىق بوستان بولۇپ، تۆت ئادەم ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ خىزمىتىنى قىلىۋاتقانىكەن. ئەركان بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ھەيران قالدى ۋە نەمرۇدقا كۆرگەنلىرىنى ئېيتتى. نەمرۇد ئېگىز دۆڭگە چىقىپ قارىغانىدى، ئەھۋال ئەركاننىڭ دېگىنىدەك بولۇپ چىقتى، ئەركان ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەي ئىبراھىم، سىزنىڭ تەڭرىڭىز ھەقىقىي تەڭرى ئىكەن، مەن نەمرۇدتىن يېنىپ سىزنىڭ تەڭرىڭىزگە ئېتىقاد قىلسام ماڭا نېمە بېرىدۇ؟ — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەگەر سەن مۇسۇلمان بولساڭ نېمىنى خالىساڭ شۇنى بېرىدۇ، — دېدى.

ئەركان:

— ئەگەر سىزگە قىلغان ئىشلارنى ماڭا قىلسا مەن يەتتە خەزىنە ئالتۇن، يەتتە خەزىنە كۈمۈش بەرگەن بولاتتىم، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— تەڭرى ھەركىمگە ئۆز لايىقىدا نەرسە بېرىدۇ، سەن ھەر نەرسەم بار دەيسەن. بىلىپ قويغىنكى، شۇ نەرسەڭنىڭ ھەممىسى تەڭرىنىڭ ئىلكىدە، — دېدى.

ئەركان قايتىپ كېلىپ كاپىرلارغا:

— ئىبراھىم ئوتپەرەس ئىكەن. شۇ سەۋەبتىن ئۇ ئوتتا كۆيمەپتۇ. بىزنىمۇ ئوتتا كۆيدۈرسە كۆيمەيمىز دېيىشىگە، ئوتنىڭ بىر ئۇچقۇنى چاچراپ ئۇنىڭ كۆزىگە تەگدى ۋە پۈتۈن بەدىنىگە تۇتۇشۇپ ھالاك بولدى.

كاپىرلار بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ مۇسۇلمان بولۇشنى ئىختىيار قىلىشمۇ، لېكىن نەمرۇدتىن قورقۇپ ھېچنېمە دېيەلمىدى.

ئەلقىسسە، نەمرۇدنىڭ بىر قىزى بار ئىدى. ئۇ تاماشا كۆرگىلى چىقىپ بۇ ئەھۋالنى كۆردى ۋە:

— ئىبراھىمنىڭ تەڭرىسى ھەقىقىي تەڭرى بولمايدىغان بولسا، ئىبراھىم شۇن-

داق ئۇلۇغ ئوتتا كۆيمەي بۇ ئىززەت هۆرمەتكە ئىگە بولاتتىمۇ؟ — دېدى ۋە مۇناردىن چۈشۈپ هەزرىتى ئىبراهىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغىراق كېلىپ:

— ئەي ئىبراهىم، يېنىڭغا باراي دېسەم ئوتتىن قورقىمەن، — دېدى.

ئىبراهىم ئەلەيھىسسالام چىن كۆڭلىدىن: — «لائىلاهە ئىللەللاھ، ئىبراهىم خەلىلۇللاھ (بىرلا تەڭرىدىن باشقا تەڭرى يوقتۇر، ئىبراهىم تەڭرىنىڭ دوستىدۇر)» دەپ ئوتقا كىرسەڭ ئوت تەسىر قىلالمايدۇ، — دېدى.

ئۇ ئىخلاس بىلەن ئىمان ئېيتىپ ئوتقا كىرىۋىدى، ئوت تەسىر قىلمىدى. ئۇ:

— ئەي هەقىقىي پەيغەمبەر، ئۆمرۈم قايمۇقۇش بىلەن ئۆتۈپتۇ. بۈگۈنكى كۈنلۈكتە ئۇلۇغ ئىسلامغا ئىگە بولدۇم. مەن بېرىپ ئاتامنىمۇ ئىمانغا دەۋەت قىلاي، — دېدى.

ئۇ ئاتىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئاتىسىنى ئىمان ئېيتىشقا دەۋەت قىلىۋىدى، ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدى. كاپىرلار قىزنى تۇتماقچى بولۇۋىدى، شۇ زامان بىر پارچە بۇلۇت بىلەن شامال پەيدا بولۇپ قىزنى ئوراپ ئېلىپ، ئۇنى كۈيىقاپقا ئاپىرىپ قويدى.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، نەمرۇدنىڭ قىزى تاكى قىيامەتكىچە هەر كۈنى جەننەتتىن ئەۋەتىلگەن بىر دانە ئانار بىلەن غىزالىنىپ، تائەت-ئىبادەتكە مەشغۇل بولىدىكەن. بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ كاپىرلارنىڭ بىر قىسمى مۇسۇلمان بولدى. بىر قىسمى يەنىلا نەمرۇدتىن قورقۇپ ئىمان ئېيتمىدى.

ئەلقىسسە، ئىبراهىم ئەلەيھىسسالام قىرىق كۈنگىچە ئوتنىڭ ئىچىدە ئولتۇردى. نەمرۇد بولسا هېچقانداق تاماق يېمەستىن قايغۇ-ئازابقا پېتىپ، يېنىغا ئادەمىمۇ كىرگۈزمەي مۇنار راۋىقىدا ئولتۇردى. ئۇ كۆڭلىدە «ئىمان ئېيتقان بولسام نېمە دېگەن ياخشى بولاتتى-هە!» دەپ ئويلىدى. ئاخىرى ئۇ ئىبراهىم ئەلەيھىسسالامنى چاقىرتىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. نەمرۇد ئىبراهىم ئەلەيھىسسالامغا:

— ئەي ئىبراهىم، ئەجەبمۇ ياخشى تەڭرىڭ بار ئىكەن. مەن تەڭرىڭ يولىدا قۇربانلىق قىلاي دەيمەن، — دېدى.

ئىبراهىم ئەلەيھىسسالام:

— كاپىرنىڭ قۇربانلىقىنى تەڭرى هەرگىز قوبۇل قىلماس، — دېدى.

نەمرۇد:

— كۆپ يىل پادىشاھلىق قىلدىم. خەلقىنى مېنى «تەڭرى دەڭلار!» دەپ ئۇلارنى ئۆزۈمگە سەجدە قىلدۇردۇم. ئەمدى بۇ يولدىن قايتسام نومۇس قىلىمەن، — دېدى. تۆت مىڭ كالا ئۆلتۈرۈپ قۇربانلىق قىلدى. ئەمما قۇربانلىقى تەڭرى تەرىپىدىن قوبۇل بولمىدى.

ئەلقىسسە، هەزرىتى ئىبراهىم ئەلەيھىسسالام نەمرۇدنىڭ يېنىغا بېرىپ:

— ئەي نەمرۇد، تەڭرىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى كۆردۈڭمۇ؟ ئەمدى تەڭرىنىڭ بىرلىك ۋە بارلىقىغا ئىقرار بولغىن. بۇتپەرەسلىكتىن يانغىن. «مەن تەڭرى» دەپ خەلقنى ئۆزۈڭگە سەجدە قىلدۇرغىنىڭغا تۆۋە قىلغىن! — دېدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراهىم، ئويلىنىپ ئەتە جاۋابىنى بېرەي، — دېدى.

كىچىسى نەمرۇد ھەممە بەگلىرىنى يىغىپ:

— مەن ئىبراھىمنىڭ پەيغەمبەرلىكىگە چۈم پۈتتۈم. شۇڭا مەن ئىمان ئېيتىپ، مۇسۇلمان بولماقچى، — دەپ مەسلىھەت سالدى.

نەمرۇدنىڭ ۋەزىرلىرى:

— دۇنيادا تەڭرىلىكنى تاشلاپ، قۇلنىڭ قۇلى بولۇشتىن نومۇس ئىش بولمىسا كېرەك. سەن ھەرگىزمۇ بۇنداق خىياللارنى قىلغۇچى بولما! ئىبراھىمنىڭ ئوتتا كۆيمىگەنلىكى بەلكىم بىزنىڭ تەڭرىمىزنىڭ ئۇنى كۆيدۈرمىگەنلىكىدىندۇر، — دېيىشتى.

نەمرۇدنىڭ ئۇخر دېگەن ئىنكىئانىسى بار ئىدى. ئۇ:

— ئىبراھىمنى سامانىنىڭ ئىسىدا قىيناپ ئۆلتۈرەيلى، — دېدى.

ئۇخر يەرنى چوڭقۇر كولاپ، ئىچىنى سامان بىلەن توشقۇزدى. ئاغزىنى مەھكەم بېكىتىپ، سامانغا ئوت ياقتى. كاپىرلار توپ-توپى بىلەن تاماشا كۆرگىلى كەلدى. بىر چاغدا شامال ئوتنى ئۇچۇرۇپ، توپنىڭ ئىچىگە ئوت تۇتاشتى. بىر بۆلەك كاپىرلار ئوتتا كۆيدى. بىر بۆلىكى قېچىپ قۇتۇلدى. ئەمما ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا ئوت قىلچە تەسىر قىلمىدى.

ئەلقىسسە، بۇۋى سارە ھازىرنىڭ قىزى ئىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بىلەن ئىككى تۇغقان ئىدى.

بىر كۈنى بۇۋى سارە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— سىنىڭ دىنىڭغا كىرىپ تەڭرىڭنى بىر بىلسەم، تەڭرىڭ ماڭا نېمە بېرىدۇ؟ — دېدى.

ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— نېمىنى تىلىسەڭ شۇنى بېرۇر، ئورنۇڭنى جەننەتتە قىلۇر، — دېدى.

بۇۋى سارە ناھايىتى كېلىشكەن ساھىبجامال ئىدى. ئۇ:

— ئەي ئىبراھىم، سەن مېنى ئەمرىڭگە ئالساڭ مۇسۇلمان بولىمەن، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەگەر دىنىمىزغا كىرسەڭ چوقۇم سېنى ئالىمەن، — دېدى.

بۇۋى سارە ناھايىتى باي ئىدى. ئالتۇن-كۈمۈش، ئۈنچە-مەرۋايىتلىرى كۆپ ئىدى. ئۇ مۇسۇلمان بولدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا نىكاھلاندى. بۇۋى سارە مال-مۈلۈك، ئۈنچە-مەرۋايىتلىرىنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا سوۋغا قىلدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراھىم، ئەمدى سەن مېنىڭ شانۇ-شەۋكىتىمنى بۇزغىلى تۇردۇڭ، سەن ھەرقانداق يەرگە بارساڭ قەدىرلىنىپ ھۆرمەتكە ئىگە بولۇۋاتىسەن. مەن ئەمدى لەشكەرلىرىم بىلەن دىنىڭلارغا كىرىشنى مەسلىھەتلىشىپ باقاي. سەن باشقا يۇرتقا بېرىپ تۇرساڭ، — دېدى

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام «شام تەرەپكە بارايلى» دەپ چىقىپ كەتتى، ئۇ شام شەھىرىدە بىرنەچچە يىل تۇردى.

بىر كۈنى تەڭرىدىن:

— ئەي ئىبراھىم، سەن يەنە بېرىپ نەمرۇدنى ئىمانغا دەۋەت قىلغىن! — دەپ پەرمان بولدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كېلىپ:

— ئەي بەدبەخت! ئەمدى ئوتقا، بۇتقا چوقۇنۇشتىن يانغىن! بۇ نەرسىلەرنىڭ خۇدالىققا يارىماس. ئۆمرۈڭدە قىلغان

ئىشلىرىڭغا پۇشايمان قىلىپ، تۆۋە قىلغىن! — تەڭرىنى بىر بىلىپ، مېنىڭ پەيغەمبەرلىكىمگە قايىل بولۇپ، ئىمان ئېيتقىن! — دېدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراھىم، مەندىنمۇ باشقا تەڭرى بارمۇ؟ تىلىڭغا تاش، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەي بەدبەخت! سەن قانداقمۇ تەڭرى بولالايسەن؟ سېنى، مېنى، يەر-ئاسماننى، شۇنداقلا ھەممە ئالەمنى تەڭرى ياراتقاندۇر. بۇ دۇنيادا پادىشاھلىق ساڭا ئارىيەتتۇر، — دېدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراھىم، ئەمدى سېنىڭ تەڭرىڭ بىلەن جەڭ قىلىمەن، — دېدى.

بۇ شۇنداق ۋەقەدۇركى، نەمرۇد كەركەسنىڭ ① باللىرىدىن تۆتنى باقتى. بىرقانچە يىلدىن كېيىن بۇ قۇشلار چوڭ بولدى. نەمرۇد ئۈستى ۋە ئاستىنقى تەرىپىگە ئىككى ئىشىكى قويۇلغان ساندۇقتىن بىرنى ياساتتى. ساندۇقنىڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىگە گۆش باغلىدى. تېگى تەرىپىگە قۇشلارنى باغلىدى. ئۆزى جەڭ كىيىملىرىنى كىيىپ ساندۇقنىڭ ئىچىگە كىردى. نەمرۇد قۇشلارغا گۆشنى كۆرسەتتى. قۇشلار گۆشنىڭ تەمەسىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ساندۇقنى ئاسمانغا ئېلىپ چىقتى. ئۇلار گۆشكە گول بولۇپ ئۇچقانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. بىر كېچە-كۈندۈز بولغاندا نەمرۇد ساندۇقنىڭ ئىشىكىنى ئاچقاندى، ئاسمان ئىلگىرىكىدەكلا كۆرۈندى. تۆۋەنگە قارىسا ئالەم كۆلدىكى سۇدەك كۆرۈندى. يەنە بىر كېچە-كۈندۈز ئۇچقاندىن كېيىن نەمرۇد تۆۋەنگە قارىغاندى ھەممە يەر قارا تېرىدەك كۆرۈندى. ئاسمان يەنە بايىقىدەكلا كۆرۈندى. نەمرۇد «كۆك تەڭرىسىگە بىر ئوق ئۈزۈپ باقاي» دەپ بىر ئوق ئاتتى. تەڭرىدىن جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامغا:

— نەمرۇدنىڭ ئوقىغا بىر تال بېلىق سانجىپ بەرگىن. ئۇ گەرچە كاپىر بولسىمۇ دەرگاھىمدىن نائۈمىد يانمىسۇن! — دەپ پەرمان بولدى. نەمرۇد تەڭرىگە يالۋۇرۇپ:

— ئەي تەڭرى، مەن گۇمراھ بەندەڭ ھەر ئىش قىلسام ئۆزۈمنىڭ بەتبەختلىكىمدىن قىلدىم، ھەرقانداق جازا بەرسەڭ قىيامەت كۈنى بېرەرسەن. مېنى لەشكەرلىرىم ئالدىدا رەسۋا قىلمىساڭ. سېنىڭ تەڭرىلىكىڭ ھەق راستۇر. ھەرنە قىلساڭ قىلالايسەن، — دېدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنىڭ ئاتقان ئوقىغا بېلىقنى سانجىپ بەردى.

ئەلقىسسە، نەمرۇدنىڭ ئوقىغا سانجىلغان بېلىق تەڭرىگە:

— ئەي تەڭرىم، مېنى ناپاك كاپىرنىڭ ئوقىغا نىشانە قىلدىڭ، مەن نېمە گۇناھ قىلغانىدىم؟ — دەپ نالە قىلدى.

شۇ زامان تەڭرىدىن:

— ئەي بېلىق، ئەمدى سېنى ھېچكىم بوغۇزلىمىسۇن. سېنىڭ قېنىڭنى يەرگە تۆكۈشنى ھارام قىلدىم. ئەگەردە نەمرۇد دۈشمەنلىك قىلىپ كەلگەن تەقدىردىمۇ مەن ئۇنى ئۈمىدلەندۈرۈپ، خەلق ئالدىدا شەرمەندە قىلمىدىم، — دېدى.

بېلىق بۇنىڭدىن خۇشاللاندى.

نەمرۇد ئۆزىنىڭ ئاتقان ئوقىغا بېلىقنىڭ سانچىلىپ چۈشكەنلىكىنى كۆرۈپ:

① كەركەس — ئۇزۇن يىل ياشايدىغان بىر خىل قۇش.

— مەن ئىبراھىمنىڭ تەڭرىسىنى ئۆلتۇردۇم. كۆك مەملىكىتىنى ئالدىم، — دەپ خۇشال بولدى ۋە بىلىقنى ساندۇقنىڭ تۆۋەن قەۋىتىگە باغلىدى. يۇقىرى قەۋىتىگە قۇشنى باغلىدى. قۇش بىلىقنى يېيىش مەقسىتىدە تۆۋەنگە قاراپ ئۇچتى. نەمرۇد بۇ خىل ھىيلە-نەيرەڭ بىلەن ئاسمانغا چىقىپ چۈشتى. نەمرۇد خەلقلەرگە:

— ئەي بەندىلىرىم، بىلىڭلار ۋە ئاگاھ بولۇڭلاركىم، مەن كۆك تەڭرىسىنى بويسۇندۇردۇم، — دېدى.

نەمرۇدنىڭ سۆزىگە كاپىرلار ئىشەندى. ئۇنىڭ لەشكىرىدىن بەش مىڭى ئىمان ئېيتتى. نەمرۇد ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا:

— تەڭرىڭنى ئۆلتۇرۇپ، كۆك مەملىكىتىنى ئىگىلىدىم، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— شۇنداق دېگەن ئاغزىڭغا تاش-تۇپراق. سەن يالغان ئېيتىۋاتىسەن. تەڭرىگە ئۆلۈم راۋا ئەمەستۇر. ئۇنىڭ ئەۋۋەلى ۋە ئاخىرى يوقتۇر، — دېدى.

نەمرۇد:

— تەڭرىڭنىڭ قانچىلىك لەشكىرى بار؟ — دېدى.

ئىبراھىم ئەيھىسسالام:

— ئەي مەلئۇن. بەتبەخت! تەڭرىنىڭ لەشكىرىنىڭمۇ ھەددى-ھېسابى بولامدۇ؟ دۇنيادىكى ھەممە جانلىقلار تەڭرىمنىڭ قۇدرىتى بىلەن يارىتىلغان. سېنىڭ لەشكىرىڭمۇ شۇنىڭدۇر، — دېدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراھىم، تەڭرىڭگە ئېيتقىن. مەن لەشكىرىمنىڭ ھەممىسىنى يىغاي، تەڭرىڭمۇ لەشكىرىنى ئەۋەتسۇن. جەڭ قىلىپ باقايلى، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەي مەلئۇن، سەن ئۆزۈڭنىڭ لەشكىرىڭنى يىغقىن. تەڭرى بىر ئىشارەت بىلەن ھەممىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلۇر، — دېدى.

نەمرۇد ھەر تەرەپكە لەشكەر يىغىشقا كىشى ئەۋەتتى. مەغرىبتىن-مەشرىققىچە لەشكەر يىغىلدى.

ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەي مەلئۇن، تەڭرىدىن ھايا قىلماي، قورقماي، مۇنچە خەلقنى ئاۋارە قىلىپ يۈرۈيسەن. ئەي بەتبەخت! ھېلىھەم قىلغان ئىشىڭغا تۆۋە قىلىپ، ئىمان ئېيتساڭ تەڭرى سېنى ئەپۇ قىلىدۇ. بۇ ئالەمدە مۇنچىلىك دۆلەت، ئىززەت-ھۆرمەت بەرگەن تەڭرى، ئۇ دۇنيادا مۇندىن ئون ھەسسە ئارتۇق ئىززەت-ھۆرمەت بېرىدۇ، — دېدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراھىم، تەڭرىڭگە مېنىڭ پەقەتلا ھاجىتىم چۈشمەيدۇ. لەشكىرىمنى يىغدىم. ئەمدى مەن جەڭ قىلىمەن، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام مۇناجات قىلىپ:

— ئەي تەڭرىم، بۇ مەلئۇنغا بىر بالا ئەۋەتسەڭ، — دەپ دۇئا قىلدى.

شۇ زامان تەڭرىدىن:

— ئەي ئىبراھىم، نەمرۇدنىڭ لەشكىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا بىر مۇنچە پاشا ئەۋەتىمەن، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام نەمرۇدقا:

— ئەي بەتبەخت! لەشكىرىڭ بىلەن جەڭ قىلىشقا تەڭرى لەشكەر ئەۋەتمەك

چى. خەۋەردار بول! — دېدى.

نەمرۇد تۇغ-ئەلەملىرىنى① كۆتۈرتۈپ، ناغرىلىرىنى چالدۇرۇپ، سەپلىرىنى تۈزۈپ تۇردى.

شۇ ئەسنادا تەڭرىنىڭ پەرمانى بىلەن بىر بۆلەك پاشا نەمرۇدنىڭ لەشكىرىگە ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ پاشىلارنىڭ ئاۋازى نەمرۇدنىڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى. ھەربىر ئاتلىقنىڭ بېشىغا بىردىن پاشا سانجىلىپ شۇنداق نەشتەر ئۇردىكىم، ئۇلارنىڭ كىيىملىرىدىن ئۆتۈپ جېنىغا تاقاشتى. توقسان مىڭ لەشكەردىن بىرى قېچىپ قۇتۇلمىدى. ھەممىسى جەھەننەمگە كەتتى. نەمرۇدتىن باشقا لەشكەر قالمىدى، نەمرۇد دېگەن بۇ ئىت «بۇ جانىۋار شۇنچىلىك كىچىك تۇرۇپ ئەجەبا شۇنچە لەشكىرىمنى ۋەيران قىلىۋەتتا؟» دەپ ھەيران بولۇپ تۇراتتى. بىر ئاقساق، بىر كۆزى قارىغۇ پاشا كېلىپ نەمرۇدنى چۆرۈلۈپ يۈردى. نەمرۇد پاشىدىن قېچىپ كېلىپ ئۆيىگە كىرىپ، ئىشىك-تۈڭلۈكىنى مەھكەم بېكىتىپ، بالا-چاقىسى بىلەن دەردمەن بولۇپ ئولتۇردى. پاشا نەمرۇدنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ قوندى. نەمرۇد بالا-چاقىسىغا:

— مېنىڭ لەشكەرلىرىمنى ئاشۇ نەرسە ھالاك قىلغان. ئۇنى قوغلىۋېتىڭلار، — دېيىشىگە پاشا ئۇچۇپ كېلىپ نەمرۇدنىڭ بۇرنىغا كىرىۋالدى. ئۇنىڭ بالا-چاقىلىرى ھەرقانچە قىلىپمۇ نەمرۇدنىڭ بۇرنىدىن پاشىنى كولاپ چىقىرالمىدى. پاشا بارغانچە ئىچكىرىلەپ نەمرۇدنىڭ دىمىقىغا ئاندىن مېڭىسىگە كىرىۋالدى. پاشا ھەر قېتىم نەمرۇدنىڭ مېڭىسىگە نەشتەر ئۇرسا، نەمرۇد چىدىيالماستىن بېشىغا توخماق بىلەن ئۇرغۇزۇپ، پاشىنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى. نەمرۇد بۇ بالادىن قىرىق يىلغىچە قۇتۇلالمىدى. بېشىدىن توقماق ھەرگىزمۇ خالى بولمىدى. قىرىق يىلدىن كېيىن تەڭرىدىن يەنە:

— ئەي ئىبراھىم، نەمرۇدنى يەنە ئىمانغا دەۋەت قىلغىن! — دېگەن پەرمان بولدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كېلىپ:

— ئەي بەتبەخت! تەڭرىگە ئەمدى ئىمان كەلتۈرگىن! — دېدى.

نەمرۇد:

— ئەي ئىبراھىم، تەڭرىنىڭ بەرھەقلىكىگە، سېنىڭ پەيغەمبەرلىكىڭگە كىم گۇۋاھلىق بېرىدۇ؟ — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— مۇشۇ ئۆيدىكى ھەممە نەرسىلەر گۇۋاھلىق بېرىدۇ، — دېدى.

شۇ زامان ئۆيدىكى ھەممە نەرسىلەر پەرياد قىلىشىپ:

— ئەي نەمرۇد، تەڭرى ھەق راستتۇر. ھەممە نەرسىنى ئۇ ياراتقاندۇر. ئىبراھىم ھەقىقەتەن ئۇنىڭ پەيغەمبىرىدۇر، — دېيىشتى.

نەمرۇد ئۆيدىكى ھەممە نەرسىگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. شۇ زامان جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام كېلىپ:

— بۇ مەلئۇننىڭ ئۈچ نەپەسلا ئۆمرى قالدى، — دېدى. شۇ ئەسنادا نەمرۇدنىڭ باش ئاغرىقى يەنە تۇتتى. نەمرۇد بىر ئادەمگە توقماق بىلەن بېشىغا ئۇرۇشنى بۇيرۇدى. ئۇ ئادەم توقماق

① ئەلەم — بايراق.

بەن نەمرۇدنىڭ بېشىغا ئۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ باش ئاغرىقى پەسەيمەيدى. نەمرۇد ئۇنىڭغا «بەكرەك ئۇرغىن!» دېۋىدى، ئۇ توقماق بىلەن بىرنى ئۇردى. ئىككىنچى توقماقنى ئۇرۇش كەتمىدى. نەمرۇد دېگەن بەتبەختنىڭ جېنى دوزاخقا كەتتى. بۇ مەلئۇننىڭ بېشى تۆت پارچە بولۇپ، پاشا چىقىپ كەتتى. نەمرۇد ئەنە شۇ خىل ئازاب بىلەن جان بەردى.

هېكايە قىلىنىشىچە، شامدا زۇلئەرش ئىبىن سادىق دېگەن كاپىر مەملىكەتكە پادىشاھ بولدى. ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۇ شەھەردىن كۆڭلى سوۋۇپ، باشقا بىر ياققا بېرىشنى ئىختىيار قىلدى. زۇلئەرش دېگەن كاپىر ناھايىتى كۈچىيىپ، مەملىكەتنى قولىغا ئالدى. ئۇ ھەر يەردە، ھەر شەھەردە چىرايلىق قىزلار بولسا ئەكەلدۈرۈپ، ئەيش-ئىشرەت قىلاتتى. يول-يوللارغا كىشى قويۇپ، جاي-جايلاردىن كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ ئېلىپ كەلگەن ماللىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام شامغا بېرىپ زۇلئەرش ئىبىن سادىقنى ئىمانغا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن سەككىز كىشى بىلەن بۈۋى سارەنى ئېلىپ يولغا چىقتى. ئۇلار شامغا يېتىپ كەلگەندە زۇلئەرش ئىبىن سادىقنىڭ يوللارغا قويغان ئادىمىگە ئۇچرىدى. زۇلئەرش ئىبىن سادىقنىڭ ئادەملىرى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ساندۇقىنى ئېچىپ بۈۋى سارەنى كۆردى. ئۇلار بېرىپ زۇلئەرشكە بۈۋى سارەنىڭ گۈزەللىكىنى تەرىپلەشتى. زۇلئەرشنىڭ كۆڭلىگە غايىبانە بىر زوق پەيدا بولۇپ:

— ئۇنى ئېلىپ كېلىڭلار! — دېدى.

زۇلئەرشنىڭ ئادەملىرى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ئوردىغا كەلتۈردى. زۇلئەرش ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ناھايىتى ھەيۋەتلىك، نۇرانە كىشى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا كۆپ ئىززەت-ھۆرمەتلەر قىلىپ، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى تەختكە چىقىرىپ، يېنىدا ئولتۇرغۇزدى.

زۇلئەرش ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامدىن:

— ئىسمىڭىز نېمە؟ — دەپ سورىدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئابدۇللا، — دېدى.

زۇلئەرش:

— ساندۇقتا نېمە بار؟ — دەپ سورىدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— سىڭلىم بار، — دېدى.

زۇلئەرش:

— مەن سىزنى مەملىكەتكە باش قىلاي. مال-دۇنيالار بېرەي. ئىززەت-ھۆرمەتلەر قىلاي. ئۇ سىڭلىڭىزنى ماڭا بەرسىڭىز، دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام رەنجىگەن ھالدا:

— ئۇ بالاغەتكە يەتتى. ئۆزىدىن سوراڭ، — دېدى.

زۇلئەرش بۈۋى سارەنى ئېلىپ كېلىشكە كىشى بۇيرۇدى. بۈۋى سارە چىمەل بىلەن كېلىپ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىدا ئولتۇردى. زۇلئەرش:

— ئەي سارە، مېنىڭ ئېسىلزادىلاردىن خوتۇنۇم بار. ئۇلارنىڭ ھەممىسىدىن سىزنى ئۇلۇغلاي. مېنى ئۆزىڭىزگە قوبۇل قىلىڭ، — دېدى.

بۇۋى سارە ئۈندىمىدى.

زۇلئەرش:

— ئەي ئابدۇللا، سىز سىرتقا چىقىپ تۇرسىڭىز، سىڭلىڭىز سىزدىن خىجىل بولۇۋاتىدۇ، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام سىرتقا چىقىپ كەتتى.

شۇ زامان جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام كېلىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى پەردىنى ئېچىۋەتتى. ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا زۇلئەرش بىلەن بۇۋى سارە ئەينەن كۆرۈندى. زۇلئەرش بۇۋى سارەگە نەچچە قېتىم بېشىنى قوشۇش ھەققىدە سۆز ئاچقان بولسىمۇ، ئەمما بۇۋى سارە جاۋاب بەرمىدى. زۇلئەرش بۇۋى سارەنى كۆرۈشكە بىتاقەت بولۇپ، ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە چۈمبەلنى كۆتۈرۈشكە قول سۇنغانىدى، شۇ ھامان قولى قۇرۇپ قالدى. زۇلئەرش:

— ئەي سارە، نېمە كارامەت قىلدىڭىز، قولۇم قۇرۇپلا قالدىغۇ؟ قولۇمنى ئەسلىگە ئەكەلسىڭىز، نېمە دېسىڭىز شۇ بويىچە بولسۇن، — دېدى.

بۇۋى سارە بىر دۇئا قىلغانىدى، زۇلئەرشنىڭ قولى ئەسلىگە كەلدى. زۇلئەرش بۇۋى سارەگە يەنە قول ئۇزاتقانىدى. قولى يەنە قۇرۇپ قالدى. زۇلئەرش:

— قولۇم ئەمدى ئەسلىگە كەلسە سىزگە ھەرگىز بىھۇدە سۆزلىمەيمەن، — دېدى.

بۇۋى سارە يەنە دۇئا قىلغانىدى، زۇلئەرشنىڭ قولى يەنە ئەسلىگە قايتتى. زۇلئەرش بۇۋى سارەگە يەنە قول سۇندى. بۇ قېتىم زۇلئەرشنىڭ ھەممە ئەزاسى قۇرۇپ قالدى. زۇلئەرش:

— ھەي قانداق بالا-قازاسەن، مېنى نېمە قىلىپ قويدۇڭ؟ — دېدى.

بۇۋى سارە:

— مەن سېنى ھېچنېمە قىلمىدىم. بۇنىڭ ھەممىسى ئۆزۈڭنىڭ ئەدەبسىزلىكىڭ ۋە شۇملۇقۇڭدىن بولدى. چۈنكى سەن تەڭرىنىڭ پەيغەمبىرىگە زۇلۇم قىلدىڭ، — دېدى. زۇلئەرش:

— مەن قايسى پەيغەمبەرگە قانداق زۇلۇم قىپتىمەن؟ — دېدى. بۇۋى سارە:

— مەن ئىبراھىم خەلىلۇللانىڭ ئايالى، — دېدى. زۇلئەرش:

— ئىبراھىم دېگەن كىم؟ — دەپ سورىدى.

بۇۋى سارە:

— ئىبراھىم دېگەن — نەمرۇد مەنجىنىقتا سېلىپ ئوتقا تاشلىغاندا ئوتتا كۆيمەي، ئوت ئۇنىڭ ئۈچۈن گۈلىستان بولغان، نەمرۇدنى ھالاك قىلغان كىشى شۇ، — دېدى. زۇلئەرش:

— ئۇ ھازىر قەيەردە؟ — دەپ سورىدى.

بۇۋى سارە:

— بايا مېنى ئېلىپ كەلگەن كىشى شۇ، — دېدى.

زۇلئەرش:

— ئۇ بىزگە سىزنى خوتۇنۇم دېمەي، سىڭلىم دېگەنىدى، — دېدى ۋە شۇ زامان ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى چاقىرتىپ كىردى. زۇلئەرش:

— ئىبراھىم دېگەن سىز بولامسىز؟ — دەپ سورىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ھەئە، مەن شۇ، — دېدى.

زۇلئەرش:

Altunoq

— سىزنىڭ تەڭرىڭىز كىم؟ — دەپ سورىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— مېنىڭ تەڭرىم، يەتتە قات كۆكنى ۋە يەتتە قات يەرنى، ئاي-كۈن، يۇلتۇزلارنى ۋە پۈتۈن مەخلۇقات-مەۋجۇداتلارنى ياراتقان، ئىنسانلارنىڭ يارىلىشى ۋە ئۆلۈشى ئۇنىڭ ئىلكىدە، ئۇنىڭ ئەۋۋىلى ۋە ئاخىرى يوقتۇر. تەڭرىنىڭ شېرىكى بولماس. تەڭرى ھېچنېمىدىن تۇغۇلغان ئەمەس. ئۇ ھېچنەرسىگە ئوخشىمايدۇ. باشقا نەرسىنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئوخشىشى مۇمكىن ئەمەس، — دېدى.

زۇلئەرش:

— مەن يەتمىش يىلدىن بۇيان زۆھرە يۇلتۇزغا ئېتىقاد قىلىپ كەلدىم. مەن بۇگۈنگىچە ئۇنىڭدىن بىرەر ياخشىلىق ياكى يامانلىق كۆرمۇدۇم. مەن «بۇنداق نەرسىلەر نەدىن پەيدا بولىدىغاندۇ؟» دەپ ئويلاپ يۈرەتتىم. بۇنىڭ سىرىنى مەن ئەمدى بىلدىم. بۇلارنى ئەسلىدە سىزنىڭ تەڭرىڭىز ياراتقان ئىكەن. ئەمدى مېنىڭ بەدىنىم قۇرۇپ كەتتى. ئەگەر سالامەت بولسام ھېلىھەم بولسىمۇ تەڭرىڭىزگە باش قوياتتىم، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام دۇئا قىلغاندى، زۇلئەرش ئەسلى ھالىتىگە كەلدى. شۇ زامان چىن كۆڭلىدىن:

— «لائىلاھە ئىللەللاھ، ئىبراھىم خەلىلۇللاھ (بىرلا تەڭرىدىن باشقا تەڭرى يوقتۇر. ئىبراھىم تەڭرىنىڭ دوستىدۇر.)» دەپ ئىمان ئېيتتى.

زۇلئەرشنىڭ ھاجەر ئىسىملىك چىرايلىق بىر كېنىزىكى بار ئىدى. پۈتۈن مال-دۇنيانىڭ ئاچقۇچى ئۇنىڭدا ئىدى. زۇلئەرش ئۇنى چاقىرتىپ:

— ئاچقۇچنى ئىبراھىمغا بەرگىن. ھەممە مال-دۇنيالىرىم ئۇنىڭ بولسۇن، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ماڭا مال-دۇنيا لازىم ئەمەس، — دېدى.

شۇ زامان تەڭرىدىن:

— ئەي ئىبراھىم، مال-دۇنيادىن بىرئاز ئالغىن، باشقا جايلارغا بېرىپ كاپىرلارنى ئىمانغا دەۋەت قىلغىن — دېگەن خىتاب كەلدى.

زۇلئەرش شۇ زامان ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا بىر تاج، بىر بەلباغ، مىڭ تۆگە، مىڭ ئات، مىڭ قوي ۋە مىڭ ئۆيلۈك قۇلنى بالا-چاقىسى بىلەن بەردى. بۇۋى سارەنىڭ ئالدىغا بىر تاجنى قويدى. بۇ تاج پۈتۈن ئىقلىمدىن ئېلىنغان سېلىق ھېسابىغا ياسالغانىدى. بۇۋى سارە زۇلئەرشكە:

— مەن تەڭرىنىڭ بىر ئاجىز بەندىسى. ماڭا تاج كېرەك ئەمەس. ھەجەرنى ماڭا خىزمەتكە بەرسىڭىز، — دېدى.

زۇلئەرش بۇنى بىجانىدىل قوبۇل قىلىپ، ھەجەرنى بىرمۇنچە مال بىلەن قوشۇپ بۇۋى سارەگە بەردى. ئۇلار بەرگەن ماللارنى ئېلىپ يولغا راۋان بولدى.

ئۇلار نەگە بارسا ماللىرى بەش كۈنلۈك يەرنى ئىگىلەيتتى. ئۇلار مېڭىپ بىر يەرگە كەلدى. قارىسا كەڭرى كەتكەن يايلاقتا بىرمۇنچە ماللار يايلاۋاتقانىكەن، ئۇلار شۇ يەرگە چۈشۈپ ئاق ئۆي بارگاھ[1] تىكتى. ئۇلار بۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدى. بۇ يەرنىڭ خەلقى:

— بۇلارنىڭ ماللىرى كۆپ ئىكەن.

[1] بارگاھ — پادىشاھلارنىڭ سارىيى، قەسرى، پادىشاھنىڭ قوبۇلخانىسى.

بۇلار كەلگەندىن بۇيان بىزنىڭ ماللىرىمىزغا ئوت ـ چۆپ يەتمەيدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا بۇ يەردىن ئۇلارنى كۆچۈرۈش كېرەك، — دېدى.

شۇ چاغدا بۇ مەملىكەتنىڭ شاھى بۇ يەرگە كېلىپ قالدى. خەلقلەر ئەھۋالنى پادىشاھقا مەلۇم قىلدى. پادىشاھ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى چاقىرتىپ، خەلقنىڭ سۆزىنى ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا يەتكۈزدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— بىز مۇساپىر غېرىبلارمىز. قەيەرنى خالىساق شۇ يەرگە بارىمىز، — دېدى.

پادىشاھ:

— سىلەر بىردىن قوي ئۆلتۈرۈپ ئاش ئېتىپ كېلىڭلار. ئەگەر قايسىڭلارنىڭ ئېشى كۆپ ئادەمگە يەتسە، يايلاق شۇنىڭ بولسۇن، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بىر قوينىڭ گۆشىدە ئاش ئەتتى. ئېشى ھەممە خەلققە يەتتى. ئۇلارمۇ بىر قوينىڭ گۆشىدە ئاش ئەتتى. ئېشى خەلقنىڭ يېرىمىغا يەتتى. پادىشاھ يايلاقنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالاملارغا بۇيرۇدى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۇ يەردە بىرقانچە يىل تۇردى. ئاندىن مۇقەددەسكە دېگەن يەرگە باردى. ئۇ يەر چۆللۈك ئىدى. جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام:

— ئەي ئىبراھىم، دۇئا قىلسىڭىز دەرەخلەر، مېۋىلەر پەيدا بولۇپ، بۇ يەر ئاۋاتلىشىدۇ، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام دۇئا قىلغانىدى، شۇ زامان باغۇ ـ بوستانلار، مېۋىلەر ۋە ئېقىن سۇلار پەيدا بولدى. بۇ يەردە ئۇلار ئورۇنلىشىپ ئىمارەتلەرنى ياسىدى. خەلق ھەر تەرەپتىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشتى. بۇ يەر بىر چوڭ شەھەرگە ئايلىنىپ ئاۋاتلاشتى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇلارغا ئىلىم شەرىئەتنى ئۆگەتتى. خەلقلەر:

— بىزگە بىر قىبلىنى كۆرسىتىپ قويسا، بىز ئۇنىڭغا قاراپ تائەت ـ ئىبادەت قىلساق، — دېيىشتى.

ھەزرىتى جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام بىر تاشنى ئەكىلىپ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا:

— بۇ تاش سىزدىن كېيىن كېلىدىغان پەيغەمبەرلەرگىمۇ قىبلە بولىدۇ، — دېدى.

ئۇ تاش بەيتۇلمۇقەددەس ئىدى.

ئۇ پۈتۈن پەيغەمبەرلەرنىڭ قىبلىسى بولدى.

بىر كۈنى بۈۋى سارە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا:

— ئەمدى مەن قېرىدىم. ھاجەرنى سىزگە ئېلىپ بەرسەم، — دەپ ھاجەرنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا نىكاھ قىلدۇردى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاخىرقى ئۆمرىنى بۈۋى ھاجەر بىلەن ئۆتكۈزدى.

ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام قىسسىسى

بۈۋى سارە تۇقسان ياشقا كىردى. ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ پېشانىسىدە ھەزرىتى مۇھەممەت مۇستاپا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ بەخت نۇرلىرى بار ئىدى. بۈۋى سارە بۇ بەخت نۇرىدىن ئۈمىد كۈتۈپ يۈرەتتى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۈۋى ھاجەر بىلەن جۈپلەشكەندە بۇ بەخت نۇرى بۈۋى ھاجەرگە

ئۆتتى. بۈۋى سارە بۇنى ئاڭلاپ كۆپ پەرىشان بولدى. ئۇ ئاچچىقىدا:

— مەن ھاجەرنىڭ ئۈچ يېرىدىن قان چىقارمىسام، — دەپ قەسەم قىلدى. بۇنى ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاڭلاپ:

— سىز شۇنداق دەپ قەسەم قىلدىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى. بۈۋى سارە:

— بۇ نۇرنىڭ ھەسرىتىدە ئۆمرۈم شۇ يەرگە يەتتى. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۇ نۇر ھاجەرگە ئۆتۈپتۇ. مەن بۇنىڭغا قانداقمۇ تاقەت قىلالايمەن؟ — دەپ پەرىشان بولدى.

بىر كۈنى بۈۋى ھاجەر كالا سېغىپ ئولتۇرغىنىدا بۈۋى سارە ئاچچىق بىلەن كېلىپ، بۈۋى ھاجەرنى كۆتۈرۈپ بېسىپ:

— قۇلاق-بۇرنۇڭنى كېسىۋېتىمەن، — دېدى. شۇ زامان تەڭرىدىن:

— ئەي ئىبراھىم، سارەگە ئېيتقىن. ھاجەرنىڭ قۇلاق-بۇرنىنى ئۈچ يەردىن تەشسە قەسىمىنى ئورۇندىغان بولىدۇ، — دەپ پەرمان بولدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كېلىپ قارىسا بۈۋى سارە بۈۋى ھاجەرنى بېسىۋېلىپ پىچاق بىلەن ئۇنىڭ قۇلاق-بۇرنىنى كەسمەكچى بولۇۋاتقانىكەن. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇلارنى ئاجرىتىپ، تەڭرىنىڭ پەرمانىنى يەتكۈزدى. بۈۋى سارە بۈۋى ھاجەرنىڭ قۇلاق-بۇرنىنى ئۈچ يەردىن تەشتى. بۈۋى سارەنىڭ ۋەدىسى ئادا بولدى.

جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام جەننەتتىن ئۈچ دانە ھالقا كەلتۈرۈپ، بۈۋى ھاجەرگە بەردى. بۈۋى ھاجەر بۇ ھالقىلارنىڭ ئىككىسىنى قۇلىقىغا، بىرسىنى بۇرنىغا سالغانىدى، ئۇ بۇرۇنقىدىن ئون ھەسسە گۈزەللىشىپ كەتتى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بىلەن بۈۋى ھاجەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پەرزەنت بولمىسىمۇ، لېكىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۈۋى ھاجەرگە كۆپ مېھرىبانلىق قىلدى. ئەمما بۈۋى سارەنىڭ ئاچچىقى ئىلگىرىكىدىن تېخىمۇ كۈچىيىپ، ئاداۋىتى كۈندىن-كۈنگە چوڭقۇرلىشىپ، تاقەت قىلالماس بولۇپ قالدى.

بىر كۈنى بۈۋى سارە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا:

— ھاجەرنىڭ سەۋەبىدىن مېنىڭ كۆڭلۈم سۇنۇق. شۇڭا ھاجەرنى كۆزۈمدىن يىراق قىلسىڭىز، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئىككى تۆگىنى كەلتۈرۈپ بىرىگە ئۆزى مىندى. يەنە بىرىگە بۈۋى ھاجەرنى مىندۈرۈپ مېڭىشقا ھازىرلاندى. بۈۋى سارە ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا:

— مېنىڭ سىزگە ئۈچ ۋەسىيىتىم بار. ئۇنى قوبۇل قىلسىڭىز مەن قىلغان خىزمىتىمگە رازى بولغان بولاتتىم. بىرىنچى، بۈۋى ھاجەرنى ئادەم يوق يەردە قويۇڭ. ئىككىنچى، بارغان يېرىڭىزدە تۆگىدىن چۈشمەڭ. ئۈچىنچى، ھاجەرنىڭ قېشىدا قونماڭ، — دېدى.

ئاندىن ئۇلار يولغا راۋان بولدى. پەرىشتىلەر يولنى قىسقارتتى. ئۇلار مەككىگە بىر كۈندە يېتىپ باردى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۈۋى ھاجەرنى بىر چۆلگە ئاپىرىپ قويدى. ئۇ يەردە بىر تامچە سۇ ياكى بىرەر تۈپ گىياھمۇ يوق ئىدى. چۈنكى ئۇ ۋاقىتتا مەككىنىڭ ھېچ ئىزناسى يوق ئىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئۇ بىچارىنى بىر پارچە نان ۋە ئازغىنە سۇ بىلەن قويۇپ ياندى. بىر كېچە-كۈندۈزدىن كېيىن بۈۋى ھاجەر چىرايىدىن نۇر

يېغىپ تۇرىدىغان تولۇن ئايدەك بىر ئوغۇل تۇغدى. بۇ يەردە ئوت ياكى سۇ بولمىغانلىقتىن بۇۋى ھاجەر قىينىلىپ تۇراتتى، سەفا① تېغىدىن:

— ئەي ھاجەر، بۇ ياققا كەل! — دېگەن ئاۋاز كەلدى. بۇۋى ھاجەر يۈگۈرۈپ بارسا ئۇ يەردە سۇدىن ھېچ ئەسەر يوق ئىدى. ئۇنى چاقىرغان شەيتانىدى. شۇ ۋاقىتتا يېڭى تۇغۇلغان ئوغول ئىككى سونجىقىنى يەرگە ئۇرۇپ يىغلىغانىدى، سونجىقى تەگكەن يەردىن سۇ پەيدا بولۇپ، ئىككى بۇلاق چىقتى. بۇلاقتىن چىققان سۇلار يېيىلىپ ئېقىشقا باشلىغانىدى، بۇۋى ھاجەر كېلىپ «توختا!» دېدى. سۇ توختاپ قالدى. ئەگەر سۇنى توختاتمىغان بولسا مەككىدە قىيامەتكىچە سۇ ئاققان بولاتتى.

ھەزرىتى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامغا تەڭرىنىڭ بەرگەن ئىنئامى ئاشۇ ئابى زەمزەم بولدى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بەنى جۇرھۇم ناملىق سودىگەر خەلقلەر شامغا سەپەر قىلدى. ئۇلار بۇ يەرگە كېلىپ قارىسا قۇشلار ئۇچۇپ يۈرگەن، بىرمۇنچە كىيىكلەر ئوتلاپ يۈرگەنىكەن. ئۇلار «بۇ يەردە چوقۇم سۇ بار ئىكەن» دەپ ئىزدەپ يۈرۈپ بۇلاقتىكى سۇنى ۋە بۇۋى ھاجەرنى كۆردى. ئۇلار بۇۋى ھاجەردىن:

— بۇ قانداق بۇلاق؟ — دەپ سورىدى. بۇۋى ھاجەر:

— بۇ ھەزرىتى ئىبراھىم خەلىلۇللاھنىڭ ئوغلىنىڭ بۇلىقى، بۇ بۇلاق مۇشۇ ئوغۇلنىڭ مۆجىزىسى، — دېدى.

ئۇلار ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى ئاڭلىغانىدى.

① سەفا — مەككىدىكى بىر تاغنىڭ ئىسمى.

— ئۇنداقتا بىز يايلاقتا كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلىشايلى. سىزمۇ يالغۇز ئىكەنسىز. بىزنىڭ ماللىرىمىز كۆپ. بىز ھەر يىلدا مېلىمىزنىڭ زاكاتىنى سىزگە بېرەيلى، — دېدى، ئۇلار.

بۇۋى ھاجەر ماقۇل بولدى. جەمئىي ئۈچ مىڭ بەش يۈز كىشى كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشتى. ئۇلار ماللىرىنىڭ بىر يىللىق زاكاتى ئۈچۈن ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامغا ئىككى تۆگە ۋە بەش مىڭ قوي بەردى.

ئەلقىسسە، ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام يىگىرمە ياشقا كىردى. ئۇنىڭ تۆگە، قويلىرى ھەددى-ھېسابسىز كۆپەيدى. بۇ يەرگە سۇ پەيدا بولۇپ، يايلاقلارنىڭ ئاۋاتلاشقانلىقى ۋە خەلقلەرنىڭ توپ-توپى بىلەن كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلىق خەۋىرى مىسىر بىلەن شامغا ئاڭلاندى. ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۇنى ئاڭلاپ خۇشال بولدى. ئۇ ئوغلىنى يوقلاپ كېلىپ قارىسا، بۇ يەر تونۇغۇسىز دەرىجىدە ئاۋاتلىشىپ كېتىپتۇ. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆيىنى ئىزدەپ-سوراپ يۈرۈپ تاپتى. ئۆيدە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى بار ئىدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلىنى سورىسا ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالى ئۆيىدىنمۇ چىقماستىن:

— ئىسمائىل ئۆيدە يوق، — دەپ جاۋاب بەردى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— سەن كىم؟ — دەپ سورىدى.

— مەن ئىسمائىلنىڭ خوتۇنى، — دەپ جاۋاب بەردى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئىسمائىل كەلگەندە دادىڭىز كېلىپ

كەتتى. دادىڭىز «بوسۇغىنى يۆتكەپ ئور-
ناتسۇن!» دېدى، دەپ قويۇڭ، — دېدى.
كەچ بولغاندا ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام
شىكاردىن قايتىپ كەلدى. ئايالى ئىبراھىم
ئەلەيھىسسالامنىڭ كەلگەنلىكىنى ۋە تاپىلى-
غان سۆزلىرىنى ئېيتىپ بەردى. ئىسمائىل
ئەلەيھىسسالام بۇنى ئاڭلاپ كۆڭلى بۇزۇلدى
ۋە شۇ زامان ئايالىنى تالاق قىلدى. ئايالى
بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ:
— مەن نېمە گۇناھ قىلدىم؟ — دەپ
سورىدى. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:
— ئاتام كەلسە ئالدىغا چىقىپ، ئاتام-
نى ئاتتىن چۈشۈرۈپ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن
قارشى ئالماپسەن، — دېدى.
شۇندىن كېيىن ئىسمائىل ئەلەيھىس-
سالام جۇرھۇم قەبىلىسىدىن سەيىدە ئىسىم-
لىك بىر قىزنى ئالدى. سەيىدە تولىمۇ
ئەقىللىق، ساھىبجامال ئىدى.
بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئىبراھىم
ئەلەيھىسسالام ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ-
كىگە يەنە كەلدى. ئۇ كۈنى ئىسمائىل ئە-
لەيھىسسالام شىكارغا چىقىپ كەتكەنىدى.
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام تۆگىدىن چۈشمەي
تۇرۇپ:
— ئىسمائىل ئۆيدە بارمۇ؟ — دەپ
سورىدى.
سەيىدە:
— سىز كىم بولىسىز؟ — دېدى.
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:
— مەن ئىسمائىلنىڭ دادىسى بولى-
مەن، — دېدى.
سەيىدە بۇنى ئاڭلاپ ئۆيدىن چىقىپ،
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا سالام بەردى.
تۆگىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇپ «تۆگىدىن
چۈشسىلە» دېدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام
تۆگىدىن چۈشۈپ، بىر تاش ئۈستىدە ئول-
تۇردى. سەيىدە ئۆيدىن نان، سۈت ۋە
ماي ئېلىپ چىقىپ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام-
نىڭ ئالدىغا قويدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسا-
لام غىزالانغاندىن كېيىن، سەيىدە چىلاپ-
چا ۋە ئاپتۇۋا ئېلىپ چىقىپ قولىغا سۇ
قۇيدى ۋە «يولنىڭ چاڭ - توزانلىرى قونۇپ
قاپتۇ» دەپ مۇبارەك چاچلىرىنى تاراپ قوي-
دى. ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام
بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇشال بولۇپ:
— ئەۋلادىڭىز كۆپ بولسۇن. مېلىڭىز-
غا تەڭرى بەرىكەت بەرسۇن. ياخشى پەر-
زەنت كۆرگەيسىز! — دەپ دۇئا قىلدى.
كەچتە ھەزرىتى ئىسمائىل ئەلەيھىس-
سالام شىكاردىن كەلگەندە سەيىدە ئۆيگە
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ كەلگەنلىكىنى
ۋە ياخشى تىلەكلەر تىلىگەنلىكىنى ئېيتىپ
بەردى. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام ئۆيگە
دادىسىنىڭ ئىككى قېتىم كەلگەندە كۆرۈ-
شەلمىگەنلىكىدىن كۆڭلى يېرىم بولدى.
سەيىدەنىڭ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا ئىز-
زەت - ئىكرام قىلغىنىغا خۇشال بولۇپ ئۇنى
ئىززەتلىدى.
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاندىن بۈۋى
ھاجەرنىڭ ئۆيىگە كەلدى. بۈۋى ھاجەر
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنى يىراقتىن تونۇپ
يۈگۈرۈپ ئالدىغا بېرىپ، ئاياغ - ئاستىغا يىقى-
لىپ، يۈزلىرىنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ
ئاياغلىرىغا سۈرتۈپ يىغلىدى ۋە «تۆگىدىن
چۈشۈڭ» دەپ ھۆرمەت بىلدۈردى. ئىب-
راھىم ئەلەيھىسسالام:
— تۆگىدىن چۈشمەسلىككە قىلغان
ۋەدەم بار ئىدى، — دېدى.
بۈۋى ھاجەر تۆگىنىڭ يېنىغا بىر
تاشنى ئەكىلىپ قويدى. ئىبراھىم ئەلەيھىس-

سالام تاشتا ئولتۇردى ۋە ھال ئەھۋاللاشتى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ كەلگەن يېرى مەككىگە قىرىق كۈنلۈك يول ئىدى. لېكىن ئۇ بۇۋى سارەنىڭ «بۇۋى ھاجەرنىڭ يېنىدا قونماق» دېگەن شەرتىگە ماقۇل دەپ ۋەدە بېرىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كەلگىنىدە پەرىشتىلەر ئۇنىڭ يولىنى قىسقارتىپ قوياتتى-دە، بىر كۈندىلا كېلىپ كېتەتتى.

ھەزرىتى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ قۇربانلىق قىلىنمىش ۋەقەسى

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام مۇقەددەسە دېگەن جايدا تۇراتتى. كېيىن ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇرۇپ قالدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلىغا بەكمۇ مېھرىبان ئىدى. ئۇنىڭدىن بىرەر سائەت ئايرىلىشقىمۇ كۆزى قىيمايتتى. ئاتا-بالىنىڭ بىر-بىرىگە بولغان مېھرى-مۇھەببىتى ھەممە ئالەم خەلقىگە ۋە پەرىشتىلەرگە مەشھۇر بولدى. پەرىشتىلەر:

— ئەي تەڭرى، ئىبراھىم سېنى دوستۇم دەيدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ئوغلىغا قىلغان مېھرىبانلىقى ساڭا قىلغىنىدىن ئېشىپ چۈشىدۇ، — دېيىشتى.

تەڭرىدىن:

— ئەي پەرىشتىلەر، سىلەر شۇنداق ئويلامسىلەر؟ مەن سىلەرگە ئىبراھىمنىڭ ماڭا قانچىلىك سەممىي ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قوياي، — دېگەن خىتاب كەلدى.

بىر كۈنى تەڭرىدىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا:

— قۇربانلىق قىلغىن! — دېگەن پەرمان بولدى.

ئۇ كۈنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بەش يۈز تۆگە ۋە مىڭ قوي ئۆلتۈردى.

تەڭرىدىن يەنە:

— ئەي ئىبراھىم، قۇربانلىق قىلغىن! — دېگەن پەرمان بولدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— قانداق نەرسىنى قۇربانلىق قىلسام ئاندىن قوبۇل بولىدۇ؟ — دېدى.

تەڭرىدىن:

— دۇنيادا نېمىگە ئەڭ مېھرىبان بولساڭ شۇنى قۇربانلىق قىلغىن. ھەرقانداق بەندە ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان نەرسىسىنى قۇربانلىق قىلسا مەن رازى بولىمەن، — دېگەن خىتاب كەلدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام تەڭرىگە:

— مەن دۇنيادا ھېچنەرسىگە ئوغلۇمغا ئامراق بولغاندەك ئامراق ئەمەسمەن. ئوغلۇمنى قۇربانلىق قىلسام قوبۇل بولامدۇ؟ — دەپ مۇناجات قىلدى.

تەڭرىدىن:

— قۇربانلىق قىلىدىغان نەرسىنى ئۆزۈڭ ئوبدان بىلىدىڭ، — دېگەن خىتاب كەلدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام بۇۋى ھاجەرنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئەي ھاجەر، مەن ئىسمائىلنى ئەزىز دوستۇمنىڭ قېشىغا ئېلىپ بارىمەن، — دەپ ئىسمائىلنىڭ چاچلىرىنى تاراپ، ئېسىل تون كىيگۈزۈپ ئۆيدىن ئېلىپ چىقتى. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك چىرايى ئاۋۋالقىدىن ئون ھەسسە چىرايلىقلاشتى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلىغا بولغان

مېھرى-مۇھەببىتى تېخىمۇ ئاشتى. دۇنيا-
دا ھېچقانداق ئادەم ئۆز پەرزەنتىگە بۇن-
داق مېھرى-مۇھەببەتلىك بولغان ئەمەس.
ئەلقىسسە، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام
بىر پىچاق، بىر تانا ئېلىپ، ئىسمائىل ئە-
لەيھىسسالامنى ئېلىپ ماڭدى. يولدا ئۇلارغا
لەنىتى شەيتان ئۇچراپ:
— ئەي ئىسمائىل، نەگە بارىسەن؟ —
دېدى.
ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:
— ئاتام مېنى دوستىنىڭ قېشىغا
ئېلىپ بارىدۇ، — دېدى.
شەيتان:
— ئاتاڭ سېنى ئۆلتۈرگىلى ئېلىپ
كېتىپ بارىدۇ، — دېدى.
ھەزرىتى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:
— ئاتام مېنى ھەرگىز ئۆلتۈرمەي-
دۇ، — دېدى. شەيتان:
— سېنى ئۆلتۈرۈشنى ئاتاڭنىڭ ئاشۇ
دوستى بۇيرۇغانىكەن، — دېدى. ئىسمائىل
ئەلەيھىسسالام:
— ئەگەر ئۇنداق بولىدىغان بولسا
ھېلىغۇ بىر جېنىم بار ئىكەن، مىڭ جېنىم
بولغاندىمۇ جېنىمنى پىدا قىلىشقا رازى-
مەن، — دېدى.
بۇ سۆزدىن شەيتان ئوڭايسىزلىنىپ
بۇۋى ھاجەرنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە:
— ئەي ھاجەر، ئوغلۇڭنى ئاتىسى
ئۆلتۈرگىلى ئېلىپ ماڭدى. مەن ئوغلۇڭغا
چىدىماي ساڭا خەۋەر يەتكۈزگىلى كەلدىم.
سەن بېرىپ ئوغلۇڭنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇز-
غىن! — دېدى.
بۇۋى ھاجەر:
— سەن يالغان ئېيتىسەن، — دېدى.
شەيتان:
— ئىبراھىمنىڭ دوستى «ئوغلۇڭ
ئىسمائىلنى قۇربانلىق قىلغىن» دەپ ئېيت-
قانىكەن. ئىسمائىلنى شۇنىڭ ئۈچۈن ئې-
لىپ ماڭدى، — دېدى.
بۇۋى ھاجەر:
— ئەگەر ئىبراھىمنىڭ دوستى شۇن-
داق دېگەن بولسا، ئوغلۇم ئۇنىڭ دوستى-
نىڭ پىداسى بولسۇن! — دېدى.
لەنىتى شەيتان ئوسال ھالەتكە قې-
لىپ قايغۇرغان ھالدا ئىسمائىل ئەلەيھى-
سسالامنىڭ قېشىغا بېرىپ:
— ئەي ئىسمائىل، زايا بولۇپ كېتى-
سەن، — دېدى.
ھەزرىتى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:
— ئاتام ماڭا سەن كۆيگەنچىلىك
كۆيمەسمۇ؟ — دېدى.
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:
— ئەي ئوغلۇم، كىم بىلەن سۆز-
لىشىۋاتىسىز؟ — دەپ سورىدى.
ئىسمائىل:
— بىر قېرى «ئاتاڭ سېنى
ئۆلتۈرگىلى ئېلىپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا قې-
چىپ كەتكىن» دەۋاتىدۇ، — دېدى.
ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:
— ئەي ئوغلۇم، ئۇ دېگەن لەنىتى
شەيتاندۇر. شەيتان تەڭرىنىڭ دۈشمىنى.
ئۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماڭ. ئۇ سىزنى
ئازدۇرۇپ، تەڭرى دەرگاھىدا ئاسىي قىل-
ماقچى، ئۇ يەنە كەلسە ئۇنىڭغا تاش ئې-
تىپ قوغلاڭ، — دېدى.
ئەلقىسسە، شەيتان ئىسمائىل ئەلەي-
ھىسسالامنىڭ كەينىدىن يەتتە قېتىم كېلىپ
ئۇنىڭغا قېچىشنى ئېيتتى. ئۇ ھەر قېتىم
كەلگىنىدە ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا
تاش ئېتىپ قوغلىدى. ھەج قىلىشتا ئۇ

يەرگە بېرىپ يەتتە قېتىم تاش ئېتىش شۇنىڭدىن قالغان سۈننەتتۇر.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام مىنا تېغىغا① بېرىپ:

— ئەي ئوغلۇم، تەڭرىدىن سىزنى قۇربانلىق قىلىش ھەققىدە پەرمان بولدى. سىز بۇنى قوبۇل قىلامسىز؟ — دەپ سورىدى.

ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:

— ئەگەر تەڭرىنىڭ ھۆكمى شۇنداق بولسا ئۇنى ئورۇنداش كېرەك. تەڭرى ئاتا-بالىلىق مېھرىنى ئارىدىن كۆتۈرۈۋەتسۇن. ئەي ئاتا، نېمە ئۈچۈن ئۆيدە مېنى بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلمىدىڭىز؟ بۇ ئىشنى ئۆيدە بىلگەن بولسام ئانام بىلەن رازىلىشىۋالغان بولاتتىم. ھېلىھەم بولسىمۇ مەندىن ئانامغا دۇئايى سالام دەپ قويۇڭ. ئانامنىڭ ئالدىدا ئەدەبسىزلىك قىلىپ قويغان يەرلىرىم بولسا، مەندىن رازى بولسۇن. مېنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتىپ، ماڭا بولغان مېھرى-مۇھەببىتىنى ئۈزسۇن! — دېدى.

ئاتا-بالا قۇچاقلىشىپ رازىلىق بېرىشتى. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام سوزۇلۇپ ياتتى ۋە:

— ئەي ئاتا، پۇتۇمنى باغلاپ قويۇڭ. جان ئاچچىقىمدا پۇتۇمنى مىدىرلىتىۋەتسەم ئاسىي بولۇپ قالىمەن. كۆزۈمنى تېڭىپ قويۇڭ. سىزگە قاراپ سالسام گۇناھكار بولۇپ قالىمەن، — دېدى.

شۇ زامان تەڭرىدىن خىتاب كەلدى:

— ئەي پەرىشتىلەر، كۆرۈڭلار، ئىبراھىم مېنىڭ پەرمانىم بىلەن مېھرىبان ئوغلىنى قۇربانلىق قىلماقچى.

پەرىشتىلەر، ھۆر-غىلمانلار ۋە روھلارنىڭ ھەممىسى كېلىپ بۇ ئەھۋالنى كۆردى.

ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:

— ئەي ئاتا، مېنىڭ قانلىق كۆڭلەكنى ئانام بىچارىگە ئاپىرىپ بەرگەيسىز. ئۇنى پۇراپ مېنىڭ پىراقىم ئوتىنى ئۇنتۇسۇن. ئاتا، ئەمدى تەڭرىنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈڭ، — دەپ قولىنى باغلىتىشقا تەييار تۇردى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئوغلىنىڭ قول-پۇتىنى باغلاپ، كۆزىنى تاڭدى. يەرگە ياتقۇزۇپ بوغۇزىغا پىچاقنى سۈردى.

شۇ زامان تەڭرىدىن پىچاققا:

— كەسمىگىن! — دەپ پەرمان بولدى.

پىچاق ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ بوغۇزىغا ئۆتمىدى. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام:

— ئەي ئاتا، ئالدىرىماڭ! پىچاقنى ياخشى بىلەپ ئاندىن سېلىڭ، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئاچچىقىدا پىچاقنىڭ ئۇچىنى سانجىغانىدى، پىچاق ئېگىلىپ كەتتى. ئىسمائىل ئەلەيھىسسالام بۇ ئەھۋالنى كۆرۈۋاتقان پەرىشتىلەرگە قاراپ كۈلدى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام «ئوغلۇم مېنىڭ پىچاقنى ئۆتكۈزەلمىگىنىمگە كۈلۈۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ پىچاقنى تاشقا بىر ئۇرۇۋىدى، پىچاق تاشقا سانجىلىپ قالدى. تاش تىترەپ كەتتى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەي پىچاق، سېنى تاشقا سالسام ئۇنى كېسىسەن. ئىسمائىلغا سالسام نېمىشقا كەسمەيسەن؟ — دېدى.

پىچاقتىن دەرھال ئاۋاز كەلدى:

— ئەي تەڭرىنىڭ دوستى، ماڭا نېمىدەپ ئاچچىقلايسىز؟ نەمرۇد سىزنى ئوتقا تاشلىغاندا تەڭرىدىن ئوتقا «ئىبراھىمنى كۆيدۈرمىگىن!» دەپ پەرمان بو-

① مىنا تېغى — مەككىدىكى بىر تاغنىڭ نامى.

لۇۋىدى ئوت گۇلىستانلىققا ئايلاندى. سىز ماڭا «كەسكىن!» دەپ بىر قېتىم ئېيتقۇچە، تەڭرى يەتمىش قېتىم «كەسمىگىن!» دەيدۇ. مەن تەڭرىنىڭ ھۆكمىنى ئىجرا قىلىمەن، — دېدى.

پىچاق تاشقا سانجىلغاندا تاشتىن قان ئاققاندى. بۇنى كۆرگەن ھەممە پەرىشتە ۋە ھۇر - غىلمانلار:

— ئەي تەڭرى، دۇنيادا مۇنداقمۇ دوستلۇق بولامدۇ؟ — دېيىشىپ ھەيرانلىقتا قوللىرىنى چىشلەشتى ۋە: ئەي تەڭرى، لەۋھۇلمەھفۇزدا «ئىسمائىلنىڭ ئەۋلادىدىن كۆپلىگەن پەيغەمبەرلەر دۇنياغا كېلىدۇ» دېگەننى كۆرگەندۇق، سېنىڭ بۇنداق قۇللۇققا قايىل بەندىلىرىڭ بار ئىكەن، — دېيىشتى.

شۇ زامان تەڭرىدىن:

— ئەي ئىبراھىم، سەن بىزنىڭ دوستلۇغىمىز ئۈچۈن بىر جاننى پىدا قىلدىڭ. بىز سېنىڭ دوستلۇغۇڭ ئۈچۈن ھەددى - ھېسابسىز جاننى پىدا قىلدۇرايلى، — دەپ خىتاب بولدى.

ئاندىن «ئەللاھۇ ئەكبەر!» (تەڭرى ھەممىدىن ئۇلۇغ) دېگەن ئاۋاز كەلدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام قارىغۇدەك بولسا ئاسماندىن بىر كۆك قوچقار چۈشۈپتۇ. جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام كېلىپ:

— ئەي ئىبراھىم، ئەمدى تەڭرى «بۇقوچقارنى ئىسمائىلنىڭ ئورنىدا قۇربانلىق قىلسۇن!» دەپ پەرمان قىلدى، — دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام پىچاقىنىڭ ئىسمائىلغا ئۆتمىگەنلىكىگە؛ ئۇنىڭ ئورنىغا بۇ قوچقارنى تەڭرىنىڭ ئەۋەتكەنلىكىگە خۇشال بولۇپ «ئەللاھۇ ئەكبەر! ئەللاھۇ ئەكبەر! لائىلاھە ئىللەللاھۇ ۋەللاھۇ ئەكبەر! ئەللاھۇ ئەكبەر ۋەلىللاھىل - ھەمد! (تەڭرى ھەممىدىن ئۇلۇغ، تەڭرى ھەممىدىن ئۇلۇغ، پەقەت بىر تەڭرىدىن ئۆزگە تەڭرى يوقتۇر. تەڭرى ھەممىدىن ئۇلۇغ، تەڭرى ھەممىدىن ئۇلۇغ. تەڭرىگە تەشەككۈرلەر بولسۇن!)» دەپ شۈكرانە تەكبىر ئېيتتى.

بۇ تۆت تەكبىر① نى قۇربان ھېيت كۈنى ئېيتىش ۋاجىب② ھەم سۈننەت③ بولدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ قول - پۇتىنى يەشتى. تەڭرى:

— ئەي ئىبراھىم، سىلەر مېنىڭ پەرمانىمنى تۇتۇپ بۇ ئىشنى قىلدىڭلار. مەن ھەم سىلەرنىڭ ئېيتقان ھەرقانداق سۆزۈڭلارنى ھەرگىز رەت قىلمايمەن، — دەپ ۋەدە قىلدى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام قوچقارنى ئۆلتۈردى. تېرىسىنى سويۇپ قىلىپ، يۈڭىدا گىلەم توقۇدى ۋە گىلەمنى تاۋۇتى جايلاشقان ئورۇندا قويدى. كېيىن بۇ گىلەمنى جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام ھەزرىتى مۇھەممەد مۇستەفا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە بەردى. تەڭرىدىن ھەرقېتىم ۋەھى كەلگەندە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاشۇ گىلەمگە يۆگىنىپ ئولتۇراتتى.

---

① تەكبىر — ئۇلۇغلاش.

② ۋاجىب — تېگىشلىك، كېرەكلىك، لازىم، زۆرۈر.

③ سۈننەت — مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ قىلغان ۋە رۇخسەت بەرگەن ئىشى، دېگەن گەپلىرى ئادەت، قائىدە.

هەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ كەئبىنى بىنا قىلىشى

مۇقەددەس كەئبىنىڭ ئورنىدا ھەز-
رىتى ئادەم ئەلەيھىسسالام بىر ئۆي بىنا
قىلغانىدى. ئۇنى بەلتۇلمەئمۇر دەپ ئا-
تايتتى. بەيتۇلمەئمۇر ھەزرىتى نۇھ ئە-
لەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدا يۈز بەرگەن تو-
پان بالاسىدىمۇ بار ئىدى. خەلقلەر ئۇ
يەرنى تاۋاپ قىلاتتى. توپان بالاسى يۈز
بەرگەندە تەڭرىنىڭ پەرمانى بىلەن پەرىش-
تىلەر بەيتۇلمەئمۇرنى تۆتىنچى ئاسمانغا
ئەپچىقىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا شامدىن
بىر تاغنى ئەكىلىپ قويدى. بىر كۈنى
تەڭرىدىن:

— ئەي ئىبراھىم، كەئبىنى بىنا قىل-
غىن! — دەپ پەرمان بولدى. تەڭرى يەنە
بىر پارچە بۇلۇتنى ئەۋەتىپ:

— ياسىلىدىغان كەئبىنىڭ چوڭ - كى-
چىكلىكى ئاشۇ بۇلۇتچىلىك بولسۇن. ئۇنىڭ-
غا ئىشلىتىلىدىغان تاشلارنى بەش تاغدىن
يەنى تورى سىينا، تورى زىينا، سەبرۇلبە-
نان، جۇدى، ئەبۇ قۇبەيس تاغلىرىدىن
ئالغىن! — دەپ پەرمان بولدى.

بۇ تاغلاردىن تاش ئىلىپ كەئبىنى
ياساشنىڭ سەۋەبى شۇكى، ھەرقانداق ئا-
دەمنىڭ بۇ بەش تاغچىلىك ئىغىر گۇناھى
بولغان تەقدىردىمۇ مۇقەددەس مەككىنى
تاۋاپ قىلسا، تەڭرى ئۇلارنىڭ گۇناھىنى
كەچۈرىدۇ، شۇنداقلا ئۇنىڭ ساۋابى ئاشۇ
تاغلاردەك چوڭ بولىدۇ، دىيىلىدۇ.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كەئبىنى
ياساشقا تۇتۇش قىلدى. جىبرىئىل ئەلەي-
ھىسسالام تۇرى سىينا قاتارلىق بەش تاغ-
دىن تاش ئەكىلىپ بەردى. ئىبراھىم ئە-
لەيھىسسالام كەئبىنىڭ تىمىنى قوپاردى.
كەئبە تۆت تۈۋرۈكلۈك، تۆت بۇرجەك-
لىك قىلىپ ياسالدى. بۇ تۈۋرۈكلەرنىڭ
بىرىدىن ياھەننان (ئەي ناھايىتى مەرھە-
مەتلىك تەڭرى)، بىرىدىن يامەننان (ئەي
زور ئىنئاملارنى قىلغۇچى)، بىرىدىن يا-
دەييان (ئەي ياخشىلىق - يامانلىقنى ئاي-
رىپ جازالاپ تۇرغۇچى تەڭرى)، يەنە بى-
رىدىن ياسۇبھان (ئەي پاك تەڭرى) دې-
گەن ئاۋاز كەلدى. كەئبىنىڭ بىر بۇر-
جىكىدىن سۇبھانەللا (تەڭرىنى ھەرقانداق
كەمچىلىكلەردىن پاك دەپ ئېتىقاد قىلى-
مەن)، بىر بۇرجىكىدىن ئەلھەمدۇللىلا (تەڭ-
رىگە شۈكرى)، بىر بۇرجىكىدىن لائىلاھە
ئىللەللاھ (بىرلا تەڭرىدىن باشقا تەڭرى
يوقتۇر)، يەنە بىر بۇرجىكىدىن ئەللاھۇ
ئەكبەر (تەڭرى ھەممىدىن ئۇلۇغ) دېگەن
ئاۋاز كەلدى. تام ئېگىزلىگەنسېرى ئىبرا-
ھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ تامغا بويى يەتمەي
پۇتىغا تاشنى قويدى. تام قانچە ئېگىز-
لىسە، پۇتىغا قويغان تاشمۇ شۇنچە كۆپى-
يىپ تۇردى. كەئبە ياسىلىپ پۈتكەندە ئىب-
راھىم ئەلەيھىسسالام «ئەي پەرۋەردىگا-
رىمىز، بىزنىڭ خىزمىتىمىزنى قوبۇل قىل-
غىن. سەن ھەقىقەتەن (دۇئالىرىمىزنى)
ئاڭلاپ تۇرغۇچىسەن. (نىيىتىمىزنى) بىلىپ
تۇرغۇچىسەن»،① «ئەي پەرۋەردىگارىم،
بۇ يەرنى (يەنى مەككىنى) تىنىچ شەھەر
قىلىپ بەرگىن. ئاھالىسىدىن تەڭرى ۋە
ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتقانلارنى
تۈرلۈك مېۋىلەر بىلەن رىزىقلاندۇرغىن»②

① «قۇرئان كەرىم» 1- پارە، 2- سۈرە بەقەرە، 127- ئايەتنىڭ تەرجىمىسى.
② «قۇرئان كەرىم» 1- پارە، 2- سۈرە بەقەرە، 126- ئايەتنىڭ تەرجىمىسى.

«سەن ھەج قىلغۇچىنى قوبۇل قىلغۇچى، نەسلىمىزدىن بىر پەيغەمبەر كەلتۈرگىن. ئۇ سېنىڭ كالامىڭنى بەندىلىرىڭگە يەتكۈزسۇن. كىتابلارغا يېزىلغان ئىسمى-زاتىڭنى، سۈپەتلىرىڭنى خەلققە بىلدۈرسۇن، ئۇنىڭ ئۈممەتلىرىنىڭ گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلغىن»، دەپ دۇئا قىلدى.

ئاندىن جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا: «ئالەم خەلقىنى كەئبىگە تەكلىپ قىلغىن!» دېدى.

ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— بۇ ئالەم چەكسىز تۇرسا، مەندەك بىر ئاجىز بەندە چاقىرغان ئاۋازنى كىم ئاڭلىيالايدۇ؟— دېدى.

تەڭرىدىن:

— ئىبراھىم، چاقىرىش سەندىن، ئاڭلاتماق مەندىن. ئەزەل كۈنىدىن تاكى ئىسراپىل سۈرنى تارتقۇچە (ئاخىر زامانغىچە) دۇنياغا كېلىدىغانلارنىڭ ھەممىسىگە ئاۋازىڭنى ئاڭلىتىمەن،— دېگەن نىدا كەلدى.

شۇ زامان ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ئەبى قۇبەيس تېغىغا چىقىپ، تۆت ئەتراپقا قاراپ:

— ئەي ئىنسانلار، بىلىڭلار ۋە ئاگاھ بولۇڭلار، تەڭرىنىڭ يارلىقى شۇدۇركى، بۇ جايغا كېلىپ تاۋاپ قىلىڭلار. ئۆزۈڭلارنى گۇناھ مەئسىيەتتىن ① خالاس قىلىڭلار!— دەپ چاقىردى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام ھېچكىمنى كۆرمەي، مۆمىنلەرنىڭ قايتۇرغان جاۋابىن ئاۋازىنى ئاڭلىدى: «ئەي تەڭرىم، مانا مەن ھۇزۇرۇڭدا، مانا مەن ئىتائەتىڭدە؛ سېنىڭ ھېچبىر شېرىكىڭ يوق. مانا مەن سېنىڭ ئەمرىڭدە. بارلىق ھەمدۇ-سانا ۋە نېمەتلەر ساڭا خاستۇر ۋە بارلىق مۈلۈك ھېچبىر شېرىكىڭ بولمىغان ھالدا سېنىڭدۇر.»

ھەممە مۆمىنلەر كېلىپ كەئبىنى تىۋاپ قىلدى. تەڭرى ئۇلارنىڭ ھەممە گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلدى.

خەۋەرلەردە شۇنداق دېيىلىدۇكى، مۇقەددەس كەئبە ياسىلىپ پۈتۈپ، تەڭرىدىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامغا خەلقنى ھەج قىلىشقا چاقىرىش بۇيرۇقى بېرىلگەندە، ئاۋۋال جىبرىئىل ئەلەيھىسسالام چاقىردى. ئاندىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام چاقىردى. لەنىتى شەيتان: «مەنمۇ خالايىقنى چاقىرىپ، بۇ ساۋابتىن ئۇلارنى مەھرۇم قىلاي» دەپ چاقىرىۋىدى، ئۇنىڭ ئاۋازى ئالەمنىڭ ھەممە يېرىگە يەتتى.

جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاۋازى ھەممە يەرگە يەتتى.

جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ كەئبىنى تاۋاپ قىلغىلى يولغا چىققانلار ئۆلدى. ئۇلار تاكى قىيامەت كۈنىگىچە ھەر يىلدا بىر قېتىم تاۋاپ قىلغاننىڭ ساۋابىنى تاپتى. ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ كەلگەن خەلقلەر كەئبىنى تاۋاپ قىلىپ، ئۆز جايلىرىغا پاك قايتىپ، گۇناھ ئۆتكۈزمەي ئۆلدى. شەيتاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ كەئبىنى تاۋاپ قىلغانلار ئۆز جايىغا قايتقاندىن كېيىن يەنە گۇناھ ئۆتكۈزدى. ئۇلار كەئبىنى تاۋاپ قىلغانلىقى ئۈچۈن بىر قېتىم ساۋاب ئالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن قىلغان گۇناھىنىڭ ھېسابىنى ئاخىرەتتە بېرىدۇ.

ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام:

— ئەي تەڭرىم، بۇ يەردىكى خەلق-

① مەئسىيەت — خاتالىق، گۇناھ.

لەرگە مېۋىلەردىن نېسىپ قىلغىن. ئۇلار مېۋىلەرنى يەپ، شۇكرى قىلسۇن،— دېدى.

مەككە ئەسلىدە تاشلىق يەر ئىدى.

شۇ زامان تەڭرىدىن جىبرېئىل ئەلەيھىسسالامغا:

— ئون پەرسەڭ يەرگە تۇپراق تۆكۈپ، ئۇ يەرگە مېۋىلەرنى ئۈندۈرگىن!— دەپ پەرمان بولدى. بۇ جايغا «تائىف» ① دەپ ئات قويىدى. ئۇ يەردىن مۇقەددەس مەككىگە مېۋە ئەكىلىدىغان بولدى. بۇ كەئبىنىڭ مۆجىزىسى بولۇپ قالدى.

تۆۋەندىكى مۆجىزىلەرنىڭ ھەممىسى مۇقەددەس كەئبىنىڭدۇر:

مۇقەددەس كەئبىنىڭ ئۈستىدىن ھەرقانداق جانىۋار ئۇچۇپ ئۆتەلمەيدۇ. كەئبىدە زەمزەم قۇدۇقى بار. ھەرقانداق كېسەل مۇقەددەس كەئبىگە كەلسە، خۇددى گۇناھكار گۇناھىدىن خالاس بولغاندەك، كېسىلىدىن شىپا تاپىدۇ.

يەنە بىر مۆجىزە شۇكى، يەمەن پادىشاھى ئەبرەھە خىرىستىيان دىنىدا ئىدى. ئۇ دۇنيادىكى ھەممە جاۋاھىراتلارنى يىغىپ ئۇنىڭ پۇلىغا چوڭ بىر چېركاۋ سالدۇردى. تاملىرىغا ھەزرىتى ئەيسا ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈرىتىنى سىزدۇردى. خەلقنى شۇ چېركاۋغا سەجدە قىلدۇردى. ئۇ پادىشاھ:

— بۇ دۇنيادا مەن سالدۇرغان ئاشۇ چېركاۋدىن ياخشىراق ئىمارەت تېپىلمايدۇ،— دېدى. بۇنى ئاڭلىغان شاھنىڭ يېقىندىكى ئادەملەر:

— ئەرەبتە مەككە دېگەن بىر مۇقەددەس ئۆي بار. ئۇ ئۆي بۇنىڭدىن ياخشى. خەلقنىڭ كۆپىنچىسى ئۇ يەرگە بېرىپ تاۋاپ قىلىدۇ،— دېدى.

پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ ئىچى تارلىقى كېلىپ، ئاچچىقلاندى. ئۇ كەئبىنى بۇزۇشقا يۈز مىڭ لەشكەر، ئون مىڭ پىلنى ئەۋەتتى. بۇ لەشكەرلەر كېلىپ بۆيۈك مەككىنى قورشىدى.

ئەتىسى ئون مىڭ پىلنىڭ ھەممىسى كېلىپ كەئبىگە سەجدە قىلدى. تەڭرىنىڭ غەزىپى بىلەن يۈز مىڭ لەشكەرنىڭ ھەممىسىگە ئوت تۇتىشىپ ھالاك بولدى. ئۇلار «ئەسھابۇل پىل» (پىل ئىگىلىرى) دەپ ئاتالدى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: نىجات مۇخلىس

① تائىف — تاۋاپ قىلغۇچى، زىيارەت قىلغۇچى؛ مەككىنىڭ بىر شەھىرى.

شئىرلار

موللانىياز

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: قادىر بۇلاق

موللا نىياز ئاخۇندنىڭ ئارسلان خەت ھەجۋى قىلغانلارنىڭ بەيانى

ئىنشائەللاھ، تۇتۇپ سەلامەت،
قىلغاي كۆرۈشۈرنى ھەق كەرامەت.
نەيلەيكى، قەزايى ئاسمانى،
سالدى ماڭا دەردى بىدەۋانى.
مەئلۇم قىلاي ئەمدى ئەرزى ـ ھالىم،
نې قىلدى ماڭا بۇچەرخى زالىم.
ئول كۈن ئاراغە تۈشۈپ جۇدالىق،
بۇ چاغىچە بىزگە بىنەۋالىق.
تەن مۇندا، ئەگەرچە جانىم ئاندا،
مەن مۇندا، ۋەلى خەيالىم ئاندا.
غۇربەت ئۇتى تەننى قىلدى يارە،
فۇرقەت ئوقى جاننى قىلدى پارە.
مەندەك بۇ جەھاندا بارمۇ ـ بارمۇ،
تەقدىرى خۇداغە چارە بارمۇ؟
كۈندۈز ھەم كۆڭلۈم چۇچۇقدۇر،
تاڭ ئاتقۇچە كۆزلەرىم ئاچۇقدۇر.
گەر گاھى بەگاھى كەلسە ئۇيقۇ،
دىيدارلارى كۆزۈمگە ئۇترۇ.
ئويغانسامۇ كۆرمەسەم بەناگاھ،
تارتىپ يەنە ئاھۇ دەمبەدەم ئاھ.
باشىمغە ئەسەر قىلىپ جۇنۇنلۇق،
رو بەرگۈسى تۇرفە ۋاژگۈنلۇق.
دەردىمى كىشىگە قىلمايىن فاش،
دائىم قۇرۇماي كۆزۈمدە جىق ياش.
سىزلەرنى قىلىپ تۇمەن ـ تۇمەن ياد
ھەرلەھزە چېكىپ فىغانۇ فەرياد.
بىر يىل كۆرۈنۈپ كۆزۈمگە بىر كۈن،
يەلدا كېچەدىن ئۇزاق قارا تۈن.
ياشىم ئاقىزىپكى ژالە ـ ژالە،
تا سۇبھى قىلىپ فىغانۇ نالە.
ئۆز ـ ئۆزۈمە تولغانىپ يىلاندەك،
سىزلەر قانداغ فەقىر يۈز ئاندەك.
خۇرشىد يۈزۈڭنى ئەي قەرىنداش،
ئولكۈن يەنە كۆرمەسەم ئىكەن كاش.
كۆردۈم ئۆزۈم بەلاغە سالدىم،
ئەۋۋەلقىچە يۈز جەفاغە قالدىم.
نەيلەيكى قەزايى ئاسمانى،
سالدى ماڭا دەردى بىدەۋانى.
يۈز دەشتى فىراق ئارا يۈگۈردۈم،
فەرۋانەدەك ئۆزۈمنى ئوتغە ئۇردۇم.
ھەيھات، نېتەي بۇ سىپېھرى غەددار،
ھىجرانىڭغە مېنى قىلىپ گىرىفتار.
ئەۋۋەل بۇ سىفەت غەرىبى قىلدى،
فۇرقەت ئوتىنى ماڭا نەسىبى قىلدى.
ئۇلفەت ماڭا ھەجر، مۇنىسىم غەم،
كۆڭلۈمدە فىراق، كۆزلەرىم نەم.
جانىمدا فىراقىنىڭ شەرارى،
فۇرقەت ئوتىنىڭكى يوق قەرارى.
رەنجىمنى بىلىپ، دەۋانى بىلمەس،
دەردىمگە تەبىبلەر چارە قىلالماس.

كۆپ مۇشكىل ئىكەن فىراق بەلاسى،
ئالەم ئارا يوق ئانىڭ دەۋاسى.
يادىڭ بىلە مەن غەرىبى مىسكىن،
بىر نەۋئى بىرىپ ئۆتۈمغە تەسكىن.
ئارمان قىلىبان ئۆزۈم ئۆزۈمگە،
گەر بولسا بەھەم يانا كۆزۈمگە.
كۆرسەم يانا بىر جەمالىڭىزنى،
ئاڭلاپ ئىشىتسەم مەقالىڭىزنى.
رۇھۇمغە غىزا سۆزۈڭنى بىلسەم،
جانىمغە غىزا يۈزۈڭنى كۆرسەم.
سۆھبەتلەرىدە ئەگەر يېسەم تاش،
يۈز شۇكرى قىلىپ يېيدىم دېيەم ئاش.
سۇ ئىچسەم ئەگەر تاپىپ سەقانى،
بىلسەم ئانى جامۇ جەم مىسالى.
باشىمغە تاپىلسە تاقىيەئى نەۋ،
بىلسەم ئانى مىسلى تاجى خۇسرەۋ.
يۈرگۈنچە بۇ رەڭ فىراقلارىدا،
ھەر كېچە ياتسام ئاياغلارىدا.
گۇل يۈزلەرىڭىزگە بۇلبۇل ئولسام،
بەلكىم ئىشىكىڭدە ئەگەر قۇل ئولسام.
قىلسام ئۆزۈم بۇ نەۋئى ئادەت،
خۇش دەۋلەت ئېرۇر زىھى سەئادەت.
نې چارە قىلاي بۇ ئالەمى دۇن،
ھەسرەتدە ئىچىمگە تولدۇرۇپ خۇن.
ئەي گەۋھەرى مەھزەنى شەرافەت،
ئەي جەۋھەرى مەئدەنى سەئادەت.
ئۇممانى، تىللا ئەتتىم جەھانى.
غەۋۋاسى جىۋاھىرۇلمە ئانى.
ئەلتاف ھەدىقەسى ئاراگۇل،
ئەۋساف تەرىقەسىدە بۇلبۇل.
شەفقەت چەمەنى ئارا ئاچىلغان،
گۇللار ئاياغىڭ ئارا ساچىلغان.
ئەي كانۇ ۋەفاۋۇ ئەقل ئەلتاف،
سەنجىدە سىفەت، ھەممىدە ئەۋساف.
زاتىڭدا كەمال ئەقل دانىش،
دانىش ئەھلى دەرگەھىڭدە دەرۋىش.

ئەي باغى ئىرەمدە گۇل مەسەللىك،
گۇللار ئىشىكىڭدە گۇل مەسەللىك.
ئەي، ھەمدەمى خەيل ناتەۋانى،
ئەي، خۇسرەۋ ئېلى كامىرانى.
ئەي، مېھرى ۋەفا سىپېھرىدە ماھ،
ئەي، سىدقى سەفا سەرىدە ئەي شاھ.
ئەي، جانۇ جەھان مېھرىبانى،
ئەي، يارى دىيار دۇر دىلىستانى.
ھەم ھەمدەمىمۇ دىلىمگە قۇۋۋەت،
ئاتىڭنى دېسەم كۆڭۈلگە قۇۋۋەت.
غۇربەتتە مۇشفىق ئۈنس ئولغان،
فۇرقەتتە رەفىقۇ مۇنىس ئولغان.
يەئنىكى ھەمە بەرادەرىمغە،
چوڭ - كىچىك ئەقرەبالەرىمغە.
يالغۇز باشىمغە فىراق تۈشكەن،
يارانلارىدىن يىراق تۈشكەن.
غۇربەت ئېلىنىڭ ئىچىدە قالغان،
فۇرقەتدە سۆڭەكلەرى ئۇشالغان.
غەم دەشتىنى تۇرفە - تۇرفە كەزگەن،
ئۆز مەملىكەتىدىن ئەمما تەزگەن.
گۇلدەك يۈزىڭىزگە ئەندەلىبدىن،
بۇ موللا نىياز دېگەن غەرىبدىن.
چوڭلارغە بەلا نەھايە قۇللۇق،
ئۇششاقلارغە بارچە سەر نىگۇنلۇق.
سائەتتە يېتىپ قەبۇل ئولغاي،
رۇقئەم مەن ئۈچۈن ۋۇسۇل ئولغاي.
بۇ نەۋئى ئەسىر ئېتىپ فىراقغە،
مۇنداغ مېنى تاشلادى يىراقغە.
ئەمدى تەلەبىم بۇدۇر خۇدادىن،
بۇ بەندەسىنىڭ بېرىپ مۇرادىن.
سىزلەرنى داغى تۇتۇپ سەلامەت،
خۇشۋەقتلىغىن قىلىپ كەرامەت.
ئۆز ھىفزى ھىمايادىدا تۇتقاي،
ئىشرەتدە كۆڭۈللەرىن ئۇتغاي.
مەن مۇندا ئىمامىلارىم قاشىدا،

تەھارەت ئالىبان كۆزۈم ياشىدا،
ھەر لەھزە قىلىپ دۇئا ـ مۇناجات،
ئىزھار ئېتىبان ئۇلارغە ھاجات.
ئۇمرۇڭنى تىلەپ ئۇززۇنلۇقىنى،
دەۋلەتلەرىنىڭ فۇزۇنلۇقىنى.
بەرگەي ھەمەڭىزگە شادىمانلىق،
ئالەم ئارا ئەيش كامرانلىق.
ئىشرەتلەرىنى مەدام قىلسۇن،
غەم ـ غۇسسەنى ھەم ھەرام قىلسۇن.
ئاسراپ ھەمەئى بەلا ـ قەزادىن،
ھاسىل قىلغاي بېرىپ مۇرادىن.
ھەم قىلسۇن ئەتا ھەياتى جاۋىد،
ھەرقايىسى ھىلالىڭىزنى خۇرشىد.
فەرزەندلەرىڭىز كەمال تاپسۇن،
ئەئدالارىڭىز زەۋال تاپسۇن.
مەن مۇندا مەدام بۇ تەلەبدە،
مۇتلەب بۇ دەۋام نەزدىي رەبدە.
ھەر قايدا ئىسەم ساڭا فەناجۇي،
ھەر يەردە ئىسەم ساڭا دۇئا گۇي.
سىزلەر داغى جەمئ بولساڭىز شاد،
ئەلبەتتە فەقىرنى ئەيلەڭىز ياد.
كۇتاھ قىلاي ئەمدى سۆزنى بارى،
كۆرگۈم يەنە ئۇمرى بەرسە يارى.
كۆزدىن نەچچە قەترە ياش ئاقىزدىم،
بۇ ياش بىلە تۇرفە رۇقئە سىزدىم.
كۆپ ئەجزۇ نىياز ئىلە خوتەنلىك،
ئىرسال ئېتىبان تىلەپ ئىسەنلىك.

مولla نىياز ئاخۇندنىڭ تىيۋە، ئاتنى ھەجۋىي قىلغانلارىنىڭ بەيانى

قىلايىن ئەمدى بىر ھىكايەتلەر،
ياخشى سۆزلەر بىلەن رىۋايەتلەر.
بىر كۈنى ھەزرەتى سۇلەيمانى،
يىغدىلار جەمئ بولدى ھەيۋانى.
ھەممە ھەيۋانغە يەر قىلىپ تەئيىن،
يىغىلىپ كەلدى ئولتۇرۇرغە ھەممىن.
ئات كېلىپ ئولتۇرۇپ ئىدىكى بۇرۇن،
تىيۋە ئاتدىن كېلىپ تالاشتى ئورۇن.
ئول كۈنى بولدى بىر ئەجايىب جەڭ،
سۆزلەشىپ تۇرفە ھايى رەڭگا ـ رەڭ.
بۇقۇراپ كىردى تىيۋە سۆزگە رەۋان،
دېدى: «ئۇشبۇ سۆزۈمدە يوقتۇر گۇمان»
تىيۋە ئاتنى دېدىكى: «ئەي كونا قاق،
شەئنىيى شەۋكەتىمنى كۆر، ماڭا باق.
ھەرقاچان چوڭ تۇرۇرمە، مەن سەندىن،
يۇقارى ئولتۇرماقىڭ نەھەد مەندىن.
باردۇر ساڭا ئوخشە، جىق ھەيۋان،
فەرق يوق ئەمما ساڭا ياخشى ـ يامان.
ساڭا يوق فەرقى پادىشاھ ـ قۇلنىڭ،
پاتاچى، ئاتغۇچى ۋە يا قۇلنىڭ.
چوڭلارىنىڭ ئىززەتىنى قىلمايسەن،
پادىشاھۇ گەدانى بىلمەيسەن.
ھەر كىشىكىم ئۇچاڭغە ئۇرسە تاياق،
چاپاسەن ئاقسۇ بىرلە شامۇ ئىراق.
مىنەدۇر قويچى بىرلە ئەلگەكچى،
ھەر قەدەمدە ئۇرادۇر ئون قامچى.
خۇرجۇن ئارتىپ مىنەر قەلەندەرلەر،
ماڭماساڭ ئازنى كۈن ساتاي دەرلەر.
قۇيرۇقۇڭنى چىگىپ بازارغە سالۇر،
ماڭماساڭ ئۆلتۈرۈپ ساتىپ قۇتۇلۇر.
بىدىكلەر باقار تىشىڭنى ئېچىپ،
قەرى دەپ ئالماسا يۈرۈرسە چىچىپ،
يۈك قويارلار سېنىڭ ئۇچاڭغە ئېغىر،
كۆپ جەفالار بىلەن قىلۇرلار يېغىر.»
تىيۋە ئەيتتى ئۆزىنى تەئرىف ئېتىپ:
«بىلگەنىمچە بۇ سۆزنى دەي تۈگەتىپ.

بىر ئاتىم تىيۋەدۇر، بىرى ئۇشتۇر،
تۇرۇقۇم لاچىنۇ ۋەيا سوخىۇر.
تۇرۇقۇم مېنىڭ ئېگىز تاغدەك،
ئولتۇرۇپ، قوپاشىم سەرىغ ياغدەك.
خۇشمۇ ئۇزدۇر مېنىڭ مېڭىش - تۇرۇشۇم،
ئولتۇرۇپ، يۈكۈنۈپ دۈكان قۇرۇشۇم.
مەست بولسام بىلىمنى مۈكچەيتىپ،
غەزەل ئەيتسام كۆزۈمنى چەكچەيتىپ.
قىز - جەۋانلار چىقىپ نەزارە قىلۇر،
مېنىڭ ئۈچۈن يۈرەكنى پارە قىلۇر.
بولماغاي مەندىن ئۇز چىرايلىغراق،
غۇنچە بويلۇق سىلىغ پۇتۇم يۇمالاق.
نۇر ئۈلەشكەندە مەن تولا ئالغان،
ئۆزگەلەر تەگمەيىن باقىپ قالغان.
تەڭرى بىزنى بۆلەك ئەزىز قىلدى،
بويلۇغۇ خۇيلۇغۇ لەزىز قىلدى.
تەڭرى بىزنى ئەزىز ياراتغاندۇر،
پادىشاھ، بەگلەرگە تاراتغاندۇر.
تۈمشۇقۇم بىر قارى ئۆزۈمدىن ئېگىز،
بارچە ھەيۋان ئارا ئەجايىب بىز.
ساقلايالماس فەقىر گەدالار مېنى،
خۇرجۇن ئارتىپ مىنەر شاھلار مېنى.»
تىيۋە بولدى ئۆزىنى تەئرىف ئېتىپ،
نەۋبەت ئەمدى بۇ ئاتغە كەلدى يېتىپ.
ئات دېدى: «ئەمدى مەن سۆزۈمنى قىلاي،
خەلق ئاراسىدا مەن سەلاھغە سالاي.
ھېچ سۆزۈڭ قالدىمۇ يەنە ئاڭلاي،
تەئرىف ئەتتىڭ ئۆزۈڭنى كۇسا ماڭلاي.
سېنى مال دەپ خۇدا ياراتغان ئەمەس،
بەدمەقام بولسۇ دەپ سەۋاتغان ئەمەس.
ياراتىپدۇر سېنى تەفەررۇجگە،
بولماسا ئوخشاماسىمدىك بىزگە.
ساڭا لازىم ئەمەس بۇ پوقنى يېمەك،
ماۋۇمەنلىك دۇرۇر ئۆزىنى دېمەك.
بوي بار سەندە فەھم جەنبىش يوق،
باردۇر سەندە ئون ئاتە زەنبىل پوق.
تەڭرى باشتا سېنى گەدا قىلغان،
بۇ جەھان مۈلكىدىن جۇدا قىلغان.
قۇيرۇقۇڭنىڭ بارى چىقار چارەك،
كالفۇكۇڭ بار ئاغىر يېرىم چارەك.
چوڭلار سېنى ئالادۇر يۈككە،
گول بولامسەن ئۈچاڭداقى تۈككە.
ياتقۇزۇپ بىر - بىرىڭنى قوغلايدۇر،
كېلەشىڭ بىرلە چۆلگە قوغلايدۇر.
قۇرساقىڭ بار سېنىڭ يوغان يامەدەك،
كالفۇكۇڭ بار سېنىڭ قەرى ئامەدەك.
يېپېشىڭ قامغۇقۇ ۋەيا يانتاق،
تۇرۇشۇڭ خىتايۇ ۋەيا قالماق.
جاۋىدالار سېنى ئوتانغە سالۇر،
ماڭماساڭ پالدۇ بىلەن يوتاڭغە سالۇر.
ئۇسسالىقغە قاتىپ قالىپ ماياقىڭ،
كۈندە باردۇر يىگىرمە بەش تاياقىڭ.
بالالار مەسخىرە قىلىپ قوغلار،
خادا بىرلە سېنى ئۇرۇپ ئوڭلار.
لوكاڭىز بار ئېگىز ئىگەرچىمىدىك،
... ڭىز قاپقارا كۆمۈرچىمىدىك.
يىتلەيدۇر سېنى چورۇق باغىدا،
باقىرايسەن تاياق ئۇرار چاغىدا.
ئۇشبۇ خارلىق ھەمىشە بار سەندە،
تەئرىف ئەتتىڭ ئۆزۈڭنى شەرمەندە.
قارچىغە، لاچىنۇ مېنىڭ ئوماقىم،
يۈنجى - مەرجان ئېرۇر مېنىڭ تۇۋاقىم.
ئادەمى نەسلىدىن ئېرۇر نەسلىم،
پادىشاھلارغە يېتىشۇر ئەسلىم.
بولماسام بۇ جەھاندا چوڭ بولماس،
ئول يىراقغە بارۇرغە قوڭ بولماس.
ياغىلىقدا ياغىلارنىڭ باشىمەن،
چوڭلارنىڭ مېھرىبان قەرىنداشىمەن.
ئارغۇماق كەلسە بۇ دىيارىغە،
كىم يېتەدۇر ئانىڭ بەھارىغە.

بەندەئی شۇكرى قىلسە رەھمانغە،
مىنگەلی بىزنی ئات ياراتغانغە.
تۇرۇۋۇمدۇر مىنىڭ غۇنچەئی گۇل،
مۇرتەزاغە بولۇپ ئىدىم دۇلدۇل.
بەندەلەرگە مىنی قىلىپ ئىھسان،

رەھمەتی ھەممەگە بولۇپ يەكسان.
تۇرۇۋۇكدۇر سىنىڭ بەد ھەيبەت،
تولا مۇندىن دىسەم بولۇر غەيبەت.
ھەر كىشىكىم ئۆزىنی تەئرىف ئەتمەك يوق،
تەئرىف ئەتكەن كىشىنىڭ ئاغزىغە چىقى يوق،

موللا نىياز ئاخۇن سۇلتان بۇيىنی ھەجۋي قىلغانلارىنىڭ بەيانی

خوتەنگە بولدى پەيدا بىر ئەجايىب بىپەدەر سۇلتان.
قەلەندەر فىئىلی مەشرەبخان تولا، شىۋەغە سۇلتان،
ئۆزی مەزلۇم ئەمما قىرىق بىر ئۇششاقی ئەر سۇلتان،
يۇرۇيدۇر دەشتی سەھرا چۆل ـ بەيابان دەربەدەر سۇلتان،
نەمازۇ رۇزەۋۇ ھەمدی ـ سەنادىن بىخەبەر سۇلتان،
كىچە بىدار ئىرۇر دائىم ئۇيۇقلايدۇر سەھەر سۇلتان.

ئىرۇر شامۇ سەبا ھەمراھی ئانىڭ قىرىق بىر بەڭگی،
خۇدادىن بىخەبەر ھەرقايسى بىر ئۆيلەنمەگەن زەڭگی،
قويارغان سارغىرىلغان بىر ـ بىرىنىڭ رەڭگىدىن رەڭگی،
ئىرۇركىم بىر مادەنىڭ كەينىدە قىرىق بىر ھاڭگی،
كی ھىممەت يوقدۇرۇر بۇ قىرىقىدا نامۇس يا نەڭگی،
شەرىئەت ئۇشبۇ سۇرەتلىك نە دەيدۇر مادە خەر سۇلتان.

ئاتاڭ دەللال ئىرۇر مەششاتدۇر كويلاغاڭ ھەمزە،
قىلۇرسەن ھەم ئۆزۈڭ ھەر كىمنی كۆرسەڭ بىر بۆلەك غەمزە،
يىگىت جاھىل، قەری غافىلنی ئازغۇرغان شۇبۇ رەمزە،
ئۆزۈڭ بىل ھەقنی دەمزە يا مۇفەررەھ مايەسىن يەمزە،
①...
فەقىر بىزارمەن بولساڭ ئەگەر شەمسۇ قەمەر سۇلتان.

ھەرام ئىرمىش ۋەگەر مەزلۇملارنىڭ باڭی ئاۋازی،
ۋەگەر بىگانەلەرنىڭ سۆھبەتی ھەمرازی ـ ھەمرازی،
ھىراتۇ بەلخ لۇلىسىدا يوقتۇر مۇنچە غەممازی،
قىلۇر بىر كۆرمەگەن ئادەمی تاپسە كۆنی كۆن نازی.

① ئەسلی قول يازمىدا بىر مىسرا كۆچۈرۈلمەي قالغان.

قەزا ئەفلاكىدىن چاڭگال ئاچىپ گەر يەتسە شەھبازى،
زەلالەت دەشتىدە لەب تەشنە كەتكۆگدۇر خەتەر سۇلتان.

سېنىڭ قىلغان ئىشىڭ تائەت ئەمەس فىسقۇ كەسافەتدۇر،
سېنىڭدەك لەندىگە دەئۋايى سەييىدلىق قەباھەتدۇر،
ھەمە سەييىدلارنىڭ روھىغە سەندىن ھەقارەتدۇر،
مەنۇ دىلخەستەغە مۇندىن خىجالەت بىنىھايەتدۇر،
ئاتىڭ ھەم ھەيفدۇر سۇلتان بۇبى بولساڭ كىفايەتدۇر،
بولۇر شەيتان ئەگەر بەش نۇقتە قىلساڭ مۇختەسەر سۇلتان.

قىلۇرسەن نە سەبەبدىن فىسق ئارا مۇنداغ دىلاۋەرلىك،
چېكەرسەن ھەر زەمان دەريايى غەفلەتتە، شۇناۋەرلىك،
ھەرام ئېرمەسمۇدۇر مەزلۇم كىشىلەرگە قەلەندەرلىك،
مۇسەللەم بولماسا غەرلىك ساڭا بولماسمىدىڭ ئەرلىك،
خىتا سۇلتانىغە تەككۈڭ ئەگەر ياراتماساڭ يەرلىك،
جەھان ئەيۋانىدا يوقتۇر سېنىڭدەك خەيرۇشەر سۇلتان.

سېنىڭ ئەي بىئەبا دائىم مەزاردا نې ئىشىڭ باردۇر،
مەگەر ھەر قەبرىدە پىنھان قىلىنغان بىر كىشىڭ باردۇر،
دېگىل نازىڭ نېمە دەپ ساپ يۈرۈپ نې قىلمىشىڭ باردۇر،
بىرەۋنى قارغىشىڭ باردۇر ۋەيا بىر ئالقىشىڭ باردۇر،
ئۆيۈڭدە قىلماقىڭ لازىم ئەگەر ھەر نالەشىڭ باردۇر،
ئۇلۇغ دەرگاھدۇر قىلماق كېرەك ئاندىن ھەزەر سۇلتان.

چىراغى مەئرىفەتنى قولغە ئال سوردۇم قىلمە ئاھىڭنى،
قارا قىلمە مەجازى دەۋرىدىن يۈز بىرلە ئاھىڭنى،
يىگىتلەر بەزمىدىن كەچ ھەر سەھەر ياد ئەت ئىلاھىڭنى،
بۇ دەرگەھدىن بۆلەك بىر يەردە تاپتىڭمۇ پەناھىڭنى،
ئۆزۈڭ بىرلە ياراتمىش ئەزۋە دەپ ھەر بىر گۇۋاھىڭنى،
ئاڭا بىر خار، ئاجىز بەندە سەن بولساڭ ئەگەر سۇلتان.

مەلاھەت فانىدۇر باقى [ئەمەس] ھېچ كىمگە سۇلتانلىق،
ھەۋايى نەفس ئۈچۈن يولدىن ئازىقماق كۆللى نادانلىق،
تەكەببۇردىن ئۇلۇغ تۇتماق ئۆزىنى بەلكى شەيتانلىق،
ئۆزۈڭنى يولغە ئال كۆڭلۈڭدە بولسا بۇبى ئىنسانلىق،

①..

ھەلى بىر ئەسكى قانجىق تۆلكى سەن بول شىرنەر سۇلتان.

ئەگەر ئاشىق ئىسەڭ دايىم سەھەردە ئۆزنى بىيدار ئەت،
ئۆياتقۇڭ كەلسە كۆندۆز، كېچە تائەتلەر نەمۇدار ئەت،
كۆڭۆلگە فەيز توشقارغىل ئۆزۆڭنى مەست دىيدار ئەت،
سەھەر غەفلەتدىن ئويغان كۆز ياشىدىن يۈزنى گۇلزار ئەت،
ئەمىر قىلغىل ئۆزۆڭگە ئىككى ئالەمنى خەرىدار ئەت،
ھەلى خەرمۇھرىدۇرسەن يولغە كىر بولغىن گۆھەر سۇلتان.

نەدىن ھەر شەمئىگە پەرۋانەسەن ھەربىرىنىڭ شەمئى،
ئېرۇر كۆڭلۆڭدە بولسە بۇيى ئىمان رەڭگىدىن نەمئى،
ئېرۇر پەرۋانەدەك ھەرلەھزە ئەتراپىڭدە بىر جەمئى،
دىلۇ ئەقلىڭدە يوقتۇر چەرخ ئىلە چىقىرىقچىلىق شەمئى،
گۇنەھ ئالۇدەلىكدىن بولسە نېگە جەئفەرى تەمئى،
تەھارەت بىرلە خىزمەت قىل تاپىپ بىر ياخشى ئەرسۇلتان.

ئۆزۆڭ ئۇزرامەسەللىك رۇزى-شەب ئارقاڭدا يۈز ۋامىق،
بولۇر بىر بۇلھەۋەس فېئلىيۇ ئەتۋارىڭ كۆرۈپ ئاشىق،
ئەمەس ھەرگىز قارا تىل بىرلە كۆڭلۆڭ بىر نەپەس سادىق،
جەمالۇ قامەتۇ ھۆسنۆڭ بۇ فېئلىڭگە ئەمەس لايىق،
ئۆزۆڭنى چاغلا بىر ئاغرىق فەقىرنى ھاكىمى سادىق،
دەۋا بولغاي ساڭا تەرياق ئالىشتۇرغان زەھەر سۇلتان.

گەھى فەرياد ئېتىپ مەشرەب ئوقۇيدۇرسەن ھۇ-ھۇلاپ،
كەرەشمەڭ بىرلە يولدىن ئازغۇرۇپ ئەلنى مۇرىد ئولاپ،
قىچىشسە... يېرىڭ تاكى مۇرىدلار ئۇلاشىپ كولاپ،
باشىڭ كەتمىش ئىدى بەگلەر كىرىپ ئامبانلارغە بولاپ،
ئاران قۇتقاردىلار ھاكىم بېگىم شەفقەت بىلەن زولاپ،
كېسىلمەك كۆن بەلەند ئولسە دەرەختى بىسەمەر سۇلتان.

قىغانىڭ ناگەھى بۇلبۇل، خىرامىڭ جىلۋەئى تاۋۇس،
مەقالىڭ قىسسەئى تۇتى، كەلامىڭ نەغمەئى قەقنۇس،
ئۆزۆڭنى چاغلامىشسەن گۇيىيا سۇلتانى كەيكاۋۇس،

① ئەسلى قول يازمىدا بىر مىسرا چۈشۈپ قالغان.

ۋە لېكىن سەندە يوق شەرمۇ ھەيا يا نەڭ ئىلە نامۇس،
ئەگەر سەن دۇختەرى مەھمۇد مەن ھەم سايەئى فىردەۋس،
كۆرۈپمەن يۈز تۈمەنىمىڭ تاج دۇرر زەررىن كەمەر سۇلتان.

قىيا كۆز بىرلە باقتىم سەندە كۆردۈم رەڭگى دىگەر ھال،
كىتاب ئالدىمۇ ئىقبال فىئلى ئەتۋارىڭدىن ئاچتىم فال،
ئەلاماتى قىيامەت چىقتى ئەي ھەمشىرەئى دەججال،
قارا قىلمە بۇ يەڭلىغ فىسقى بىرلە نامەئى ئەئمال،
نەدامەت سۇد قىلماس، قولدايالماس ئوسمە بىرلە خال،
كېتەرسەن جۇرم ئىلە بۇ نەۋئى فىننارى سەقەر سۇلتان.

قەسەمنا كۆنلەرىدە باغلاغان ئەھدىڭنى سىندۇرمە،
فۇسۇنۇ شيۋە بىرلە ياخشى يولدىن ئەلنى ياندۇرمە،
رەسۇل ئۇممەتلەرىنى ئازغۇرۇپ بۇ نەۋئ فەندۇرمە،
ئاتاسىدىن ئوغۇلنى، ئېرىدىن خاتۇننى تاندۇرمە،
تاپىپ بىر ئەرگە تەگكىل، كۆرگەن ئەلنى ۋەتنى قىلدۇرمە،
①..

ئەگەر دەئۋايى سۇلتانلىق قىلۇرسەن بول ئاگا بەندە،
ۋەيا ئەركەك قەلەندەر بول تىلەپ ئالتە پۇل چەندە،
نەچە مۇفلىسلارىڭ كۆرگەچ دىماغىڭ تۇتماغىل گەندە
يېتەر بىر كۈن قەزا ئاخىر يۈرۈرسەن ئاقىبەت ئاندە،
يېتەر سەندىن مۇرىدلار قولدا يالماس مەشرەبى خەندە،
بولۇپ شەرمەندە گۇنەگۇن ئوقۇبەتلەر يېتەر سۇلتان.

يۈزۈڭ پوشىدە تۇتغىل ئىزدەگىل ھەقنىڭ رىزاسىنى،
ھەمىشە چەكمەگىل بىگانەلەرنىڭكى ئىزاسىنى،
ئەدا قىل ھەر كېچە يىغلاپ نەمازىڭنىڭ قەزاسىنى،
جەھان ئەھلىغە قوي بۇ فانى دەۋران ماجەراسىنى،
ئەمەل قىل ئاگلا بۇ شورىدە بۇلبۇلنىڭ نەۋاسىنى،
كېرەكتۇر تۇشەئى ئېرمەس ساگا مەشرەب ھۈنەر سۇلتان.

سېنى ئەۋۋەل سىتايىش ئەيلەدىم كۆپ بىلمەدىم قەدرىن،
شۇبۇ يەلدا بىلەن تۇتتۇڭ بەرابەر لەيلەتۇلقەدرىن،

① ئەسلى قول يازمىدا بىر مىسرا چۈشۈپ قالغان.

شۇئائى بەرق ئىلە بىر كۆردۇك شۇئىلەئى بەدرىن،
مۇزەھھەب خىشت ئىلە قىلماي تەفاۋۇت ھارەئى شۇدرىن،
قويۇپ قۇلـلۇقنى ۋەرزىش ئەيلەدىڭ مەشرەب بىلە سەدرىن،
قاچان تائەت بىلەن غەفلەت بەرابەر خەيرى شەر سۇلتان.

قاچاندىن خاجە بولدۇڭ، كىم ئىدىڭ ئەۋۋەل دىگىل زاتىڭ،
قەنى كىمدۇر گۇۋاھىڭ بارمۇ سەيىيدلىككە ئىسپاتىڭ،
گۇۋاھدۇر تەلبەئى مەجنۇن تۇغۇلغەھ بارچە ئاياتىڭ،
يىتەر ھەردەم فەلەككە خەندەئى ھەيھاتۇ ھەيھاتىڭ،
بۇ بەدكىردارلىق كارىڭغە باقسە ھەيفدۇر ئاتىڭ،
يۇرۇشۇڭ قانجىق ئىتتەكدۇر كۇنىدۇر لاجۇۋەر سۇلتان.

ئوقۇدۇڭ ئىلمى نارىنجاتنى باشتىن ـ ئاياغ راسلاپ،
ھەممە ئەزالەرىڭنىڭ مويىنى ئايىنەدەك داسلاپ،
بوياغچى، ئاتقۇچى، بۆزچى، تۆمۈرچى قالدىسى قاسساپ،
ئىشىك مونچاقى ئادرەسمان قۇرۇق قامغاق بىلە ئىسلاپ،
ۋەفا كۆز تۇتـتىلار سەندىن خەلىپەم قىلدىلار داسلاپ،
سىنىڭ كارىڭغە ھەيراندۇر ھەممە خەلقى شەھەر سۇلتان.

كەل ئەمدى ئەي پەناھ دىگەر قىچقىرغىل ئەيىۇھەنناسى،
كىشىكىم قىلسەلەر سۇلتان ئىسىملىغ لەندىگە ئىخلاسى،
بىسارماخان ۋەيرانلىق يىتەركۇن ـ كۇندىن ئىفلاسى،
بۇ لەندىنىڭ فىغانى مىسلى شەيتاننىڭكى ۋەسۋاسى،
ئۆزى مانەندى خەنناسى ھەمـە ئىللەتدە سەنناسى،
شەياتىن خەيلىدىن بولغان ئەمەس ھەرگىز بەشەر سۇلتان.

تۇشۇپدۇر قايسى كۆكدىن ئۇنمەگەن بۇ يەردە بۇ مەررە،
ئۆزىن خۇرشىد چاغلايدۇر كۆرۈپ كەينىدە مىڭ زەررە،
خەلايىق قىلسە كۆپ ئىززەت بولۇپ ئالدىغە غەررە،
باشىڭغە ئەررە لازىمدۇر ئۇچاڭغە كۇندە يۈز دەررە،
بەجايى خوك سەن بولساڭ ئەگەر چەندىكى كوبەررە،
سىنى سەگسار ئىتەر ئىردى ئەگەر بولسا ئۇمەر سۇلتان.

گۇياتماي يا بۇبى بولساڭ لۇۋلى كۆپ بىچارەلىك چەكمە،
ھەيا يوق بى نۇقتىسىز لۇۋلى دۇررۇ دۇشۋارلىق چەكمە،

ئەمەلدۇر نۇقتەسی قىلماي ئەمەل ئەۋۋارەلىق چەكمە،
مۇسەللەم تۇت بىرىن ھەريەردە مۇنداغ خارلىق چەكمە،
ھەمىشە ئاي - يىل غەۋغايی بەدكىردارلىق چەكمە،
سىنىڭدەك ئۆتتی ئۆي بۇزدۇرمادی ئالەمدە بىر سۇلتان.

قىسەند ئولماس نەدامەت سۇد قىلماس ئاندا ئەي لەندی،
مۇسۇلمانلارنی يولدىن ئازغۇرۇپ فەندۇر ماغىل ئەمدی،
بەسی يولدىن چىقاردی خەلقنی بۇ لۇۋلىنىڭ فەندی،
ئوقۇيدۇر گۇنەگۇن مەشرەپ ئىچىپ كۆك چاي بىلە كەندی،
ئانىڭ دامىغە ئەي قۇش تۇشمەگىل بولساڭ خىرەدمەندی،
فوسۇن دامىن قۇرۇپ ھەر كىمگە بىر تەدبىر ئىتەي سۇلتان،

سەن ئۆز ھالىڭغە گۇل بولساڭ فەقىر ھەم بۇلبۇلی گۇيا،
ئەگەر سەن دەشتی سەن بىل ئۆزگەنی ھەم مەۋجلىغ دەريا،
مىنی مەجنۇندىن ئەفسۇن بىل ئۆزۈڭنی چاغلاساڭ لەيلا،
كۆرۈبدۇر قەريەۋۇ قەلئە زىيبدۇر تاغ ئىلە سەھرا،
سىنىڭ سۇلتانلىقىڭدىن بۇ تەبارى تەلبەنی پەيدا،
ئىرۇرگەرسەن يۇھی ئايا ئەژدەھايی سەبقی سەر سۇلتان.

لىباسی ئارىيەت بولغاي بىلۇرسەن بۇ جەھان فانی،
سىنىڭدەك نەچچە گۇللارنی توزۇتقان دەھری بوستانی،
مىنىڭدەك نەچچە بۇلبۇللارنی كۆيدۇرگەن گۇلىستانی،
نەسىھەت ئاڭلا مەندىن ئوخشەدۇر ئايىنۇ دوستانی،
①..
ئەمەس ھىچكىمگە باغی ھەشمەتی جاۋىد سۇلتان.

قىلىپ قۇللۇقنی سۇلتان تۇت، كۆڭۈلنی بارچەدىن كەم تۇت،
كۆزۈڭنی كىچە لازىم تۇت، ئۆزۈڭنی شاد - خۇررەم تۇت،
جەمئىی خەلقدىن رەم تۇت، خۇدانىڭ بۇيرۇغىدىن ھەم تۇت،
بولۇپ جەننەتكە داخىل بەئىدەزىن ئۆزۈڭنی بىغەم تۇت،
جەھاندىن مۇنداغ ئۆتسەڭ كۇندە ئۆز ھالىڭغە ماتەم تۇت،
نە بۇلبۇلدىن نىشان قالدی، نە گۇلدىن بىر ئەسەر سۇلتان.

① ئەسلی قول يازمىدا بىر مىسرا چۈشۈپ قالغان.

ئۆزىن دەرۋىش تۇتقانلارغە تەسلىمۇ رىزا لازىم،
ئېرۇر مەشرەبكە بىھاجەت ئاگا ھەمدۇ سەنا لازىم،
ساگا تەقۋا كېرەك مەستۇرەلىك بىرلە ھەيا لازىم،
باشىڭغە چادىرى ئىسمەت لىباسىڭغە قەبا لازىم،
بۇ يەڭلىغ فاھىشە ئىشلارنى قىلماقدىن ئىبا لازىم،
ياتارسەن ئاقىبەت بۇ كۈن تارلىكدىن جۇدا سۇلتان.

خۇدانىڭ قۇللۇغىن بىرلەن خىرامىڭنى خىرامان تۇت،
ئانىڭ يادى بىلەن [ھەر كۈن] ئۆزۈڭنى شاد خەندان تۇت،
بۇ فانى باغ ئارا بىرنەچچە كۈنلۈك ئۆزنى مېھمان تۇت،
ھەمىشە قىلما بىفەرمانلىق ئەمدى ھەقغە فەرمان تۇت،
بولۇپ سابىت قەدەم قۇللۇقدا ئۆزنى ئەمدى سۇلتان تۇت،
جەھانغە نەچچە سەندەك كەلدى - كەتدى بىپەدەرسۇلتان.

رەسۇلىللاھنىڭ ئۇممەتلەرىغە قويما مۇنداغ دام،
ئەگەر كامىلىڭ ۋىسالى يار بولسە ئالمە ئەلدىن كام،
ئەگەر ئاشىق ئېسەڭ ئۆي ئىچرە تۇتغىل ئۆزنى بىئارام،
شەرىئەت بىرلە بولغىل خەلق بىرلە چەكمەگىل بەدنام،
نېتەرسەن ھەر كېچە بىگانەلەرنىڭ بەزمىدە ئەي خام،
ئۇياتسىز بىھەيا قاشقالىقىڭدىن ئەلھەزەر سۇلتان.

ئەگەر ئاشىق ئېسەڭ مەستۇرەلەر رەسمىنى ئادەت قىل،
خۇدايىڭ ھەرنە بەرسە شۈكرى، سەبرى، قەنائەت قىل،
ئۆزۈڭ شامۇ سەبا ھۇشيارلىغ بىرلە ئىبادەت قىل،
ھەۋايى نەفس، شەھۋەت ئۆزە قىلسە سەبرى تاقەت قىل،
ئۆزۈڭنى پاك ساقلاپ ئەلنى تائەتغە دەلالەت قىل،
قويۇندەك بولماغىل ھەر يەردە مۇنداغ جىلۋەگەر سۇلتان.

ۋاڭخۇلەنىڭ مۇخەممەسىنىڭ بەيانىدۇر

ۋاڭخۇلە ئىشقى شور - شور باشلادى ئىبتىدا بۇ يىل،
سىزگە بولمادى بۇ مەيل يىلداقى دىلبەرا بۇ يىل،
سالدى فىراق ئوتىغە يىلداقى كۆپ جەفا بۇ يىل،
كويىغە ئىشق خەيالنى ئەيلەدى ئىنتىزا [ر] بۇ يىل،
....

ۋائخۇلە ۋەسفىنى دىبدىم دەردىگە پايلاماسلىقىم،
يار كويىغە كىرگەلى هەددىن ئاشىپدۇر گاسلىقىم،
باشىم چىقتى ئىشقىنىڭ تەختىنى ئاڭلاماسلىقىم،
ئاشىقنىكىم، گەدانىكىم دەردىنى چاغلاماسلىقىم،
يار كۆرۆنمەگەچ ماڭا ئىشقىدە مەن گەدا بۇ يىل.

ۋائخۇلەنىڭ سەيرىسى بولدى تالاشلىغىنىنە،
چۆنكى رۇهىم، دىلىم ئىدى هەرگىزكى قاياشلىغىنىنە،
باشدا كۆكۆلنى ئالغۇچە قىلدى يۇۋاشلىغىنىنە،
....
كويىدا بىنەۋالارنىڭ قىچقىرىشۇر نەۋا بۇ يىل.

ۋائخۇلە سەيرىگاهىغە بىرگىنە ئىختىيار قىل،
لەئلى لەبىڭ زەكاتىدىن ناشتەلىغ نىسار قىل،
باغلار [دا] گۇللار ئاچىلىپ سەبزەلەنى بەهار قىل،
سەبزەلەنى ئىختىيار ئېتىپ غەيرىنى زار - زار قىل،
ئوينايلى ۋەسلى باغىدا بۇرناقىدەك يانا بۇ يىل.

ۋائخۇلەغە هەر هۇشىن چىقماسەمۇكىم خانلىقى،
قالمادى دوستىغە كىم بۇرناقى مېهرىبانلىقى،
نەچچە كۆرۆنسە دىلدا ئاچچىغى، تىلدا تاتلىغى،
جانۇ دىلىم بىلەن سوراي كەلسە، كېلىپدۇر ئاچچىغى،
قالمادى دەردىغە كۆيمەگۆنچە جانى... بۇ يىل.

ۋائخۇلەغەكى قاراي - قاراي، قالمادى هېچ مەجالىمىز،
يەتمەدى باغرى تاشىغە مۇنداقى كۆرگەن هالىمىز،
قوپماسە ناز ئۇيقۇدىن، چىقماسە سەرۋى نازىمىز،
رەهمى كېلىپ كۆرۆنمەسە كىمگە بولۇر ۋەبالىمىز،
كۆبرۆك ئېتىپدۇر ئاللدە يىلداقىدىن گۇنا [ه] بۇ يىل.

ۋائخۇلە ۋەسفىن ئەتكەلى دەرد ئىلە فىغان كېرەك،
ئاللدا بولسە مەهۋەشى قىلغالى خەستە جان كېرەك،
چەككەلى ناخۇن ئاللدا رۇستەمى داستان كېرەك،
تارىقە ناخۇن ئۇرغالى ئاشىقى بىگۇمان كېرەك،
ۋەسلىغە شۇكرىلەر قىلىپ تەگرىگە دەي سەنا بۇ يىل.

ۋاڭخۇله ئهممادى جهفاگىرگه كهلمهگهچ بۇ يىل،
بهرگىده غۇنچه بولمادى ئۆزگهلى كهلمهگهچ بۇ يىل،
بۇلبۇلكى گۇڭگۇ لال ئېرۇر، گۇل يۈزى كۆرمهگهچ بۇ يىل،
ۋاڭخۇله [دۇر] قاراڭغۇ قىش، كۈن يۈزى كۆرمهگهچ بۇ يىل،
ئىككى جههان بولۇر خهراب، سورمادى دادخا [ه] بۇ يىل.

ۋاڭخۇلهنىڭ ئىشقىنى خوب بهرمهسه ئهگهر خاكىدىن،
يا پهرىلهر مهكانىمۇ، ئۇچتى كۆزۈم قاراغىدىن،
ههر سالسه جىلۋهسى ئىله ئوت چىقارۇر ئاياغىدىن،
مۇندا قهرى كۆرۈنمهگهچ نهچچه يىل ئۆتتى چاغىدىن،
هۇردىمىكىن، پهرىمىكىن جانىغه كۆپ جهفا بۇ يىل.

شهھرى ماچىن ئىچىدىن مهن ئاشىقى بىنهۋا ئۆزۈم،
ههر كىشى ئىشق يولىدا، يۈرهك ئاڭا فىدا ئۆزۈم،
مهشهۇر بو[ل] تهرهههۇم ئهت يازۇقۇمه گۇۋا[ه] ئۆزۈم،
①..
[يىر] اقداقى بىۋهفانى دهپ بولدى [بىزگه] جهفا بۇ يىل.

× ×

بىلىڭ، ئهي دوستلار، ئىگىنىمدهدۇر دىۋانه مهن يهڭلىغ،
كۆرۈڭ، بارمۇ مهلامهت ئههلىغه ئهفسانه مهن يهڭلىغ؟
قهنى هىجران شهرابىدىن ئىچىپ مهستانه مهن يهڭلىغ،
كىم ئول كۆڭلى بۇزۇغ بۇ مهردىمى دىۋانه مهن يهڭلىغ،
بۇ رهڭ جهۋرۇ جهفا [لار] كىم ئېرۇر رىندانه مهن يهڭلىغ.

× ×

مۇللالارنىڭ يوق ئىلاجى ئىسقهتقه كىرمهكدىن بۆلهك،
....
كۇچدا رۇستهم، پۇلدا قارۇن بولسه، ئالهمده ئېرۇر،
ئاقىبهت چارهسى يوق گورغه كىرمهكدىن بۆلهك.
دهريا سۈيى مهۋج ئۇرادۇر يازى بولسه چايقالىپ،
كۈز بۇلاچه يوق ئىلاجى نۇرغه كىرمهكدىن بۆلهك.

① كۆپ چېكىت ئورنىدىكى مىسرا قول يازمىدا كۆچۈرۈلمهي قالغان.

قارچىغە ئاسماندا گەر شەيدايى مىكرى شاھباز،
قارنى ئاچسە يوق ئىلاجى تورغە كىرمەكدىن بۆلەك.
ئاق بىلىق دەريادا سويلايدۇر، بۇدۇرنان ھەر تەرەف،
بارا ـ بارا چارەسى يوق چورغە كىرمەكدىن بۆلەك.
چاقماقى شۇئلە ئوتى ساچىپ قاراڭغۇ تۈن ئارا،
ئوت بولۇرغە يوق ئىلاجى قورغا كىرمەكدىن بۆلەك.
نان پىشار بولسە تونۇردا ئوت ئەيلەپ تاب ناك،
ناگەھان يوقتۇر ئىلاجى شورغە كىرمەكدىن بۆلەك،
خاھ گەدا، خاھ پادشاھ بولسە بۇ دۇنيادە تىرىك،
ئاخىرى چارەسى يوق گورغە كىرمەكدىن بۆلەك.
ئاخىرى مەنزىل ئوشۇلدۇر، ئۆلمەگۈنچە چارە يوق،
مانتۇلارنىڭ يوق ئىلاجى ھورغە كىرمەكدىن بۆلەك.

موللا نىياز ئاخۇندنىڭ تويىنىڭ ۋاقىئەلەرنى ھەجۋى قىلغانلارنىڭ بەيانى

يەتىپدۇر ھەم يىگىرمە ئۆچكە ياشىم،
قاتىپدۇر غەم بىلە بۇ خەستە باشىم،
يۈرۈپمەن نەچچە كۈن ھەسرەت بىلە بوي،
قىلىپ ئىردىم بۇ ئۆتكەن ئەرتەياز توي.
تاۋار مەشرۇھ ئۆتۈك ھەم ئاشقە تۈردى،
ماڭا ئالتە قەرى ھەم ئوشتە قويدى.
دادام بىرلە ئانامغە چاسۇ ياغلىق،
قويۇپدۇر ئۆزگەگە يانچۇققە چاغلىق.
قىلىپ تويىنى بۇ يەڭلىغ ئۆيگە ياندىم،
دېدىم كۆڭلۈمدە خاتۇنغە ئۇلاندىم.
خاتۇنۇمغە ئاناسى ئۆرگەتىپ سۆز،
بۇگۈن كەلسە ئىرىڭگە سالماغىل كۆز.
قەيىن ئانام ئەزازىلدىن زىيادە،
ئانىڭكى ئاللىدا شەيتان پىيادە.
خاتۇنۇمغە ئاناسى ئۆرگەتىپ سۆز،
خاتۇنۇم سالمادى بارسام ماڭا كۆز.
چىرايلىغ سەن، ئىرىڭ ئەسكى مىيانە،
دېمىش كەلسە تۇتۇپ سوق تازىيانە.
ئاناسى ئوشبۇ يەڭلىغ ئۆرگەتىپ سۆز،
بۇگۈن كەلسە ئىرىڭگە سالماغىل كۆز.

قاتىپ بەرمەي خوتۇنۇمنى ئاناسى،
يامان ئىكەن خاتۇننىڭ بىھەياسى،
يىغىپ ئۆيگە يەنە ياش ـ ياش ئوغۇلدىن،
باشى ئات باش، ئاياغ غوڭرات مۇغۇلدىن.
بۇلار بىرلە ئىچىپدۇر ھەر كېچە مەي،
چالىپ بەربابۇ دۇمباق داف بىلە نەي.
مەنى بارسام تۇتۇپ سوقماقغە تۈردى،
تاياق راستلاپ بولۇپ توخماقغە تۈردى.
گۇۋاھدۇر ئوشبۇ ئىشدا موللا تۇردۇش،
تاياق تۈشتى ماڭا بىرنەچچە بىر مۇش.

× ×

ئۆزۈم بىۋە ئاجىز سەرىغ يازىدىن،
قالىپ خارلىققە مەن فۇلۇم ئازىدىن.
يىگىرمە ئىككى يىل بولدى بىر ئۆيدە بىز،
بالام بار ئىدى ئۈچ ئوغۇل، ئىككى قىز.
فەقىر ئەسكىلىك بىر گەدايغە تېگىپ،
خوتۇن قىلدى بوينۇمنى ئانچە ئېگىپ.
تىجارەت قىلىپ ئىشلەدىم روزى ـ شەب،
كېچە ياتمادىم ئانچە ھەقدىن تىلەپ.
كى ياز بولسە ئىشلەپ قاپاردى قولۇم،

تاغارغا كىلۇر ئىدى تاپقان پۇلۇم.
تويۇپ قارنى ئاشقە ئىگىنگە تەنى،
قەرى دەپ بۇ كۇندە چىقاردى مەنى.
دېدى: «ئەي قەرى [بۇ] سەقالىڭغە باق،
كى سەندە سەقال يوق باشىڭ بولدى ئاق.
تىشىڭ هەم تۇشۇپدۇر بولۇپ سەن قېرى،
ئىشىڭ يوق سېنىڭ چىقىپ كەت نېرى.
مېنى زۇلم بىرلەن چىقاردى قويۇپ،
ئالىپ قالدى تاپقان پۇلۇمنى سويۇپ.
قىلىپدۇر مېنى كوهنە مازدەككىنە،
چىقاردى مېنى سويغان پىيازدەككىنە.
ئاغىر بولۇپدۇر مېنىڭ قۇرساقىمدا بالام،
كۆيۈشلۈك دادام يوق ئىدى يا ئانام.
بۇ گەدايغا تەككەندە مەن ياش ئىدىم،
چىرايلىغ ئەجايىب قەلەم قاش ئىدىم.
بىجىقىم مېنىڭ توم قىزىل ئالمادەك،
ئۇۋاپ تاشلاپ ئەتتى مېنى چالمادەك.

مۇهەببەتنامەئى بۇ تۇرۇرلار

بەيان ئەيلەدىم ئەرزى هالىم خېنىم،
مېنىڭ قالمادى ئەمدى هالىم خېنىم،
فەلەككە يېتمىشتى فىغانىم خېنىم،
ساڭا يەتمەدى ئۇشبۇ ئاهىم خېنىم،
تۈگەندى فىراقىڭدا جانىم خېنىم.

تىلەيمەن سېنى تەڭرىگە يالبارىپ،
تاپالماي ئىلاجىمنى تۇردۇم هارىب،
كى سەنسىز شەهەر ئىچرە بولدۇم غەرىب،
يۇرۇرمەن چېكىپ ئاهنى سارغەرىب،
كى تەبرەنگۇچە يوق مەجالىم خېنىم.

بۇ جاننى نېتەي سەنسىز ئەي ماهرۇي،
ساغىندىم سالادۇر دىماغىمغە بوي،
يىغى ـ نالەدىن ئۆزگە يوق مەندە كۈي،
ئەلەم ـ قايغۇ بىزگە، خەلايىققە توي،
مېنىڭ يوقتۇر سەبرى قارارىم خېنىم.

فىراقىڭ ماڭا يۈزلەنىپ دەمبەدەم،
كېتىپ شادلىق يەتتى غەم ئۈزرەغەم،
كۆڭۈلگە يېتىپ قايغۇ جانغە ئەلەم،
نېتەي قالمادى ئەمدى ئاغزىمدا نەم،
رەفىقىم مېنىڭ غەمگۇزارىم خېنىم.

كى چۈن چارە يوق هەر نەچە يىغلاسام،
كېيىپ جەندە بەلگە كەمەر باغلاسام،
كى ئۆلگەي ئىدىم ئەۋۋەلى ئاڭلاسام،
بۇ ئىشدىن ئۆلۈم ياخشىدۇر چاغلاسام،
خېنىم مۇنىسىم تاجىدارىم خېنىم.

خېنىم يىغلاماي ئەمدى تۇردۇم باقىپ،
تۈگەندى فىراقىڭدا جانىم چىقىپ، ①
ياتۇرمەنكى سىينەمنى يەرگە ياقىپ،
قاراردى كۆزۈم يولۇڭغا باقىپ،
كۆڭۈلنىڭ [ئۆيىدە] چىراغىم خېنىم.

كېتىپسەن قويۇپ بۇ جەهان مۈلكىنى،
كى چىقماس بۇ دەردىم قىيامەت كۈنى،
نېتەي داغ هەسرەتدە قويدۇڭ مېنى،
①..............................
كۆڭۈلنىڭ خۇشى مېهرىبانىم خېنىم.

① ئەسلى قول يازمىدا «چىقىپ» دېگەن سۆز «خېنىم» دەپ يېزىلىپ قالغان.
② ئەسلى قولىيازمىدا بىر مىسرا چۈشۈپ قالغان.

سېنى ئىزدەبان مەن نە يەردىن تاپاي،
كى دەشتى بەيابىنىنى ئىزدەپ باقاي،
باقىپ قىچقىرىپ ھەر تەرەفكە چىقاي،
ۋەيا ھەجر دەرياسىدا مەن ئاقاي،
كى شەمشاد سەرۋى رەۋانىم خېنىم.

چەمەن ئىچرە گوياكى ئەنبەر گۈلۈم،
ھەمە گۈل ئاراسىدەكى خۇشبۇيۇم،
ئۆزى ئاقىلۇ بارچەدىن خۇش خۇيۇم،
سېنى ياد ئېتىپ يىغلاماقدا كويۇم،
ھەمىشە تاپىشسام خەيالىم خېنىم.

دەرىغا مېنىڭ سەن ئىدىڭ دەۋلەتىم،
كى ھەددىن ئاشىپدۇر مېنىڭ فۇرقەتىم
مۇڭا يوق چىدارغە مېنىڭ تاقەتىم،
ئىشىم يوق كىشى بىرلە ھەم ئۇلفەتىم،
ئېرۇر سەندە پىكرى خىيالىم خېنىم.

فىراقىڭدە ئەمدى قاتىپدۇر باشىم،
كى سەندىن بۆلەك يوق ئىدى مۇڭداشىم،
كى دەريا سۈيىدەك ئاقادۇر ياشىم،
فەلەك چەرخىدەك ئۇرادۇر باشىم،
مېنىڭ ھەم گېپىم رازدارىم خېنىم.

ئېتەي يىغلاماي ئوتنى ياقتىڭ يامان،
چىرايىمنى قىلدى فىراقىڭ سامان،
سېنى مەن ساغىنسام بارايىن قايان،
قىلاي ئەرز ھالىمنى بىر - بىر بەيان،
مېنىڭ دەۋلەتىم مېھمانىم خېنىم.

فىراقىڭ مېنى ئۆرتەدى ۋاي - ۋاي،
بۇ ھىجران بەلاسىغە قايداغ چىداي،
ئۆزۈم كىمگە دەي مەن نەيەرگە باراي،
بۇ دەردى فىغانىمنى كىمدىن سوراي،
بۇ كۈندە مېنىڭ يوق ئىلاجىم خېنىم.

مېنى تاشلادىڭ ئەمدى كۆزنى سالىپ،
ماڭا سۆزلەمەيسەن قايىداپ قالىپ،
نە دەپ رەھم قىلمايسە ھالىم بىلىپ،
ئەجەب يىغلاتىپ خۇشمۇ غەمگە قالىپ،
جانىم راھەتى غەمگۇزارىم خېنىم.

فىراقىڭدا ھالىم بولۇپدۇر خەراب،
يۈرەك بىرلە باغرىم ئوتۇڭدا كەباب،
قىلىپ رەھـم قىلغىل بۇ ھالىم سوراپ
ئاقاردى كۆزۈم يولىڭىزغە قاراپ،
ۋەفادارلىغ مېھرىبانىم خېنىم.

× ×

سەن ئەمدى يەنە مەنى ئۇنۇتتۇڭ،
مەن بىيۋەنى كۆيدۈرۈپ قۇرۇتتۇڭ،
كۆيگەندە ساڭا كىچىك ئىدىم مەن،
بىر رەھم قىلۇرمىكى دېدىم مەن.
رەھـم ئەيلەمەدى فەقىرغە قىلچە،
مەن كۆيگەلى بولدى ئالتە يىلچە.
ھىجران قىلىچى سۆڭەككە يەتتى،
ئەمدى ئوتىڭىز يۈرەككە يەتتى.
كۆيدۈم ئوتىدا بۇ خانلارىمنىڭ،
ئەمدى نە ئىشى بۇ جانلارىمنىڭ.
شەھەرگە كىرىپ قاچىپمۇ باقتىم،
تاشىدا مۇدۇرۇپ، سۇغەمۇ ئاقتىم،
دەريادىن ئۆتەردە قايدى باشىم،
باشىمنى يۆلەرگە يوق ئاداشىم.

مۇھەببەتنامەدىن بەيت

لەخەتالىق مەندىن ئۆتتى، ئەي نىگار،
سەندىن ئاجراتتى مېنى پەرۋەردىگار،
روز - شەب يىغلاپ يۈرۈرمەن زار-زار،
دەردى بىرلە نالە ئەيلەپ بىقەرار،
كىمنى كۆرسەم «ئاھ» دەپ بىئىختىيار.

ئول كۈنىكىم يولغا چىقتىم خۇبلاشىپ،
ئۆيگە كەلدىم دەشتۇ سەھرالار ئاشىپ،
بارچە ئالەم خەلقى كەلدى چۇلغاشىپ،
يىغلاسام ھالىمغە ئول ھەم يىغلاشىپ،
ئول ئەمەس گويا كۆزۈمگە تىرە غار.

بۇ رەفىقىم ھەر قايان بارسام غەرىب،
يەرگە باغرىمنى ياقىپ يىغلاپ ھارىپ،
گاھى بارغان يەرلەرىگە ھەم بارىپ،
يىغلاماقدىن ئۆزگە ئىش يوق سارغارىپ،
ئەمدى بۇ ئالەم كۆزۈمگە تەڭگۇ تار.

ئىشق ئارا ئۆلمەككە يەتتى ھالەتىم،
كۆيدى ئەقلۇ ھۇشۇ سەبرۇ تاقەتىم،
بولدى كۈن ـ كۈندىن زىيادە فۇرقەتىم،
سەندىن ئۆزگە ھىچ كىشىم يوق مەن يەتىم،
قىل يەتىمگە رەھم، ئەي كۆزى خۇمار.

ھالىمە رەھىم ئەت، خۇدانى چوڭلاساڭ،
ساڭا رەھىم ئەتكەي باشىمنى ئوڭلاساڭ،
نەچچە ياللبارغانچە مۇزدەك توڭلاساڭ،
قايدا بارغۇم دەرگاھىڭدىن قوغلاساڭ،
كىمنىڭ ئىشىكدە بولايىن خارۇزار.

كۆزلەرىمدىن قان بولۇپ ئاقتى ياشىم،
ئەمدى تاشدەك قاتتى بىر قاتغان باشىم،
ئەرز ـ ھالىم ئايغالى يوق ھىچ كىشىم،
سەندىن ئۆزگەلەر بىلە يوقتۇر ئىشىم،
بارچە ئەھۋالىم خۇداغە ئاشكار.

يار باقماس بولسا مەن ئۆلمەي نىتەي،
ئاقىبەت مەنزىل ئوشۇ ئاندا كىتەي،
ئۇشبۇ دەردىم بىرلە مەنزىلگە يىتەي،
روزى مەھشەردە خۇداغە داد ئىتەي،
شاھى ئادىلدۇر ئىگەم شايەد سورار.

دوستلار ئۆلسەم يارىمنىڭ داغىدا،
دەفنە ئەيلەڭ يولىنىڭ تۇفراغىدا،
دەپسەسۇن قەبرىمدىن ئۆتكەن چاغىدا،
ئەمدى قارۇلدۇم ئۆزۈمنىڭ ياغىدا،
ئەيب ئەمەسدۇر ئىشىق ھەجرى بولسا خار.

مەقسۇدۇم، شاد ئولغۇسى رۇھۇم قۇشى،
تۇرفە مۇشكىلدۇر بۇ ئاشىقلىق ئىشى،
مەن ئۆزۈم ئۆزۈمگە زۇلم ئەتكەن كىشى،
سالدى بۇ كويغە فەلەكنىڭ گەردىشى،
......

بولمادى كۆڭلۈم مىنىڭ جانان بىلە،
ۋەسل بولماي كەتسە جانۇ جان بىلە،
كەتكۈسى ھەسرەتلەرۇ ئارمان بىلە،
روزى مەھشەردە قوپار ئەفغان بىلە،
قىل ھەزەر بىر كۈن مىنىڭ ئاھىم تۇتار.

ئەي مۇسۇلمانلار يارىمغە ياللبارىڭ،
مەن يەتىمنىڭ بويىندىن باغلاپ بارىڭ،
زەخمىلىغ كۆكسۈمنى رەھىم ئەيلەپ يارىڭ،
بىر يولى كۆڭلۈمنى غەمدىن قۇتغارىڭ،
ئۆزگە ئۆز قەسد ئەتكۈسىدۇر نابكار،

ئول قۇتۇلسۇن نالە ـ زارىمدىن مىنىڭ،
مەن قۇتۇلغۇم جانى زارىمدىن مىنىڭ،
بىر خەبەر يەتكۈرسە يارىمدىن مىنىڭ،
....
ئاڭلايىن ئاندىن قىلايىن جان نىسار،

ئەللاھ، ئەللاھ! بۇ نە كۈندۇر بۇ نە ساچ،
كۆزلەرى جان ئالغۇچى، ساچ بىر غۇلاچ،
مەن يەتىمنى يىغلاتىپ تاپماس رەۋاج،
بولسا يارىمنىڭ باشىدا گەرچە تاج،
ھەم يەتىمدۇر، ھەم غەرىب، ھەم ئىلمى بار،

تۇغماغاي ئېردى ئانام ھەم كاشكى،
كەلمەسەم ئېردى بۇ يەرگە كاشكى،
يا سېنى مەن كۆرمەس ئېردىم كاشكى،
كۆرمەسەم ئېردى يۈزۈڭنى كاشكى،
تارتماغاي ئېردىم بۇ يەڭلىغ ئىنتىزار.

ئاھ ئۇرۇپ، يىغلاپ يۈرۈپ ئۆتكەن كۈنۈم،
نەچچە قىچقىرسام ساڭا يەتمەس ئۈنۈم،
ھەم قاراڭغۇ ھەم ئۇزاقدۇر ھەم تۈنۈم،
يىغلاماقتىن ئۆز [گە] چىقماس ھېچ ئۈنۈم،
ئىككى يۈزلۈك، تاش باغىرلىق بىۋەفا.

دەردى بۇ باغرىمنى بەريان ئەيلەدى،
كۆزلەرىمنى ھەجرى گىريان ئەيلەدى،
ئەمدى فۇرقەت تۇرفە ھەيران ئەيلەدى،
كۆڭۈل ھەيران، خانەۋەيران ئەيلەدى،
نالە قىلماقلىق ئىشىم لەيلۇ نەھار.

مېنى رەسۋا ئەيلەگەن كافىر بەچە،
ئەيىش ① ئىلە ئۇيقۇلايدۇر ھەر كېچە،
ئەمدى مەن سەندىن بۆلەكنى كۆرگۈچە،
يۈرمەسەم يادىڭدا تا مەن ئۆلگۈچە،
شاھ يادىدا يۈرمەسەم [مەن] خارۇ-زار.

ئەي خېنىم قاشىمدا بىردەم ئولتۇرۇڭ،
ئەرز ئېتەي ھالىمنى ئاندىن ئۆلتۈرۈڭ،
ئۆلتۈرۈپ جىسمىمنى ئوتقە كۆيدۈرۈڭ،
كۆيدۈرۈپ كۈلۈمنى كۆككە ساۋۇرۇڭ،
ئاندىن ئەيلەي خانىمانىم تار - مار.

چۆلدە چۇغدەكدەك ياتارمەن چۇلغاشىپ،
كۆلدە ئۆردەكدەك باشىمغە بۇلغاشىپ،
ئوتقە تۈشكەن قىل مەسەللىك تولغانىپ،
نالىشىمدىن ئۇيقۇلۇغلار ئويغانىپ،
جۇي قىلدىم قان باشىمدىن لالە-زار.

نې قارا كۈن تۈشتى باشىمغە مېنىڭ،
تەگدى بولغاي كۆز قاياشىمغە مېنىڭ،
ئاغلاسام نې كەلدى باشىمغە مېنىڭ،
نې بولۇر بىر كەلسە قاشىمغە مېنىڭ،
بىۋەفا يارىم مېنى قىلسە شىكار①.

يارىنىڭ پەرۋايى يوق قان يىغلاسام،
غەم يېمەس ھەرگىز بارىپ جان يىغلاسام،
يارىنىڭ ئالدىدا چەندان يىغلاسام،
ئول كېلۇرمۇ زارۇ ئەفغان يىغلاسام،
مەن ئاڭا يارۇ ئانىڭ ھەم يارى بار.

گۈل يۈزۈڭنى كۆرمەدىم گۈلباغ ئارا،
مەن ئانىڭ قەدرىنى بىلگەن چاغ ئارا،
چەرخى كەج رەفتار قويدى داغ ئارا،
يارىنىڭ ۋەسلىدە ئېردىم تاغ ئارا،
بۇ قارا كۈنلەرگە سالغان روزگار.

تاشقە ئۇرسام باشىمنى دەمبەدەم،
غەم ماڭا، يارىمغە يوقتۇر زەررە غەم،
ئەللاھ، ئەللاھ! بۇ نەچۈك زۇلمۇ سىتەم،
يوقنى بارۇ، بارنى يوق قىلغان ئىگەم،
ھەرنە قىلساڭ قۇدرەتىڭ قىلماققە بار.

ئەي مېنى سەرگەشتە زار ئەتكەن كۆڭۈل،
تەلبە ئەيلەپ، تەلبە سۆزلەتكەن كۆڭۈل،
يارىنىڭ مىئادىغە يەتكەن كۆڭۈل،

① بۇ سۆز ئەسلى قول يازمىدا «ئەرش» دەپ يېزىلىپ قالغان.

① بۇ سۆز ئەسلى قول يازمىدا «ئاشكار» يېزىلىپ قالغان. مەنە ۋە ۋەزىن ئېتىبارى بىلە-
لەن «شىكار» ئېلىندى.

ئەي مېنى تاشلاپ ئۆزى كەتكەن كۆڭۈل،
قوي مېنى، ئەي جان، سەن ھەم ئاندايار.

يارغە يىغلاپ ئايتغىل بەندەلىك،
يارى بولسۇن شادۇ خۇررەم خەندەلىك،
رەھم ئېتىپ بەرسۇن [ماڭا] بىرجەندەلىك،
ھەق تەئالاغە قىلايىن بەندەلىك،
بەندەدۇرمەن، بەندەسى، نې ئىختىيار.

جەندەسىز دۇرمەن قەلەندەردەككىنە،
ئۆرتەنۇر جانىم سەمەندەردەككىنە،
يىغلاسام كۆڭلۈمدە دەمدەردەككىنە،
جۆرەسىندىن ئاجراغان نەردەككىنە،
كۆزلەرىمنىڭ ياشى چۈن ئەبرى بەھار.

سافىدىن خەم غۇنچەئى نەۋرەس ئىدىم،
تەلبە بولدۇم تەلبە ھەم ئېرمەس ئىدىم،
ھەجر ئاجىز قىلدى، بىر نەركەس ئىدىم،
ئاھكىم دەۋزەخكە تۈشكەن خەس ئىدىم،
ئاتەشى دەۋزەخدە خەس قايداغ چىدار؟

بىۋەفا يارنىڭ ئۇتى مۇشكىل ئىكەن،
ھەر نەفەس ئىشق ئەھلى[غە] مىڭ يىل ئىكەن،
ئاشىقى شامۇ سەھەر بىيدار ئىكەن،
ھەر بەلاغە سالغۇچى كۆز، تىل ئىكەن،
گاھى ھۇشى يوق ئىكەندۇك، گاھى بار.

ئەي مېنىڭ نازۇك نىھالىم قايداسىز؟
بىۋەفا، بىرەھىم، زالىم قايداسىز؟
زالىمۇ قاتىل يار خۇنخارسىز،
رەھمىڭىز يوق يا مەگەر كۇففارسىز،
سىزچە ئېرمەس بىۋەفا ئەھلى كۇففار.

ھەر گۇناھىكى قىلىپ مەن قىلمادىم،
تەۋبە، تەۋبە قىلدىمۇ مەن بىلمەدىم،
سەندىن ئۆزگەنى كۆزۈمگە ئىلمادىم،
مەن قاچان سىينەمنى غەمدىن تىلمادىم،
بولمىشام ئەلھەمدۇلىللاھ گۇل ئۇزار.

زەئنى ئىكەندۇك ئىشق ئۇتىنىڭ شىددەتى،
مۇشكىل ئېركەن بىۋەفانىڭ فۇرقەتى،
يۈزدە نۇرۇم يوق، تىزىمنىڭ قۇۋۋەتى،
ئەۋلىيالار، ئەنبىيالار ھۆرمەتى،
رەھم قىل مەن خەستەگە ئەي بىۋەفا.

پەستلەرنى ھەم بەلەند ئەتكەن خۇدا،
خارلارنى ئەرجۇمەند ئەتكەن خۇدا،
مەئشۇقۇم زۇلفىن كەمەند ئەتكەن خۇدا،
ھەم ئاڭا كۆڭلۈمنى بەند ئەتكەن خۇدا،
قىل مېنى شەيدا ئاڭا، ئەي شەھرىيار.

بۇ ئەجايىب بۇ نە كۈندۇر، بۇ نە ھال؟
تولان ئايدەك يۈزدە باردۇر ئىككى خال،
ئەي ئەجەل، قىلدىم بەھىل جانىمنى ئال،
ھەر ئۇتىكىم مەندەدۇر يارىمغە سال،
قىل يارىمنى مەندىن ئارتۇق دىلفىگار.

گۇل ئىدى يارىم، فەقىر بۇلبۇل ئىدىم،
ئەمدى پىشتىم ئەۋۋەلا دۇمبۇل ئىدىم،
يارنىڭ شىرىن سۆزىگە قۇل ئىدىم،
يار ئايتۇر: «سەن تىكەن، مەن گۇل ئىدىم»
ھەمنىشىن ئۇتغە تۇتۇندەك، گۇلغە خار.

يار تاشلاپ ئاتسا مەن ئۆلمەي نىتەي،
باش ئالىپ چۆللەر سارى يىغلاپ كىتەي،
ئەمدى مەن دىۋانەئى ئۆلمەي نىتەي،
ئاھ خۇدا، ھەزرەتىگە مەن داد ئېتەي،
يەتكەسەن ھالىمغە ئەي پەرۋەردىگار.

ياردىن ئايرىلغۇنچە ئۆلگەن ياخشىراق،
بەندى بەندىدىن بۆلۈنگەن ياخشىراق،
بۇ قارا يەرگە كۆمۈلگەن ياخشىراق،
ئۇشبۇ ئالەمدىن تۈگەنگەن ياخشىراق،
تەگرى بەرگەن ئىلمنى قىلغۇنچە خار.

قايىسى تىل بىلە قىلاي ئەرزىم بەيان،
بارچە ئەھۋالىم ئېرۇر سىزگە ئەيان،
ئەي يارانلار ئەمدى مەن بارغۇم قايان،
مەن ئۆلۈپ بارسام تېخى سىزگە ئايان،
ھەر ئىككىمىزنى ياراتقان تەگرى بار.

قاننى كىم يۇپدۇر جەھاندا قان بىلە،
خوپ بولۇرمۇ مېنى يىغلاتقان بىلە،
ئۆلتۈرۈپ ئىچىڭ ئەزىز ئەتغان بىلە،
ھەر قەزا جان ئالغۇچى فەرمان بىلە،
قىل ھەزەر بىر كۈن مېنىڭ ئاھىم تۇتار.

ئەي مۇسۇلمانلار مېنىڭ يارىم قېنى؟
ھەم ۋەفادارۇ جەفاكارىم قېنى؟
قەدرىدانۇ مېھرىبان يارىم قېنى؟
سەرۋ بويلۇغ لالە رۇخسارىم قېنى؟
①.................................

× ×

كۆيۈپ ئوتۇڭدا كۈل بولدۇم نە قىلغايمەن گۇلى غۇنچە،
قاشىمدا تۇرمادىڭ بىردەم مېنىڭ كۆڭلۈم ئاچىلغۇنچە.
لەتافەت چەھار باغىدا ئاچىلغايمۇ سېنىڭدەك گۇل،
يۈرەكلەر سۇ بولۇپ ئاقتى سېنىڭدەك گۇل ئاچىلغۇنچە.
غەرەزگوينىڭ ۋىسالىدىن، مېنى سەندىن ئايىرغايلار،
باشىمنى كەسسە كەسسۇنلەر مېنى سەندىن ئايرغۇنچە.

× ×

كۆرۈپ ئايدەك جەمالىڭنى كۆزۈم ھەيران بولۇپ قالدى،
سېنى كۆرمەستەكى تاقەتلەر بىلمەيمەن قايان قالدى.
گۇلۇڭدىن غۇنچە ئۈزمەككە ئۈمىدىم كۆپ ئىدى ئەي يار،
فىراقىڭدا كۆزۈم كۆرمەيدۇ گۇلباغىڭ قايان قالدى.
خەبەردار ئولمادىڭ ئەي يار، ھالىمدىن مېنىڭ ھەرگىز،
ئاشىم كۆلدە، سۆيۈم چۆلدە، ئەزىز جانىم قايان قالدى.
جەمالىڭنى كۆرۈپ ئۆلسەم ئەزاب قىلماس فەرىشتەلەر،
سورارمەن بارچە زىجاندىن بۇ جانانىم قايان قالدى.

× ×

خەيالىڭدا كەچۈرمەيسەن سېنىڭ ئىشقىڭدا مەن كۆيسەم،
كى ھالىمدىن خەبەردار ئولمادىڭ ئوتۇڭدا مەن كۆيسەم،
سېنىڭ ئۇشبۇ فىراقىڭدا ئەجەب مەستانەلەر بولدۇم،
كى ئارزۇم قالمادى ھەرگىز جەمالىڭ سىنچىلاپ كۆرسەم.
سېنىڭ گۇل - غۇنچەلەردەك يۈزلەرىڭ ئوخشايدۇرۇر ئايغە،
....

① بۇ شېئېرنىڭ ئاخىرى كۆچۈرۈلمەي قالغان.

× ×

....

گەھى دىۋانە يەڭلىغ گاھى مەن ئۇك،
يۈرۈرمەن ئۈيقۇسىز تاڭ ئاتقۇچە زوك.
ئۇنۇتماسمەن خېنىم، سىزما ئۇنۇتماڭ،
خەتىمنى ئوقۇتۇپ كىشىگە تونۇتماڭ.
مۇھەببەتنامە قىلدىم ئاڭلاسۇن دەپ،
مېنىڭكى كۆيگەنىمنى چاغلاسۇن دەپ.
جەھان رەئنالارىنىڭ شاھى سەنسەن،
فەلەك ئۈستىدە يۈرگەن ماھى سەنسەن،
خېنىم سەن بىر قىزىلگۈل مەن گەدايىڭ،
بۇ دەردىم بار، سېنىڭ يوقتۇر خەبەرىڭ.

× ×

نەچە كۈن بولدى سورمايسەن مېنىڭ ھالىم ئايا مەھبۇب،
كۆڭۈل ئۈزدۈڭمۇ سەن مەندىن قىيا باقمايسەنا مەھبۇب.
ئىچىمگە ئوت سالىپ قويدۇڭ، سېنىڭ ئەسلا خەبەرىڭ يوق،
ئۆلەر ھالەتكە يەتتىم، [سەن] تېخى بىلمەيسەنا مەھبۇب.
فىراقىڭ ئوتىدا كۆيۈپ جىگەرلەرىم كەباب بولدى،
مېنى مۇنداغ يېرىم جان قىلغۇچە ئۆلتۈرسەنا مەھبۇب.
سېنى يەتتىنچى ئاسماندا ياراتىپدۇر مېنى يەردە،
كى سۇنسام قوللارىم يەتمەس كۆزۈمگە سۈرسەنا مەھبۇب.

....

× ×

كۆڭۈلنى يارغە بەردىم، يار مېنىڭ قەدرىمنى بىلگەيمۇ،
مېنىڭ قەدرىمنى بىلگەن يار ماڭا بىر خەت ئىبەرگەيمۇ.
ئىبەرگەن سۆزىنى ئاڭلاپ ئاڭا مەن بەندە بولغايمەن،
بولۇپ بەندە ئانىڭ كويىغە كىرسەم رەھم قىلغايمۇ.
جەھاننى تەرك ئېتىپ يۈردۈم ئانىڭ كويىدا مەن رەسۋا،
بۇ رەسۋالىقنى ئىشتىپ يار مېنىڭ قاشىمغە كەلگەيمۇ.
ئەگەرچە بىر قىيا باقسا مېنىڭ بىچارە ھالىمغە،

....

مەسنەۋى ۋە مۇخەممەسلەر

موللا قۇربان

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

1986 - يىلى خوتەن شەھىرىدىكى كونا كىتاب بازىرىدىن بىر پارچە قول يازما تېپىلدى. بۇ قول يازما قاپارتما نەقىشلىك كۆن مۇقاۋا ئىچىگە ئېلىنغان بولۇپ، پاتلانغان خوتەن قەغىزىگە كۆچۈرۈلگەن. فورماتى: 20 × 11·5 سم، جەمئىي 200 بەت. ئۇنىڭ 48 بېتى نەسرى، 152 بېتى نەزمىدىن ئىبارەت. نەسرى قىسمىدا ھەر خىل پەندى - نەسىھەتلەر ۋە دىنىي قائىدە - يوسۇنلار يېزىلغان بولۇپ، ئاپتورنىڭ كىم ئىكەنلىكى ھازىرچە ئېنىق ئەمەس. نەزم قىسمىدا «قۇربان» ئىسىملىك شائىرنىڭ بىر قىسىم لىرىك شېئىرلىرى ۋە «داستانى ئىمامى جەئفەرى سادىق» ناملىق داستانى كۆچۈرۈلگەن. قول يازمىنىڭ پوچېركىسى ئۈچ خىل بولۇپ، بىرىنچى خىل پۆچۈركىدىكى خەت ناھايىتى چىرايلىق، قالغان ئىككى خىلى ئوتتۇرا ھال دەرىجىدە يېزىلغان. بۇنىڭدىن قارىغاندا قول يازما ئۈچ كىشىنىڭ قولىدا تامام بولغان بولۇشى مۇمكىن. قول يازمىدىكى شېئىر مىسرالىرىنىڭ بەتلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالىمۇ بىر خىل ئەمەس؛ بەزى بەتلەرگە 15 × 2 مىسرادىن، بەزى بەتلەرگە 13 × 2 مىسرادىن، يەنە بەزى بەتلەرگە بولسا 8 × 2 مىسرادىن شېئىر كۆچۈرۈلگەن.

قول يازمىدىكى لىرىك شېئىرلارنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا بىز يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن بىرىنچى خىل پوچېركىغا مەنسۇپ چىرايلىق خەت بىلەن «تەئرىخقە بىرمىڭ ئىككى يۈز يەتمىش ئالتە خوك (توڭغۇز) يىلى، ماھى شەرىف ئىيدى قۇربان ئايىنىڭ يەتتەسى روزى چەھار شەنبە كۈنى تاغنىڭ كۈنجى نەۋاھىدا «ھەزرەتى ئىماملار» كەنتلىك ساھىبە فەقىرۇلھەقىر.... پۈتۈپ، يۆتكەپ تەمام قىلغان. ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب» دېگەن سۆزلەر ئىلاۋە قىلىنغان. بۇ ئىلاۋە ئىچىدىكى «فەقىرۇلھەقىر» دېگەن سۆزىدىن كېيىن قىرىشقاندەك دەل كۆچۈرگۈچىنىڭ ئىسمى ئۆچۈپ كەتكەن. شۇڭا ئوقۇش مۇمكىن بولمىدى. شۇنداقتىمۇ، قول يازمىنىڭ بىر قىسمىنى يەنى بىرىنچى خىل پۆچۈركىدىكى خەتنى شائىرنىڭ ئۆزى كۆچۈرگەنلىكىنى پەرەز قىلدۇق. چۈنكى،

يۇقىرىقى ئىلاۋىدە «... پۈتۈپ، يۆتكەپ تەمام قىلغان» دېيىلگەن؛ «پۈتۈپ» دېگىنى — «ئىجاد قىلىپ» دېگەن مەنىدە، «يۆتكەپ» دېگىنى — «قايتا كۆچۈرۈپ» دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلگەن بولۇشى مۇمكىن. يەنە بىر ئاساس شۇكى، شائىر قۇربان مۇبارەكشا ئاخۇنلۇقنىڭ ئۆلۈمىگە ئوقۇلغان بىر مەرسىيەسىنى ھىجرىيە 1270 - (مىلادىيە 1854 — 1855 —) يىلى يازغان. بۇنى تۆۋەندىكى ئىككى مىسرادىن كۆرۈشكە بولىدۇ:

بۇ مەينى نۇش ئېتەر چاغ ئاخۇنۇم يەتمىشكە يۈز قويغان،
سىنە تەئرىخ ھەم مىڭ ئىككىيۈز يەتمىش چىقار ئەمدى.

شائىر يەنە «داستان ئىمامى جەئفەرى سادىق» ناملىق داستانىنىڭ موقەددىمىسىدە، بۇ داستاننىڭ يېزىلغان ۋاقتىنى «تەئرىخ ئىنىشا ھۇرۇفى ‹غەفەرىز،› دىن» دەپ كۆرسەتكەن. «غەفەرىز» (غفرز) دېگەن سۆز ئەبجەد ھېسابى بويىچە ھىجرىيە 1287- (مىلادىيە 1870 - 1871 -) يىلىنى كۆرسىتىدۇ. يۇقىرىقى يىلنامىلەر، بىلەن بۇ غول يازمىدىكى ئىلاۋىدە كۆرسىتىلگەن لىرىك شېئىرلار كۆچۈرۈلگەن ۋاقىت (ھىجرىيە 1276 - ، مىلادىيە 1859 — 1860 -)يىللار) ئۆزئارا ناھايىتى يېقىن. ھەتتا ئاپتورنىڭ لىرىك شېئىرلىرى بۇ قول يازمىغا كۆچۈرۈلۈپ بولغان ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ داستانى تېخى يېزىلمىغان.

شائىر قۇرباننىڭ قاچان تۇغۇلۇپ، قاچان ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز. ئۇنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىنى مىلادى 1854 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدىن تارتىپ، 1871 -)يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىجاد ئەتكەنلىكىگە قاراپ، ئۇنى XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن شائىر ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولىدۇ. شائىر شېئىرلىرىغا ئارىلاپ - ئارىلاپ ئۆز ئىسمىنى قىستۇرۇپ ئۆتۈپ كەتكەن. ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆزىگە «قۇربان» دەپ ئىسىم قويغانلىقىنى «شادىمانلىق بىلەن قىلىپ ئېھسان، ئاتاپ ئېرمىش ئاتىمنى ھەم قۇربان.» دېگەن مىسرالىرى ئارقىلىق قەيت قىلىپ ئۆتكەن.

شائىرنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى ھەققىدە تۆۋەندىكىدەك قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇش مۇمكىن: ئەگەر بۇ قول يازمىدىكى ئۈچ خىل پوچېركىنىڭ بىرىنچىسىنى يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ھەقىقەتەن شائىر ئۆزى كۆچۈرگەن بولسا، ئۇنداقتا شائىر قۇربان چىرىيىنىڭ «نۇرى» تاغلىق يېزىسىغا تەۋە «ئىماملىرىم» (ھازىرقى «بوستان» يېزىسى) كەنتىدە تۇغۇلغان بولىدۇ. چۈنكى كۆچۈرگۈچىنىڭ يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئىلاۋىسىدە «... تاغنىڭ كۈنجى نەۋاھىدا ‹ھەزرەتى ئىماملىرىم› كەنتلىك ساھىبە فەقىرۇلھەقىر... پۈتۈپ تامامىلغان...» دېيىلگەن. شائىر يەنە ئىماملار ۋە ئۇلارنىڭ چىرىيىدىكى مازىرىنى تەرىپلەپ يازغان بىر شېئىرىدا:

تەمامى مىڭ چىرا — ئىت، قۇشلارىدۇرمىز بۇ دەرگاھنىڭ،
چىرا ئادەملەرى بولسۇن ۋەيا بولسۇن گۇلەخمارى.

دەپ يازغان. بۇ يەردە شائىر «قۇشلارىدۇر» دېگەن سۆزىنىڭ ئاخىرىسىغا «مىز» دېگەن قوشۇمچىنى ئۇلىغانلىقىمۇ ئۆزىنىڭ «چىرا مىگى» غا تەۋە ئىكەنلىكىدىن بولسا

AltunOq

كىرەك. ئەمما، شائىر ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى كىرىيىدە، بىر قىسمىنى خوتەن ناھىيىسى ياكى شەھرىدە ئۆتكۈزگەن. بۇنى تۆۋەندىكى مىسرالاردىن بىلىشكە بولىدۇ:

ئوقۇدۇم مەن بارىپ خوتەنلەردە،
كۆرمەگەن، بىلمەگەن ۋەتەنلەردە.
كەريەگە ھەم يانىپ كېلىپ ئاندىن،
ئىلمىدىن زەررە لەززەت ئالغاندىن.
....
گاھى كەريە گەھى، خوتەندە يۈرۈپ،
تۇتمادىم ئۆيمۇ بىر ۋەتەندە يۈرۈپ.

شائىر قۇربان ئاتا ـ ئانىسىدىن كىچىك قالغان بولۇپ، باللىق دەۋرىدىن باشلاپلا يېتىملىك ۋە غېرىبلىقتا كۈن ئۆتكۈزگەن؛ ئۇ ئۆزىنىڭ بىچارىلىكتە ئۆتكەن غېرىبانە باللىق دەۋرىنى ئەسلەپ مۇنۇ مىسرالارنى يازغان:

ئالتە ياشقە كىرىپ ئىدى سالىم،
تالىئىم شۇم، قەبىھ ئىكەن ھالىم.
يەتتى ئۇلدەم قەزائى رەببانى،
بولدى ئول ۋەقتىدە ئاتام فانى.
مەن يەتىملىك بىلەن ئىدىم ھەيران،
بەردى مەكتەب ئانام مېنى بۇ زەمان.
پات يەقىن ھەم ئانام ۋەفات ئولدى،
زەھرى غەم جامى دىلغە پۈر تولدى.
ئاتا يوق، ئانا يوق، ئىنىيۇ ئاغا،
قالدىم ئاخىر غەرىب بولۇپ تەنھا.

شۇنداقتىمۇ شائىر زور تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھاد بىلەن ئوقۇپ دىنىي تەربىيە ئالغاندىن سىرت، تۈركىي مىللەتلەرنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر نامايەندىلەر بىلەن، جۈملىدىن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن پىششىق تونۇشقان. ئەرەب، پارس تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى پۇختا ئۆزلەشتۈرگەن. شائىر قۇربان بىلىمگە نىسبەتەن قىزغىن ئىشتىياق باغلىغان بولۇپ، داۋاملىق ئوقۇشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلغان. لېكىن ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ۋە باشقا يۆلەنچۈكى بولمىغاچقا، خىراجىتى يېتىشمەسلىك، ئائىلە ۋەزىپىلىرىنىڭ توسقۇن بولۇشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇشقا تەسىر يەتكەن، نائىلاج ئوقۇشتىن توختاپ، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇشقا مەجبۇر بولغان. شائىر:

تەربىيەت قىلغالى مۇرەببىم يوق،
ئەرزى ھالىم سورارغا ھېچكىم يوق.
بەئىزدە زەيىقى مەئىشەت بار،
خەرجى يېتىشمىگەندە مېھنەت بار.

گاهى مانىڭ بولۇپ ۋەزىفە ئەيال،
مۇنداغ ئىشلاردا بولغۇلۇقدۇر لال.
ئۇشبۇ ئىشلار سەبەب بولۇپ ماڭا هەم،
قالدى تەهسىلىمە يېتىپ بەرهەم.

دېگەن مىسرالىرىدا بۇ خىل سەرگۈزەشتىسىنى ئۆكۈنۈش بىلەن بايان قىلغان.

شائىر قۇربان ئۆتمۈش جەمئىيەتتىكى مېهنەتكەش ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرى بىلەن بىر قاتاردا كەمبەغەللىك، دەرد ـ ئەلەم، ئازاب ـ كۈلپەت ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزگەن. شائىر ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئاچ ـ يالىڭاچلىقتا ئۆتۈۋاتقان غۇربەتلىك تۇرمۇشى هەقىقىدە تۆۋەندىكىدەك قايغۇ ـ هەسرەتلىك مىسرالارنى قالدۇرۇپ كەتكەن:

شەهرى غۇربەتكە تۈشۈپ بولمادى بىزگە كەڭلىك،
تۈگەگەچ ئاشلىقىمىز بولدى بەغايەت تەڭلىك.
نەفسىگە بەرگەلى هېچ نەرسە تاپالماي قۇربان،
خارلىقغە قالادۇر ماهى مۇبارەك رەمەزان.
بالالارغە بولادۇر كەرسەنەلىك بىرلە زۇلۇم،
ئۇرۇپ ئالماقغە هۆكمۈم يوق، ساتىپ ئالماقغە پۇلۇم.
تام تېشىپ قىلسام ئوغۇرلۇق تېخى هەم بولماغۇدەك،
بەگلەرىم تۇتسە، تۇتۇپ جاننى، تىرىك قويماغۇدەك.

نېمىدېگەن ئېغىر، نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق كۈنلەر ـ هە! ئەينى ۋاقىتتا بۇ خىل كۈلپەتلىك تۇرمۇش يۈزمىڭلىغان جاپاكەش ئۇيغۇر ئەمگەكچىلىرىنىڭ ئورتاق سەرگۈزەشتىسى، ئورتاق تەقدىرى ئىدى.

شائىر قۇربان كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن ئەنە شۇنداق تەقدىرداش بولغانلىقى ئۈچۈن باشتىن ـ ئاخىر خەلق مەيدانىدا تۇرۇپ، خەلقنىڭ جاپا ـ مۇشەققەتلىك تۇرمۇشىنى چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرگەن، ئۆز شېئىرلىرىدا ئۇلارنىڭ نالە ـ زارىنى ياڭراتقان، ئۇلارنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ، ئۇلار ئۈچۈن ئاهۇ ـ پەرياد چەككەن. مانجۇ ئىستىبداتچىلىرىنىڭ قەبىهلىكتە چېكىدىن ئاشقان مىللىي زۇلمى، يەرلىك ئەمەلدارلار ۋە باي ـ تۆرىلەرنىڭ يۈرگۈزگەن سىنىپىي ئېكسپىلاتاتسىيىسى ئۈستىدىن غەزەپ بىلەن شىكايەت قىلغان. ئالدامچى روهانىيلارنىڭ هارامخورلۇق، ساختىپەزلىك، مەككارلىق، هەسەتخورلۇق ئەپتى ـ بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىغان. جان باقار موللىلارغا، چىرىك پارىخور ئەمەلدارلارغا، مۇتىهەم، قىزىل كۆز بايلارغا غەزەپ ـ نەپرىتىنى ئىپادىلىگەن. خەلق ئىچىدە يامراپ كېتىۋاتقان نادانلىق، قاششاقلىق، چېقىمچىلىق، ئىككى يۈزلىمىلىك، كۆز بويامچىلىق، تۈز كورلۇق، ئەدەب ـ ئەخلاقسىزلىققا ئوخشاش ناچار ئىللەتلەرنىمۇ ئاياپ قويماستىن پاش قىلغان. مەسىلەن:

ياخشىلارغا قەفەس بولۇپ ئالەم،
جەۋر ئىلە زۇلمىدىن ئېرۇر ماتەم.

....

فۇقەراغەكى تار بولدى جەھان،
قارۇ يامغۇر كەبى ياغىپ ئالبان.

دېگەن مىسرالاردا شائىر نامرات خەلقنىڭ ئېچىنىشلىق ھاياتىنى ئىپادىلىگەن بولسا، مانجۇ ئەمەلدارلىرىنى:

تاپقانىنى ئۆزىگە قويمايدۇر،
بۇ جەھاننىڭ پۇلىغە تويمايدۇر.

دېگەن مىسرالار بىلەن پاش قىلغان.

بەگلەرىم مەشغۇل ئولدى مەنسەبىكە،
ئەرتە - ئاخشام تۇرۇشتى مەشرەبىكە.
يۇرتنىڭ يوق - بولۇشى بىلەن ئىشى يوق،
راستى بىرلە سورارغە ھېچ كىشى يوق.
....
دورغەلەر بۆرى، فۇقەرالار قوي،
بولدى بەد ئەسلىلەرگە ھەر كۈنى توي.

دېگەن مىسرالاردا بولسا يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ مەسئۇلىيەتسىز، چىرىك - چاكىنىلىقى، ئەيشى - ئىشرەتپەرەسلىكى، قابىلىيەتسىز، تەييارتاپلىقى؛ خەلققە نىسبەتەن يىرتقۇچ بۆرىلەرگە ئوخشاش ياۋۇزلۇقى، رەھىمسىزلىكى ئېچىپ تاشلانغان. شائىر يەنە:

ھەر كىشى جەمئ قىلسە دۇنيانى،
ئەۋلىيا دەيدۇر ئەمدى ئەل ئانى.
پۇللۇغ ئادەم بو كۈندە ئادەمدۇر،
پۇلسۇز ئادەمگە كۈندە ماتەمدۇر.

دېگەن مىسرالار ۋە «زەمانە بايلارى بىچارە مىسكىنلەردىن ئار ئەتتى» دېگەنگە ئوخشاش مىسرالار ئارقىلىق فېئودال بايلارغا بولغان نارازىلىقى ۋە ئۆچمەنلىكىنى ئىپادىلىگەن.

قۇرسە ھەركىم ئەگەر رىيا دامى،
قويسە ھەزرەت ئۆزىگە ئول نامى.
ئاتىغە قۇش باشى ئىگەرنى توقۇپ،
يۇرسە ئاغزىدا بىر نىمەرسە ئوقۇپ،
بولسە خۇش ئاۋاز، زاھىرى ئوبدان،
ئەرەبي بىلسە ياكى فارسى زەبان.
ئۇمر ئىچىدە ھەرام ئىسە يېيىشى،
شەرئىدىن بىرۇن ئولسە بارچە ئىشى.
....
ئانى قۇتبى زەمانە دەيدۇرلار،
شەرئي ئەمرىنى ئىزدىمەيدۇرلار.

دېگەن مىسرالاردا شائىر ئالدامچى روھانىيلارنىڭ مەككار، هارامخورلۇقى، خەلقنى ساختا قىلىپ يىلىكىنى شورايدىغان رەزىل ئەپتى-بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىغان.

شائىر قۇربان رېئال تېمىلاردىن باشقا يەنە تارىخىي تېمىلاردىمۇ ئەسەر يازغان. مەسىلەن، ئۇنىڭ «داستانى ئىمامى جەئفەرى سادىق» ناملىق داستانىدا خوتەن ۋە ئۈچتۇرپاننىڭ مۇسۇلمان بولۇشىغا دائىر جەڭلەر ۋە بىر قاتار رىۋايەتلەر نەزمىي شەكىلدە بايان قىلىنغان.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، شائىر قۇربان زامانىسىنىڭ رېئال زىددىيەتلىرىنى چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۇرگەن. دەۋرنىڭ ئەڭ چوڭ ئومۇمىيلىقىنى تېپىكلەشتۈرۈش ئارقىلىق، يۈكسەك دەرىجىدە ئىخچام سۈرەتلەپ بەرگەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئارقىلىق بىز شىنجاڭدا 1860 - يىللاردىكى مەنچىڭ ئىستىبداتچىلىرىغا قارشى ئومۇمىيۈزلۈك دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلاشتىن بۇرۇنقى زۇلمەتلىك رېئاللىقىنى يەنىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايمىز. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن خەلقپەرۋەرلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللىي روھ ئۇرغۇپ تۇرىدۇ.

قۇربان شېئىرلىرى بەدىئىي جەھەتتە، ئۇسلۇبى سادda، ۋەزنى راۋان، تىلى يېنىك بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە. شائىر ھەر خىل بەدىئىي ۋاسىتىلەردىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ، ۋەقەلىك تەرەققىياتىنى ۋە شېئىر ھېسسىياتىنى روشەن، جانلىق، چۈشىنىشلىك، مەنتىقىي جەھەتتىن بىر-بىرىگە ماس قىلىپ ئىپادىلەپ بەرگەن. قۇربان ئەلشىر نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرىنى زور ھەۋەس بىلەن سۆيۈپ ئوقۇغان. ئۇنىڭ نەۋائىي غەزەللىرىگە يازغان مۇخەممەسلىرى مەزمۇن جەھەتتىن بولسۇن ياكى شەكىل جەھەتتىن بولسۇن ئەسلى غەزەل بىلەن ياخشى ماسلاشقان.

قىسقىسى، قۇربان شېئىرلىرى خەلقىمىزنىڭ ۋارىسلىق قىلىشىغا تېگىشلىك قىممەتلىك ئىدىيىۋى بايلىقى ۋە مەدەنىي مىراسى بولۇشقا مۇناسىپ.

لېكىن، شائىرنىڭ بىلىش دائىرىسى ئەينى دەۋرنىڭ چەكلىمىسىدىن چىقىپ كېتەلمىگەن بولغاچقا، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە دىنىي خۇراپاتلىق، كونسېرۋاتىپلىق خاھىشلىرى روشەن ھالدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. شۇڭا ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇغاندا بۇ خىل تەرەپلىرىگە تەنقىدىي مۇئامىلىدە بولۇشىمىز، فېئوداللىق ئەخلەتلىرىنى ئېلىۋېتىپ، دېموكراتىك جەۋھەرلىرىگە ۋارىسلىق قىلىشىمىز لازىم.

شېئىرلار

كەرىما، كەرەم ۋەسفى زاتىڭ سېنىڭ،
سىفاتى قەدىمىڭ سەباتىڭ① سېنىڭ.
ھەمە بىز گەداۋۇ سەن ئول پادىشاھ،
شەبى جۇرم بەخشاۋۇ ھەم ئۇزرخاھ.

كەرىمىكى بىمىسلۇ مانەندە سەن،
ھەمە بەندەدۇرمىز، خۇداۋەندە سەن.
قىلىپ بىز بۇ دەرگاھدا يۈزمىڭ خەتا،
سەن ئەيلەپ كەرەم بىزگە ھەردەم ئەتا.

① ئەسلى قول يازمىدا «سەبباتى» دەپ يېزىلىپ قالغان.

بىرەۋكىم يامانلىن ھەم ئۇلغاي بەتەر،
ئاڭا رەھمەتىڭدىن كۆپ ئۇلغاي نەزەر.
سىنىڭ دەرگەھىڭدە گۇنەھكار بىز،
ئىنايەت قىلۇرغە سەزاۋار بىز.
ساغىندىم فەناھىڭغە ئەي پادىشاھ،
سەن ئۇلغىل ماڭا بارچە ئىشدە پەناھ①.

× ×

ئەي خۇدايىكى، ئالەم ئىرۇر كەرەمىڭ،
ئىككى ئالەم پەناھىدۇر② ھەرەمىڭ.
مەنى مىسكىنۇ پادىشاھىم سەن،
جۇرم بەخشايى ئۇزرەخاھىم سەن.
مەن جەفاكارى، سەن ۋەفادارىم،
يۇز تۇمەن ئەيب ئىلە خەرىدارىم.
بۇ جەفاكارىڭا ئىنايەت قىل،
رەھم ئېتىپ ئۇزرىنى ئىجابەت قىل.
گۇنەھىمدىن ماڭا بەسى ھەيرەت،
مەنى بىچارە ھالىغە رەھم ئەت.
ئەي، زەبەردەستلەر خۇداۋەندى،
يوق ساڭا ھىچ ئىشدا مانەندى.
گەرچە بۇ بەندەنىڭ خەتادۇر ئىشى،
شەھ گەدا ھالىغە ئەتادۇر ئىشى.
پادىشاھا، خۇدا كەرىمى رەھىم،
بەندەگە مېھرىبان رەھمى رەھىم.

× ×

كۆرگىل، ئەي دوست يارى ئەھلى جەھان،
ئاخىرىغە يېتىپمۇدۇر بۇ زەمان.
ھەر كۇنى رەڭ-بەرەڭ ئەلامەتلەر،
بەلگۇرۇپ ياغدى بەرقى ئافەتلەر.
ئۇمەرالاردا ئەدلى يوق زىنھار،
ئۇلەمالار ئەمەلدىن ئولدى فەرار.
قايدا ئالىمكى بولسە خار ئولدى،
سۇد ئىلە رىشۋە ئاشكار ئولدى.
نەقدى ئىلمى شەرىئەت ئولدى كەساد،
چوڭ-كىچىككە ئىش ئولدى فىسقى-فەساد.

ھەممە ئەلنىڭ دىيانەتى بۇزۇلۇپ،
راستلىق كەتتى بارچەدىن يۇيۇلۇپ.
ئۇلەمانىڭ ئىشى ھەسەد بولدى،
ئۇمەرا گويىيا ئەسەد بولدى.
دورغەلەر بۆرى، فۇقەرالار قوي،
بولدى بەد ئەسلىلەرگە ھەر كۇنى توي.
ياخشىلارغە قەفەس بولۇپ ئالەم،
جەۋر ئىلە زۇلمدىن ئىرۇر ماتەم.
بەخت بەد ئەسلىلەرگە يار ئولدى،
ئەكسەرى خەلقغە كىبار ئولدى.
خەلق ئارا بولسە بىر يامان فاسىق،
ئول مۇسۇلمانچىلىقدادۇر «سادىق».
كىمكى ئىخلاس ئىلە قىلىپ تائەت،
تەڭرى يادىدا بولسە ھەر سائەت.
خەلق ئارا ھەممەدىن يامان ئولدۇر،
ھەم يامانلىقدا بىگۇمان ئولدۇر.
قۇرسە ھەركىم ئەگەر رىيا دامى،
قويسە «ھەزرەت» ئۆزىگە ئول نامى.
ئاتىغە قۇش باشى ئىگەرنى توقۇپ،
يۇرسە ئاغزىدا بىر نېمەرسە ئوقۇپ.
زىكر ئەيتىپ كىشىنى كۆرگەندە،
رۇزە ھەم تۇتسە، بولسە خانەندە.
نان يېمەي يۇرسە خەلقدىن ئۇياتىپ،
خالى يەر تاپسە رۇزەسىن ئۇشاتىپ.
خانىقەھ، مەسجىد تاپسە يا بىر كۇنج،
يېمەكى ئاندا بولسە گوشتۇ گۇرۇنج.
ئايۇ يىل ئۆتسە بىر خۇدا دېمەسە،
كۇندۇز ئەلنىڭ تەئامىنى يېمەسە.
بولسە خۇش ئاۋاز، زاھىرى ئوبدان،
ئەرەبىي بىلسە ياكى فارسى زەبان.
ئۇمر ئىچىدە ھەرام ئىيسە يېيىشى،
شەرئىدىن بىرۇن ئولسە بارچە ئىشى.
خىرقە ئادەتىدىن ئەيلەبان ئىخراج،
زاھىر ئەتسە فەئالى ئاستىدا راج.

①② ئەسلى قول يازمىدا «فەناھ» دەپ يېزىلىپ قالغان.

يۇرسە تەقۋا ئەيلەبان پەرھىز،
دىماغىدا ياساپ زەبانىنى تىز.
ئانى «قۇتبى زەمانى» دەيدۇرلار،
شەرئى ئەمرىنى ئىزدەمەيدۇرلار.
نەفس كويىداقى ۋەرەئلەرگە،
ھىندى سەنناسى مۇبتەدەئلەرگە.
شەيخ دەپ ئەل بولۇر مۇرىد، مۇخلىس،
ئەكسەرى ئامىيلار ئەلەتتەخسىس.
تاپسە ھەريەردە خەلق بىر ئەخمەق،
«ئەۋلىيا» دەيدۇرۇر ئانى بەرھەق.
ئەۋلىيالىقدا مۇتتەسىف كىمدۇر،
فىئلى بىدئەتكە مۇختەلىف كىمدۇر.
بۇ زەمان ئەھلى ئانى بىلمەسلەر،
بىلسەلەر كۆزلەرىگە ئىلمەسلەر.
ئەۋلىيانىڭ ئىشى مۇقەررەردۇر،
ئەمر مەئرۇفۇ نەھى مۇنكەردۇر.
مۇستەھەب چاغلىق ئىشنى توختاتسە،
شۇبھەنى پاك لۇقمەغە قاتسە.
يا شەرىئەت ئىشىن سەھىل بىلدى،
ياكى تائەت رىيا بىلەن قىلدى.
ئاق ئىگىنگە قارا ياماغ سالدى،
ئوزىنى سۇفى رەسمىگە ئالدى.
يا قەلەندەرچىلىككە قەيىد ئەمەس،
ساچ قويۇپدۇر باشىدا سەيىد ئەمەس.
يۆرگەسە باشغە ياكى جار سەللە،
يا فەرىجىنىكىم قىلۇر مەللە.
ئەۋرەتىن غەيرىگە كۆرۈندۈرسە،
قىش كۈندە يالاڭ ئاياغ يۈرسە.
ئۇشبۇلارنىڭ بارى مۇخالىفى شەرئ،
بىدئەتۇ مەكرۇھ ئەسلىدىن نافەرئ.
قىلسە ھەركىمكى مۇنداغ ئىش ئادەت،
بىلسە ئۆز نەزدىدە ئانى تائەت.
ھەركىشى قۇتب بولسە غەۋسۇ غىياس،
شەرئىدە قىلغۇلۇق ئەمەس ئىخلاس.
بولسە ھەرقانچە كۆپ كەراماتى،
ئەھلى بىدئەت ئىرۇر ئانىڭ ئاتى.
ئالەمى غەيبدىنكى بەرسە خەبەر،
سۆزىنى قىلغۇلۇق ئەمەس باۋەر.
غەيبدىن سۆز دېگەن قەباھەتدۇر،
ئەھلى كاھىن بۇ يا مەلاھەتدۇر.
ئەھلى سالىھنى ئىزدەمەيدۇر ئەل،
ئەھلى دانىشنى «تەلبە» دەيدۇر ئەل.
ساھىرۇ پىرخون ۋەيا رەممال،
كۆرسە ئالەم ئېلى، ئاڭا شۇل ھال.
جانىدىن ئۆزگەنى پىدا قىلادۇر،
ئەۋلىيادىن [ھەم] مۇئتەبەر بىلەدۇر.
يالغان ئەيتغان سۆزىگە ئەلمۇ پىتىپ،
تاپغانىنى بېرۇر كۆڭۈل ئىرىتىپ.
راستگويلار بۇ كۈندە يالغانچى،
تاپتىلار قۇۋۋەت كۈندە ئالبانچى.
كۆكچىكى «خانىنىڭ ئوغلىمەن» دەيدۇر،
خانىنىڭ ئوغلى خوتەندە نەيلەيدۇر.
بارچە ئاخۇنلارىم ھۇكۇمەتنى،
ئەرەشىپ ئەيتادۇر شەرىئەتنى.
مەسئىلە ھەق دېيىلسە ۋەھم ئېتەدۇر،
ئۇمەرادىن ئاڭا غەزەب يېتەدۇر.
ھەق تەئالا غەزەب قىلۇرمىكى دەپ،
يوقتۇر ئەندىشە ۋە ھەم رىشۋەنى يەپ.
تالىبىلىئىلمگە ھەقارەتلەر،
يېتەدۇر كۆپ ئىزا ئەھانەتلەر.
تۈركىنىڭ دۈشمەنى ئېرۇر موللا،
خارلىق موللالارغە يەتتى تولا.
قالسە موللا بىلەن تۈرك تاپىشىپ،
تۈركلەر يوقارى ئۆتەر چاپىشىپ.
موللالار سۆزلەمەي شۇك ئولتۇرادۇر،
تۈركلەر شەرئىگە ھۇكۇم سۇرەدۇر.
ئامىيلارنىڭ سۆزى بولۇپ بەر ئەكس،
ئۇلەمالارنى ئەيلەدىلەر مەكس.
ھەركىم ئۆز باشىغە بولۇپ ئالىم،
مۇجتەھىد بولدى ئەلگە بىر زالىم.

ئايلىق ئالبان خەتىنى ھەر موللا،
قىلسە ئەلگە بولۇر ئۇشۇل فەتۋا.
ھەركىشى مەسئىلە بەيان ئەتسە،
مەئرىفەت سۆزلەرىن ئەيان ئەتسە.
مايەجۇزۇ بىسسەلات ئەئلام،
قىلسە ئانى ئىشىتمەك ئەلگە ھەرام.
قىلسە خۇش تەبئى موللالار دەفتەر،
بولدى چۇن ھەرفى ئەلگە بىر گەۋھەر.
بىھتەرىن ئىش بۇدۇر بولۇپ ھەمجىنس،
چىرلاشىپ ئەيلەپ ئەل ئۇلۇغ مەجلىس.
چۇلغاشىپ بىر ئۆيىگە نامەھرەم،
قىلدۇرۇپ نەغمە نارەۋالار ھەم.
ئەرۇ مەزلۇم ئولتۇرۇپ ئالىشىپ،
بىر - بىرىگە مۇتايىبە قىلىشىپ.
ئۆزىچە ئات قويۇپ ئاڭا مەشرەب،
ئەيلەبان ئەيش ئىلە سۇرۇرۇ تەرەب.
بەڭۇ ئەفيۇن، چاغىر بىلە بوزە،
ئىچەدۇر ئالدىدا قويۇپ كوزە.
ئوتكەرۇر ئول مەكاندا كارى ئۇبۇس،
شەرئ ئىلە دەر بۇ فەرقى نى دەيىۇس.
يوق ئۇچۇن خەلق ئىچىدە شەرمۇ ھەيا،
مۇنداغ ئىشلار بولۇپدۇر ئەلگە رەۋا.
قالمادى ئەلدە راستلىق پىشە،
قىلغۇچى بولدىلار بەدئەندىشە.
كىمكى ياﻟغانچىدۇر ئانىڭ سۆزى سۆز،
ياخشىلارنى تانۇرغە يوقتۇر كۆز.
بولسە ھەريەردە بىر ھەرامزادە،
بەلكى شەيتان بىلە دەرئەفتادە.
ئەلگە تۇھمەت قىلىپ جەزا سالسە،
ھەممە تاپقان پۇلىن ئارىغ ئالسە.
يەر، سۇ، ئۆيباقىدىنكى قويسە قۇرۇغ،
شۇنداغ ئادەم خەلايىق ئىچرە ئۇلۇغ.
ئىنسۇ ئۇلفەت بىلەن بولۇپ ئاڭا رام،
ئالەم ئەھلى قىلۇر ئاڭا ئىكرام.
بۇ زەمانە ئەجەب زەمانە ئىرۇر،

ئەل ھەلالدىن تاپىپ ھەرامغە بىرۇر.
ئىردى سەۋدا ھەلال جەزانە ھەرام،
پۇل بىرۇرغە يۇرۇر بۇ كۇندە تەمام.
رىشۋە بەرمەك ھەرام ئىدى بىشەك،
ئەمدى بولدى مۇباھ ئانى بىلمەك.
زالىمى زۇلم بىرلە ئالغان مال،
سەرفى تائەتكە قىلماق ئولدى ھەلال.
يا قىمار يا ئوغۇرلاماق بىرلەن،
بۇ سفەت فىئىللەر قىلىپ مەسەلەن.
ھاسىل ئەتسە ئەگەر كىشى پۇل - مال،
ئانى تائەتكە سەرف ئىتەر فىلھال.
كەسبىدىن ئەجر بىرلە پۇل تاپىلۇر،
خەمر بىرلە زىناغە خەرجى قىلۇر.
قەرى - ياش بارچە بولدىلار دانا،
بولدى يەكسان جەھان ئىلى ھالا.
ئاتادىن ئوغلى چوڭ ئانادىن قىز،
مىھر - شەفقەت بولاردا يوق ھەرگىز.
يالبارىپ شاگىردغە ھەر ئۇستاد،
ئىلم يا كەسبىنى بىرۇر ئاڭا ياد.
ئىلىمدە يا ھۇنەردە يوق ئىززەت،
ھەممە ئىشلاردا قالمادى لەززەت.
يىتىشىپ بۇ زەمانە ئاخىرغە
بولدى تابىئ بۇ مۇلك كافىرغە.
باستى كۇففار ھەمە ۋىلايەتىنى،
قىلدى ۋەيران دىنۇ دىيانەتىنى.

....

....
تاندى خاتۇنلار ئۆزىنىڭ ئىردىن،
بەختۇ دەۋلەت تاپىپ ئۇيات يىردىن.
قارى خاتۇن ئاڭا بولۇپ دەللال،
قىلدى ياشلارنى زور بىلە ھەڭگال.
....
جىزيەگە توختاتىپ مۇسۇلمانىنى،
قىلدى غارەت جەمئى ئىنسانىنى.
تاپقانىنى ئۆزىگە قويمايدۇر،

بۇ جەھاننىڭ پۇلغە تويمايدۇر.
بەگلەرىم مەشغۇل ئولدى مەنسەبكە،
ئەرتە ـ ئاخشام تۇرۇشتى مەشرەبكە.
يۇرتنىڭ يوق ـ بولۇشى بىلە ئىشى يوق،
راستى بىرلە سورارغە ھېچ كىشى يوق.
بولدى زەردارلەر ئارقە مىڭ باشى،
قالغانى يۈز باشىيۇ ئون باشى.
ھەركىشى تاپسە ئاتۇ تون قالپاق،
تەرجى بولماقغە بولدى ئول ئامراق.
بولدى ئەلنىڭ ئىشى ھەرامخورلۇق،
قىلىشىپ بىر ـ بىرىگە تۈزكورلۇق.
ھىرسى دۇنيا بولۇپ تەمامى كىشى،
قالمادى دىن بىلەن كىشىنىڭ ئىشى.
مىكر ئىلە بىر ـ بىرىنى پەند ئۇرماق،
ياخشى نىيەتتىن ئەلنى ياندۇرماق.
ماۋۇ مەنلىككە تۇردى ئەل ھەمەسى،
رەڭگى دىگەر ئىبرۇر زىمانە بەسى.
مەنئ قىلدى زەكاتنى چوپانلار،
ئۇشرەنى ھەم ئونۇتتى دېھقانلار.
ئەغنىيالاردا يوق سەخا ئەسەرى،
نەزردىن سەخىلەرغە يوق خەبەرى.
ئەھلى دەرۋىش دۇئانى تەرك ئەتتى،
ئەمەلى خالىسى بەدەر كەتتى.
ئەتقىيا زۇھدنى رىياغە سالىپ،
تائەتىنى ياشۇردى چاھغە سالىپ.
گاھىل ئولدى نەمازغە مۇئمىنلەر،
پۇلغە تۇردى ئىمام، مۇئەززىنلەر.
بارچە مۇئمىندە سۇست ئولۇپ ئىمان،
موللالار ئوقۇماق كىتاب قۇرئان.
تەركى مەكتەب بولۇپ بارى ئەتفال،
ئويناماق ۋەسمەسىدە فىكرى خەيال.
سۇفىلار فەۋت قىلدىلار ھەر بار،
زىكر ـ تەھلىلۇ تەۋبە ـ ئىستىغفار.
بولسە بىر يەرگە جەمئ جەمئىيەت،
ئۆتەدۇر ئاندا فىتنەۋۇ غەيبەت.

مۇنداغ ئىشلارغە ئەقل كۆپ ھەيران،
ھۇرفەگەرنىڭ ئىشى ئەجەب ۋەيران.
بولدى مەشغۇل بازاردا بەيئى شىرا،
ئەل ئالۇر بولدى سۇففەلەرغە كىرا.
توقىسە بۆزچى بىر يېرىم باغ بۆز،
ساتتى تۆرت باغ دېسە ئانى بىلمەسە ئۆز.
كۆنچىلەر كۆندەلەرىنى شورغە بولاپ،
ساتادۇر ئوترادىن يىتىلسە ئۇلاپ.
مۇزەدوزمۇ ئۆتۈكنى چەملەيدۇر،
يىپدا تىكمەي شىلىمدا يەملەيدۇر.
ئىككى كەيىسە تىكىشلەرى سۆكۈلۈپ،
كېتەدۇر ھەم ئورۇنجىسى تۆكۈلۈپ.
ئاشلاماي جۇببەسىنى پوستىندوز،
نىمتىپ ئەيلەمەي تىكىپدۇر ئۇز.
بىر شەمال تەگدى ئول تاراقلايدۇر،
ئەل كىيەلمەي ئۆيىدە ساقلايدۇر.
ھەم بوياغچى بوياغقە خام ئالادۇر،
زاك بىلەن قارا گۇلغە بىر مالادۇر.
بۇيادىم دەيدۇر ئول ئانى نىلدا،
ئاقارىپ قالادۇر يېرىم يىلدا.
ئاتغۇچى يازغى يۇگىنى پوملايدۇر،
«كۆزگى» دەپ ئالغۇچىغە دوملايدۇر.
ئۇستۇرا ئىتەدۇر تۆمۇرچىلەر،
ساتادۇر ئەلگە ئول كۆمۇرچىلەر.
ئول چۆيۈن بولسە ھەم قۇرۇچ دەيدۇر،
باش تۆشۈرگەندە ئەسلە ئۆتمەيدۇر.
بارچە ئادەم تەرازۇباز بولدى،
دىن ـ دىيانەت ئىشى گۇداز بولدى.
ـ سەۋداگەرلەر فۇلىنى جەرز قىلۇر،
نامۇرادلار رۇباغە قەرز ئالۇر.
ئەۋجىغە كەلدى ئۇشبۇ كۈندە قىمار،
ئوغرىلار ئوغرادى يەنا بىسيار.
ھەر كىشى جەمئ قىلسە دۇنيانى،
«ئەۋلىيا» دەيدۇر ئەمدى ئەل ئانى.
پۇللۇغ ئادەم بۇ كۈندە ئادەمدۇر،

پۇلسۇز ئادەمگە كۈندە ماتەمدۇر.
دىنغە يوق ئىخلاس ئەلگە پۇل مەقسۇد،
پۇلسۇز ئادەمنى دەيدۇر ئەل مەردۇد.
هاجىلار يول رىيازەتى چىكەدۇر،
خانەئى كەئبەنى تەۋاف ئېتەدۇر.
ئول تەۋافى ئەمەس رىزايى خۇدا،
ئىززەت ـ ئىكـرام بىلە غـەرەز پۇلدا.
كارى ئەۋلا تەرىن تەمەئ بولدى،
سىيلەئى رەهم مۇنقەتەئ بولدى.
ئەلدە ئىززەت بىلە تەۋازىئ يوق،
كىبىردىن ئۆزگە هېچ ۋاقىئ يوق.
فەرزۇ ۋاجىب، سۇننەتنى تەرك قىلۇر،
مۇستەهەبكە بەجانىدىل يۈگۈرۇر.
مۇبتەدىئلەرگە ئات قويۇپ ئالىم،
مۇتەشەرئىنى دەيدۇرئەل زالىم.
ئاخشامى تەۋبەلەر قىلىپ بىسيار،
ئەرتەسىگە ئانى ئۇشاتماق بار.
بولدى هەم ۋەئدەلەر تولا قىلماق،
ۋەئدەگە يوقتۇرۇر ۋەفا قىلماق.
شەرتى سەۋگەندى كۆپ قىلۇرلار ئەل،
ئەمما هانىس بولۇرنى بىلدى سەهەل.
ئۆيلەنۈر بولسەلەر ئېرانلا ئەگەر،
بولسە بىر لۇلىئى بەدەنپەرۋەر.
ئۇففە ئەگىلىككە يۈز ـ كۆزىن بۇلاغان،
ئۇشۇقىدا ساچىغە ساچ ئۇلاغان.
تولا قىلغاي ساچىنى ئەشمە بىلەن،
يۈزتۈمەن ناز ئىلە كەرەشمە بىلەن.
تولغانىپ قول سالىپكى هەم يۈردى،
بىرنى يىغلاتتى، بىرنى كۈلدۈردى.
ئەل ئانگدەككە جان نىسار ئېتەدۇر،
قانچە فەرزەندى بولسە هەم كېچەدۇر.
زەنكى مەستۇرەدۇر مۇسۇلماندىن،
مەردلەر «ئەسكى» دەپ قاچار ئاندىن.
هەركىشى خاتۇننى قىلسە تەلاق،
مۇهتەسىبلەرنىڭ ئاتلارىغە قـوناق

بەرسە بىر توبرا، شەرئىنى ياپادۇر،
يەتسە تەهلىلگە ئەرسە يول تاپادۇر.
بولسە ئىددەت ئىچىدە تائىفەلەر،
ئەركى چىقسە تېگەر بۇ تائىفەلەر.
باقى ئىددەتكە ئەسلە باقمايدۇر،
ئەر پىچاقىن غىلافدا ساقلايدۇر.
بولدى ئىنكار ئەل ئىتائەتكە،
بۇ ئەلامات ئېرۇر قىيامەتكە.
هەممە ئىش شەرئىنىڭ خىلافىدا،
بولدى قىلجۇملە ئىختىلافىدا.
ئىنسەرابى يۈرت زىلزىلە هەرەكات،
مۇندەفىئ بولدى رىزقىدىن بەرەكات.
فۇقەراغەكى تار بولدى جەهان،
قارۇ يامغۇر كەبى ياغىپ ئالبان.
تاغۇ تىزنىڭ سۈيى كېتىپ نارى،
چەشمەلەردىن سۇ هەم ئەمەس جارى.
بولسە يازلىق قۇرۇپ زىرائەتلەر،
يېتەدۇر سەبزەلەرگە ئافەتلەر.
خەلق ئارا هەم مېهرۇ شەفقەت يوق،
ئىنسۇ ئۇلفەت بىلەن مۇهەببەت يوق.
دىن ـ دىيانەتدە قالماغاچ خۇبلۇق،
يەتتى بولغاي جەهانغە چۇن شۇملۇق.
دېسەلەر بۇ نېچۈك ئەلامەتدۇر،
هەممەسى ئاسىبى قىيامەتدۇر.
دەپ ئىكەنلەر رەسۇلى سەللەللاه،
بارچە ئۇممەتلەردىن قىلىپ ئاگاه.
چۈنكى ئاخىر زەمانە قىلسە زۇهۇر،
قالماغاي خەلق ئىچىدە شادۇ سۇرۇر.
بولدى بىر ـ بىر دېگەنلەرى زاهىر،
بولغان ئوخشە زەمانە بەس ئاخىر.

× ×

قىلدى پەيدا خۇدايى خالىقى تاق
بەندە، ئىسمى تەبەررۇكى ئىسهاق.
ساهىبى بەختى ئۇمدەتۇلئۇلۇما،
قازىئى ۋەقتى زۇبدەتۇلفۇقەرا.

هافىزى ھىلمى قۇدرەتى كوھان،
نافەزدل- ھۆكمى ھۇججەتى بۇرھان.
ئەسلى نەسلى بەلەند ئالى ئۇلۇۋ،
شۇھرەتى نىسبەتى جەھانغە فۇرۇۋ.
ئەقلۇ ئىدراك بابىدا مەغرۇر،
ساف زىھنى فەتانەتى پۇردۇر.
دەۋلەتى ھەم بەلەند، رىزقى ۋەسىئ،
بائەمەل ھەق ئىتائەتىغە مۇتىئ.
كارى كىردارى فەزلى جۇدۇ سەخا،
تەبئى خۇش ۋۇسئى كەڭ ۋەلى دەريا.
شەفقەتۇ ئىلتىفاتى شاھانە،
بىۋەتەنلەرغە بەخش ئىبتەر خانە.
ئىرمەس ھېچكىم بۇ نەۋئ دەۋلەتمەند،
دەھر ئىبلى دەرگەھىغە ھاجەتمەند.
سائىلى قىلسە ھەرنېمەرسە ئۇمىد،
بولماغاي ھەر مۇرادى بار نەۋمىد.
كەڭ تۇتۇپ ھەق رىزاسىغە ئىلكىن،
ئاچغە ئاش بەردۇرۇر يالىڭغە ئىگىن.
ئادەتى خەيرى بىرىيا قىلماق،
بارچەنىڭ ھاجەتىن رەۋا قىلماق.
تاجى ئىززەت مۇڭا ياراشىپدۇر،
شۇھرەتى ئالەمگە پۇر تۇتاشىپدۇر.
دېسە ئىسھاق ئەئلەم ئاخۇندلۇق،
خەلقى ئالەم قىلۇر بۇ شەئنىگە زوق.
قەددىغە ئەزمەتمۇ شەيدادۇر،
خىلئەتى سەلتەنەت تەمەننادۇر.
شەئن- شەۋكەتدە مىسلى قازى كەلان،
داغى خۇرسەند ئىرۇر مۇڭا زىيجان.
مەخدۇمى خادىم ئۇل چىراغى شەب،
قابىلى ئەسد، لايىقى مەنسەب.
بارچە تاغ خەلقى ھازىرۇ غايىب،
چۇن مۇنىڭ دەۋلەتىغەدۇر تالىب.
كىم مۇنىڭ ھەسرەتىن يېمەيدۇرغان،
ئەئلەم ئاخۇنلۇقۇم دېمەيدۇرغان.
ھەممە پىرۇ جەۋان ئۇساسۇ①زۇكۇر،
ئاغزىدا ئەئلەم ئاخۇنۇم مەزكۇر.
پىر تۇتۇپدۇر بارى ئەقىدە بىلەن،
مۇنچە چوڭلۇقنى ھەم خۇدا بەرگەن.
ۋەزئى ئۇبدان نىھايەتى خۇشخۇ،
لەفزى مەۋزۇن زەبانى شىرىن گۇ.
چۇن تەكەللۇم ئىبارەتى ئەفسىھ،
كىبرۇ كىينە، ھەسەد ئانىڭدىن مەسىھ.
ئۇل تەبەررۇك قەدەم ھۇمايۇن فال،
دەم- بەدەم رو- بەرو ئاڭا ئىقبال.
ھۇرمەتى كۆندە ئۆزگەچە ئارتار،
مەئسىيەت، فىسقدىن ئۆزىن تارتار.
ئۇلەما ئىچرەھەم شەرافەتى بار،
ئۇمەراغە ئەجەب زىيادەتى بار.
تالىبۇل- ئىلملارغە ئۇلفەتلىك،
ئەھلى تەقۋاغە ھەم كەسىيەتلىك.
فۇقەرا كۆرسە پەرۋەرىش قىلادۇر،
ھەممەنىڭ لايىقىدا ئىش قىلادۇر.
ھەرمەھەل چوڭغە چوڭ، كىچىككە كىچىك،
چوڭلۇغىغە باقىپ تەۋازۇئلىك.
ئۆز زەمانىدا مۇنداغ ئىنسافى ساف،
يوق دېگەن كازىب بولدى، بار دېسە لاف.
ئۇلەما خۇش مۇنىڭ زىيافەتىدىن،
ئۇمەرا شاد ئىرۇر لەتافەتىدىن.
فۇقەراھەم ئەتاسىدىن خۇشتەر،
بىنەۋالار سەخاسىدىن پەرۋەر.
نەفئى ھېچكىمگە يەتمەيىن قالماس،
نەفئىسىز ئىشغە ئۇل نەزەر سالماس.
نەرسە بەرسە كىشىگە ئۇل فىلچە،
يوق ئانىڭ بىلمەكىدە بىر قىلچە.
دادخاغە شەرىئەت ئايتۇردا،
خەلقنى راست يولغە قايتۇردا.

①ئەسلى قول يازمىدا بۇ سۆز «ا'تاث» شەكلىدە يېزىلغان، بۇ ئەسلىدە «ائاث» بولۇشى مۇمكىن.

AltunOq

سائەتی دەرمەھەل کتاب کۆرەدۇر،
ئېھتیياتەن ئاگا ھۇکۇم سۈرەدۇر.
لەفزی بھۇدە بىرلە سۆزنی دېمەس،
ئۇرفىگە، شەرئىگە تەخالىف ئېمەس.
شەرئىدە بولسە گەر تەساھۇللۇق،
يارۋەری بولدی ئەئزەم ئاخۇنلۇق.
تەۋسفىگە ھەمىن قەدەر يەتتىم،

سۆزنی مەن ئەمدی ئىنتىخاب ئەتتىم.
سۆزنی ئاز سۆزلەگەن فەساھەتدۇر،
تولا سۆزلۈك كىشى ھەماقەتدۇر.
پۈتۈدۈم بۇ كىتابنى مەن تاغدا،
پەختە زەردئالۇنی يېگەن چاغدا.
نازىمى، كاتىبى ئىدی قۇربان،
نەزم سۆز سۆزلەمەك ئەمەس ئاسان.

× ×

ئەرزىمىزنی ئىشىتۇر بولسەلەر، ئەي ئاخۇنلۇق،
بىزگە چۆلدۇر بۇ جەھان سىزلەرگە باغدۇر گۈللۈق.
ئەغنىياغە بولادۇر چۆلمۇ شەھەر، كۆلمۇ شەھەر،
بەختی يانغانغە بولۇر شەھدۇ شەكەر، قەند[مۇ] زەھەر،
تەگری ھەر بەندەنی پۇل ـ مال قىلىپدۇر ئىلھاق،
كىمىيا بولغۇچىدۇر ئالسە قولىغە تۇپراق.
بەختۇ دەۋلەت كىشىدىن يانسەۋۇ قايتىپ كەتسە،
بادی سەرسەر بولۇبان قوغلاسە بولماس يەتسە.
شەھری غۇربەتكە تۈشۈپ بولمادی بىزگە كەڭلىك،
تۈگەگەچ ئاشلىقىمىز بولدی بەغايەت تەڭلىك.
نەفسىگە بەرگەلی ھىچ نەرسە تاپالماي قۇربان،
خارلىقغە قالادۇر ماھی مۇبارەك رەمەزان.
بالالارغە بولادۇر كەرسەنەلىك بىرلە زۇلۇم،
ئۇرۇپ ئالسام ھۇكمىم يوق، ساتىپ ئالماققە پۇلۇم.
تام تېشىپ قىلسام ئوغۇرلۇق تېخی ھەم بولماغۇدەك،
بەگلەردىم تۇتسە تۇتۇپ جاننی تېرىك قويماغۇدەك.
قىينالىپ يۈرگۈچە ئاچلىقغە بۇ بىر قىسىم ھۇنەر،
قەدری بىلگەنگە مۇنىڭدەك يەنە يوق سىيم ئىلە زەر.
ئاخىری سەبرۇ قەنائەتنی ئىلىكدىن بەردىم،
بۇ مۇھىم ھاجەت ئۈچۈن ئالدىلارىغە كەلدىم.
رازىقی ھەيىۇ تەۋانا خۇداۋەندىيۇ كەرىم،
بارچەنىڭ رىزقىنی يەتكۈرگۈچی رەززاقی ئەلىم.
ھەممە زىيجانغە ئۆزی رىزق نەسىيبە بېرەدۇر،
گەر سىپىھر ئۈستىدە، يەر قەئرىدەدۇر① يەتكۈرەدۇر.

① ئەسلی قول يازمىدا بۇ سۆز «فەسرىدە» (فصريدا) دەپ يېزىلىپ قالغان. ئەسلی «قەسرىدە» (قصريدا) ياكی «قەئرىدە» (قعريدا) بولۇشی مۇمكىن.

بەختۇ دەۋلەتنى خۇدايىم بىردىبان ئۆزلەرىگە،
ئەجزۇ تەقسىر قويادۇر ئەھلى جەھان سۆزلەرىگە.
ئىززەتۇ مەرتىبە مەنسەبدە يېتەر كىم ھالا،
ھەممەدىن ئەسلى نەسەب بابىدەدۇرلار بالا.
ئاغاچاملارغە ئايالارغەمۇ دەۋلەت ياراشىپ،
تاغ سىفەت ئۆزلەرى، دۇنيالارى، ئوتدەك تۇتاشىپ.
بۇ نې ئىقبالى ھۇمايۇن بۇ نې ئىززەتۇ ھۇرمەت،
چەشمى سىيلاب كەبى مەخزەنى ئىچرە بەرەكەت.
نازىرى بولغاي ئىكەنلەرمىكى ھەردو كەۋنەين،
ھەزرەتى خىزر نەبى ھەزرەتى غەۋسۇسسەقلەين.
رۇھلارىدىن مەدەدى بولسە نە بىلسۇن مەخلۇق،
ئۇلەماۋۇ ئەغنىيا مانەندلەرىدە يەنە يوق.
ياخشىلىق يوق، فۇقەرا ئۆزلەرىدىن كۆز تۇتادۇر،
بىرىيا ئىلمۇ ئەمەل، خەيرۇ سەخا ھەم ئۆتەدۇر.
چوڭ ـ كىچىك قاشلارىغە كىرسە قىلىپ ئىھسانى،
بارمۇ ئول ھوۋلىدەكى فەزلۇ فەزايىل سانى.
مۇنچە دەۋلەتنى، ئۇلۇغلۇقنى خۇدايىم بەرگەن،
بۇرنادىن زادەلەر ئىشكىگە ھاكىم كەلگەن.
باغۇ راغ ھوۋلى ـ ھەرەم، يەر ـ سۇ بۇ ئەيۋانى كەيۋان،
پادىشاھلىقغە مۇناسىب ھەممەسى لايىقى خان.
شەرئىنىڭ ئىشلارىدا تەرتۇنى ئوڭ ئەۋرۇسەلەر،
چىمچىلاق قوللارىدا تاغنى ئالىپ چەۋرۇسەلەر.
ئۇمەرا ئالدىدا ھەم سۆزلەرى سۆز، ئىشلارى ئىش،
يۇرت ھېچ سۆزلەرىنى رەدغۇ قىلالماس ئىرمىش.
بارچە خىزمەتلەرىدە ئادەمى ئەۋلاد ئەۋسات،
پادىشاھلىقغە نىشاندۇر بۇ يوسۇنلۇغ ھەيھات.
بارمەئلۇم بولادۇر بارى غولام قۇل كۈندىن،
زىيبۇ زىينەت بۇ جەھان ئىچرە ئاشارمۇ مۇندىن.
نازىما، سۆزنى بۇ يەردە قىلا كۆرگىل مۇغلەق،
ئاخۇنۇمنىڭ سىفەتىن قانچە بەيان ئەيلەسە ھەق.
تەھسىلى ھاسىل ئىكەندۇر، نې قىلۇرسەن مەۋجۇد،
قەند شىرىن دىگەنۇ دىمەگەنىڭدىن نى سۇد.
قانچە شۇكرانەئى دەۋلەتكە فىدا ھەم لازىم،
سەدقەئى ئۇشرە ـ زەكاتۇ خەير ـ سەخا ھەم لازىم.
رەمەزان، فىديەسىنى بەرسە مۇنى ئۇبدان بولادۇر،

شۇبۇ ئاينىڭ ئىچىدە بەرسە سەۋابى تولادۇر.
سۇرەئى فاتىھەۋۇ سۇرەئى ئالىي بەقەرە،
سىفەتى مويى مۇبارەكەھۇ بەغايەت سەمەرە.
بەش غەزەل بەيتى نەۋائىنى مۇخەممەس قىلدىم،
پىتىبان جامەئى كاغەزدە مۇلەببەس قىلدىم.
تۇھفەئى سۇرەئى قۇرئانۇ ھەدىسى نەبەۋىي،
ئايەتى ئىززۇ ۋەجەل، قەۋلە سەھىھ مۇستەفەۋىي.
مەن مۇنى ئانچە ئۇلۇغلۇقدا تەبەررۇك بىلدىم،
بۇ ھىمايەت بۇلابان ئالدىلارىغە كىردىم.
بەئزەدە قانچە كىبرەك زالىم ئالىپمۇ كېتەدۇر،
تولا بولسە ماڭا خوب بولماسە ئازمۇ يېتەدۇر.
ئىلتىفات ئەيلەسەلەر ۋەقتى ئانىڭ يەتتى بۇ كۈن،
تولا تەڭلىك شۇبۇ كۈنلەردە يېتىپدۇر نېچۈن.

مۇبارەكشەھ ئاخۇندلۇقىنىڭ ئالەمى فانىيدىن ئاخىرەت باقىيغە رېھلەت قىلغانلارىنىڭ بەيانىنى ئايتۇرلار

كەل، ئەي ئەۋۋارە دىل، ئەيلە سىرىڭنى ئاشكار ئەمدى،
تەكەللۇم باشلا، ئەي تىل، تىنمە بىردەم تۇتىۋار ئەمدى،
ئۈزۈلۈپ رىشتە قولدىن كەتتى دۇررى شاھۋار ئەمدى،
جەۋاھىر كانىدىن چىقماس بۇ دۇردەك مەۋجدار ئەمدى،
ئىلكىدىن چىقتى زەررىن تاس، بولدۇڭ خاكسار ئەمدى.

كىتابى سۇننەتى مىشكاتدۇرلار ئىلمىنىڭ كانى،
بېرىپ ئېركەن مۇبارەك ئاخۇندۇمغە ئىلم رەببانى،
شەرىئەت ھەم تەرىقەت ھەم ھەقىقەت، مەئرىفەت خانى،
بۇ يەڭلىغ فەيز بىر ئىنساندا بولماق فەيزى رەببانى،
نېدىن قىلماي① قىغانكىم كەتسە مۇنداغ شەھسەۋار ئەمدى.

تەسەۋۋۇف ئىلمى فىقىھ، ئىلمى نەھۋىدە بەسى كامىل،
ھەدىسۇ ئايەتۇ ئىلمدە ئىدىلار ھەممەدىن قابىل،
ئۇلۇمى مەنتىقى، ئىلمى كەلام ئېرمەس ئىدى ھايىل،

① ئەسلى قول يازمىدا بۇ سۆز «قالماي» دەپ يېزىلغان. مەنە ئېتىبارى بىلەن «قىلماي» دەپ ئېلىندى.

تەمامى ئىلمىنىڭ فەننىگە ئىردى ئاخۇنۇم هامىل،
خەفالىغ مەئنىنى سۆز رىشتەسىغە كىم تىزار ئەمدى.

يانىپ تا سۇبهىدىن① قىشىنغىچە دەرس ئايغالى يۇرسە،
كى «شەرئى مۇللا»دىن ئاخىرى «مىشكات» دە ئولتۇرسە،
مەسىها نۇتقىدەك، ئۆلگەن كۆڭۆلنى لەفزى تىرگۆزسە،
مەئانى دۇررۇ يادىغە كىشىنىڭ هەددى دەم سۇرسە،
سەدەفدىن تۆشتى دەريا ئىچرە گەۋهەر، كىم تاپار ئەمدى.

ئەقايىد، هاشىيە، تەهدىبۇ تەۋزىه شانى هىكمەت خان،
قىرائەت قىلسەلەر ئەللامە، دەرس ئايتۇردا يوق نۇقسان،
بۇ ئۇمرىدە تۇمەنىمىڭ ئادەمىيگە ئۆرگەتىپ ئىمان،
مۇسۇلمانلار، دىگىل، دەرس ئايماغان قايسى كىتاب قالغان،
بۇ يەڭلىغ ماهنى ئەم قايسى كەنئاندىن تۇغار ئەمدى.

ئەجەم مۇلكىدەكى ئىلم ئەهلىنىڭ بارنىڭكى ئۇستادى،
قىلىپ ئىلم ئەهلىنى كۆپ، ئەيلەگەن ئىسلامنى ئابادى،
بار ئىردىلەر خوتەندە دەرهەقىقەت قۇتب ئەۋلادى،
قاچان كەتسۇن مۇهىبلار كۆڭلىدىن ئۇلفەتلەرى يادى،
شەرىئەت ئىچرە كىم هەزرەتلەرىدەك تاجدار ئەمدى.

بۇخارا، ئەنددجان، قوقان، سەمەرقەند ئىچرە داموللا،
بار ئىرمىش دەپ ئانى مەشهۇر ۋەلىكىن ئاخۇنۇم موللا،
ساچار ئىردى مەئانى دۇرلارىن لەفزىدەكىم ئىيما،
كى فەزلۇ ئىلمكىم هەم كۆپ لەتافەت مۇلكىدە سىيما،
جۇنۇن بولغان پەرىدىن قىلغالى تاپماس تامار ئەمدى.

بۇرەك ئالىمى ئالەم ئىچرە تۇرماي ئۆلگەنى يۇز هەيف،
تىرىك جاهىل بۇ ئالەم ئىچرە ئۆلمەي يۇرگەنى يۇز هەيف،
ئەدا قىلماي مۇدەررىس هەققىنى يەپ تۇرغانى يۇز هەيف،
فەقىر ئىلم ئەهلىدىن جاهىل غەنىنىڭ ئۆتكەنى يۇز هەيف،
بۇ يەڭلىغ قەبهۇ نىك فەرقىنى ئىزدەپ كىم تاپار ئەمدى.

---

① ئەسلى قول يازمىدا «سۇبهى» يىزىلغان، ۋەزىن ۋە مەنە ئىپتىبارى بىلەن«سۇبهىدىن» دەپ ئېلىندى.

ئەجەب ئېرمەس بوُ ئوُستادىمنى دېسەم مەۋلەۋى جامى،
تەمامى ئىلمنىڭ مەئىندە كامىل بىردە يوق خامى،
رەۋادوُر ئىشكىدە ھەركوُندە ھاجەت ئەھلىنىڭ كامى،
دوُئا ئەيلەر خەلايىق، تا قىيامەت ئوُچمەگەي نامى،
تىلەپ دىيدار مەھشەرگە دەرەم كوٚزلەر سىنار ئەمدى.

مىزاجى سوُبھىدىن تا شامغە[چە] ئەسلا يوٚتەلمەك يوق،
توٚكوُرمەك، ئەسنەمەك نەقىز ۋوُزوُ بىرلە كېرىلمەك يوق،
كى نەچچەند كېچە بىدار ئوُلسە بىر يانغە سىرىلمەك يوق،
بوُ خىسلەتلەر بىلەن جانىن بېرىپ ھالا تىرىلمەك يوق،
بوُ قوُشنى كىم ئەجەل سەييادى ئىلكىدىن توُتار ئەمدى.

كوٚز ئىچرە قان ساچىپ دائىم قەزاغە ئىزدەبان چارە،
جوُدالىق ۋەھمىدىن ھەرتوُن يوُرەكنى ئەيلەدوُك پارە،
قەزادىن تاپمادوُق مەخلەس تىلەپ ھەرنەچچە يالبارە،
رىزا بەردوُك قەزا تەقدىرى بىزگە بولماق ئەۋۋارە،
زىمىستان بولدى ئىلم ئەھلىگە ھەرگىز يوق بەھار ئەمدى.

ئەگەر سوُرەتدە بىر بولغان بىلەن ئاقىل ئېروُر جاھىل،
ۋەلې مەئىندە ئاقىل ئالىموُ ئاتىل ئېروُر جاھىل،
چوُ ئىنسانىنىڭ ئىچىدە بەئزى ئابىد، بەئزىسى گاھىل،
بوُ ئالەم ئىچرە ئالىملار تېگىز، جاھىل ئېروُر ساھىل،
تەسەۋۋوُر ئەيلە، بوُدوُر قايسى نەيساندىن تامار ئەمدى.

ياقىپ ئوت كوٚيدوُروُپ جىسمىم كوُل ئەتكەن خوُش مەقالەتموُ،
نە غەملەر كەلتوُروُپ گەردوُن باشىمغە يا قىيامەتموُ،
سىپېھر ئاسىبىدىن ئىلم ئەھلىگە يەتكەن [بوُ] ئافەتموُ،
تىرىكلىك ئاندىن ئايرىلغان زەماندىن بىزگە راھەتموُ،
تاڭ ئېرمەس بولدى ئالەم ئىلم ئېلىگە تەڭوُ تار ئەمدى.

قىلاي ئازراق شىكايەت، ئەي بەرادەر، بوُ جاھان كارى،
خەلايىقغە ئوٚزىنى كوٚرسەتوُر[لەر] موللا بازارى،
موُۋوُت، چەكمەن، ياشىل بەلباغ، قىرىم كەفش، داكە دەستارى،
ئىچىدە نىمچە ئاچىنبەل بەلى ئاردىۋ گوُفتارى،
بوُ جاھىللار سوٚزىگە قايسى ئىلم ئەھلى چىدار ئەمدى.

AltunOq

خەلايىق دەر ئىدى «مۇفتى ئاخۇنۇم»، ئىسمى مۇبارەكشاھ،
لەھەد دەۋرىدە زىندۇ مەست يەڭلىغ نالەئى جانگاھ،
دۇئا ئەيلەپ ھەمىشە يادىنى كۆڭلۈمگە قىلسام جاھ،
ھەنۇز ئاز لەفزى دۇررىنىڭ خەيالى مەندە بار ئەمدى①.

ئىنانىمە، ئەي خىرەد ئەھلى، بۇ دۇنيا ئەسرۇ بىپاپان،
نەچە ئەللامە ئالىم بولسە يەرنىڭ قويندا پىنھان،
ئىچەر جامى ئەجەلدىن شۇربى «كۇللۇ مەن ئەلەيھا فان②،»
بۇ مەينى نۇش ئىتەر چاغ ئاخۇنۇم يەتمىشكە يۈز قويغان،
سىنىنە تەئرىخ ھەم مىڭ ئىككى يۈز يەتمىش چىقار ئەمدى.

جەھان ئىچرە پەيغەمبەر ئەۋلىيا بولسۇن گەدا گەرشاھ،
ۋەفا قىلماي جەھان ئۆتتى ئۇلارغە، سەن كىم، ئەي گۇمراھ،
تەرەھھۇم ئەيلەمەي غەددار ئالەم سەرنىگۇن گەرد ئاھ،
دۇئا ئەيلەر تەمام فەرزەندە ئاھكىم ئاخۇنۇم ئەرۋاھ،
چىقاردى رۇھىنى تارتىپ رۇجۇئ قىلماس نىگار ئەمدى.

تاپىپ جان لەئلى نۇتقىدىن يۈرۈپ بىرنەچچە يىل ھەمراھ،
تەمەئ قىلدىڭ ئۇمىدى ئاشنالىغ گەرچە سالۇ ماھ،
ئانىڭ مۇزدىغە قەددىڭ خەم قىلىپ چېھرەڭنى قىلدىڭ كاھ،
فىراقى ئىشقىدا قىلسام فىغان، ھەجرىدە چەكسەم ئاھ،
ئۇزۇل، بۇ دەھرىنىڭ بولمە ئەسرى تۇت كەنار ئەمدى.

× ×

بۇ چەرخى ۋاژگۇن بىچارە ئاشىقلارنى زار ئەتتى،
كى نادانىنى سەرەفراز ئەيلابان دانانى خار ئەتتى،
جەھان لەززاتىنى قانىئى يوق تامىئغە بار ئەتتى،
زەمانە بايلارى بىچارە مىسكىنلەردىن ئاز ئەتتى③.

بۇ دەھر دۇن زىبۇندىن ئەيلەيىن نەچچەند ھىكايەتكىم،
فەقىرغە ئەيلەگەن كۆپ زۇلمىدىن ئازراق رىۋايەتكىم،

① ئەسلى قول يازمىدا بۇ كۇبلېتنىڭ بىر مىسراسى چۈشۈپ قالغان.

② «دۇنيادىكى ھەممە نەرسە يوقۇلىدۇ» قۇرئان كەرىم. 27-پارە، سۇرە رەھمان، 26-ئايەت-نىنىڭ تەرجىمىسى.

③ ئەسلى قول يازمىدا بىر مىسرا كۆچۈرۈلمەي قالغان،

مېنىڭدەك بىۋەنى دوزىللە قىلغاندىن شىكايەتكىم،
سىتەمگەر بىۋەفادىن شىكۋە بۇ چاغلىق كىفايەتكىم،
قۇلاغىم كەر، كۆزۈمدە تەر، ئەجايىب تەگۇ تار ئەتتى.

قايان باقسپ نەزەر قىلسام مۇسۇلمانلار ھەقارەتدە،
شەرابخور، بەگگى، ئەفيۇنى، زىناخورلار ھەلاۋەتدە،
خىتاي خاتۇن بىلە كافىرغە دۇم تۇرغان تەراۋەتدە،
مۇقەممەر، ئوغرى، يالغانچى، ھەرامخور تىنچى راھەتدە،
بىرىپ دۇشمەنگە ئىززەت دوستلارنى خارۇ زار ئەتتى.

زەمانە ئاخىرىدە بولدى پەيدا بىرنەچە غەمماز،
سەمائۇ رەقس ئورماقدا شەياتىن خەيلىغە ھەمراز،
كىيىپ پەشمىنەدىن تون ئەگنىگە كۆڭلدە ھىرسى ئاز،
تىلىدا زىكر ئەللاھۇ، قولىدا داف بىلە بىر ساز،
بۇ يەڭلىغ مۇبتەدەئ ئۆلگەندە جاھىللار مەزار ئەتتى.

نە يەردە بولسە بىر دون دەغل ئەھلى شەرافەتدۇر،
رىيايى قايدا بىر يالغانچىنىڭ مىكرى كەرامەتدۇر،
بۇ يەڭلىغ ئىشلارى ئاخىر مۇسۇلمانلارغە ئافەتدۇر،
ئەۋام ئەھلىگە راھەت بولسە ئالىمغە ھەقارەتدۇر،
بىرىپ ناكەسكە ۋۇسئەت، تۇل ۋە بىكەسلەرگە تار ئەتتى.

ئۆزىن ئالىم ساناپ سارۇن تالاشىپ بىرنەچە نادان،
ئانىڭ جاھىللىقى گۇيا قۇياشدىن ھەم داغى تابان،
قىلۇر خىزمەتدە گوياكىم سىپاھ ئەھلىغە بىر نادان،
نەچە تىللاپ ھەقارەت قىلسە بولمايدۇر داغى نالان،
ھەقارەت ئەيلەدى ئىلم ئەھلىگە، ئۆزىنى نار ئەتتى.

نە يەردە ھاجى قىز خۇنساغە بولدى ئىككى ئۈچدىن زەن،
بۇ كۈن تاڭلا بولۇرمەن دەپ بۇ خاتۇنلارغە بەرمىش پەن،
خاتۇنلارنى ھەماقەت ئەيلەگەن سالۇسدا پۇلدىن چەند،
باشىن قايتارمايىن خىزمەت قىلىپ ئەسلا دېمەي سەن ـ مەن،
كۆيەۋ بولسە فەقىر، «ئېرىم» دېمەكدىن نەگۇ ئار ئەتتى.

ئېشەككە مىنمەگەن ئادەملەدە گوياكى ئات دۇلدۇل،
قوڭنى ياپماغان قۇل ئەمدى بەگ، بەگزادەسىدۇر قۇل،

خەلايىق ئىچرە چوڭ مەنسەبدە بولمىش خەجلەسەكىم پۇل،
خوخا ئاچىلسە بۇ كەجرەۋ جەھاندا دەيدۇر ئەنبەر گۇل،
كۆرۈڭ بۇ چەرخ باشلار خوب كۆرۈپ شۇم تازنى كار ئەتتى.

ئەگەرچە سۇرەتى بىر بولدى ھەم ئاقىلنى غافىلنى،
قاچان تەڭ كۆردى بۇ كەجرەۋ فەلەك غافىلنى قابىلنى،
فەقىر ئىلم ئەھلىدىن ياخشى كۆرەر، بۇ تۇرفە، جاھىلنى،
كى قىلدى شەيخۇلئىسلامكىم ئىبادەت ئىچرە كاھىلنى،
زىيارەت قىلماغان فاسىقلارنى شەيخى مەزار ئەتتى.

جەھاننىڭ شىكۋەسىن، ئەي دوستلار، ئاڭلاڭ بەيان ئەتتىم،
كى نەچەند نامۇناسىب ئىشلارىن ئىشتىڭ ئەيان ئەتتىم،
قۇتۇلدۇم چەرخ جەۋرىدىن باشىمنى ھەر قايان ئەتتىم،
دىسەم بىر ئىشق ئەھلىنى ئۆزۈمگە مېھرىبان ئەتتىم،
مۇقەممەر قايدامىزدۇر روسىياھلارغە يار ئەتتى.

بۇ كۆنلەردە فەلەك رەفتارىدىن سەن ئىھتىراز ئەيلە،
قىلىپ تەۋبە خۇدا دەرگاھىغە ئەجزۇ نىياز ئەيلە،
①........ ....

ئەلىشىر نەۋائى غەزەللىرىگە يېزىلغان مۇخەممەسلەر

1

ھەمدۇ لىللاھ، ئەنتە مەھمۇدا ۋە نەھنۇ ھامىدا،
ئىننە رەببىلئالەمىن لىرزائىكە رۇھى فىدا،
يا ھەبىبەللاھ، ئەشفەق لىي ۋە ئەرھەم سەييىدا،
ئەشرەقەت مىن ئەكس شەمسىلكەئىس ئەنۋارۇلھۇدا،
يار ئەكسىن مەيدە كۆردەپ جامدىن چىقتى سەدا.

ئەھلى تەھقىق جامۇ مەينى ئانداغ ئەتمىشلەر رەقەم،
ماسەۋايى مەينى ئول جامىدىن ئەت ئەۋۋەل ئەدەم،
زايىل ئەتمەي ئاندىن ئانى دانىش ئىبرسەڭ ئۇرمە دەم؛

① ئەسلى قول يازمىدا بۇ مۇخەممەسنىڭ ئاخىرى كۆچۈرۈلمەي قالغان.

غەيرى نەقشىدىن كۆكۆل جامىدا بولسە زەڭگى غەم،
يوقدۇر، ئەي ساقى، مەيى ۋەھدەت مەسەللىك غەمزەدا.

ۋەھم دىگەردىن قەدەھ چۇفىدا نې بىر نۇقت خال،
ئاندا مەۋجۇد ئەتمەك ئانى غەيرى مۇمكىندۇر، مەھال،
لايىقى زەرفى مۇلەۋۋەس يوق كەبى ئابى زىلال،
ئەي خۇش ئۇل مەيكىم، ئاڭا زەرف ئۇلسە بىر سىنغال سەفالە
جام ئۇلۇر گىيتى نەما جەمشىد ئانى ئىچكەن گەدا.

نۇھ ئۇمرىدە ئەگەر ۋەھدەت مەيىدىن تاپىلۇر،
گەۋھەرى نايابدىن بىر قەترەسى بىھراق ئالۇر،
خانىمانىن تەرك ئېتىپ مەيسارىغە مەيلان قىلۇر،
جامى مەي گەر بۇيلەدۇر، ئۇل جام ئۇچۇن قىلماق بولۇر،
يۈز جەھان ھەردەم نىسار ئۇل مەي ئۈچۈن مىڭ جان فىدا.

دەرگەھىڭغە جەمى بولسە ئەھلى دىللار بىرنەچە،
قىلغان ئېرسە جام تەي ئۇل جۇرئەتىنىڭ بارىچە،
مەي زىيافەتدىن تەمەننا قىلسە كۈندۈز يا كېچە،
دەير ئارا ھۇش ئەھلى رەسۋا بولغالى ئەي مۇغبەچە،
جامى مەي تۇتساڭ مەنى دىۋانەدىن قىل ئېپتىدا.

فەيزى رۇھانى كۆكۆلگە دەم-بەدەم ئەيلەپ نەزەر،
جەزم قىلسە رۇھى جىسمانى بۇ مەيدىن سەر-بەسەر،
ۋەجدى ھەيرەتدىن فۇتۇر يەتكۇرسە زېھنىگە ئەسەر،
تاكى ئۇل مەيدىن كۆكۆل جامىدا بولغاچ جىلۋەگەر،
چېھرەئى مەقسۇد مەھۋ ئولغاي ھەمولدەم مائەدا.

ئىجتىنابى مەينى جەھلىڭدىن دېمىشسەن، ئەي ھەكىم،
ئىختىيارىن ئىلكىدىن چۇن بەرمىش ئۇل مەيخاركىم،
ئىشقىنىڭ زەئفىغە مەي نافېئ ئېرۇر مەنئ ئەتمەكىم،
ئىشقدىن بولغاي مۇيەسسەر مەي بىلە جام ئىچرەكىم،
جامۇ [مەي] لەفزىن دېگەن بىر ئىسىم ئىلە قىلغاي ئەدا.

ئىشق ئوتىنى خارۇ-خەسدىن دېمە ئۆرگەن دۇد ئېرۇر،
يا خەلىلۇللاھغە سالغان ئاتەشى نەمرۇد ئېرۇر،

مەي مەجازى مەستىدىن مەدھۇشۇ يا بىخۇد ئېرۇر،
سەن گۇمان قىلغاندىن ئۆزگە جامى مەي مەۋجۇد ئېرۇر،
بىلمەيىن نەفىڭ ئەتمە بۇ مەيخانە ئەھلىن زاھىدا.

مەخسۇسىكىم ئەگمە سەن [ئول] خاسىنىڭ تەخسىسىدىن،
نەفىسىز ئېرسە گۇمانىڭ فەھمىنىڭ ناقىسىدىن،
كۆرسەڭ ھەرباردۇر بەشارەت جامى مەي باقىسىدىن،
تەشنە لەب ئۆلمە، نەۋائى، چۇن ئەزەل ساقىسىدىن،
«ئىشرەبۇ يا ئەييۇھەلئەتشان①» كېلۇر ھەردەم نىدا.

2

فەلەك، غەبراۋۇ ئەشيالارنى قىلدىڭ، رەببەنا، پەيدا،
تۇمەن تۆرلۈك جەھانلارنى، ئانىڭ ئىچرە جەھان پەيدا،
ئەھەدسەن، فەردسەن، ئېرمەسكى سەندىن جۇز خۇدا پەيدا،
نە سۇنئۇڭدىن ئەجەب يۈزمىڭ جەھان بولماق يەنا پەيدا،
نەمۇلكۇڭغە خەلەل يۈزمىڭ جەھاندەك بولسە نا پەيدا.

ساڭا شەھلىق مۇسەللەمدۇر، موفەخخىر بارچەغە قۇللۇق،
زۇھۇرىغە ئەدەمدىن كەلدى ئەمرىڭدىن بارى مەخلۇق،
ۋۇجۇدى زەررە سۇنئى قۇدرەتىڭدىن نې كەمۇ ئارتۇق،
نە بىپايان جەلالى كىبرىيادۇركىم تەفاۋۇت يوق،
ئاڭا يوق ئىبتىدا پەيدا، مۇڭا يوق ئىنتىها پەيدا.

سىفاتىڭ لايەزالۇ لەمىيەزەل، باتىنۇ زاھىركىم،
شەرىكۇ ئەيبۇ نۇقساندىن مۇنەززەھ تەيبى تاھىركىم،
ئەبۇدىيەت ساڭا ئىنسان قىلۇر ئىززەتلى فاخىركىم،
ئەزەل ھەم سەن، ئەبەد ھەم سەن، كى ئەۋۋەل ئاخىركىم،
ئەگەر يۈز مىڭ جەھاندەك بولسە نا پەيداۋۇ يا پەيدا.

نەكىم دۇنياۋۇ ئۇقبا مەركەزىدە بەلگۈرۈر، ئەي شەھ،
ئۆزۈڭدىن ئىزن ئاڭا يوق، پەستلىك چاھىدا يوق ھەمرەھ،
سىفاتىڭ ئەدل ئېرۇر، زۇلمۇ سىتەم شەئنىڭدە① يوق ئىكرەھ،

① «ئەي تەشنالار، ئىچىڭلار»

① ئەسلى قوليازمىدا بۇ سۆز «سەئنىڭدە» دەپ يېزىلىپ قالغان.

ئىرادەڭ بىرلە تەقدىرىڭدىن ئۇلغاي ئىككى كۆز ئىچرە،
ئەگەر بولسە فەنا زاھىر ۋەگەر بولسە بەقا پەيدا.

پەدىد ئەتتىڭ بەشەرنى ھەم مەلائىك، جىننى ھۆكمۈڭدىن،
تەنەئئۇم بىرلە قىلدىڭ ھەي بارىن ئىھسانۇ لۇتفۇڭدىن،
سەبەب چۈن گەنجى ئەسرارىڭ ئەيان ئەيلەرگە مۈلكۈڭدىن،
بەھانە ئۇممۇھات ئولدىيۇ، ئايا، يوقسە سۈنئۇڭدىن،
ئاتا بىرلە ئاناغە نې ئاتاۋۇ نې ئانا پەيدا.

بەشەر كۆپ خابى غەفلەتدە، ئەمەس ئۆز ھالىدىن ئاگەھ،
غەرىقى بەھرى ئىسيان شەر ئىرۇر، نې فىئلۇ كارى بەھ،
سىفاتى يەركىبا يەرنى كەرەم بەھرىغە سالساڭ ۋەھ،
چۈ بەھرى رەھمەتىڭ مەۋج ئۇرسە دەريا بولماغاي خەسچە،
نېچۈككىم جۇرم ئىلىدىن بولسە يۈز كوھى خەتا پەيدا.

تەئالەللاھ، زەبانىم زىكرىڭە ئەجز ئولمايىن نېتكەي،
نە ئەقلىم بىرلە ھەمد ئايغايمەن ئۆز لۇتفۇڭنى يار ئەتمەي،
غەرايىب قۇدرەتىڭنى فىكر ئېتىپ ھەيرەتدە جان كەتكەي،
نەچەكىم بەھر ئىلە كان ئولسە سەندىن تەربىيەت يەتمەي،
ئەمەسدۇر مۇمكىن ئولماق دۇررۇ لەئلى بىبەھا پەيدا.

ئىبادى ئاسى-جافى تائلە مەھشەرگا[ھ] ئارا تولغاي،
ھېساب ئالغاندا مەئيۇب ئۆزرلەر خۇد غەيبغە قولغاي،
پەزىد ئولماس كەزاكەھىڭ كىشىدە لەزز گەر سۇرغاي،
نەۋائىنىڭ تىلىن ھەمدىڭغە گويا ئەيلەكىم، بولغاي،
ئاڭا ھەمدىڭ گۈلىستانىدا ھەردەم يۈز نەۋا پەيدا.

3

رىسالەت شەھلەرىنىڭ تاجى بەلكى شاھىسەن، ئەي مەھ،
نەبۇۋۋەت خەيلىنىڭ ئەختەر مەھى تابان دۇرەخشەندە،
ئىبەردى سەن كەبى رەھمەتنى ھەق ئالەم ئۆزە ناگەھ،
بۇ نەۋئ ئۇلدۇم جەمالىڭ مۇسھەفىنىڭ سىررىدىن ئاگەھ،
كى فىھرەستىندە بولدى ئىككى قاشىڭ ئىككى بىسمىللەھ.

سىنى ئالەمغە ئىرسال ئەتتى ھەق قەۋمۇڭغە بارنى جەم①،
شەفائەتكە ئىجازەت بولسە نۇقرەت ئاندا مۇستەھكەم،
چىقىپ جۇرم زۇلمەتىدىنكىم تەبارە بولماي ئول ھەمدەم،
جەمالىڭ بۇكى مۇسھەفدۇر، ھەدىسىڭ ھەق كەلامى ھەم،
دەيئالۇر مۇسھەفى ناتىق سىنى ھەركىم ئىرۇر ئاگەھ.

چۇ ۋەسساف مۇئجىزە مىئراجى ئەۋسافىڭ بەيان قىلسا،
فەساھەتدىن دەبان ھەر نەۋئنى بىر يەردىن ئايرىتسا،
سىفاتىڭ بىنىھايەتدۇركى لاتەئدۇۋۇ لاتەھسا،
ھەدىسى فاك نۇتقى جان فەزايىڭدىن تاپىپ ئەيسا،
كى ئەنفاسى تاپىپ ئەبرا ئەگەر ئەبرەس ئەگەر ئەكمەھ.

يەر ئەھلى خاھ سىپىھر ئەھلى جەنابىڭغە ئىرۇر مەيلى،
مۇئاسى، مىسكىنۇ جەننەت ئەمەس ئول بولسە گەر ۋەيلى،
قۇتۇلغاي سەندىن ئارتسە شەفائەت بەھرىنىڭ سەيلى،
گەر ئولسە تەختى جاھىڭ ئەرش فەرش ئۆززە رۇسۇل خەيلى
تاڭ ئىرمەسكىم ئۇلار بارى مۇلازىم كەلدىلەر، سەن شەھ.

خۇجەستە زاتىڭ ئول ۋەقتىكى پەيدا قىلدى ئول ھادىس،
كى قىلدى خىلئەتىڭنى ئايەتى لەۋلاكغە لابىس،
ئىدى مۇمكىن ئەگەر مەئۋايىڭ ئولسە ئاسمان سادىس،
ھىسسەسى ئەرز ئەگەر بولدى مەكانىڭ قەسر ئىرۇر بائىس،
ئەگەرچە لامەكان ئەۋجى ئىدى رەخشىڭغە جەۋلانگەھ.

ئۇرۇجۇڭ «ۋەززۇھا»،① «ۋەللەيل»② بۇرھانى بىلەن ئايىن،
جەمالىڭ سۇرەئى «ۋەششەمس»③ كۆزگۇسى بىلەن ساكىن،
بۇ باب ئىچرە تەكەللۇم ئىنتىخاب ئەتسەم نىچۇك ئىركىن،
رەسۇلدىن ھىچ رەھرەۋ ھەمرەھىڭ بولماق ئەمەس مۇمكىن،
مەلائىكدىنچۇ سىررىڭدا نە رەھرەۋ كەلدى نە ھەمرەھ.

---

① بۇ سۆز ئەسلى قول يازمىدا «ھەق» دەپ يېزىلغان. قاپىيە ئېتىبارى بىلەن «جەم» دەپ ئېلىندى.

②③④ بۇلار «قۇرئان كەرىم» 30 - پارە، 93 - سۇرە «زۇھا»، 92 - سۇرە «لەيل»، 91 - سۇرە «شەمس» قاتارلىق سۇرىلەرنىڭ باش سۆزى، مەنىسى: ① چاشگا ۋاقتى، كۈندۈز، كۈن چىققان پەيت؛ ② قاراڭغۇ چۈشكەن پەيت، كېچە، ③ قۇياش.

ئۇشۇل خىسلەتلەرىكىم سەندەدۇر، ئەي مۇخبىرى سادىق،
نە زىللىگىدىن نىشان رەئىيىگىدە سانىڭ چەتر ئىدى فايىق،
ئەتا قىلغان ئىكەن ۋەھهاب نې ھەددۇ ھېلمۇ دانالىق،
قاشىڭغە قاب قەۋسەين ئايەتىسىدىن يوق نېمە لايىق،
ساچىڭغە ھەم سەۋادى لەيلەتۇلمېئراجدىن ئەسبەھ.

ئانىڭ ھەر تارى يەتمەشمىڭ مۇئاسىغە كىفايەتدۇر،
گىرۇھىنى تۇتۇپ ئەھلى جەھەم ئاندىن چىقارىپدۇر،
سەھايىف ئىچرە مەرقۇم ھەم كىتابلارغە ئالىغلىغدۇر،
زەنەخدان ئىچرە گىيسۇيى كەمەندى گەر بۇ يەڭلىغدۇر،
ئېرۇر ۋەسفىڭغە بەرسەم تەۋل، يۇسۇف قىسسەسى كوتەھ.

دېگىلكىم ئىشق سوزىدا مىسالى سەڭگۇ يەخ خەسدۇر،
ھەم ئول سەۋدانى فىكر ئەتمەك ئۇلۇسغە لازىم ئېرمەسدۇر،
تەھەممۇل قىلغاي ئانىڭ ھېرقەتىگە ئول نېچۇك كەسدۇر،
سېنىڭ ئىشقىڭ نەۋائىغە ئىكى ئالەم ئارا بەسدۇر،
ھەبىبۇللاھ ئاشىقلىق ئاڭا گەرچە ھەد ئېرمەس، ۋەھ.

4

زىھى ئىشق ئەگەر پۇر خەتەردۇر ماڭا،
قەزادىن يازىلغان قەدەردۇر ماڭا،
نەۋىشتى ئەزەل خەيرۇ شەردۇر ماڭا،
لەبىڭ سارى تاكىم نەزەردۇر ماڭا،
ياش ئورنىدا خۇنى جىگەردۇر ساڭا.

نىھادىمغە چۇن ئىشق قىلدى زۇھۇر،
كۆڭۈلدە جۇر ئېرمەس ھەزىندىن سۇرۇر،
فىراق ئاتەشى سوزىدا باھۇزۇر،
دېمە «مەندىن ئايرىل داغى ئۇمر سۇر»
كى ئول ئۇمر ئۆلۈمدىن بەتەردۇر ماڭا.

ئەسايى غەم ئىلكىمدە دالۇمدا دەلق،
تەرەب شاد بابى دۇخۇلۇمدا غەلق،
گۇزىد ھەيبەئى ئىشق، ئاغزىدا ھەلق،
قىلۇر ئەيب ئاشىقلىقىم بارچە خەلق،
ئۇلۇس ئەيبى، ۋەھكىم، ھۇنەردۇر ماڭا.

بۇ ئەسرار ئېرۇر ئايماغىل ھېچ كىمە،
جۇھۇل ئالماغاي ھەرگىز ئاندىن شىمە،
جۇدائىكى دەرمان ئەمەس ھېچ نېمە،
تەبىبا، يەنە سەبردىن سۆز دېمە،
كى بۇ شەربەتىڭدىن زەرەردۇر ماڭا.

ئاڭا تۇشمەسۇنكىم رەقىبلەر كۆزى،
سەمائ ئولماسۇن غەيردىن سۆزى،
ھەسەد رەنجىغە دارۇ بولغاي ئۆزى،
دېمە، مەينى تەرك ئەتكى، ساقى يۈزى
بۇ كۆزگۈ ئارا جىلۋەگەردۇر ماڭا.

بۇ مەي ھەسرەتى بىرلە ھالىم زەبۇن،
كى مەخمۇرى مەستىمغە دەفئى جۇنۇن،
تەنىم پارە-پارە، باغىر خۇنۇ خۇن،
نەۋائى ئول ئاي ھەجرىدىن تۇنۇ كۈن،
قاتىغ شامى تىيرە سەھەردۇر ماڭا.

5

ئەمىر چۇن شەككەر ئەفشانلىق قىلىپ بۇ نۇسخەدە چەندان،
تەكەللۇملار قىلىپدۇر نەۋئىۇ نەۋئ ئۇل بۇلبۇلى دەۋران،
ئاڭا زەممى سۇخەن قىلماق ئەدەبدۇر تەركى، ئەي قۇربان،
بەلا دەشتى ئارا مەجنۇن مىنىڭدىك كۆرمەمىش دەۋران،
قويۇندەك هەر زەمان بىر كۆرمەگەن ۋادىدا سەرگەردان.

مۇئەللەق دەر مۇئەللەق بۇ بەيابان ئىچرە بىئىمساك،
سىرىشكىمدىن سەرايەت ئىپلتىبان رويى زەمىن نەمناك،
تەنىمدا قەشر ئەزمىم بار چۇ ئەلۋان ساغىرىلغان خاك،
تۇنۇم دەيجۇ[ر]، ئۆزۈم رەنجۇر، ئىچىم غەمناكۇ باغرىم چاك،
تىلىم لالۇ تەنىم بىهال، ئىشىم ئەفغان، سىرىشكىم قان.

سىپاهى غەم بىلە هەرشام ئىپتەرمەن غۇسسەنىڭ چەڭگىن،
ۋەفاسىزلىقدىن ئەهۋالىمغە باقماس ئۇل دىلى سەڭگىن،
بۇ رەسۋالىقدا ئادەت قىلمايىن نامۇسنى يا نەڭگىن،
فىغانىمدىن فەلەك غەمكىن، سىرىشكىمدىن جەهان رەڭگىن،
نە هەجرىم ئوتىغە تەسكىن، نە ئاهىم دۇدىغە پايان.

مەكانىمدۇر هۇمايۇن تۇپراغى كويىدا هەمۋارە،
يانىم ئاستىدا فەرشىم سەڭگى دىزە بىرلەدۇر خارە،
دىلىم بەريان، تەنىم لەرزان، كۆڭۈل نالان تىلىم زارە،
باشىم غەم تاشىدىن پارە، تەنىم هەجر ئوقىدىن يارە،
كۆڭۈل بۇ يارەغە چارە تاپارغە تاپمايىن ئىمكان.

شەبى تارىك چۇن ئالەم زەمانى هەم ئەمەس رەۋشەن،
ئانىڭسىز ئەدن خارىستانىكىم ئۇل بار ۋادى هەم گۇلشەن،
قەنى هىجران چىپكىپدۇر بۇ هەزىن جانىمغە مىڭ سوزەن،
فەلەك رەهزەن، زەمان دۇشمەن، بەدەن روزەن ئۆزە روزەن،
قالىپ جان هىسرەتىدىن تەن، چىقىپ تەن كىشۋەرىدىن جان.

جۇدا گەر مەن ئۆزىدىن، يادىدىن دەۋر ئەتمەسۇن سائەت،
ئانىڭ ۋەهمى ماڭا دەۋلەت، ئانىڭ فىكرى ماڭا راهەت،
مۇتىئ ئەفئال ئىچرە مەدهىن ئايىماغ بىهتەردىن تائەت،

نه ئەندۇهى مەلالىمغه بەلىيەت دەشتىدەك غايەت،
نه سەۋداۋۇ جۇنۇنۇمغه مەلالەت بەهرىدەك پايان.

خىرەدگە ئەهلى بولساڭ نەفرىن ئەتمە ئىشقدىن، ئەي شەه،
ۋەگەرنە بەرگۇچىسەن جانىغە جەللادىدەك نىشە،
مەلامەتدەك ئانى قەتئ ئەتكەلى يوق تىيرى تەر بىشە،
زەئىفۇ دەردۇ غەم پىشە، نەهىفۇ مىهنەت ئەندىشە،
زەلىلۇ بىسەرۇ سامان، قەتلى خەنجەرى هىجران.

باشىمدا شۇئلەئى هىجران، سۆزۈم هەريان، ئۆزۈم غەملىق،
مۇشەۋۋەشلىك نىهايەتكىم ۋەلې هۇشۇمدا كۆپ كەملىق،
نه ئاقىلمەن، نه دىۋانه، نه مەجنۇنلۇق، نه ئادەملىق،
كۆزۈم نەملىق، بويۇم خەملىق، ئىچىم ئەقدۇهۇ ماتەملىق،
نەهەمدەملىق، نه مەهرەملىق تاپىپ بۇ مىهنەتى پىنهان.

بەدەنگە شۇئلەلىك مەنقەل سىفەت ئوتدۇر بۇزۇغ كۆلبەم،
كى جىسمىم ئوت كەبى ئول ئوتنى ئوتغە ئەيلەمىشمەن خەم،
يېتىپدۇر شىش جىهەتدىن ئۇزۋى ئەفكارىم ئۆزە بەرهەم،
ماڭا نه يارۇ نې هەمدەم، ماڭا نه دوستۇ نې مەهرەم،
ماڭا نه چارە نې مەرهەم، ماڭا نه سەبرۇ نې سامان.

چۇ ئەزمى ئىشق ئېتىپ قەتئەن ئازارمەن راست راهىمدىن،
كى رەه تاپتىم ۋەلېكىن ئايرىلۇرمەن ئىززۇ جاهىمدىن،
تونۇغلۇق بەرمەسە ئىشقىم شەهادەت سور گۇۋاهىمدىن،
هەم ئەهۋالى تەباهىمدىن هەم ئاهى سۇبهىگاهىمدىن،
هەم ئوتلۇغ دۇدى ئاهىمدىن قارارىپ كۆلبەئى ئەهزان.

هەبىبىڭدۇر تەراۋۇت بەخش ئەگەر بولسه مۇهەببەت كۆپ،
رىيازەت ئانچه كۆپرەكدۇر، يۈز ئانچه ۋەسل قۇربەت كۆپ،
نه ئارمان مەي مۇيەسسەردۇر، هەر ئانچه بولسه فۇرقەت كۆپ،
نەۋائى بولسه مىهنەت كۆپ، ئىچه كۆر جامى ئىشرەت كۆپ،
نەچه بولسه سۇئۇبەت كۆپ، قىلۇر ۋەهدەت مەيى ئاسان.

نىزامى گەنجەۋى شېئىرلىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: نىمەتۇللا ئەبەيدۇللا

مۇھەررىردىن: ئوتتۇرا ئەسىر مۇسۇلمان شەرق ئەدەبىياتىدا ئۇلۇغ ئەزەربەيجان شائىرى ئەبۇ مۇھەممەد ئىلياس ئىبنى يۇسۇپ نىزامى گەنجەۋى (1141 — 1203) نىڭ ئىجادىيىتى مۇھىم تەسىرگە ئىگە. ئۇنىڭ «پەنج گەنج» (بەش خەزىنە) ناملىق زور ھەجىملىك داستانى پۈتۈن ئوتتۇرا شەرقتە «خەمسە» چىلىكنىڭ ئاساسىنى قۇرغان ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتىدىمۇ داستانچىلىقنىڭ تەرەققىياتىنى بۈيۈك شائىر نىزامىنىڭ تېگىشلىك تەسىرىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ. ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ يىللىق ئىككىنچى سانىدا نىزامىنى مەخسۇس بىر پارچە ماقالە بىلەن تونۇشتۇرغانىدۇق. بۇ قېتىم ياش ھەۋەسكارلارغا نىزامىنىڭ بىر قىسىم ئەسەرلىرىنى تاللاپ تونۇشتۇردۇق.

غەزەللەر

مەن ئاشىقمەن گۈزەل يۈزگە، يۈزى ئايغا سالۇر غەۋغا،
نە يۈزدۇر؟ يۈزلىرى دىلبەر، نە دىلبەر؟ دىلبەرى زىبا.
ئەگەردە كۆرمىسەم يۈزدىن بولۇر ئىككى كۆزۈم چەشمە،
نەچەشمە؟ چەشمەئى دۇر ئۇ، نە دۇركى؟ مەرۋايىت ئەلا.
خىرام ئەتسە ئەگەر باغدا، بولۇر ھەرياندا مىڭ غۇلغۇل،
نە غۇلغۇل؟ غۇلغۇلى بۇلبۇل، نە بۇلبۇل؟ بۇلبۇلى شەيدا.
خەيالىم بار دىلىمدا، غەم بىلە ھەمدەم خەيالدۇر ئۇ،
نەھەمدەم؟ ھەمدەمى مەھرەم، نە مەھرەم؟ مەھرەمى جانا.
نىگارىمدا گۈزەللىك كۆپ، يەنە زۇلپىدا خۇشبۇيلۇق،
نە خۇشبۇي؟ خۇشبۇيى ئەنبەر، نە ئەنبەر؟ ئەنبەرى سارا.
نىزامى، دىلبەر ئىشقىندە كېرەكتۇر ساقىيا بىر شەربەت،
نە شەربەت؟ شەربەتى قاتىل، نە قاتىل؟ قاتىلى بۇررا.

× ×

خاراب هالم ئتەيمۇ ساڭا ئاشكار،
قارا كۆزگە نەسىھەت ئەيلە، دىلدار.
نىچۇن ئاشىپتەسەن، دەپ ئەتمە تەئنە،
ئۆزۈڭ كۆر ئاي يۈزۈڭ كۆزگۈدە تەكرار.
مەن ئاھىم يولىنى سەندىن ئايىردىم،
فىراق يولىنى ھەم تەرك ئەيلە زىنھار.
ئەگەر تۇتسام پاناھ سىنى، دىمە ئەيب،
ئىتۇرمەن باشقىنى پۇشتۇ پاناھ، يار.
بۇ نالان دىلنى ئەتتىڭ سەن يۇسۇپتەك،
زىناق قۇدۇقىدا زىندان گىرىفتار.
قۇرۇر ئىپار كەبى قانىم تىنىمىدە،
كوكۇل ساچىڭ تاراتقاچ مۇشكى تاتار.
خىجالەتتە تىلىم لالۇ ماجالسىز،
قەلەم بىرلە پۈتەي ئۆزرىمنى بىسيار.
نىزامى بولدى بەندەڭ، شەپقەت ئەيلە،
ۋاپا كۆرسەت، جاپا قىلما، ۋاپادار.

× ×

مالامەت قىلما ئاشىقلارنى ئەسلا،
مالامەت قىلمىغاي، كىم بولسا دانا.
ئۇنىڭ ئىشقتىن بۆلەك ھىچبىر ئىشى يوق،
ئەگەر بولسىمۇ ئۇ سەۋداۋۇ سەپرا.
ئىتەك ھۆل بولغاچ ئىشق ئانى ياساتماس،
نىشانى ئىشق ئۇزاقتىن كۆزگە پەيدا.
مۇقەللىد① جاي ئالالماس بۇ زىمىندىن،
ئورۇنغا ئىگىدۇر ئاشىقى شەيدا.
لۇتپ جامىدىن ئىچكىن نەچچە يۇتۇم،
چاۋاڭ چال، بىز بىلەن مەئشۇقى بەرنا.
ئايا ئاشىق، ئۆزۈڭدىن چەتكە چىققىن،
مۇھەببەت ئىچرە مۇشكۇللەر مۇھەييا.
بۇ يولدا نا مۇرادلىق مەنزىلى كۆپ،
بۇ يولدا زەخمى دىل دائىم ھۆۋەيدا.

قولۇڭدىن كەلگىنىچە تەقۋادار بول،
نىزامى، تەقۋادارلىق دىلغا روشنا.

× ×

مىنى شۇنداق دىبدىڭ، شۇنداق كۈن، ئەي دىل،
جىگەر پۇر دەردۇ دىل لىپ ـ لىق خۇن، ئەي دىل.
جۇدا قىل مەندىن ئاشىقلىق سۆزىنى،
ئۆزۈڭ لەيلا، مىنى بىل مەجنۇن، ئەي دىل،
تۈنۈ ـ كۈن ئەيلەبان پەريادۇ پەرياد،
سىنىڭ دەستىڭدىن ئولدۇم ئۇچقۇن، ئەي دىل.
قىلۇرمىشسەن سەن ئىشق ئەھلىنى ناۋازىش،
ئەگەر مەن ئۇچرىسام قىل بىرۇن②، ئەي دىل.
دىمىشسەن: «گەر يىغلىساڭ قول تۇتارمەن»،
يىغلىغانلار ئارا مەن مەھزۇن، ئەي دىل.
نىزامى ساڭا شىئىردىن ئىبىتتى مەخپى،
سىنى ئالماسمۇ قولغا ئەپسۇن، ئەي دىل.

× ×

ئەي كۆز سىنىڭدىن بىزگە نەزەر يوق،
ئەي ئەقىل، سەندىن باشتا سەمەر يوق.
ئۇ سەنەمنى دەپ، دىۋانە بولدۇق،
ئەمما نىتەيلۇق، سەندە خەبەر يوق.
كۆز ۋە ئەقىلدىن نە سۆز دىگەيمىز،
بۇ كەتتى قولدىن، ئۇندىن ئەسەر يوق.
نە يولكى، بولسا، قولدىن بىرىپمىز،
جان بىرىش قالدى، راھى دىگەر③ يوق.
بولمىسا رازى بۇنىڭغىمۇ گەر،
سوزماسمىز ئەمدى، ئەگەر ـ مەگەر يوق.
چۈنكى قىيامەت كۈنى ھىسابتا،
بۇ نەقتىن ئۆزگە پۇل ـ مالۇ زەر يوق.
يوقلۇققا كەتمەك دەخلىسىز بولسا،
بۇ مۈلك ئىگىسى، ھۆرۈ بەشەر يوق.

---

① مۇقەللىد ــ دورامچى، تەقلىد قىلغۇچى.
② بىرۇن ــ تاشقىرى.
③ راھى دىگەر ــ باشقا يول، بۆلەك يول.

جاندىن دىلىڭنى ئۈزگىل، نىزامى،
بۇ سۆكۆت جايى، پايدا-زەرەر يوق.

× ×

گەر بىرنەزەرىڭ بۇ خەستەدىل تېنىمگە چۈشتى،
لۇتفىڭلە لىۋىڭ شىرىنى سۆز مەنىگە چۈشتى.
كۆكۈل ساچىڭنىڭ ئاستىدا يۈرەك دۈپۈلدەر،
گويا ئورۇلۇپ هالقىسى كىشىنىگە چۈشتى.
هەسرەت ئىلە بۇ يولدا ياقام چاكۇ-چاك ئەتتىم،
تا كۆزيەنە ئول كوينىكى گۈلشىنىگە چۈشتى.
غەم بىرلە ئەلەم كۈنجىدە دادىم يەتتىمىكىن،
يا قىسسىلىرىم ياخشى-يامان پېنىمگە چۈشتى.
بىردەم ئېچىبان تاشلا نىقابىڭنى يۈزۈڭدىن،
دەي: «ئاتەشى خۇن گۈل بىلە سۇمەنىگە چۈشتى»
چېهرىڭ تارتىپ هەر يانغە نۇرۇ زىيايىڭ،
چۈشتى نىزامىغايۇ سۆزلىرىگە چۈشتى.

× ×

سابا يار بۇينى كەلتۇرسە مەنگە،
دېگىن، ئەيسا نەپەس جان بەردى تەنگە.
كۆزى ياقۇپنىڭ ئېچىلغانىدەك،
كۆزدىن سۇرتكەچ يۇسۇفى پىرەهەنگە.
گۈلۈ رەيهانلىرى بولدى ئەتىر بۇي،
چېچىنىڭ پۇرىقى يەتكەچ چېمەنگە.
گەهى غۇنچە چاپانىن چاك ئېتەردى،
گەهى غەۋغا يېتەتتى ياسۇمەنگە.
ئىپار هىدلىق چېچى جانىمغا راهەت،
سەهەر چاغ يەتسە گەر مۇشكى خوتەنگە.
ئۈلۈك يۈز يىلدا چىن دوستىغا يېتىشسە،
ئەجەبمەسكى، كىرەك كىرسە سۇخەنگە.
ۋىسالى شۈكرىنى قىلسا نىزامى،
يېقىملىق سۆز تارار دۇنيا-چىمەنگە.

× ×

شاد ياشا، بۇ زامان غەمگە ئەرزىمەس،
قىسلىمىغىن، كۆپۈ-كەمگە ئەرزىمەس.
ئارپا دېنىچىمۇ تۇرمايدۇ ئۆزى،
زۇلمىمۇ كۆز ياشۇ نەمگە ئەرزىمەس.
كۈندۈز دىل هاياجان ۋە روشەنلىكى،
سۇبهىدەم سالقىن شەبنەمگە ئەرزىمەس.
دېدىڭكى، بۇ كەم-كەم تۈزۈلۈپ قالۇر،
توغرىمەس، بۇ سۆز بىردەمگە ئەرزىمەس.

× ×

نىگارىم ئىشقىدا هەردەمدە قىيناقتا كۆيەر جانىم،
بىرەرمۇ تىنىچ نەپەس يوق، ئاتەش ئىچرە قالدى هەر ئانىم.
ئاياغىمغا غەم ئوت تاشلار، تۇتاشقاي باشقا ئۇ ئاخىر،
قولۇم ئالماس كىشى بىردەم، كۆيەر تا پۇتۇ پايانىم.
سېنىڭسىزمۇ هاياتىمىشمەن كىشىلەر بوهتانىچە،
قۇلىدۇرمەنكى ئۇ تىلىنىڭ، دېسە: «كۆيمەس بۇ بوهتانىم».
ماڭا مەيل ئەتمىدىڭ نىچۈن، دېسەم، كۆيمەكلىكىڭدىن شاد
ئىكەنسەن، نازەنىن، گىدەيمە، يارىم، ئۆرتەپ ئىمانىم.
مېنىڭ ئوتتەك يۈرىكىم توپ كەبى چەۋگانىغا چۈشتى،
ئەجەبكىم كۆيمىدى چەۋگان بۇ ئوت چۈشكەن ئاشۇ ئانىم.

× ×

ساقىيا، مەي بەر، بىكار ئولتۇرمىغىن، كەلدى باھار،
بەخت ھەم بىكارچىلىقتىن ئىشقا بەردى ئىختىيار.
تېرىغانىمدىم ۋاپا ئۇرۇقى ئىشقىم بېغىدا،
ئۇل كۆچەتمۇ ئۆستى، ئۇندى مېۋىلەر بەردى قاتار.
دىل چۆلىن باغىرىم قېنى بىرلە سۇغارىپ، ياشنىتىپ،
قويغاندىممەن، بۇ كۈنى ئۇۋغا كەلدى شەھرىيار.
خاتىرۇ كۆڭلۈم بارابەر ئىزتىراپتا ئىدىلەر،
خاتىرىمغا كەلدى ئاسايىشلىقۇ دىلغا قارار.
قايدا بۇندىن ئارتۇق ئىقبالۇ سائادەت بۇ يوسۇن؟
كەلدى يارىم، ئەي دىلىم، خىزمەتتە بول، كەلدى نىگار.
ئەي نىزامى، جان ئىلە شۈكرانە قىلماق شەرت ئېرۇر،
غەرق ئولۇش ۋەھمى ئەگەر بولسا كېمە، تەييار كانار.

× ×

قايداكى سەن بار، قەمەر نەلازىم،
كىمگىكى سەن يار، شەكەر نەلازىم.
ئۇ تۇندە، ئايدەك چىقىپ كېلۇرسەن،
دەرلەركى، بۇ كەچ سەھەر لازىم.
ھۆسنۇڭ ئۇمىدى دىلىمدا يارقىن،
شۇ دۇردىن ئۆزگە گۆھەر نە لازىم.
قاچاندۇر ئاخىر ئىشىكىم ئاچقىن،
بولمىسا ھەممە دەردلەر نە لازىم.
ۋەدە بېرىسەن، نىچۈن ۋاپا يوق،
مېنىڭ غېمىم شۇ، دىگەر① نە لازىم.
قۇللۇقتىن ئېرۇر نىزامى لاپى،
ساچىڭدىن ئۆزگە كەمەر نە لازىم.

× ×

گۈل مەيگە قاراپ چۈنان كۈلۈپتۇ،
ھەتتا يىلىك ـ ئۇستىخان كۈلۈپتۇ.
بۇ قەھقەھە باغنى ياشنىتىپتۇ،
لالە ۋۇجۇدىدا جان كۈلۈپتۇ.
ياش تۆككەن ئىكەن سەھەر بۇلۇتى،
ئول گىرىيەدىن ئەرغىۋان كۈلۈپتۇ.

× ×

دىلىمدا قالمىدى تىنچىلىق ۋە ئارام،
تەلىپىم كەتتى ئۇ مەشۇقى بەھرام.
ئۇچۇر يەتكۈز، سابا، يارىمغا تېزدىن،
بېرىپ ئۇنىڭغا دېگىن، ئەي دىلئارام.
قاچان مەندىن ئۇزاق كەتتىڭ ئاشۇنچە
نە ھۇش قالدى، نە قالدى ئەقلۇ ئارام.
ئىچىپسەنمۇ غېمىمنىڭ شەربىتىن سەن،
ئەي ئارچا بويلۇقۇ ھەم سىيمىن ئەندام.
يۈگۈردۈم ھەرتەرەپ مەنمىسلى مەجنۇن،
تىلىمدا لەيلى نامى سۇبھىدىن شام.
يۈگۈردۈم ئەرتە ـ كەچ مەنزىلمۇ مەنزىل،
تەلەپ ئەيلەپ سېنى، ئەي چېھرى گۈلپام.
نە سەندىن بىر خەبەر تاپتىم، نە بەلگە،
نە سەندىن ماڭا ساغەر بار، نە بىر جام.
كوكۇل ساچىڭغا چۈشتۈم مىسلى ئۇۋمەن،
قولۇ پۇتۇمغا ساچىڭ تاشلىدى دام.
غەزەل ئېيتماقنى قوي ئەمدى، نىزامى،
كىرىپ خىلۋەتكە چوك، چۈش زارۇ ناكام.

---

① دىگەر ــ باشقا، بۆلەك، ئۆزگە.

× ×

دەرىغا دىل، دەرىغا دىلكى، دىلدار تاپمىدىم ھەرگىز،
غېمىم ئاڭلار، غېمىم ئاڭلاركى، غەمخار تاپمىدىم ھەرگىز.
بۇ مىسكىن دىل ۋاپادارلىق ئۈچۈن بولدى خىجىل دائىم،
ۋاپادارلىق قىلىپ، ھېچبىر ۋاپادار تاپمىدىم ھەرگىز.
دىلىمغا سۆھبىتى ئارام سۆھبەتداش تاپاي نەدىن،
ئەگەر بىلسەڭ خەبەر يەتكۈز، بىرەر يار تاپمىدىم ھەرگىز.
ھاياتىم خەرج ئېتىپ دوست ئاشنالار يولىغا ھەردەم،
كېتەرمۇ ئۆمۈر بىھۇدە، خېرىدار تاپمىدىم ھەرگىز.
ئەگەر دوستلار ئارا ساھىبى دىل بولسا بۇ ئالەمدە،
قىدىرمىشمەن ئىچۈككىم مەن بىرەر يار تاپمىدىم ھەرگىز.
بۇ سەھرادىن كىمى گۈل تەرسە، ئول خەندان بولۇر ئەلبەت،
خارابىمان خار تەردىمغۇ گۈلىنار تاپمىدىم ھەرگىز.
نىزامى، سۆز دۇردىن ساچىپ، پەقەت شىرۋان سارى بارغىن،
شەھەنشاھدىن بۆلەك ئادىل خېرىدار تاپمىدىم ھەرگىز.

× ×

دىلىمدا غۇسسە-غەم بىسيارۇ بىسيار،
خارابات شەۋقىيۇ خۇمارۇ خۇمار.
بەختسىزلەر يولىن تۇتتۇم، يولى شۇ،
رىياكارلار دەمى دەركارۇ دەركار.
نە قىلسۇن مەندە تەسبىھ، ئەي يېقىنلار،
بۇ خىرقەم ئاستىدا زۇنىنارۇ زۇننار.
كىرىست ھەم قوڭغۇراقتىن پەخر ئەتتىم،
ناماز تەسبىھكە دىلدا ئارۇ يۈز ئار.
ئىچۈن پاپام كېسەر ئۇ مۇھتەسىبكىم①،
نە بولغاي گەر دىلىم مەيخارۇ مەيخار.
كىرەي دەۋا بىلەن مەيخانە ئىچرە،
بازاردا جارچىلار قاتارۇ قاتار.
مېنىڭ ئىلكىمدە ھېچ مالۇ مۈلۈك يوق،
نە قورقۇش ئوغرىدىن، نە زارۇ بىزار.
مۇھەببەت زۇلمىدا، مىڭ-مىڭ شۈكرى كىم،
تېنىمدە باشۇ باشقا سىرتماقۇ دار.

بۇ ئىشلار ئىچرە ئەيىب ئەتمە، نىزامى،
قەلەندەرچە يولۇم بارۇ يولۇم بار.

× ×

سەن بىلەن بۇ قۇل نىچۈن خۇشدىل ئەمەس؟
ئۇ پەلەك غەۋغاسىدىن غاپىل ئەمەس.
سەن بىلەن جان خەۋپىدە، سەنسىز جاپا،
ئاقىبەت ئىش ئوڭ ئەمەس، بىدىل ئەمەس.
ئۆمرۈم ئۆتتى ھەققىنى سەندىن تەلەپ—
ئەيلىسەم، سالغىن قۇلاق، باتىل ئەمەس.
سەنسىزدىن كەتتى قولۇمدىن ھاسىلىم،
سەنسىز ئەي جانان، مۇراد ھاسىل ئەمەس.
سەنغۇ نەخ، يانىڭدا يولدىن ئۇرغۇچى،
ھېچ ماڭا بۇنداق ئورۇن مەنزىل ئەمەس.
بۇ نىزامى، كۆرسىمۇ جەبرۇ جاپا،
كۆڭلى ئەسلى ئۆزگىگە مايىل ئەمەس.

× ×

ئىشلىرىممۇ بۇ چىگىش، ساچىڭمۇ، روزگارىم مېنىڭ؟
نۇكتەمۇ، ئاغزىڭمۇ ئۇ ياكى دىلى تارىم مېنىڭ؟

① مۇھتەسىب—دىنىي قائىدە-نىزاملارنى تەكشۈرگۈچى.

تۇن قارامۇ ياكى دىلىڭ، خالىڭمۇ، ئەھۋالىم مېنىڭ؟
شەھدى شىرنىمۇ، لېۋىڭ ياكى شەكەر بارىم مېنىڭ؟
يارقىراق ھۆكەرمۇ، دۇرمۇ، چىشلىرىڭمۇ، ئەي سەنەم؟
بويلىرىڭمۇ تۇپتۇز ئۇ، قارغايمۇ، گۈپتارىم مېنىڭ؟
نۇر بىردى ئايمۇ، قۇياشمۇ يا يۈزۈڭ ياكى سۆزۈم،
يا تۇراقسىز تەلىيىم، خۇلقۇڭمۇ يا كارىم مېنىڭ؟
قىڭغىر ئۇ، ۋەدەڭمۇ يا بويۇمىمۇ يا رايىڭ سېنىڭ؟
سۆزلىرىڭمۇ بىئاساس، يەل، خام خىيال زارىم مېنىڭ؟
مەندە يوقتۇر سەۋر قىلچە، سەندە ۋەدىگە ۋاپا،
بىئەدەد ھۆسنىڭمۇ ياكى قايغۇ بىدارىم مېنىڭ؟
كۆزلىرىڭ خۇنرىزراقمۇ يا پەلەك يا شاھ تىغى،
يا ئىتتىڭ غەمزەڭمۇ يا شەمشەرمۇ، بازارىم مېنىڭ؟
دىلنى ئۇۋلارمۇ ۋىسالىڭ يا مېنىڭ شېئىرى سۆزۈم،
دىلنى ئۆرتەر ئايرىلىشمۇ، ياكى ئاھ زارىم مېنىڭ؟

× ×

كەلدى باھار، ئىشق پەسلى بۇ، مەشۇقى گۈل رۇخسار قېنى؟
ئىشق ئەھلىگە تولدى بۇ باغ، ئاخىر دىگىل، دىلدار قېنى؟
خىرمان بولۇپ دىبايى① چىن، زىبا بولۇپ سەھرا چۇنىن②،
دەۋاگەر ئېيتچۇ راستىن، ساچى ئىپار ھىد يار قېنى؟
ھەردەمدە شەيدا بۇلبۇلى، يەتتى قۇلاققا غۇلغۇلى،
كىمگە نېسىپ ئالەم گۈلى، بىزەخمەتۇ بىخار قېنى؟
بۇلبۇل ھامان ئەيلەر فىغان، ھەر نالىسى سۆزلەر راۋان،
پەس سۆزلەيىن، كەزدىم جاھان، بىر دوستى مەنادار قېنى؟
ھېچ تاپمىدىم دوستتىن ئەسەر، ئۆتكەن يىلۇ يىللار دىگەر،
بۇ يىل يانا تاشلا نەزەر، چىن دوست قېنى؟ چىن يار قېنى؟
كۆپ باشنى چەرخ پەسكە يېقىپ، كۆپ دوستلار قولدىن چىقىپ،
ھەم ۋەھىملەر دىلنى سىقىپ، ھوشيار دىل ئازار قېنى؟
ئەتە، نىزامى، ئاچما لەب، كىرسەڭ ئەگەر باغى تەرەپ①،
كىم كۆرسە گەر، دېسۇن «ئەجەب، بۇلبۇلى خۇشگۈپتار قېنى؟»

× ×

يۈز يۈسۈپى كەنئاندۇر، يوللىرىڭدا ھەيراندۇر،
يوللىرىڭدا ھەيراندۇر، يۈز يۈسۈپى كەنئاندۇر.

---

① دىبا — چىرايلىق گۈللەر چۈشۈرۈلگەن يىپەك رەخت.
② چۇنىن — شۇنچە، شۇ قەدەر.
③ تەرەپ — شادلىق، خۇشاللىق.

لەبلىرىڭ دۇر ئەپشاندۇر، ياقۇتتۇ زىيا چاچقان،
ياقۇتتۇ زىيا چاچقان، لەبلىرىڭ دۇر ئەپشاندۇر.
يەككە ئۆزى سۇلتاندۇر ھۆسن ئېلى دىيارىندا،
ھۆسن ئېلى دىيارىندا يەككە ئۆزى سۇلتاندۇر.
سىرلىق بېقىشى جاندۇر، ئاشۇبى جاھاندۇر ئۇ،
ئاشۇبى جاھاندۇر ئۇ، سىرلىق بېقىشى جاندۇر.
تەن ۋە جاندا پىنھاندۇر غەمزەسى نىزامىغا،
غەمزەسى نىزامىغا تەن ۋە جاندا پىنھاندۇر.

رۇبائىيلار

ئەي ئۆز قامىتىدىن بولغان سەرەفراز،
كۆزلىرىڭ پىستىرما قۇرغان تىيرەنداز.
ساچىڭ ھالقىسىدىن دىلى قان بولۇپ،
بەلنى باغلىمىدى بۇ كۆڭلى جانباز.

× ×

ھالىمىزنى پىسەند ئەتكەيسەن، جانا،
ھۆسنۇ جامالىڭغا كۆزۈم ناراۋا.
كەيقۇ باد، خۇسراۋلار يەتمىگەن ۋەسلىڭ،
بۇ شورىدە ھەۋەس ئەتسە نە سەۋدا.

× ×

خۇشاللىق ئاساسى تارتىپ قالدى نەم،
ئەيش-ئىشرەت چۈشتى كىشەنگە مەھكەم.
نىچۈك شاد بولارمەن؟ شادلىق بولمىسا،
نىچۈن غەم چېكەرمەن؟ قېنىمدىغۇ غەم.

× ×

ئىنئامىڭدىن ئەسەر كۈتتۈم، بولمىدى،
دۇئاگۇيغا نەزەر تۇتتۇم، بولمىدى.
رەنجۇ مېھنىتىڭگە شېرىكمەن، ئايان،
راھىتىڭدىن خەبەر كۈتتۈم، بولمىدى.

× ×

ئۆمرىمىزغۇ شام ۋە خۇپتەن ئاراسى،
ياخشىلىق قىلىدۇ ئادەم ئەلاسى.
بۇ دۇنيا ھېچكىمگە قالماس ئەبەدي،
دوست دىلىنى ئوۋلا، گەپنىڭ خۇلاسى.

× ×

يول باستۇق، ئىش قىلدۇق، بارچىسى ئۆتتى
زامان سازلىق قىلدۇق، باقمىدى كەتتى.
پىغان چەكتۈك، ئەمما قېنى ئۈنىمىز،
ئۆمۈر خەزىنىمىز دەم ئۆتمەي پۈتتى.

× ×

ئەي كۆز، كۆرمىدىڭمۇ جانان كەتكىنىنى،
يىغىمىزنى كۆرۈپ، خەندان كەتكىنىنى.
بىر-بىرىنى سۆيەتتى جانۇ دىلىمىز،
ئۇ بولسا باقماستىن شادىمان كەتكىنىنى.

× ×

ئىشق كۆچىتىنى دىلغا تىكتىم غېمىڭدىن،
نى-نى ئەلەملەرنى چەكتىم غېمىڭدىن.
نە سۆزلەي، غېمىڭدە تويدۇم جېنىمدىن،
ياخشىسى دېمەيچۇ لام-جىم غېمىڭدىن.

× ×

ئەي پەرىزات، چىشىڭ بۇ ئاجىز پەلەك،
زامانە ئادالەت كۆرسىتىپ ئەندەك.
دەرياغا خوپ كۆرۈپ دېسە شۇ سۆزنى،
«مانا، دۇرنى شۇنداق ياسىماق كېرەك».

× ×

يار كويىدا كۆڭۈل چاقىقان چاپىدۇ،
بىۋاپا يارنى دەپ، ھەريان چاپىدۇ.

ئەس-ھوشىمنى ئالغان دىۋانە كۆڭۈل،
دىۋانە نە بىلسۇن قايان چاپىدۇ.

× ×

قاچانكى يار قولغا قىزىلگۈل ئالۇر،
گويا مەيگە تولار ئۇ جامى بىللۇر.
گۈل يۈزى گۈل بىلەن كىرسە پەردگە،
بارچە گۈزەللىكەر ئۇندا جەم بولۇر.

× ×

بۇ ۋىسال كېچىسى بىر پەستەك ئۆتەر،
خۇشال نەپەس ئال، بىر نەپەستەك ئۆتەر.
شادلىق لاچىنى بول، يىرقلۇق كەلختى،
باقا قۇشى ئەمەس، مەگەستەك ① ئۆتەر.

× ×

دىلنى پەقىر لىككە پىدا قىلايلۇق،
پانا زەخمىستگە ۋاپا قىلايلۇق.
خىلۋەتتە ئولتۇرۇشنى ئادا قىلايلۇق،
كۆڭۈل نىشانىنى بەنا قىلايلۇق.

× ×

كاۋاب يېيەلمەيمەن، تويغان مەن ئۆزۈم،
دوستىسىز يۇتۇم سۇغا قارالماس كۆزۈم.
شاھانە مەجلىستە مەستلىك يوقسۇللۇق،
مەن يوقسۇل، شارابقا يوق تاجاۋۇزۇم،

× ×

كەيىپ قىلىشار كىمگە شاراب يېتىشسە،
دەرد ئاشخانىسىدىن كاۋاب يېتىشسە،
ئۇلار مەجلىسىنى ھەۋەس قىلىمەن،
ئەجەب يوق ماڭىمۇ گۇلاب يېتىشسە.

× ×

ماڭا ياۋغان ② كەردم، شۇمۇ يېتىدۇ،
غېمىم يېمەس سەنەم، شۇمۇ يېتىدۇ.
ئۆلسەم دىلىم تاتىلار شۇ بىرلا نەرسە،
سەنەم تۇتماس ماتەم، شۇمۇ يېتىدۇ.

× ×

ئادالەت پەرزەنتى زەپەردۇر، زەپەر،
زۇلۇمنىڭ مېۋىسى زەرەردۇر زەرەر.
سېخىيلىق ئەيىبىگنى ياپىدۇ ئاسان،
ئەمما بەخت ئاساسى ھۈنەردۇر، ھۈنەر.

× ×

سەرۋى قەد كەينىدىن يۈگۈرمە چەندان،
خەلقىنىڭ تەنىسگە بولىسەن نىشان.
دېگىن پايدىسىز پەند بەرمە، دانىشمەن،
ئىختىيارسىز تارتار ئۇ قاشى كامان.

× ×

بەلكى سەركەشلىكنى كۆرۈپ باشاقتا،
بېشىنى ئۈزدىلەر ئۇنىڭ ئورغاقتا.
تۈگمەنگە سېلىپ قىلدىلەر كۈكۈم،
ئاۋۋال پوستىن شىلىپ، ئۇرۇپ تاياقتا.

× ×

پىغان چەكسەم دوستمۇ چېكىدۇ پىغان،
سەۋر قىلسام ئەگەر كۆزلەر نىگاران.
پەقەت بىر نەرسىدىن دىلدا ۋەھىمە،
رەقىبىم دادىغا يەتمىسۇن جانان.

× ×

ئىشقىنىڭ مەست قىلغانىغا قىلمىغىن بىداد،
ۋاپا يولىدا مېھرىڭ ئېتەر ياد.
ئەيىنەككە قارىغىن كەتمىسەڭ ھوشتىن،
ھەق سېنىڭ كۆڭلۈڭدە دەرمان ئۆمۈرباد.

× ×

ئىشقىڭ ئاتىشىدىن ئىسستىم ئاشكار،
دەردىڭدىن ھەلقۇمغا كەلدى جان، ئەي يار.
يۈزۈڭگە يوشۇرۇپ باقسام، ئەي دىلدار،
ئۆلتۈرمىسە ئەجەب مېنى شۇ دىيدار.

× ×

ئىچمىلىكلەر ئىچرە شاراب ئەلاراق،
مەيلەرنىڭ ئىچىدە مەي - نان ئەلاراق.

---

① مەگەس — چىۋىن.

② ياۋغان—ياغسىز، گۆشسىز تەييارلانغان سۇيۇق سەلەڭ تاماق.

ئالەم خارابەزار، ئاۋات جايى يوق،
خارابىدا بولساڭ خاراب ئەلاراق.

× ×

ۋاپا يولىدا تەن ۋە جانىڭنى بەر،
مالۇ ئالتۇن - كۈمۈش، خانۇ مانىڭنى بەر.
ئۈمىد سۈپۈرسىنى يىغ ئىككى جاھاندىن،
پارىغ ئولتۇر، ئىككى جاھانىڭنى بەر.

× ×

غېمىڭ يۈكىنى پەلەكمۇ ئۆلچىيەلمەيدۇ،
جەبىر ئىگەدىن ھېچ كۆڭۈل زەھەر ئىچەلمەيدۇ.
شەۋقىڭدىن ئاشىقلار شۇنداق بىھەر جان،
ھەتتا ئەزرائىلمۇ يىپ ئېشەلمەيدۇ.

× ×

بۇ لەۋلەردە شېكەر ۋە سۇ ئارىلاش،
خۇمار كۆزلىرىدە ئۇيقۇ ئارىلاش.
ۋاي، تازا ئېچىلغان بىنەپشىگە باق،
باش كۆتەرمىش ئوت ۋە سۇ ئارىلاش.

× ×

تۇرۇپ كەل سەن ئۈچۈن ھۇجرام ياساتتىم،
دەستۇرخانىنى ئۆلپەت ئۈچۈن تۈزەتتىم.
شاراب ھەم كاۋاپقا شېرىك بول سەنمۇ،
ئۇلارنى كۆز ياش ھەم دىلدىن ياراتتىم.

× ×

سەن ئۇندا قالدىڭ، مەن بولسام بۇندازار،
خىيالىڭدىن ئۆزگە يوقتۇر ھېچ غەمخار.
يەر يۈزىگە سىزىپ سېنىڭ سۈرىتىڭ،
قارىسام كۆزۈمدىن خۇن ئاقار، نىگار.

× ×

ماڭا داۋا سېنىڭ مەسىھا دېمىڭ،
زەخمىمگە داۋادۇر سېنىڭ مەلھىمىڭ.
مەن ئۈزرىڭ، سەن جۇرمىم ئېيتىمىز دائىم،
سەن قېنىم، مەن بولسام يۇتىمەن غېمىڭ.

× ×

كۆك گۈمبەز تېگىدە تاپماستىن تىنىم،
پەرگاردەك ئايلاندىم سەرگەشتە مۇقىم.

بەكمۇ كۆپ ئاختۇردۇم ھېچ تاپالمىدىم،
بىر مۇۋاپىق دوستنى، بولاتتىم تەسلىم.

× ×

خۇشالمىز، بىردەمنى ئالمىدۇق بىغەم،
كۆپ قانلار يۇتساقمۇ دەم ئۇرمىدۇق، دەم.
ئاھ شولىسى چىقماي ئېچىلمىدى لەۋ،
قەترە تامماي كىرپىك بولمىدىمۇ نەم.

× ×

بىزلەركى، جەينامماز بىرلە ياپتۇق خۇم،
مەيخانا توپىسىدا قىلدۇق تەييەممۇم.
دوستلارنى بۇتخانا ياكى چىركاۋدا،
ئۇچراتساق ئۇنى بىز ئەيلىگەنتۇق گۇم.

× ×

ۋاقتى يەتتى، خىلۋەتتىن چىقىرىپ ئۆزنى،
ياخشىمۇ يامانىدىن يۇمايلى كۆزنى.
ئاۋۋال ئۆز ئىشىمىز پايانىن بىلىپ،
كېيىن باشقىلاردىن سورايلى سۆزنى.

× ×

بىر كۈن يەمەن شاھى گۆرى ئۈستىگە بارسام،
قول ئۇزاتتى تۇتتى كەپەن، كۆرسىتىپ كەرەم.
ۋە دېدى: «بۇ ساخاۋەتىم ئەيىب ئەيلىمىگىن،
بۇ دۇنيادا بۇندىن باشقا يوق بىرەر نەرسەم».

× ×

رەب، ناز ئۇيقۇدىن ئۇنى بىدار قىل،
ھۆسن - جامالىدىن مەست، ئەمدى ھوشيار قىل.
يا مېنى بىخەبەر قىل ئۆز ھالىدىن،
يا ئۇنى ھالىمدىن سەن خەۋەردار قىل.

× ×

بۇندا ھەركىم توپلار مال، زەر ئېتەككە،
جاننى قولغا ئالۇ سال زەر ئېتەككە.
ئىشق دېڭىزى توپانلىق ھەم چېكى يوق،
قىڭغىر - قېيىق قاچان يېتەر ئېتەككە.

× ×

بولدىغۇ روزگاردىم سىياھ، غېمگىدىن،
تىلك قەددىم كاماندەك دۇتا، غېمگىدىن.
پىراقىڭ شۇنچىلىك ئەيلىدى شىتاپ،
بېشىمغا كىيىلدى كۇلاھ، غېمگىدىن.

× ×

سابا، سۆزۈم نىھان، ئەتەيلەپ ئېيتقىن،
يۈزتىل بىلەن لەۋئېچىپ ئاستىلاپ ئېيتقىن.
تۈيۈقسىز گەپ قىلما، مالال يەتمىسۇن،
گېزدىنى كەلتۈرۈپ، ئاۋايلاپ ئېيتقىن.

× ×

دەرۋىش خەستىلىكتە چېكەر سوغۇق ئاھ،
نە دۆلىتى قالدى ۋە نە جاھان ئاھ.
يوقلۇق سەپىرىگە دەرۋىشلىك ياخشى،
نە شاھلىق تەشۋىشى، نە تاجۇ كۇلاھ.

× ×

كېچە تۈن يېتىشنى ئارامۇ ئىشرەت،
يېنىمدا تازا گۈل بىر ماھى تەلئەت.
چېچى گەردىنىنى ئالغان كامانغا،
گەردىنىدە چېچى ئۆرۈلگەن قات ـ قات.

× ×

كاشكى كۆرسە ئىدى خەلق، ئۇ سەنەمنى،
بىلەرمىدى ماڭا كەلگەن ئەلەمنى.
ئاشىق يىغىسىدىن كۈلۈشنى قويسا،
تاپماس ئىدۇق بىرەر بېدىل، بىغەمنى.

× ×

خالى بولسا بۇ بىچارە دىل يارۇ دوستتىن،
كىم يارۇ يۆلەكسىز ئىشلىرى قىيىن.

بىر ـ ئىككى نەپەسكە بېرىلمىش ھايات،
دىل بولسا دىلدارسىز كۈن ئۆتكۈزمىگىن.

× ×

جاھاندىن تاپماستىن مۇۋاپىق دىلدار،
بىھۇدە كېزىمەن ئىشلىرىم دىشۋار.
جىگىرىم قانى ھەم كۆز يېشىم بىلەن،
دىل ھالىم يازىمەن دىۋارمۇ دىۋار.

× ×

گەر ئاھ ئۇرسام نەگە يېتەر پەريادىم،
سەبىر قىلسام تۈگەر ئۆمرى ئابادىم.
بىراۋنىڭ سەۋداسىن بىراۋغا بەمەس،
ھەر نەپەس سەندەدۇر، يار، پىكرى يادىم.

× ×

نەي، دەركى: «ئايىغىم لابدا ئىدى بەس،
ماڭا ئورغاق سالدى ھاۋايۇ ھەۋەس.
ئېغىر جاپا چەكتىم كىمنىڭ قولىدىن،
ئەپۇ قىلاي دىلدىن نالىسام نەپەس.»

× ×

كۆڭۈل بەرسەم سەندىن قىلاي شىكايەت،
بىلەمسەن نە ئۈچۈن ئەرىز بىناھايەت.
پەردە يىرتىلمىسا سېنىڭ ھەققىڭدە،
بىناھايەت قىلار ئىدىم ھېكايەت.

× ×

ئەيدەرۋىش دىل، شاۋ-شۇ كۆتۈرۈپ ھەرگىز،
ياخشىيۇ ياماندىن سەن ئۆرىسەن يۈز.
پايدا يوق چاچلىرىڭ چۇشۇپ كەتسىمۇ،
بېشىڭدا تۈگۈن بىر چاچ بولسا ھۇنۇز.

«مەخزەنۇل ئەسرار»دىن

بۇلبۇل بىلەن قارچىغا

گۈلشەن ئارا گۈللەر ئېچىلغان زامان،
قارچىغىغا دېدى بۇلبۇل خۇش زۇۋان:
«بارچە قۇشلار ئارا ئۇنچىقماسى سەن،

ئېيتقىنا، سەن بۇ دۇنيانىڭ نېمىسى سەن؟
بارچىدىن مەھكەمرەك يېپىقتۇر لېۋىڭ،
بىرەر سۆز ئېيتىشقا يوقتۇر تەلىپىڭ.

چايىڭ شاھ بىلىگى يا ئېگەر قېشى،
يېمىشىڭ ياۋايى كەپتەرنىڭ گۆشى.
مەن بولسام، ھەر نەپەس غايىب تېگىدىن،
يۈز گۆھەر چىقىرىپ سۆز چۆنتىگىدىن.
نېسىۋەم قۇمرۇسقا، قۇرت تېرىپ يېمەك،
تىكەنلەر ئىچىدە ئورنۇم، يوق تۆشەك».
قارچىغا دېدىكى: «سالغىنىسەن قۇلاق،
جىملىقىمدىن سەنمۇ جىم بول بالدۇرراق.
مەن بىرئاز ئۆگەندىم دۇنيا سىرىنى،
دېمەيمەن ئىشىمنىڭ مىڭدىن بىرىنى.
سەن بولساڭ دۇنياغا ئاشۇپتە مەجنۇن،
ھېچبىر ئىش قىلمايسەن، تىلىڭدا مىڭ ئۈن.
مېنىڭ جىملىقىمدا مەنە كۆپ، جېگەر،
شاھ قولى جايىمدۇر، يېمىشىم كەپتەر.
سېنىڭ بار-يوق ئىشىڭ، ۋالاقلاش تامام،
يېمىشىڭ قۇرت-قوڭغۇز، ئېرۇر ۋەسسالام».
پەردۇن نامغاماس خۇتبە ئوقۇماق،
ناغرىغا نە ئۈچۈن سېلىشار قۇلاق.
تاڭ ئاتقاندا خوراز چىللايدۇ، كۆزەت،
كۈلكىسى بۇ يەردە مەسخىرە پەقەت.
نەزمە ئاۋازىنى كۆتۈرمە، زىنھار،
بۇندا نىزامىدەك قۇرماستىن دىۋار.

سۇلتان سەنجەر ۋە كەمپىر ھېكايىسى

بىر كەمپىر بېشىغا چۈشكەنتى ستەم،
سەنجەر شاھ پېشىنى تۇتتى ئۇ مەھكەم.
«ئەيسۇلتان، ئىنساپىڭ كۆرمىدىم ھېچبىر،
ئۆمۈر بويى سەندىن كۆرگىنىم ئەلەم.
كېچە كوچىمىزغا كېلىپ مەست مىرشەب،
بەدىنىمگە تەپتى بىكار، بىسەۋەب.
ئۆيۈمدىن چىقاردى چېچىمدىن سۆرەپ،
گۇناھىم نېمىدۇر، نېچۈن بۇ غەزەپ.
زۇلۇم تامغىسىنى بېسىپ تىلىمغا،
ئالەم شولىسىنى سېلىپ دىلىمغا.
دېدى: «پالانى كۈنى خۇپتەندە،
كوچاڭدا كىم ئادەم ئۆلتۈردى، سۆزلە؟»
ئۆيلەرنى ئاختۇردى ئىستەپ قانخورلۇق،
ئەي شاھ! بۇندىن ئارتۇق بولۇرمۇ خورلۇق؟
مىرشەب غەرق مەست كېلىپ قىلسابىدادلىق
بۇنداق يۇرتتا قاچان بولۇر ئاۋاتلىق؟
ئىچكۈلۈكبازلارغا قالسا ۋىلايەت،
كەمپىرلەر بېشىغا چۈشەر جىنايەت.
كىمكى بۇ زۇلۇمغا تاشلىماس نەزەر،
مېنىڭ پەردەم، سېنىڭ ئەدلىڭ كۆتۈرەر.
ئېزىلىپ كەتتىمۇ مەجرۇھ بۇ كۆكسىم،
پەقەت كۆكسىم ئەمەس، دىلىم مىڭ تىلىم.
دادىمغا يەتمىسەڭ بىلىپ قوي شۇنى،
ھېسابىڭ بېرەرسەن قىيامەت كۈنى.
سەندىن كېلۇر دائىم زۇلۇم بىدادلىق،
كۆرمىدىم زۇلۇمدىن بىردەم ئازادلىق.
شاھلاردىن يېتىشەر ياردەمۇ يارلىق،
سەندىن كۆرگىنىمىز زۇلۇم ۋە خارلىق.
يېتىم مېلىنى تارتىپ ئالماققۇ ئاسان،
ئەمما ئۇنداق قىلماس پاكىزە ئىنسان.
قېرى-چۈرىلەر مېلىغا قاراپ ئالمايول،
ئاق چېچىدىن ئۇيال، ئاگا سوزماقول.
بەندىسەنۇ شاھلىق دەۋا قىلىسەن،
نېچۈك شاھسەن ياۋۇز ئىش ئورنىتىسەن؟
شاھ بولساڭ تەرتىپكە چۈشسۇن ۋىلايەت،
رەئىيەت ھوقۇقىن قىلغىن رىئايەت.
شۇندا پەرمانىغا باش ئېگەر خەلقىڭ،
ھەر دىلدا مۇھەببەت قوزغىتار خۇلقىڭ.
ئالەمنىڭ زىرۇ زەبەر ئەيلىدىڭ،
ياخشى قارا، نېمە ھۈنەر ئەيلىدىڭ؟
روناق تاپقانىدى تۈركلەر دۆلىتى،
ئادالەتتىن گۈللەپ چوڭ مەملىكىتى.

سەن بولساڭ زالىملار، دۆلەر باشچىسى،
سەن تۈرك ئەمەسسەن، ھىند قاراقچىسى.
سەن بىلەن ۋەيرانە شەھەر، ئۆيىمىز،
دېھقانلار خامىنى سەن بىلەن دانسىز.
قىلمىشىڭ ئويلاپ كۆر، نەدۇر ئاقىبەت،
ئۆلۈم سائىتىمۇ يېتىشەر ئەلبەت.
ئادالەتنىڭ قەندىلى بولسا قاراتۈن،
ئەتە سېنى قوللار نەقىلساڭ بۈگۈن.
ياخشى سۆز بىرلە قىل قېرىلارنى شاد،
كەمپىر سۆزىنى ئال بىر ئۆمۈرگە ياد.
زۇلۇم قولىنى تارتقىن پېقىر بېشىدىن،
ئوق يېمىگىن نالىسى ۋە كۆز يېشىدىن.
سانچىدا ھەريانغا زۇلۇم تىغىنى،
بىلمەيسەن، نە كېچەر پېقىرنىڭ كۈنى.
ئاچقۇچىسەن، جاھاننى كەلدىڭ ئاچماققا،
ئادالەتسىز، قەبىھ، زۇلمگەر بولما.
زەئىپلەر ئادىتى ساڭا ناز ئېتمىش،
سەن بولساڭ، ئۇلارنى ئەيلە ناۋازىش.
ئۇلار تىلىگىدە بولسۇن قۇللىقىڭ،
بىچارىگە ئامان بەرسۇن قۇچىقىڭ».
قېنى ئۇ خوراسان ھاكىمى سەنجەر؟
بۇ سۆزنى بىلمىگەن ئادەمگە زەرەر.
ئەمدىچۇ ئادالەت تېپىلماس بىر ئىش،
سۇمرۇغ قانىتىدا ۋەتەن ئەيلىمىش.
قالمىدى ئىنساپلىق ھاكىم دۇنيادا،
مۇئەللەق تۇپراقتا نەممۇ يوق ھەتتا.
ئەي نىزامى، ئۆكسۈپ ئەمدى پەرياد قىل،
تۆكۈپ كۆزدىن يۈرەك قېنىنى داد قىل

خىش قۇيغۇچى بوۋاي ھېكايىسى

بىر بوۋاي بار ئىدى شام ۋىلايەتتە،
نەپىسى پەرىدەك شۇنچە پاكىزە.
ئوت-چۆپتىن توقۇلغان ماتانى كىيگەن،
رىزقىنى تاپاتتى خىش قۇيۇش بىلەن.
تاشلار ئىدى كەسكۈر كەتمەننى چاققان،
خىشلىرى بولاتتى قەبرىگە قالقان.
شۇ خىشلاردىن بولسا كىمنىڭ نىقابى،
ئۇنىڭدىن ئۇزاق ئىدى قەبرى ئازابى.
بىر كۈن ئۆز ئىشىغا مەشغۇل ئىدى چال،
بىر ياش يىگىت كېلىپ باشلىدى سوئال:
«بۇ نە زۆرۈر ساڭا، بۇ قانداق خارلىق؟
لاي ئىشى بەك ئېغىر، بۇ نە ئەبگارلىق؟
ئۇرمىغىن تۇپراققا كەتمەننى ھەردەم،
بىرەر نان تېپىلىپ قالار ساڭا ھەم.
خىش قۇيغان قېلىپنى ئال، ئوتقا تاشلا،
باشقا قېلىپتىن خىش كۆچۈرۈش باشلا.
شۇنچە زەخمەپ چېكىپ ياسايسەن كېسەك،
لاي ۋە سۇ ئىشىدىن قەددىڭ كامالەك.
قېرىلار سېپىگە كىرگىن، ئەي قېرى،
بۇ ئىشنى ياشلارغا بەرگىن، ئەي قېرى.»
بوۋاي ئۇڭا دېدى: «كۆپ ياشلىق قىلما،
يولۇڭدىن قالمىغىن، بەڭباشلىق قىلما.
خىش قۇيماقلىق ئەسلى قېرىلار ئىشى،
ئېغىر يۈك كۆتۈرمەك قۇللار قىلمىشى.
بۇ ئىشقا قول سوزاي، مەيلى ئۇزۇن كۈن،
سەندەكلەرگە قول سوزماسلىق ئۈچۈن.
باشقىلار ھىممىتىگە سوزماستىن قولۇم،
قول كۈچىدىن رىزقىم تاپماقلىق يولۇم.
ئۆز رىزقىم مېھنىتى كەلمەس ھېچ مالال،
پەقەت مېھنەت بىلەن تاپقان نان ھالال.»
بوۋاي سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئۇ بەڭباش،
ياش كۆزلىرىدىمۇ يالتىرىدى ياش.
چۈنكى دۇنيا كۆرگەن ئىدى دانا چال،
بۇ ئىشلارنى تەھلىل قىلدى بىمالال.

شائىر خوجا جاھان ئەرشى ۋە ئۇنىڭ شېئىرى ئىجادىيىتى ھەققىدە

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

1. مۇقەددىمە: ئەرشىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدا تۇتقان ئورنى

خوجا ياقۇپ — خوجا جاھان «ئەرشى» (1685 — 1755) ئۇيغۇر يېقىنقى زامان ئەدەبىياتى تارىخىدىكى يىرىك نامايەندە، لىرىك شېئىرىيەتنىڭ ماھىرى، ئەينى دەۋر ئەدەبىياتىمىزدىكى تەرەققىيپەرۋەرلىك ئېقىمىنىڭ ھامىيسى. ئەپسۇسكى ئۇنىڭ كۆپلىگەن ئەسەرلىرى ئۇ دۇچ كەلگەن پاجىئەلىك قىسمەتلەر تۈپەيلى ئۆز دەۋرىنىڭ چاڭ-توزانلىرى ئىچىگە كۆمۈلۈپ قالغان بولۇپ، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ دىققەت نەزەرىدىن چەتتە قالغانىدى، گەرچە مۇھەممەت سادىق قەشقەرىنىڭ «تەزكىرەئى ئەزىزان» ناملىق مەشھۇر تارىخىي ئەسىرىدە خوجا ياقۇپ خوجا جاھان ئەرشى ئاساسلىق تارىخىي شەخس سۈپىتىدە ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئەرشى ئەسەرلىرى ئۈستىدە جامائەتچىلىك تېخى بىۋاسىتە چۈشەنچىگە ئىگە بولالمىغانىدى. «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 21-سانىغا ئەرشى دىۋانىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيدا ساقلانغان يېگانە نۇسخىسى ئېلان قىلىنىپ، XVII ئەسىر ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى ناھايىتى چوڭ بوشلۇق تولدۇرۇلدى. بۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىي تەتقىقاتىدا قۇتلاشقا ئەرزىيدىغان بۈيۈك ئىختىرا.

خوجا ياقۇپ خوجا جاھان ئەرشىنىڭ كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرغۇچى مول مەزمۇنغا ئىگە رەڭدار ۋە نەپىس شېئىرلىرى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ياشىغان دەۋرى، ھايات پائالىيىتى، بەدىئىي ئىجادىيىتى ۋە ئەينى يىللاردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە پۈتكۈل مەدەنىيەت ساھەسىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىدېئولوگىيىلىك كۈرەشلەر توغرىسىدا كەڭ جامائەتچىلىككە نۇقتىلىق مەلۇمات يەتكۈزۈش ئېھتىياجى تۇغۇلدى. بۇنىڭ ئۆزى ئەرشى تەتقىقاتى ئۈچۈن بىر مۇقەددىمە.

خوجا جاھان ئەرشى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەلىشىر نەۋائىي دەۋرى، سەئىدىيە دەۋرىدىن كېيىنكى ئاتالمىش «خوجىلار (خوجگان)» دەۋرىدىكى يەنە بىر يۈكسەك نامايەندە. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، خوجام قۇلى خىرقىتى، بابا رەھىم مەشرەپ، مۇھەممەت سىدىق زەلىلى، مۇھەممەت ئابدۇللا خاراباتى، موللا خامۇش يەركەندى قاتارلىق يىرىك تەپەككۇر-ئەدىبلەر ۋەكىللىكىدىكى XVII - XVIII ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا خوجا جاھان ئەرشى خاس بىر تارىخىي دەۋرنىڭ — دانىيال خوجىدىن باشلانغان ۋە يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك داۋاملىشىپ ئۆزىدە ئاخىرلاشقان «ئىككىنچى يەركەن خانلىقى» (ياكى ئالتىشەھەر خانلىقى) دەۋرىنىڭ (1700 - 1755) ئاساسلىق ۋەكىلى ۋە مەرىپەتپەرۋەرلىك ھامىيسى بولۇپ مەيدانغا چىققانىدى.

ھازىرقى تارىخ ۋە ئەدەبىيات تارىخ تەتقىقاتىمىزدا خوجىلار ۋە خوجىلار دەۋرى مەسىلىسى ئىنچىكە مۇھاكىمە قىلىنغىنى يوق. كۆپ ھاللاردا ھەممە خوجا ئەۋلادلىرى بىر تاياقتا ھەيدىلىپ قارىلىنىدىغان، ئىدېئولوگىيىلىك دىنىي مەزھەپ بولغان «ئاقتاغ» «قاراتاغ» ئېقىمى ئائىلىۋى نەسەب بويىچە مۇھاكىمە قىلىنىدىغان، ئەينى زامان كىشىلىرىنى مۇستەسناسىز ھالدا، ئۇلارنىڭ ياشىغان شەھەر - يۇرتلىرىغا قاراپ ھەر ئىككى مەزھەپنىڭ بىرسىگە تەئەللۇق قىلىپ قويىدىغان، نەتىجىدە خوجىلار دەۋرى بىر پۈتۈن دەۋر، خوجىلار دەۋرى روھىيىتى، بىر پۈتۈن دىنىي مەزھەپ روھىيىتى دېيىلىدىغان بىر تەرەپلىمە خاھىش مەۋجۇت.

شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش زۆرۈركى، سەئىدىيە سۇلالىسىنى ئاساس قىلغان يەركەن خانلىقى (1510 - 1678) مۇنقەرز قىلىنىشتىن تاكى چوڭ - كىچىك خوجىلار ئىسيانى بېسىقتۇرۇلۇپ بۇ جايلاردا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقى تىكلەنگەن (1758) قەدەر ئۆتكەن 80 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە جەنۇبىي شىنجاڭدا يەرلىك ھاكىمىيەت ئىزچىل تۇردە ھىدايىتۇللا ئافاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى قولىدا تۇرغىنى يوق. ھىدايىتۇللا ئافاق خوجا 1678 - يىلىدىن 1693 - يىلىغىچە 13 يىل، ئۇنىڭ ۋارىسلىرى سەككىز يىل ئەتراپىدا جەمئىي 21 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ھاكىمىيەت ئافاق خوجىنىڭ رەقىبى، قارا تاغلىق دانىيال خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى قولىغا ئۆتۈپ، 1700 - يىلىدىن 1755 - يىلىغىچە 55 يىل داۋام قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى يېتىپ كەلگۈچە بولغان ئۈچ يىل (1756 - 1758) ۋاقىت بۇرھانىدىن خوجا ۋە خان خوجا باشچىلىقىدىكى ئافاق خوجا ئەۋلادلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە توپىلاڭلىرى بىلەن ئۆتتى. چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭنى قايتا بىرلىككە كەلتۈرگىنىدىن كېيىن (1758) تاكى راشىدىن خوجا قوزغىلىڭى ۋە ياقۇپبەگنىڭ «بەدەۋلەت خانلىقى» (1864) مەيدانغا كەلگۈچە ئۆتكەن 106 يىل ۋاقىت ئىچىدە ئافاق خوجا ئەۋلادلىرى ئېنىقراقى بۇرھانىدىن خوجا ئەۋلادلىرى قوقان خانلىرى ھىمايىسىدە كۆپ قېتىم چېگرىغا بېسىپ كىرىپ «ئافاق خوجاتۇغى ئاستىدا ئىسيان كۆتۈرۈش» (كورۇپۇتكىن سۆزى) قەستىدە بولۇشتى. بۇ دەل زوھۇرىددىن ھېكىمبەگ قاتارلىقلار ھامىيلىقىدا ئابدۇرېھىم نىزارى قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەنئەنىلىرىنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن كۆچەپ كۆرەش قىلىۋاتقان دەۋرى ئىدى. مىرزا ئوسمان بەگنىڭ ئانىسى رەھمەخان ئاغىچىنىڭ تەكلىپى بىلەن مۇھەممەت سادىق قەشقەرى يازغان «تەزكىرەئى ئەزىزان» ناملىق ئەسىرى بۇ دەۋرنىڭ نوپۇزلۇق تارىخىي يادنامىسى سۈپىتىدە مەيدانغا كەلدى.

ئاتالمىش «خوجىلار» كونكرېت، ئەتراپلىق تەھلىل قىلىنىشى، «ھەممىسىنى ئوخشاش كۆرۈپ، ئاداۋەت ۋە ئۆچمەنلىك قىلىنماسلىقى» (موللا مۇسا سايرامى سۆزى)، سەئىدىيە - يەركەن خانلىقى مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا پۈتكۈل ئۇيغۇر ئىلغار ئىدېئولوگىيىسىگە ۋارىسلىق قىلغان ۋە يېرىم ئەسىردىن ئارتۇقراق مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئىككىنچى يەركەن خانلىقى — ئالتە-

شەھەر خانلىقى دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ ئەدەبىياتىمىز تارىخىدىكى ئۇنتۇلغان ئورنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى، ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا زوھۇرى ۋە نىزارى ۋەكىللىكىدىكى ئەدىبلەر تەرىپىدىن جاھالەت دىۋىلىرىگە قارشى كۆرەش بەدىلىگە داۋام قىلدۇرۇلغانلىقى ئېتىبارغا ئېلىنىشى، ئەينى زامان ئەدىبلىرىنىڭ، بولۇپمۇ ئەرشى، فۇتۇھى، خامۇش ئاخۇن يەركەندى ئەسەرلىرى تەتقىقات ئوبيېكتلىرىغا مەركەزلەشتۈرۈلۈشى كېرەك. شۇ چاغدىلا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ شۇ بىر تارىخىي قاتلىمىنى ئەسلى قىياپىتى بويىچە چۈشىنىش ۋە چۈشەندۈرۈش مۇمكىنلىكى تۇغۇلىدۇ.

2. ئەرشى ياشىغان دەۋرنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى

مەخدۇم ئەزەم XV ئەسىردە سەئىدىيە دۆلىتىگە كەلگەن، ئۇنىڭ تۆت ئوغلى بولغان، ئۇلار: خوجا ئەھمەد كاسانى (خوجا كالان)، خوجا مۇھەممەد ئىمىن (ئىشان كالان)، خوجا دوستى، خوجا ئىسھاق ۋەلىلەردىن ئىبارەت ئىدى، خوجا ئىسھاق ئابدۇكېرىمخان سۇلتان (1562 — 1592) نىڭ ئىنىسى مۇھەممەد سۇلتان (1592 - 1610) زامانىدا قەشقەرگە كېلىپ زور ھۆرمەتكە ئۇچرىدى. ئۇنىڭ ئانىسى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن بىرى ئىدى. XVII ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرى ئىسمائىلخان ۋاقتىدا مەخدۇم ئەزەمنىڭ نەۋرىسى خوجا يۈسۈپ ئوغلى ھىدايىتۇللا خوجا بىلەن يەركەنگە كەلدى. خوجا يۈسۈپ خوجا مۇھەممەد ئىمىننىڭ ئوغلى ئىدى. بۇ چاغدا ئىسمائىلخان خوجا ئىسھاقنىڭ ئوغلى خوجا شۇئەيبنىڭ ئوغلى دانىيال خوجىغا مۇخلىس بولغان بولۇپ، خوجا يۈسۈپ دانىيال خوجىنىڭ دادىسى خوجا شۇئەيب بىلەن بىر نەۋرە ئىدى. خوجا يۈسۈپ كەلگەندىن كېيىن ئىسمائىلخان ئۇنى پېشقەدەم كۆرۈپ ئىززەتلىدى. بۇ چاغدا دانىيال خوجا ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى خانغا: ئىلگىرى بىزنىڭ ئاتا - بوۋىمىزغا قول بەرگەنىدىڭىز. ئەمدى بىزنى تاشلىۋەتتىڭىز، دەپ ئەرز قىلدى، نەتىجىدە خوجا يۈسۈپ ئوغلى ھىدايىتۇللا خوجا بىلەن يەركەندە تۇرالماي قەشقەرگە كەتتى. تېز ئارىدا مۇرىت توپلاپ ئاق تاغلىق (ئۇششاقىيە) — قارا تاغلىق (ئىسھاقىيە) كۈرىشىنى كۈچەيتىۋەتتى. يۈسۈپ خوجا قازا تاپقاندىن كېيىن، ھىدايىتۇللا ئافاق خوجا تىبەتكە بېرىپ 5 - دالاي لامادىن ياردەم سورىدى ۋە ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئىلىغا بېرىپ غالدان بوشۇقتۇ (1670 - 1697) نىڭ ھەربىي ياردىمىدە 1678 - يىلى سەئىدىيە - يەركەن خانلىقىنى مۇنقەرز قىلىپ، ھاكىمىيەت بېشىغا چىقتى. ئىسمائىلخان ئائىلىسى بىلەن ئىلىغا تۇتقۇن سۈپىتىدە كۆچۈرۈلدى.

ئافاق خوجا دەۋرىدە دىنىي ئەسەبىيلىك كۈچەيتىلىپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا خەلقلەرنىڭ ئىلغار مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى كۆپلەپ كۆيدۈرۈلدى. نۇرغۇن ئاھالە «قارا تاغلىق» دېگەن بەدنام بىلەن ئۆز ماكانلىرىنى تاشلاپ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە باشقا ياقلارغا كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئىشتا ئافاق خوجىنىڭ چوڭ خوتۇنىدىن بولغان ئوغلى خوجا يەھيا مۇھىم رول ئوينىغانىدى. ئافاق خوجا ھەر

يىلى 400 مىڭ تەڭگە تۆلەش بەدىلىگە ئۆز ھاكىمىيىتىنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇ 1693 - يىلى زەھەرلىنىپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ كىچىك خوتۇنى (ئەزىزە) «خېنىم پادىشاھ» ئۆزىدىن بولغان ئوغلى مەھدىنى تەختكە چىقىرىش ئۈچۈن خوجا يەھيانى ئۆلتۈرگۈزدى. ئاخىرى ئۆزىمۇ سۈيىقەست بىلەن جان ئۈزدى. ھاكىمىيەت ئافاق خوجىنىڭ ئوغلى خوجا ئەخمەتنىڭ قولىغا قالدى. بۇ چاغدا غالدان بوشۇقتۇ ئالەمدىن ئۆتكەن بولۇپ، جوڭغار خانلىقىنىڭ تەختىگە سىۋىن ئارابدان ئولتۇرغانىدى. بۇ پۇرسەتتە باش كۆتۈرگەن ئىسمائىلخاننىڭ ئىنىسى مۇھەممەد ئىمىخان بىلەن ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەشكە مەجبۇر بولغان ئەخمەت خوجا ئىتتىپاقلاشتى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەدخان ئوچتۇرپاندىن قەشقەرگە كەلدى. سىۋىن ئارابدان ئەۋەتكەن قوشۇن ئەخمەت خوجا (جوڭگو مەنبەلىرىدە مەخمۇت خوجا، دېيىلگەن) ئائىلىسىنى ئىلىغا ئېلىپ كەتتى. مۇھەممەدخان قېچىپ ئالايدا قىرغىزلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. سىۋىن ئارابدان ئىسھاق خوجىنىڭ نەۋرىسى دانىيال خوجىنى يەركەن تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويىدى. ئافاق خوجا ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مەھدى بىلەن ئەخمەت خوجىنىڭ زىددىيىتى كۈچىيىپ كەتتى. بۇ چاغدا مەھدىنىڭ تەكلىپى بىلەن دانىيال خوجا يەركەنگە قايتىپ كەلدى. ئۇ 1677 - يىلى ئۆز ئائىلىسىنى ئېلىپ كەشمىر ئارقىلىق خوجەندكە (ھازىرقى تاجىكىستاننىڭ لېنىنئاباد شەھىرىدىگە) كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

دانىيال خوجىنىڭ تەختكە چىقىشى توغرىسىدا ئاساسلىق مەنبەلەردىكى كۆز قاراشلاردا بەزى ئوخشىماسلىقلار ساقلانغان. كورۇپۇتكىننىڭ «قەشقەرىيە» ناملىق كىتابى بىلەن ئۇنىڭغا ئاساسلانغان بىر قاتار ئەسەرلەردە: «ئافاق خوجا مۇھەممەدخاننى تەختكە چىقارغان ۋە كېيىن جوڭغارلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغان، ئافاق خوجا ئۆلگەندىن كېيىن مەھدىنىڭ تەكلىپى بىلەن كەلگەن دانىيال خوجا بىلەن ئەخمەت خوجا ئوتتۇرىسىدا جەڭ - جېدەل يۈز بەرگەچكە جوڭغارلار قوشۇن ئەۋەتىپ، دانىيال خوجا بىلەن ئەخمەت خوجىنى تەڭلا ئىلىغا ئېلىپ كەتكەن. سىۋىن ئارابدان خانلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن دانىيال خوجىنى يەركەنگە ئەۋەتىپ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزدى» دېيىلگەن. زۇكۇشۇ (ساگېنچ تورۇ) «شىنجاڭنىڭ XVIII - XIX ئەسىردىكى جەمئىيەت تارىخى تەتقىقاتى» ناملىق ئەسىرىدىمۇ شۇنداق بايان قىلىنغان.

دانىيال خوجا يەركەندە تەختكە چىققاندىن باشلاپ تاكى ئىلىدىكى ئەخمەت (مەھمۇت) خوجا ئوغۇللىرى چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ بۇ ھاكىمىيەتنى مۇنقەرز قىلىشىغىچە بولغان يېرىم ئەسىردىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئىچىدە دانىيال خوجا (1700 — 1730)، ئابدۇللا خوجا (1730 — 1735)، خوجا ياقۇپ (1736 — 1756) ھاكىمىيەت بېشىدا تۇردى.

دانىيال ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى «ئالتىشەھەر» خانلىرى بولۇپ تۇرغان مەزگىل ئىچىدە ئېلىپ بېرىلغان سىياسەت ئافاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈمرانلىق

قىلغان دەۋردىن پەرقلىنىپلا قالماستىن، يەنە دانىيال خوجا، ئابدۇللا خوجا ۋە خوجا ياقۇپ، خوجا جاھان ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان ۋاقىتلاردىكى ئەھۋالدىمۇ كۆرۈنەرلىك پەرقلەر بولغان. دانىيال خوجا، سىۋان ئارابدان ۋە غالدان سىرىن جوڭغار خانى بولۇپ تۇرغان، ئۇلار شىمالىي شىنجاڭ، ئوتتۇرا شىنجاڭ ۋە شەرقىي شىنجاڭدا مۇستەھكەم تەسىرگە ئىگە بولغان زاماندا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەچكە جوڭغار خانلىقىغا ھەر خىل باجلار (موڭغۇلچە ئالۋاڭ) تۆلەشكە مەجبۇر ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە جازا بېجى (غەيرىي مىللەتنىڭ جازا خەتىرىدىن ئامان قالغانلىق بېجى) يىلىغا يۈزمىڭ تەڭگىگە يېتەتتى. خوجا ئابدۇللا تەختكە چىققاندا بىر قاتار ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ئىلگىرىلەشلەر مەيدانغا كەلدى. بۇ ھەقتە مولla مۇسا سايرامى «بۇ خوجامنىڭ دەۋرىدە تولا ئوبدانلىق بولدى. «سىيەر شېرىف» [خۇراسانلىق ئالىم مەۋلانا مۇئىنىددىننىڭ كىتابى] خوجا ئابدۇللانىڭ تەشەببۇسى بىلەن مۇھەممەت رېھىم تەرىپىدىن تۈركىي تىلغا تەرجىمە قىلىندى» («تارىخىي ھەمىدى»، 132-بەت) دەپ يازغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، خوجا ئابدۇللانىڭ چوڭ ئوغلى خوجا ياقۇپ يەركەندە خانلىق تەختىگە چىقتى.

3. ئەرشى دەۋرىدىكى مەدەنىي ھايات

خوجا ياقۇپ خوجا جاھان ئەرشى ياشىغان زامان چاغاتاي — تۆمۈرلەڭ ئەۋلادلىرى ھاكىمىيىتى ئومۇمىيۈزلۈك ھالاكەتكە يۈزلەنگەن، بابۇرلەر سۇلالىسى (1526 — 1761) ئۆز قۇدرىتىنى يوقاتقان، ئۇ ئىران شاھى نادىر شاھنىڭ ھۇجۇمىغا (1739 — 1740) دۇچ كەلگەن، سەفەۋىيە خانلىقى ئاللىقاچان ئاياغلاشقان، ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركىي خانلىقلىرى ئارىسىدىكى جەڭ-جېدەللەر كۈچەيگەن، قارا خانلاردىن باشلانغان ۋە سالجۇقىلار دەۋرىدە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن تۈركىي خەلقلەر ھاكىمىيەتچىلىكى ئومۇمىيۈزلۈك ھالاكەت گىردابىغا يۈز تۇتقان ۋاقىتلار ئىدى. بۇ چاغدا جوڭغار — ئويرات موڭغۇللىرىنىڭ باتۇر قونتەيجىدىن باشلانغان جوڭغار خانلىقى ئىچكى بىرلىك ۋە سېرىق ئۇيغۇرلاردىن تاكى قۇمۇل، تۇرپان ۋە ئالتەشەھەرگىچە بولغان جايلارغا قاراتقان مىتروپولىيىلىك مەۋقەنى كۈچەيتىشتىن بىردىنلا ئىچكى نىزا ۋە ھالاكەت بوھرانىغا يۈزلەنگەن ۋاقىتلار ئىدى. روسىيە بارغانسېرى ئوتتۇرا ئاسىيا-قازاقىستاندىن ئىبارەت تۈركىي خەلقلەر زېمىنىغا كېڭەيتىش يۆنىلىشىگە قەدەم قويغانىدى. چىڭ سۇلالىسى ئەيپۇن ئۇرۇشىنىڭ ئالدىدىكى ئەڭ گۈللەنگەن دەۋرگە — كاڭشى، چيەنلۇڭ دەۋرىگە كىرگەن، دۆلەتنى قايتا بىرلەشتۈرۈش كۈنتەرتىپىگە قويۇلغان، قۇمۇل-تۇرپان دىيارى جوڭغارلار ھۆكمرانلىقىدىن قۇتۇلغان، كاڭشى خان قوشۇنلىرى بۇ جايلاردا پۇختا بازا تىكلىگەنىدى.

مۇنداق ئوبيېكتىپ تارىخىي مۇھىت «ئۇيغۇر مىللىتى لاگېرىدىكى پارچىلىنىشنى كۆرسىتىپ تۇراتتى» (ساگېنچ تۇرۇ كىتابى، خەنزۇچە نەشرى 43-بەت). بۇ ھال

ھەتتا كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئاكا ـ ئۇكا چوڭ ـ كىچىك خوجىلار ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ قارشىلىقتىمۇ تىپىك گەۋدىلەنگەن ①. بۇ ھال دانىيال ـــ خوجا جاھان «ئىككىنچى يەركەن خانلىقى» ياكى «ئالتىشەھەر خانلىقى» نىڭ تارىخىي ئۆتكۈنچىلىكىنى بەلگىلىگەنىدى. ياقۇپبەگنىڭ «بەدەۋلەت» ياكى «يەتتىشەھەر خانلىقى» پەقەت ئۇرۇش ئىچىدىلا 10 يىل داۋام قىلالىغانلىقىنى ھېسابلىمىغاندا، ئۇنى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بىر قەدەر ئۇزۇن مۇددەت تىنىچ ـ ئاسايىشلىقتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئەڭ ئاخىرقى خانلىقلاردىن بىرى دېيىش مۇمكىن.

دانىيال خوجا دېگەن نام ئۇلۇغ موغۇل ـــ بابۇرىلار سۇلالىسىنىڭ 3 ـ سۇلتانى ئەكبەر (1556 ـــ 1605) نىڭ مۇرات ۋە مىرزىخانىدىن كېيىنكى 3 ـ ئوغلى دانىيال (1605 ـ يىلى جەڭدە ئۆلگەن) نامى تەسىرىدە قويۇلغان بولۇشى مۇمكىن. خوجا جاھان ئافاق خوجا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن دانىيال خوجا خوجەنتكە كەتكەن چاغلاردا خوجا ياقۇپ خوجا جاھان تۇغۇلغانىدى. ئۇنىڭ ئىسمى ئېھتىمال ئەكبەرنىڭ ئوغلى دانىيالنىڭ ئوغلى سېلىم (جاھانگىر سۇلتان)نىڭ خۇسرۇيى پەرۋىزدىن كېيىنكى 3 ـ ئوغلى خۇررەم (شاھى جاھان) نامىنىڭ تەسىرىدە قويۇلغان بولۇشى ئېھتىمال. شاھى جاھان لاياقەتسىز ئاكىلىرى ئورنىغا جاھانگىر سۇلتاندىن كېيىنلا 1627 ـ يىلدىن 1658 ـ يىلغىچە 30 يىل پادىشاھلىقتا تۇرغانىدى.

تارىخىي مەنبەلەردە خوجا جاھاننى دانىيال خوجىنىڭ ئوغلى دېگەن ۋە دانىيال خوجىنىڭ نەۋرىسى دېگەن ئىككى خىل قاراش ساقلانغان. كورۇپاتكىن، ساگېنچ تۇرۇ ئەسەرلىرىدە خوجا ياقۇپ خوجا جاھان دانىيال خوجىنىڭ ئوغلى دېيىلسە، «تارىخىي ھەمىدى» دە خوجا جاھاننى خوجا ئابدۇللانىڭ ئوغلى دانىيال خوجىنىڭ نەۋرىسى دېيىلگەن. مېنىڭچە خوجا جاھان خوجا ئابدۇللانىڭ ئوغلى بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن. خوجا يەھيانىڭ «خوجا جاھان» نامى ئۇنىڭ خانلىق تەختىگە چىققىنىدىن كېيىن، «ئەرشى» تەخەللۇسى ئۇنىڭ شېئىرىي ئىجادىيىتى مۇناسىۋىتى بىلەن قوللىنىلغان بولۇشى مۇمكىن. خوجا جاھاننىڭ بارىمتايلىقتا «گۆرۋدە» تۇرغانلىقى ھەققىدە شۇنى ئېيتىش مۇمكىنكى، ئۇ چاغدا يەكەن خانلىرىنىڭ ئوغلى مۇنداق گۆرۋدە تۇرۇشى شەرت ئىدى. خوجا جاھان ئىلىدا دانىيال خوجىنىڭ شاھزادىسى سۈپىتىدە تۇرغانمۇ ياكى ئابدۇللا خوجىنىڭ شاھزادىسى ئۈستىدە تۇرغانمۇ، بۇمۇ ئېنىق ئەمەس.

موللا مۇسا سايرامىنىڭ كۆرسىتىشىچە، خوجا ئابدۇللا ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى خوجا ياقۇپ (خوجا جاھان) پايتەخت يەركەندە خان بولۇپ، خوتەندە ئۇنىڭ ئىنىسى ئەبدۇللا خوجا، قەشقەرگە يەنە بىر ئىنىسى يۈسۈپ خوجا، ئاقسۇغا خامۇش خوجا (بەزى مەنبەلەردە نىزامىدىن خامۇش خوجا دېيىلگەن) ھاكىملىق قىلغان. كورۇپاتكىننىڭ كۆرسىتىشىچە، «دانىيال خوجا ئۆلۈپ، ئۇنىڭ تۆت ئوغلى

① ساگېنچ تۇرۇ: «شىنجاڭنىڭ XVII–XIX ئەسىردىكى جەمئىيەت تارىخى» خەنزۇچە نەشرى، 43 ـ بەتكە قارالسۇن.

تۆت شەھەرگە خان بولدى. يۇنۇس خوجا دېگەن ئوغلى خوتەنگە خان بولدى ①» دېيىلگەن. ئۇ قالغان ئۈچ ئوغۇلنىڭ ئىسمىنى كۆرسەتمەي، «يۇنۇس خوجىنىڭ پادىشاخان ۋە جاھان خوجا دېگەن ئىككى ئوغلى بار ئىدى ②» دەپ «جاھان خوجا»، «خوجا جاھان» ناملىرىنى مۇرەككەپلەشتۈرۈۋەتكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەخمەت (مەخمۇت) خوجىنىڭ ئىككى ئوغلى چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ كىچىكىنىڭ ئىسمىمۇ خەنزۇچە مەنبەلەردە «霍集占» دەپ يېزىلغان بولۇپ، ئۇ ھەقتە ئۇيغۇر مەنبەلىرىدە دېيەرلىك تىلغا ئېلىنمىغان. «خوجىزەن» دېگەن ئىپىروگلىق بەزىدە خان خوجا، بەزىدە خوجا خان، خوجا جاھان دەپ تەرجىمە قىلىنىپ، بۇ ئىسمنى ۋارىيانتلاشتۇرۇۋەتتى. مەلۇمكى «خوجىزەن» ئۆزىنى «باتۇرخان» دەپ ئېلان قىلغاندەك، بۇرھانىدىن خوجا ئۆزىنى «خان خوجا» دەپمۇ ئېلان قىلغانىدى. ئوخشاش ياكى ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئىسىملارنىڭ كۆپلەپ تەكرارلىنىشى رېئال مۇھىتتا ئەجەبلىنەرلىك بولمىسىمۇ، مۇنداق رېئال مۇھىت تارىختا ئايلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتقا بىرقەدەر مۇشكۇللۇكلەر كەلتۈرۈشى ئېنىق.

خوجا ياقۇپ - خوجا جاھان ئەرشى يۇقىرى مەلۇمات ئالغان. ئۇنىڭ قەيەرلەردە، كىملەردىن، قانداق تەربىيە ئالغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. ئەمما بىز ئۇنىڭ ئەسەرلىرىگە نەزەر سالساقلا، ئىران ئەپسانىلىرى، يەھۇدى رىۋايەتلىرى، ئەرەب ھېكايىلىرى، يۇنان ھېكمەتلىرى، شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى، ئەلىشىر ناۋائىي ئەسەرلىرى ۋە تۆت زات توغرىسىدىكى كلاسسىك قاراشلار ھەققىدە يېتەرلىك مەلۇماتقا ئىگە ئىكەنلىكىنى، قەلبى ئىنسانپەرۋەر ھېس - تۇيغۇلار بىلەن تولغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز.

خوجا ياقۇپ خوجا جاھان ئەرشى تەخمىنەن 50 - 51 ياشلارغا كەلگەندە، 1736 - يىلى ھاكىمىيەت بېشىغا چىقتى. ئۇ ھۆكۈمرانلىقتا تۇرغان 20 يىللىق تارىخىي مەزگىلدە «ئالتىشەھەر» ئۇيغۇر جەمئىيىتى بىرقەدەر تىنىچ گۈللىنىش مەزگىلىگە قەدەم قويدى. مۇھەممەت سادىق قەشقەرى بۇ دەۋرنى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا زامانىسىغا ئوخشاتقان. بۇ ھەقتە مۇھەممەت سادىق قەشقەرى:

«مەملىكەت ئىچرە شەھىنشاھ ئەيلەسە جانلارغا جان،

بەلكى جاندىن ئاشۇرۇپ جانلارغا جانان ئەيلەمىش.»

دەپ يازغانىدى. بۇ زاماندا سۇ قۇرۇلۇشى، تېرىقچىلىق ئىشلىرى ياخشىلىنىپلا قالماستىن، يەنە قاتناش، لەنگەر قۇرۇلۇشلىرى ياخشىلانغان. «ئاق مەدرىس» (مەدرىسەئىي خانۇش) بىنا قىلىنغان بۇ دەۋردە ئەرشى، فۇتۇھى، خانۇش ئاخۇن يەركەندى قاتارلىق خان جەمەتى ئەدىبلىرىدىن تاشقىرى، مىرھالىددىن يەركەندى، ئۇلۇغ ئەزەم، نىيازى، قاسىمى، موللا ھاجى، زەيىندىن مۇھەممەد ئىمىن سەدرى قەشقەرى، موللا مۇھەممەد تۆمۈر قەشقەرى، مىر فازىل، مۇھەممەد سىددىق ئارتۇشى، مۇھەممەد سىددىق رۇشدى، ئۆمەر باقى، رەھىم

① «قەشقەرىيە»، ئۇيغۇرچە نەشرى، 151 - بەت.

② شۇ كىتاب، 154 - بەت.

باقى يەركەندى، شائىر ئاخۇن قاتارلىق ئەدىب ۋە تەرجىمىشۇناسلارنىڭ ياشىغانلىقى مەلۇم. مۇھەممەد ئىمىن خوجام قۇلى خىرقىتى، مۇھەممەد ئابدۇللا خاراباتى، مۇھەممەد سىدىق زەلىلى قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ ئاخىرقى ھاياتى دانىيال خوجا دەۋرىگىچە يېتىپ كەلگەن. نەۋبەتى ۋە موللا ئەلەم شەھيارى خوجا ياقۇپ خوجا جاھان ئەرشى زامانىدا ئۆز ئىجادىيىتىنى داۋاملاشتۇرغان. ئەمما بۇ مۇئەللىپلەرنىڭ ئۆز ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت بىزگە مەلۇم ئەمەس.

بۇ زاماندا روياپقا چىققان مەشھۇر ئەسەر جۇملىسىگە تۆۋەندىكىلەرنى كىرگۈزۈش مۇمكىن: موللا خامۇش يەركەندى «شاھنامەئى تۈركى» نامىدا «شاھنامە» داستانىنى ئۇيغۇرچە نەسرلەشتۈرۈپ چىققان؛ مۇھەممەد تۆمۈر قەشقەرى «كەلىلە ۋە دىمنە»نى «ئاسار ئىمامىيە» نامىدا شېئىرىي-ھېكمەت دۇردانىلىرى بىلەن بېزەپ قايتا ئىشلەپ تەرجىمە قىلىپ چىققان؛ مىرفازىل مىرخاندىناڭ «تارىخىي خاۋەند شاھ» ناملىق كىتابىنى، مۇھەممەد سىدىق رۇشدى «قابۇسنامە»نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. بۇنىڭدىن باشقا «تەزكىرەئى بۇغراخان»، «تەزكىرەئى ئارسلانخان»، «تەزكىرەئى تۆت ئىمام زەبىھۇللا» قاتارلىق تەزكىرەنامىلەر، «دۇررۇل-ئەخبار» (زەينىدىن مۇھەممەد ئىمىن سەدرى قەشقەرىنىڭ)، «ئىسلامنامە» (شائىر ئاخۇنىنىڭ)، «تارىخىي كاشغەر» قاتارلىق يىرىك ئەسەرلەر ۋە كۆپلىگەن شېئىرىي دىۋانلار مەيدانغا كەلگەن. مۇھەممەد سادىق قەشقەرى قاتارلىق كۆپلىگەن ئىلغار ئەدىبلەر شۇ دەۋر تەسىرىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن.

4. ئەرشىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى

خوجا ياقۇپ خوجا جاھان ئەرشى جۇڭغار خانى غالدان سىرىن ئۆلگەندىن كېيىن تامامەن مۇستەقىل بولۇۋالدى. بۇ ئىش خوجا يەھيانىڭ ئىنىسى خوجا يۈسۈپنىڭ ئىلگىرى تۈلىگەنلىكى سەۋەبى، ھىيلە بىلەن ئۇ يەردىكى بارمىتاي شاھزادىلەرنى قۇتۇلدۇرۇپ مۇزاتتىن ئۆتتۈشى بىلەن تەڭلا باشلانغان. نەتىجىدە بۇ يەردىكى جۇڭغار باج ئەمەلدارلىرى قىرىپ تاشلانغانىدى.

ئامۇر سانا ئۇچتۇرپان بېگى خوجەسنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئالتىشەھەرنى قايتا قولغا ئېلىش ئۈچۈن، ئىلىدا تۇغۇلغان ئافاق خوجا نەۋرىلىرى (ئەخمەت-مەخدۇمزادە خوجا ئوغۇللىرى) بۇرھانىدىن خوجا بىلەن خوجاخاننى تۇتقۇندىن بوشىتىپ، جۇڭغار قوشۇنلىرىغا يول باشلىغۇچى قىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا قوشۇن ئەۋەتىدۇ. قەشقەر ھاكىمى خوجا يۈسۈپ ئاغرىپ قالغاچقا ئوغلى خوجا سىدىق باشچىلىقىدا قوشۇن ئەۋەتىدۇ. لېكىن قوشۇندىكى قىرغىزلارنىڭ يۈز ئۆرۈشى، ئاتاقلىق خوجىلارغا بولغان خۇراپىي ئېتىقاد تۈپەيلى قوشۇن پارچىلىنىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇرھانىدىن خوجا ئۆز تەرىپىگە ئۆتكەن قىرغىز سەركەردىلەردىن قوباتنى قەشقەرگە ھاكىم قىلىپ قويۇپ، پايتەخت يەركەن شەھىرىنى قامال قىلىدى. بۇرھانىدىن خوجا جاھان

ئەرشىنىڭ ئالدىغا ئادەم كىرگۈزۈپ سۆھبەتلىشىش باھانىسىدە يەركەن خانلىقىنىڭ ئىشىك ئاغىسى نىياز بىلەن ئۇشۇر غازى بەگنى سېتىۋالىدى. غازى بەگ پىدائىي قىسىملار گارنىزونىنىڭ باشلىقى ئىدى. ئۇلار باشلىغان 40 مىڭ كىشىلىك قوشۇن شەھەر سىرتىغا چىققاندا ئالدىنقى قوشۇن بۇرھانىدىن خوجىنىڭ ئازغىنا كىشىلىك ئارىلاشما قوشۇنىدىن قاچقان بولۇپ، ئاساسىي قوشۇننى پاتىپاراق قىلىۋەتتى. نەتىجىدە يەركەن بۇرھانىدىن خوجىنىڭ قولىغا ئۆتتى. خوجا ياقۇپ خوجا جاھان ئەرشى ئۆز خەلقىگە ئىشىنەتتى. خەلق ئەرشىگە بولغان مېھرىبانلىقى ① تۈپەيلى شۇنچە پىداكارلىقتا كەلگەن بولسىمۇ، ئىلاجسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئەرشى كېچىدە شەھەردىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇنى قۇبات مىرزا لەشكەرلىرىگە تۇتتۇزۇپ كېلىپ پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. بۇ قېتىمقى قانلىق قىرغىنچىلىقتا ئەرشىنىڭ ئوغلى، لىرىك شائىر فۇتۇھى قەتلى قىلىنغانىدى. بۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدىكى غايەت زور پاجىئە ئىدى. بۇنى چەت ئەل تارىخچىلىرى ئافاق خوجا ئەۋلادلىرى ئېلىپ بارغان ئۈچ چوڭ قانلىق پاجىئەنىڭ بىرى، دەپ قاراشتى. بۇلار: ئافاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى بىۋاسىتە ئېلىپ بارغان 1678 – 1679 - يىللىرىدىكى قانلىق قىرغىنچىلىق؛ بۇرھانىدىن خوجا ئېلىپ بارغان 1755 - يىلقى قىرغىنچىلىق؛ بۇرھانىدىن خوجىنىڭ نەۋرىسى باھاۋىدىن خوجىنىڭ ئوغلى ۋەلىخان تۆرە (1821 — 1865) 1857 - يىلى (شەنخىڭنىڭ 7 - يىلى) تۆت جايغا كاللا مۇنارىسى تىكلىگەن قانلىق قىرغىنچىلىقتىن ئىبارەت.

خوجا جاھان ئەرشىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدە موللا مۇسا سايرامى «ئىككى تىللىق قەلەم ۋە ئەقىل ئاجىزلىق قىلىدۇ» ① دېسە، مۇھەممەد سادىق قەشقەرى:

«سادىقا، شەھىنشەھى ئەرشتە يەتمىش جەبر كۆپ،
ئۆز كۆڭۈل دۇنيا ئېلىدىن، بولما ھەرگىز ئاشنا.»

دەپ پەرياد چەكتى.

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى خوجا جاھان ئەرشى بىلەن بۇرھانىدىن خوجىغا ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرگەن. ئۇ ئافاق خوجا بىلەن بۇرھانىدىن خوجىنى پاش قىلىپ مۇنداق يازغانىدى:

«كى نىسبەت بابىدا يوقتۇر بۇ خۇنخار،
كى مەن ئەۋلادى دەپ كافىرغەدۇر يار.»
«تائەتى ئانىڭ ئوغۇرلۇق ھەم قاراقچىلىق ھۇنەر،
ھەم ھارامخورلۇق فەزىلەت مۇخلىس سۇلتانىغا.
ئاشناسى دۈشمىنىدۇر، مېھرىبانى قاتىلى،
ھەممەنى تاراج ئېتىپ، زەخمەت بېرۇر سۇلتانىغا.
ھېچ قەۋمى سادىقا، ئۇشبۇ سىفەتلىك بارمىدۇر،

---

① «قەشقەرىيە»، 158 - بەتكە قارالسۇن.
② «تارىخىي ھەممىدى»، 138 - بەت.

دىۋە، ھايۋان ئارئېتەر، بۇ شۇمنىڭكى ھەركارىغا.»
«خوجامدا رەھىم - شەفقەت يوق، بۇنىڭدەك خارۇ زىللەتكە،
بۇلارنىڭ ئىنتىقامىن ئالغۇسى ئۇل قادىرۇ جەببار.»
دەپ خىتاب قىلغان. بۇ ئىنتىقام بۈگۈنكى تارىخنىڭ مەسخىرىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ۋەھالەنكى، بۇ مەسخىرە ھازىرغىچە تېخى روياپقا چىقمىغانىدى.

بۇرھانىدىن خوجا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئۆز ئىنىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭىنى كۆتۈردى. بۇ چاغدا ئامۇرسانامۇ چىڭ سۇلالىسىگە قارشى ئىسيان كۆتۈرگەنىدى. چىڭ سۇلالىسى گېنېرالى چاۋخۇي باشلىغان قوشۇن ئامۇر سانا ئىسيانىنى بېسىقتۇرغاندىن كېيىن، ئامۇرسانا سىبىرىيىگە قاچتى. ئارقىدىنلا چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭىنى تىنجىتىش كۈرىشى ئېلىپ بېرىلدى. بۇرھانىدىن خوجا بەدەخشاندا ئۈچ ئوغلى بىلەن ئۆلدى. ئۇنىڭ بىر ئوغلى خوجا سالىھ (خوجا سامساق) ئەندىجانغا قېچىپ كەتتى. كىچىك خوجا بەدەخشان سۇلتانى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ چىڭ قوشۇنلىرىغا تاپشۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئالتەشەھەردە 40 مىڭ چېرىك دائىمىي قوشۇن سۈپىتىدە تۇرغۇزۇلىدىغان بولدى.

5. ئەرشى شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسىي تېماتىكىسى ۋە بەدىئىي بالاغىتى

«بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 21 - سانىدا ئېلان قىلىنغان ئەرشى شېئىرلىرى ئەرشىنىڭ ئىنسانپەرۋەر، تەرەققىپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر، ئىلىمپەرۋەر قاراشلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئىدىيىۋى مەنبەلىرىنى، ئەرشىنىڭ شېئىرىي ماھارىتىنى تەتقىق قىلىدىغان ئاساسلىق تارىخىي ھۆججەت.

ئەرشىنىڭ ئەلىشىر نەۋائىغا بولغان مۇناسىۋىتىدىن ئۇنىڭ دۇنيا ۋە كىشىلىك قاراش جەھەتتىكى ئىدىيىۋى مەنبەلىرىنى ئاساسەن ئەلىشىر نەۋائىغا ئوخشىشىپ كېتىدۇ، دېيىش مۇمكىن. ئۇ مۇنداق يازىدۇ:

«نېتەي جەننەتتە بولسا يۈز تۈمەن ھۆر،
جەھان باغىدا بىر ھۆرلىقا بەس.
چەك ئەمدى ئەرشىيا، تۇرلۇك نەۋانى،
نەۋائى سەۋتىدە چەكسەڭ نەۋا بەس.»

ئەرشىنىڭ بۇ ئىككى بېيىتلىق غەزىلىگە كۆپ مەنىلىك قاتلام كۆمۈلگەن. ئۇ ئەرشىنىڭ رېئال دۇنيا ۋە ئاتالمىش جەننەت بېغى ھەققىدىكى، ئىلاھىي ھۆر - پەرى ۋە رېئال ئىنسانىيەت گۈزەللىكى ھەققىدىكى، ھەرقايسى پېشقەدەم ئەدىبلەر ۋە ئەلىشىر نەۋائى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى يىغىنچاقلىغان.

ئەرشى ئىنسان ۋە ئۇنىڭ رېئال ھاياتتىكى بەخت - سائادىتى مەسىلىسىنى ئۆز شېئىرىيىتىنىڭ غايىۋى تېماتىكىسى قىلغان. ئۇ مۇنداق يازىدۇ:

«ئالەم ئىچرە تۆت بازارى ئەناسىرنى كېزىپ،
بار خەلايىق گەۋھەرىدەك بىر جىلايى تاپمادىم.»

شائىر خۇددى نەۋائىدەك خەلقنى ئالەمدىكى تۆت زاتتىن ھاسىل بولغان بارلىق شەيئىلەر ئىچىدىكى ئەڭ جىلۋىلىك گەۋھەردەپ ئۇلۇغلايدۇ. ئۇ يەنە رېئال دۇنيانى خەلق بىلەن باغلاپ، خەلقنى رېئال دۇنيانىڭ ئەڭ ئالىي مەقسىتى قىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

«نەسىبىم گەر ئەمەستۇر گۇلشەنى ۋەسلىڭ تەماششاسى،
ئېدۇر باغى ئىرەم دەۋزەخ ماڭا، فىردەۋس ئاتەشگەھ.
كۆزۈم جامى مەيى ۋەسلىڭدىن ئەرمەھرۇرمىلىق كۆرسە،
ئېدۇر كەۋسەر سۈيىن نۇش ئەيلەمەك كۆڭلۈمگە مۇستەكرەھ.»

شائىر خەلق گۇلشىنىنىڭ ۋەسلىگە مۇيەسسەر بولماقلىقنى كۆز جامىدا ۋىسال مېيى ئىچمەسلىكنى ئىرەم بېغىنىڭ دوزاخقا، فىردەۋسى ئەلا جەننىتىنىڭ ئاتەشدانغا ئايلانغانلىقى، كەۋسەر سۈيى ئىچىپ كۆڭلىنى خۇنۇكلەشتۇرمە، دەپ كۆرسىتىدۇ.

ئەرشى ئىنسانىي مۇھەببەتنى ئىنسانلار مۇناسىۋىتىدە ئىنسان بەخت - سائادىتىنى مىزان قىلغان ئىجتىمائىي ئالاقىلەر رىشتىسى دەرىجىسىگىچە كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇنىڭچە مەيلى شاھ، مەيلى گادايلار بولسۇن، ھىممەت قىلىپ، ئىنسانىنى ئۇلۇغلايدىغان بولسىلا، قەترە شەبنەمدىمۇ ياخشىلىقنى نىشان قىلغان بولاتتى. مۇھەببەت تۇپەيلىدىنلا ئىنسان ھەممىنىڭ تاجى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلەلەيدۇ. ئۇ مۇنداق يازغان:

«جەھانىنىڭ تەختۇ بەختىنى مۇھەببەت فەقرىگە ساتقاچ،
جەمىئى ئەھلى ھىممەت باشىغە تاج ئولدىلار ئادەم.
ئەگەر شاھۇ گەدالار فانى بىلسە ئۇشبۇ ئالەمنى،
يۈزىگە لۇتفى نىسانىنى قىلغاي قەترەئى شەبنەم.»

ئەرشى خەلقپەرۋەر ئىدىيىلىرىنى پىداكارلىق دەرىجىسىگە كۆتۈرىدۇ. ئۇنىڭ پۈتۈن غېمى خەلق غېمى، ھەتتا بۇ يولدا ھەرقانداق ئازاب - ئوقۇبەت ۋە بالا - قازاغا دۇچ كەلسىمۇ ئاڭا رازى ئىكەنلىكىنى مۇنداق يازىدۇ:

«ماڭا بىرگۇشەئى فەقرفەنا بەس،
فەراش ئورنىدا يىرتىق بورىيا بەس.
ئۇلۇس ۋەسلى مەيى نۇشىن تىلەردە،
ماڭا فۇرقەت چاغى خارى بەلابەس.»

ئۇ خەلقنىڭ ئىنسانىي غايىلەرگە مۇيەسسەر بولالمىغانلىقىغا قاتتىق سىقىلىش ھېس قىلىدۇ. ئۇ بۇ ئىدىيىلىرىنى ماجازى ۋاسىتىلەر بىلەن مۇنداق ئىپادىلەيدۇ:

«قان يۇتۇپ شامۇ سەھەرلەئىلى لەبىڭ ئارمانىدا،
بىر زەمان كىرفىكلەرىم شاخىدا مەرجان كەم ئەمەس.
ئالەم ئارا قامەتىڭ پۈن سەرۋى بولماي جىلۋەگەر،
بوستانلار بوستان، ئالەم ماڭا ئالەم ئەمەس.»

ئەرشى خەلقنى ئويغىتىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چۈشەنگەن. ئۇ مۇنداق يازىدۇ:

«نەچچە سەنئەتلەر كۆرۈپ نەزمىم ئارا ھەركۈن بۆلەك،
ھېكمەتى يۇنانمۇ بۇيا، تەبئى ئىرانمۇ دەيمن.
ئەرشىنى قۇشلار تىلى بىرلە بۇ يەڭلىغ سايرىغاچ،
بۇلبۇلى نالانمۇ يا، مۇرغى خۇش ئەلھانمۇ دەيمن.»
«نەۋائى گەرچە نەۋا تاپمايمن ئۆلۈپ سىزدىن،
كېلىڭكى، ئەمدى سىز ئەرشى ھەۋاغە باقىڭ.»
«نەغمەئى قەقنۇس ئىلە تەڭ ئولسە ئەۋازى جەرەس،
سۇرە ئىسرافىل ئىلە ئاھىم ئېرۇر گەر ھەمنەفەس.
تۇتىئى تەبئىمگە بولسە ئاشيان زەررىن قەفەس،
نالەئى بۇلبۇلغە ھەمدەم بولسە كۆڭلۈم ئەيب ئەمەس.»

ئەرشى ئۆزىنىڭ ئىنسانپەرۋەر قاراشلىرىنى ئەينى زامان ئىلىم ئەھلىلىرىنى قەدىرلەش ۋە زاھىد موللىلارنى قارىلاش بىلەن بىرلەشتۇرگەن. ئۇ:

«نەچچە يارۇ دانىش ئەھلىغە بار ئېردى ئۇلفەتىم،
كۆز ئاچىپ يۇمغۇنچە ئايرىلغاچ ئاشىپتۇر ھەيرەتىم.»

دەپ ئىلىم ئەھلىنى سېغىنسا،

«مېنى ئۇچراتماغىل ئول زاھىدى تەررار زەھرىگە،
ئۆكۆل ئەھلىن بەلايى ناگەھاندىن ئاسراغىل يارەب.»

دەپ، زاھىد ئوغرىلارنىڭ تۇيۇقسىز زەربىسىدىن پۈتۈن تەپەككۇر ئەھلىنى ئاسراشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇ يەنە:

«زاھىدا فىردەۋس ئارا جەبرىلڭ تەماشاسىن نېتەي،
كۇلبەم ئىچرە گەر خەيالى ھۇسنى جانان بولماسا.»

دەپ زاھىدلىق تەشەببۇسلىرىنى مازاق قىلىدۇ.

ئەرشى ئىشقى شېئىرىيەتتە رېئال ئىنسان گۈزەللىكلىرىنى كۈيلەپ، شېئىردي بالاغەتنىڭ مەجازى ۋە تەسۋىردي ئۇلگىسىنى تىكلەيدۇ، ئۇنىڭ مۇھىم مىساللىرى سۆھبەتىدە تۆۋەندىكى نەزم مىسرالىرىنى كۆزىتىش كۇپايە:

«جىلۋەگەر بولدى ماڭا بىر كەنزەكى نازۇككىنە،
كاكۇلى ھەريان ساچىلغان قاپقارا كۆزلۈككىنە.

....

نىمچە نارەنجى قىزىل كۆڭلەك، باشىدا قەرقارا،
سۇمبۇلى باشىدىن ئۆرۈلگەن، تالچىبىق بۆركلۈككىنە.
ئەرشى ياشلار ۋەسفىدە ياشلىقلىقىڭنى قويمايىن،
لا ۋەبالىقتىن دېدىڭ سۆزلەر، بول ئەمدى شۆككىنە.»

يەنە:

«ئويناشىپ تۇرغان كۆز ئۆزرە ئىككى قاشىڭ ياراشۇر،
ياراشىپ بەلكى ئىكەۋ ئۆلتۈرگەلى جان تالاشۇر.

غەمزە كافىر كۆزلەرىڭنى نەقد تاراجى ئۈچۈن،
سەبقەت ئەيلەرگە ئىكەۋلەن بىر ـ بىرىنى ماراشۇر»

يەنە:

«كۆز فىداسى قىلغالى كۆڭلۈم قىلۇر جان بىرلە بەھس،
دىن قىلۇر تاراج ئالۇرغە بەلكى ئىمان بىرلە بەھس.
زۇلفى ئۆلتۈرمەككە يۈز، تىرگۈزگەلى قىلمىش جەدەل،
چۈن قىلۇر يەلدا تۈنى خۇرشىدى تابان بىرلە بەھس.»

يەنە:

«قايدا ئۆز يارىمغا ئوخشار، بولسا گەر يۈزمىڭ پەرى،
ئول ئېرۇر خۇرشىدى تابان، ئۆزگىلەردۇر ئەختەرى.»

ئەرشىنىڭ شېئىردي قەلىمى ئاستىدا گۈزەل ئۇيغۇر قىز ـ جۇگانلىرىنىڭ ساھىب ـ جامال رەڭگى ـ روھى، مىللىي كىيىنىشى، كاكۇل ۋە چاچلىرى رەڭدار كۆرۈنۈش ھاسىل قىلىپلا قالماي، سېھرىلىك ھەرىكەت تۈسىنى ئالغان ئۇ قىزلارنىڭ ئىككى قېشىنى جان ئېلىش ۋە بولاڭچىلىق قىلىش ئۈچۈن ئۆزئارا مارىلىشىپ تۇرغان ئىككى قاراقچىغا ئوخشاتسا، قىزلارنىڭ كۆزىنى كۆرگەن يىگىتنىڭ كۆڭۈل بىلەن جان، دىن بىلەن ئىماندەك بىر پۈتۈنلۈكتىكى روھىيىتىمۇ زىددىيەتكە تولغانلىقىنى، قىزلارنىڭ چېچى بولسا، قىشنىڭ ئەڭ ئۇزۇن ۋە قاراڭغۇ كېچىسىدىكى قاراڭغۇلۇقىنىڭ قۇياش بىلەن بەسلەشكىنىدەك، قىزنىڭ نىگارى بىلەن تالاشتا تۇرۇۋاتقانلىقىغا تەققاس قىلىدۇ.

ئەرشى ئەلىشىر نەۋائىنى ئۇستاز بىلگەن، ئۇنىڭ نامىنى كۆپلەپ تىلغا ئالغان ئۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ كلاسسىك شەرق شېئىرىيىتى مۇنبىرىدە زىلزىلە پەيدا قىلغان ۋە «چاھار دىۋان» نىڭ «نەۋادىرۇش شەباب» دىۋانىغا كىرگۈزۈلگەن «سەھەر خاۋەر شەھى» ناملىق غەزىلىگە نەزىرە يازدى. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بۇ شېئىرىنىڭ بەزى مىسرالىرى مۇنداق يېزىلغانىدى:

«سەھەر خاۋەر شەھى چەرخ ئۈزرەكىم خەيلۇ ھەشەم چەكتى،
شۇئائى خەت بىلە كوھسار ئۈزە ئالتۇن قەلەم چەكتى.
قەزا فەرراشى چەكتى سۇبھىنىڭ سىيمىن سۇپۇرگۈسىن،
مۇزەھەب پەرلەرىن ئانداقكى تاۋۇسى ھەرەم چەكتى.
....
نەۋائى شايەد ئول رەھرەۋگە بۇ مەقسەد نەسىب ئولغاي،
كىم ئول دەشتى فەنا قەتئ ئېتقەلى يىللەر رەقەم چەكتى.»①

بۇنى ئەرشى مۇنداق يازدى:

«سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۈزە زەررىن ئەلەم چەكتى،
داغى پەرتەۋ ساچىپ گەردۇن ئاراتۇرلۇك رەقەم چەكتى.
فەنا فەرراشى ئەيلەپ سۇبھىنىڭ سىيمىن پەرۇ بالىن،
مۇرەسسەئ تارى مىژگانىنى جارۇبى ھەرەم چەكتى.

① ئەسەرلەر، 2-توم، 344-بەت.

كى ۋائىز كەئبەدە ھەردەم سەمەد زىكرىن بەيان ئەيلەپ،
بەرەھمەن دەيرى تەختى ئۇزرە ئەسرارى سەنەم چەكتى.
....
دىيارى نەزم ئارا شەھلىغ نەۋائى گەرچە كۆپ سۈردى،
گەدا ئەرشىمۇ ھەم سۆز مۇلكىدە يىللار قەدەم چەكتى.»
ئەرشى ئۆزىنىڭ:
«خۇسرەۋۇ فەرھادۇ مەجنۇن باش كۆتەرمەس روزى ھەشر،
بۇ جەھاندا چۇنكى ئىشقىم شەئنە ئەلۋانىن كۆرۈپ.
....
بىنەۋا ئەرشى تىلەر رۇھى نەۋائىدىن فۇتۇھ،
مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغى خۇش ئەلھانىن كۆرۈپ.»
دىگەن شېئىرىنىمۇ نەۋائى تەسىرىدە يازغان، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئارىسىدىن سەئدى غەزەللىرىنىڭ بەزى ئىلھامبەخىش تەسىرىنى ئۇچرىتىش مۇمكىن.

ئەرشى كۆك چاي، چىنە ھەققىدىكى نەزمىلىرىدە كۈچلۈك خەلقلەر دوستلۇقى ئىدىيلىرىنى كۈيلىدى. ئۇ:

«تۇرفە سۇنئى ئىلاھىدۇر، كۆك چاي،
تەبىئىنىڭ جىلۋەگاھىدۇر كۆك چاي.
چىقتى چىن شەھرىدىن چىنى بىرلە،
چىن ئىبلىنىڭ گۇۋاھىدۇر كۆك چاي.
ھىچ رۇيى زېمىندا يوق بۇ گىياھ،
دارۇلار پادىشاھىدۇر كۆك چاي.»

دېگەن شېئىرى بىلەن، ئۆزىنىڭ:

«ئول كىمسەكىم يار ئاڭا چىنىدۇر،
يوق چىنىكى بىر نىگار ماچىنىدۇر.
گۇلشەن ئارا بەزم ئېتەرگە ئول ئەيلەسە ئەزم،
مەرغۇب ماڭا چايى بىلە چىنىدۇر.»

دېگەن رۇبائىيسىدا چىنىدىن چىققان چىنە بىلە چايدىن بەھرىمەن بولمايدىغان ماچىنلىق يوق. ئۇ ھەتتا مەشرەپلەرنىڭ مۇھىم مەزمۇنىغا سىڭگەن دېگەننى تەكىتلەيدۇ.

ئەرشى كۆپلىگەن شېئىرلىرىدا ئەينى زامان رەھىمسىزلىكى غەم - ئەندىشىسىنى، ئالەمنىڭ ۋاپاسىزلىقىنى تىلغا ئالغان.

«ئەي كۆڭۈل دەۋران غەمىدىن سۆزدىمە، خۇنابە يۇت،
ئاندىن ئەيلە غۇنچەدەك كۆڭلۈڭگە ئەيلە لايەمۇت.»
«ۋەفاسىزدۇر جەھان، بىھۇدە ئەرشى بولماغىل خۇرسەند،
نەچە كام ئەھلىدىن ئارتۇق ئۆزۈڭنى كامران كۆرگەچ.»

«قارا بەھمەل ئەمەس، غەم شامىدىن كەيدى كۆلەھ باشىم،
كى فۆرقەت تۈنلەرى جانا فىراقىڭ ئىچرە يولداشىم.
غەمىڭ چەكمەكتە فۆرقەت تۈنلەرىدۈر بۇم مۆڭداشىم،
بولۇپ دەريايى سىل ئاقسە كۆزۈمدىن يۈزسارى ياشىم،
ئەجەب ئېرمەس كۆكۆل كۆپ زەخمىدىن قان بىرلە تولغاندۇر.»
«بۇ ئالەم جامىدۇر بىر زەھرى قاتىل،
ھەزەر قىل گەر ئېرۈرسەن مەردى ئاقىل.»
«ستەمگەر بىمۆرۇۋۋەت چەرخى كەجرەفتار بۇ ئالەم،
ئانىڭدا زەررەئى مېھرۇ ۋەفا يوق، ئەي بەنى ئادەم.
قانى ئىسكەندەرۇ دارا، قانى جەمشىد، ئەفرىدۇن،
نەسىب ئەتمەي ئۆلارغە تەختىدە ئىچمەككە جامۇجەم.»

ئەرشى ئۈمىدسىزلىككە بېرىلمىدى. ئۇ بىر غەزىلىدە تولىمۇ مەنىلىك قىلىپ ئەتىراپتا دار كانارىلىرى ئېسىلىپ تۇرسىمۇ، گۆلنىڭ ۋاقتىنى غەنىمەت بىلىپ ئېچىلغىنى تۈزۈك، ئەرشىمۇ سەھىپىلىرىدە شېئىرىيەت گۆلىنى ئېچىلدۇرىدۇ، دەپ مۇنداق يازىدۇ:

«گۆلشەنۇ گۆلبەرگۇ ساقى، سايەئى بەرگى كەدۇ،
بىل غەنىمەت گەر ئېرۈر ئەتراپىدا كەنارەلەر.
گويىيا يەر ئۈززە گۆللار كۆرسەتۇر فەسلى رەبىئ،
سەفھەدە ئەرشى ئاچىلدۇرمىش گۆلى ئەشئارەلەر.»

ئۇ خۇددى ئۆز نەزمىسىدە ئېيتقاندەك:

«يەر يۈزىنى لالە - زار ئەتكەي تۆكۆلگەن قانىمىز،
بارچە يارى مۇئتەقىدلەر كۆيلىگەي ئارمانىمىز.»

دېگەن ئىشەنچ بىلەن ئالەمدىن ۋىدالاشتى.

6. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئىنسانپەرۋەر يۆنىلىشكە ۋارىسلىق قىلىش بويىچە ئېلىپ بېرىلغان كۆرەش

بىز ئەرشى ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتىنى ئەلىشىر نەۋائىي ۋە سەئدىيە دەۋرى ئىلغار ئىدىيىلىرىگە قىلىنغان ئىجادىي ۋارىسلىق دېيىشكە قانداق ھەقلىق بولساق، ئابدۇرېھىم نىزارى ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتىنى ئەرشى ۋەكىللىكىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئىلغار يۆنىلىشكە قىلىنغان ۋارىسلىق دېيىشكە شۇنداق ھەقلىقمىز. بۇنداق ئىزچىل ۋارىسلىق ھەممىدىن ئىلگىرى ئافاق خوجا ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئېلىپ بارغان ئىشانچىلىق ئەسەبىيلىكلىرى ۋە ئوچۇق ياكى يوشۇرۇن سۈيىقەستلىرىگە قارشى كۆرەش بىلەن بىۋاستە تۇتىشىپ كەتكەندى.

بۇرھانىدىن خوجىنىڭ خوجا سالىھ (سامساق خوجا) ناملىق ئوغلى ئەندىجان تەرەپكە

قاچقاندىن كېيىن تاكى مىرئەخمەت شەيخنىڭ ئابدۇرېھىم ئەلەم ئاخۇنۇم ناملىق ئوغلى ئاتۇشقا كىرىپ كۆتۈرگەن ئىسيانى بېسىقتۇرۇلغۇچە بولغان بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتا سامساق خوجىنىڭ يۇسۇپ خوجا (؟ - 1836) جاھانگىر خوجا (1790 - 1828)، باھاۋىددىن خوجا (1793 - 1825) دىن ئىبارەت ئۈچ ئوغلىدىن جاھانگىر خوجىنىڭ ۋە يۇسۇپ خوجىنىڭ ئوغلى مۇھەممەت ئىمىن (كاتتا تۆرە)، كىچىك خان خوجا، باھاۋىددىن خوجىنىڭ ئوغلى ۋەلىخان تۆرە ۋە ئۇنىڭ مۇخلىسلىرىنىڭ كۆپ قېتىملىق بېسىپ كىرىش ۋەقەسى يۈز بېرىپ تۇردى. بۇ خىل «خوجىلار ئىسيانلىرى» ئافاق خوجا تۇغى ئاستىدا ئاقتاغلىق خوجىلار ھاكىم مۇتلەقلىقنى تىكلەش غەرىزىدە ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ، ئەينى يىللاردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ گۈللىنىشىگە تەھلىكە سالغانىدى. بۇنىڭ مۇھىملىرى 1826 - يىلدىكى ۋە 1830 - يىلدىكى جاھانگىر خوجىنىڭ ئىككى قېتىملىق بېسىپ كىرىشى؛ كاتتا تۆرە (1815 - 1869) بىلەن ۋەلىخان تۆرە (1821 - 1865) باشچىلىقىدىكى (كىچىك خان، تەۋەككۇل خوجا، سابىرخان، ئاق تاجىخان، ئىشانخان تۆرىلەر قاتناشقان) 1847 - يىلدىكى «7 خوجا توپىلىڭى»؛ 1857 - يىلدىكى ۋەلىخان تۆرە توپىلىڭى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

بۇ توپىلاڭلار تۈپەيلى، بولۇپمۇ ۋەلىخان تۆرە ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى باشلىغان توپىلاڭلار تۈپەيلى نەچچە يۈزمىڭ كىشى يۇرتلىرىدىن ئايرىلدى، ھاياتىدىن ئايرىلدى. ۋەلىخان تۆرە 1857 - يىلى (شەنفېڭنىڭ 7 - يىلى) قەشقەردە 15 - مايدىن 3 - ئاۋغۇستقىچە جاھانگىر خوجىنىڭ پەرغانىدا قالغان يالغۇز ئوغلى بۇزرۇك خوجا (1824 - 1869) نامىدىن پايدىلىنىپ 3 ئاي خان بولغىنىدا، 12 گەز ئېگىزلىكتە تۆت كاللا مۇنارىسى ياساتقان. ئۇ قېچىش ۋاقتىدا 37 مىڭ كىشىنى (كوروپاتكىننىڭ يېزىشىچە 15 مىڭ كىشىنى) تەھدىد بىلەن مەجبۇرلاپ قوقانغا ئېلىپ كەتكەن. چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن قاخۇلى قاتارلىقلار ئۇنى قوغلاپ يوقاتقاندا، ئاتۇشتىكى مىرەخمەت شەيخنىمۇ قەتلى قىلدى. مىرەخمەت شەيخ ئۈچمىڭ قوراللىق كىشى بىلەن ۋەلىخان تۆرە توپىلىڭىغا قوشۇلغان ۋە ئۇنىڭغا ئۆز قىزىنى نىكاھلاندۇرغانىدى①. بۇندىن تۆت يىل ئۆتۈپ 1861 - يىلى (شەنفېڭنىڭ 11 - يىلى) 5 - ئايدا مىرەخمەت شەيخنىڭ قوقانغا قاچقان ئوغلى ئابدۇرېھىم ئەلەم ئاخۇن 2 يۈز كىشى بىلەن ئاتۇش ئاغۇ رايونىغا كىرىپ، قوجۇلىنىئا باشلىغان قوشۇن تەرىپىدىن تىرىك تۇتۇلۇپ ئۆلتۈرۈلدى②. بۇ خوجىلار توپىلىڭىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق ئىسپادىسى سۈپىتىدە تارىخقا كىرگۈزۈلگەن.

جاھانگىرخان خوجا توپىلىڭى بىلەن ۋەلىخان تۆرە توپىلىڭى ئالدى - كەينىدە قەشقەردە زۇھۇردىن ھېكىم بەگ ۋە ئەخمەت ۋاڭ قاتارلىق كىشىلەر ھۆكۈمرانلىق قىلغان بولۇپ، ئابدۇرېھىم نىزارى، نورۇز ئاخۇن زىيائى، تۇردى نازىم غەرىبى، ئىمىر ھۇ-

① ساگىنىچ تورۇ: «شىنجاڭنىڭ XVIII — XIX ئەسىردىكى جەمئىيەت تارىخى تەتقىقاتى»، 605-606-، 611-، 623- بەتلىرىگە قاراڭ.

② «چىڭ شىلۇ»، «شەنفېڭ 11-يىلى راپورتلىرى» غا قاراڭ.

سەيىن سەبۇرى، نىيازى، گۇمنام، مۇھەممەد سادىق قەشقەرى قاتارلىق ئالىم - ئەدىبلەر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئىشانچىلىق ئەسەبىيلىكلىرىدىن قۇتقۇزۇپ قېلىش بىلەن بىللە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە پۈتكۈل مەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ يېڭى بىر دەۋرىنى بەرپا قىلىش ئۈچۈن كۈرەش ئېلىپ بېرىشتى. بۇ دەۋردە مەيدانغا كەلگەن ئەسەرلەردە يەنىلا ئىنسانپەرۋەرلىك تېماتىكىسى مەركىزىي ئورۇنغا قويۇلغاندى.

7. خاتىمە

يۇقىرىدا ئەرشىنىڭ نەسەبى، ياشىغان دەۋرى، ئۆتكۈزگەن ھايات - پائالىيىتى، شېئىرىي ئىجادىيىتىدىكى ئىنسانپەرۋەر غايىلەر، ئەرشىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى، ئەرشى ۋەكىللىكىدىكى ئىلغار ئىدىيەۋىي يۆنىلىشكە ۋارىسلىق قىلىش بويىچە ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى توغرىسىدا توختالدۇق.

ئەرشى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بىر پۈتۈن دەۋرنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى بولسىمۇ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ ئۇنتۇلۇش گىرۋىكىگە يېقىنلاپ قالغاندى. ئەرشى مىراسلىرىنىڭ «بۇلاق» مەجمۇئەسىدە ئېلان قىلىنىشى، ئەرشى شېئىرىي مىراسلىرى بىلەن بىللە بىر پۈتۈن ئەرشى زامانىنى قايتا تېپىۋېلىش، «ئىككىنچى يەكەن خانلىقى» («ئالتە شەھەر خانلىقى») تارىخىنى قايتىدىن تېپىۋېلىش خاراكتېرىدىكى مۇھىم ھادىسە بولدى. بىز بۇ ئىش مۇناسىۋىتى بىلەن «بۇلاق» مۇھەررىرلىرىنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىگە ئاپىرىن ئېيتىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە پۇتۇھى ۋە باشقا ئۇنتۇلغان ئەدىبلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تېزرەك تونۇشتۇرۇلۇشىنى، ئەدەبىيات تارىخىي ئوقۇتۇشى تەتقىقاتى ۋە نەشرىياتچىلىقىدا بۇ بىر تارىخىي دەۋرنىڭ ئەسلىدە بولۇشقا تېگىشلىك ئورۇنغا قويۇلۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

سەلەي چاققان كىم؟

تۇرسۇن قاھھارى

(سوۋېت ئىتتىپاقى)

ئۇلۇغ ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىدىن كېيىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى سەھىپىلىرىدە، گېزىت - ژۇرناللاردا، مەكتەپلەر ئۈچۈن تەييارلانغان دەرسلىك كىتابلاردا، رادىئو پروگراممىلىرىدا «سەلەي چاققان لەتىپىلىرى» دېگەن نام ۋە شۇ نام ئۈستىدە ماقالە ۋە تونۇشتۇرۇشلار كۆپىيىشكە باشلىدى. شۇنىڭدىن بېرى «سەلەي چاققان زادى كىم؟ ئۇنىڭ نەسىرىددىن ئەپەندىدىن قانداق ئايرىمىسى بار؟» — دېگەن سوئاللارمۇ پەيدا بولۇشقا باشلىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ساتىرا ۋە كۈلكىلىك لەتىپىلەردە بۈگۈنكى دەۋرگىچە بولغان ئەدەبىياتتا «نەسىرىددىن ئەپەندى» دېگەن بىر ئوبراز مەلۇم ۋە مەشھۇر ئىكەنلىكىنى كۆپچىلىك بىلىپ كەلگەنىدى. ئەمدىلىكتە بولسا، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ساتىراسىدا «سەلەي چاققان» دېگەن نام مەيدانغا چىقتى.

نەسىرىددىن ئەپەندى ئۇزۇن ئەسىرلەردىن تارتىپ جەنۇبىي ئافرىقا، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە يىراق شەرقتە ياشىغۇچى خەلقلەر ئارىسىدا كۈچلۈك ساتىرا ۋە ئۆتكۈر يۇمۇرلۇق لەتىپىلىرى بىلەن مەشھۇر بولۇپ كەلدى. ئەمما نەسىرىددىن ئەپەندىنىڭ قاچان تۇغۇلغان، قايسى دۆلەتتە ياشىغان ۋە قايسى مىللەتكە مەنسۇپ ئادەم ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئەدەبىياتتا تۈرلۈك - تۈرلۈك كۆزقاراشلار ۋە پىكىرلەر مەۋجۇت. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە نەسىرىددىن ئەپەندى توغرىسىدا ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەر يېزىلدى ۋە ئۇنىڭ لەتىپىلىرى دۇنيادىكى نۇرغۇن تىللارغا تەرجىمە قىلىندى. تەڭسىزلىكلەر ھۆكۈم سۈرگەن كونا جەمئىيەتتە ئەمگەكچى خەلقنىڭ قان - تەرى ھېسابىغا ياشىغۇچى پادىشاھ، بەگ - خانلار، سودىگەرلەر، مولللار، ئىشان - قازىلارنىڭ ئاچكۆزلۈكىنى خىلمۇخىل ھىيلە - مىكىرلىرىنى پاش قىلىش ئۈچۈن ساتىرا ھەم يۇمۇردىن پايدىلانغان. مانا شۇنداق خەلق ئاممىسىنىڭ ئۈمىتسىزلىك روھىنى، خەلقنىڭ كۈچىنى، ئەقىل - ئىدرىكىنى ۋە سەزگۈرلۈكىنى نامايىش قىلىدىغان خەلق ساتىراسى يازما ئەدەبىيات پەيدا بولغان دەۋرگىچە خەلق فولكلورى ئىچىدە بارلىققا كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى. كېيىنرەك يازما ئەدەبىيات بىلەن بىللە ئۆسۈپ راۋاجلاندى.

خەلق ئارىسىدىن نۇرغۇنلىغان سۆز دانالىرى چىقىپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ دانىشمەنلىكىنى خەلققە قىزىق، چۈشىنىش-

لىنى قىلىپ بېرىش مەقسىتىدە كۆلكە ۋە
يۇمۇرنىڭ يۇقىرى ئۈنۈمىدىن پايدىلاندى.
بۇ لەتىپىلەردە قىسقا ھەم ئاددىي، سىيۇ-
ژېتلىق ۋەقەلەر ئوچۇق ۋە ئىخچام كۆر-
سىتىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئىچىدە
ئاسان تارقاپ كەتتى. مانا شۇنداق ئۆتكۈر
ساتىرىغا ئىگە بولغان لەتىپىلەرنىڭ ئىجاد
ئېتىلىشىگە سەۋەب بولغان نەسىرىدىن
ئەپەندى ئوبرازى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇر-
مۇشى ئىچىدىمۇ بېيىپ باردى.

قەدىمىي دەۋرلەردىن تارتىپ دۇنيا
فولكلورىدا مەشھۇر بولغان نەسىرىددىن
ئەپەندىنى ھەر بىر مىللەت ئۆز مىللىتىنىڭ
ۋەكىلى قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشتى. لېكىن
نۇرغۇن خەلقلەرنىڭ كوللېكتىپ ئىجادى
بىلەن ئۆسۈپ تەرەققىي قىلغان نەسىرىد-
دىن ئەپەندى ئوبرازى ئەمگەكچى خەلق-
لەرنىڭ بىر پۈتۈن ئىجابىي ئوبرازى
بولۇپ قېلىۋەردى.

نەسىرىددىن ئەپەندى لەتىپىلىرى
ئۇيغۇر خەلق فولكلورى ئارىسىدا خېلى
قەدىمدىن تارتىپ مەلۇم بولۇپ كەلدى.
ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن چىققان قىزىقچى،
ئۇستا گەپچىلەر، لەتىپىچىلەر نەسىرىددىن
ئەپەندى ئىسمى بىلەن يېڭى - يېڭى ئىجا-
دىي لەتىپىلەرنى كەشىپ قىلىپ، ئۇنى
ئومۇمىي خەلق ساتىرىسىغا ئايلاندۇردى ۋە
نەسىرىددىن ئەپەندى ئوبرازىنى تېخىمۇ
گەۋدىلەندۈردى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىق-
قان نەسىرىددىن ئەپەندىلەر ئىجتىمائىي
تۇرمۇشنىڭ، قايناق ھاياتنىڭ ھەقىقىي
ۋەكىللىرى سۈپىتىدە مەيدانغا چىقتى.

ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن سەنئەتتە يۇ-
قىرى ماھارەتكە ئىگە. تۇرمۇش كەچۈرۈشتە
خۇش چاقچاق، ئويۇن - كۈلكىنى ئۆزلىرىگە
كۆندىلىك ئادەت قىلىپ ياشاپ كەلگەن
خەلق. ئەنە شۇنداق خەلقنىڭ كۈندىلىك
تۇرمۇش ھاياتىغا ماسلاشقان مەشرەپ،
توي - تۆكۈن، بەزمە ۋە سەيلىلەردە
خەلق ئىچىدىن كۆپلەپ ناخشىچى، قىزىق-
چى، ماھىر لەتىپىچى، سۆزمەن، قوشاقچى
ۋە مەدداھلار يېتىشىپ چىققان. شۇنداق
ئادەملەر ئۇيغۇر خەلق ئەدەبىياتى تارى-
خىنىڭ فولكلورىدا چوڭ ئورۇن ئىگىلەيدۇ.
شۇلارنىڭ ئىچىدە تونۇلغانلىرى قەشقەر
تەۋەسىدە ئۆتكەن سەلەي چاققان، مەتيار
خەلپىتىم، تۇرپاندا موللا زەيدىن، غۇل-
جىدا ئىمىرخان خوجا ۋە باشقىلارنى كۆر-
سىتىشكە بولىدۇ. بۇنىڭدەك خەلق قىزىق-
چىلىرىنى ھەر شەھەرنىڭ ھەر بىر مەھەل-
لىسىدىن تېپىش مۇمكىن.

سەلەي چاققان ئۇيغۇر تارىخىدا
ھەقىقىي بولۇپ ئۆتكەن تارىخىي شەخس.
ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خەلق ساتىرىسىنىڭ
تىپىك ئوبرازى. ئۇ ئۇيغۇر خەلق ئېغىز
ئىجادىيىتىنىڭ مەشھۇر ساتىرىچىسى سۈپى-
تىدە ئۇيغۇر خەلقىغە ۋەكىللىك قىلىدۇ.
شۇنىڭدەك سەلەي چاققان ئەمگەكچى
خەلقنىڭ ئىچىدىن چىققان ئاددىي ئادەم
ھېسابلىنىپ، ئۆز ۋەتىنىنىڭ، خەلقىنىڭ
مۇڭ - زارىنى كۈيلىگەن ۋەتەنپەرۋەر
قىزىقچى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ
ئىجاد قىلغان لەتىپىلىرى خەلق ئېغىز
ئىجادىنىڭ ئۇنتۇلماس ھېكمەتلىك سۆز-
لىرىگە ئايلىنىپ كەتكەن.

سەلەي چاققان مەمەت ئوغلى 1790 -
يىلى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ توققۇزاق ناھى-
يىسىگە قاراشلىق ئوپال يېزىسىدا كەمبەغەل
ناۋاي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتىسى
مەمەت قەشقەرنىڭ مەشھۇر ھۈنەرۋەنلىرى-

دىن بىرى ئىدى، شۇنداقلا مەمەت داڭلىق راۋابچى، گەپكە ئۇستا قىزىقچى ئادەم ئىدى. ھەر يىلى قەشقەر ئاپاق خوجا سەيلىسىدە راۋاب چېلىپ، غەزەل ئوقۇيدىغانلارنىڭ بىرسى بولۇپ، سەلەي كىچىك چېغىدىن راۋاب چالالايدىغان، ئاتىسىنىڭ غەزىلىگە قوشۇلۇپ غەزەل ئېيتالايدىغان، تۇغما قابىلىيەتلىك غەزەلخان ئىدى. سەلەي ھەممىشە خەلق داستانلىرى، خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئېيتىلىشىغا زەن قوياتتى. ئاتىسىنىڭ ئېيتقان قىسقا - قىسقا مۇڭلۇق قوشاقلىرىغا ئۆز قەلبىدىن ئورۇن بېرەتتى. سەلەي چاققان ئاتىسىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا قەشقەر ھېيتگاھ مەدرىسىدە ئىككى يىلچە ئوقۇپ بىلىم ئالغان. شۇ جەرياندا ئۇ، ئۇيغۇر ۋە شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئەرەب تىلىدىن بىرئاز خەۋەردار بولىدۇ. ئەنە شۇ چاغلاردا قوشاق ۋە بېيىتلارنى يېزىشقا كىرىشىدۇ.

سەلەي چاققان 14 - 15 ياشلىرىدىن تارتىپ خەلق ئىچىدە تونۇلۇشقا باشلىدى. شۇ يېشىدىن تارتىپ راۋاب چېلىپ، قوشاق قېتىپ، خەلقنىڭ كۈي ۋە غەزەللىرىنى ئۆز راۋابىدا جارى قىلىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرگەن خەلق ئاممىسى سەلەينى ماختاپ، ئۇنىڭ نامىنى پۈتۈن قەشقەرگە يايدى. ئۇ قەشقەرنىڭ كۆپلىگەن يەرلىرىنى ساياھەت قىلغاندىن تاشقىرى يەكەن، خوتەنگە بېرىپ، ئۇ يەردىكى مەشھۇر خەلق سەنئەتچىلىرى، ساتىراچى ۋە قوشاقچىلارنىڭ ئىجادىيەتلىرى بىلەن تونۇشىدۇ. شۇ ۋاقىتلاردا خەلق ساتىراچىسى ئەخمەت شاھ قارىقاشىنىڭ ئەسەرلىرىنى خەلق ئاغزىدىن ئاڭلايدۇ ۋە ئۇنىڭدىن تەسىرلىنىدۇ. خۇسۇسەن خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئىخچام، ئاددىي تىلى ئۇنىڭ بىلىم ۋە چۈشەنچە دائىرىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتىدۇ. ئۇ تىنماي ئۆگىنىش جەريانىدا خەلقنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرى، بېيىت، تەمسىل ۋە ماقاللارنى يادقا ئالىدۇ. سەلەي ئۇزاق ئۆتمەي خەلق ئىچىدە «راۋابچى، قىزىقچى» بولۇپ تونۇلىدۇ. گەپ - سۆزدە ھازىر جاۋابلىقى بىلەن «سەلەي چاققان» نامىغا مۇيەسسەر بولىدۇ.

قەشقەر ھاكىمى زۇھۇرىدىن بەگنىڭ ئالۋاڭ - ياساقلىرى خەلق ئۈستىگە ئېغىرچىلىق كەلتۈرىدۇ. مانا شۇ زۇھۇرىدىن بەگ زۇلمىدىن نەپرەتلەنگەن سەلەي چاققان خەلق مەيدانىدا تۇرۇپ، ئەمگەكچىلەرنىڭ مۇڭىنى كۈيلەپ، يېڭى لەتىپىلەر ۋە كەمبەغەللەرنىڭ دىلىغا ئارام بېرىدىغان قوشاقلارنى توقۇيدۇ. مەسىلەن:

ئېتىمنى سورىساڭ سەلەي،
قەشقەر بېشى ئوپالدىن.
راۋاب چېلىپ ئوينىغان،
زادى قورقماي ئامبالدىن.

قەشقەردىكى ھېيتگاھىم،
جىمى ئالەمگە داڭ كەتكەن.
راۋابىم تارىدۇر بۇلبۇل،
يەر يۈزىگە چاڭ كەتكەن.

سەلەي چاققان خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان، بەگ ۋە ئامباللارنىڭ ھىيلە - مىكرىگە خەنجەر بولۇپ سانجىلدى. «يول بىلگەن ئامبالدىن قورقماس»، «بوزەك ئەتكەننى كومزەك ئەت»، «بىزنى باپلايمىز دېگەننى ئەگرى ساپلايمىز» دەپ مەيدانغا چىققان.

مانا شۇنىسى خاراكتېرلىككى، سەلەي

چاققـان لەتـىپـلىرى ئۇيـغـۇر خەلـقىنىڭ
ئىجتىمائىي هاياتـى بىلەن چـەمبەرچـەس
باغلىنىپ كەتكەن. ئۇ مەھەللە ۋە شەخىـ
لەرنىڭ ئولتۇرۇشلىرىدا ئۆتكەن سارايۋەن
ۋە يـۇقـىرى تەبـىقىلەرنىڭ قىزىـقچىسـى
ئەمەس. شـۇنىڭ ئۈچۈنـمۇ ئۇنىڭ ئىجاد
قىلغان لەتىپىلىرى ۋەتەنداشلىرىغا دەرمان
بولۇپ، ئەمگەكچىلەرنىڭ سىنىپىي قـورا ـ
لىغا ئايلانـدى. سـەلەي چاققـان ئوبرازى
خەلق تىلـىدا ئۇنىڭ سـەزگۈرلۈكـى ھەم
قىزىقچىلىقـى بىلەنـلا مەشهـۇر بولـمـاي،
بەلكى جاپاكەش خەلقىمىزنى ياد قىلغۇچى
بىر ئوبراز سۈپىتىدە ھەم مەشهۇر. سەلەي
چاققان دەسلەپ قەشقەر تەۋەسىگە، كېيىنـ
رەك پۈتكۈل شىنجاڭغا تونۇلدى. ئۇنىڭ
ناھايىتى نۇرغۇن لەتىپىلىرى، ھېكمەتلىك
سـۆزلىرى ۋە قوشاقـلىرى خەلـق ئىچىدە
ساقلانماقتا. سەلەي چاقـقاننىڭ ئىجادىـي
ئىشـلىرى 1944 - يىلـدىن كـېيىن قولـغا
ئېلىندى.

ئۇنىڭ ھـايـاتـى ۋە لەتىپىلىرىـنـى
بىرىنچى قېتىم فولـكلورىست داۋۇت تۇ ـ
رەخمەتوۋ خەلق ئىچىدىن يىغىپ، رەتـ
لەپ خەلققە تونۇشتۇردى. ئۇ ئۇرۇمچىدە
چىقىدىغان **«شىنجاڭ** رەسىملىك ژۇرنىلى»
نىڭ 1958 - يـىلى 2 - سانىـدا ئېـلان
قىلىندى. سۈرىـتـىنى ئۇيـغۇر رەسسامـى
غازى ئەمەت، شۇ ژۇرنالدا نامايىش قىلدى.
1960 - يىلدىن باشلاپ كۆپ مىلـ
لەتلىك سوۋېت ئىتتىپاقىدا سـەلەي چاقـ
قان ھاياتى ۋە پائالىيىتى ھەققىدە ئۇيغۇر
مەكتەپلىرىنىڭ دەرسلىـك قولـلانـمىلىرىـغا
تونۇشتۇرۇشـلار كىرگۈزۈلـدى. گېزىـتـ
ژۇرنالـلاردا ئۇنىڭ لەتـىپـىلىرى ئورۇن
ئالدى. ئۇنىڭغا بېغىشلاپ «سەلەي چاققان
سەيلىدە» سـەھىپىسى خەلـق بىـلەن يۈز
كۆرۈشتى. قازاقىستان، ئۆزبېكىستان، قىر ـ
غىزىستان، تاتارىستان ۋە باشقىرىستاندىكى
ساتىرىك ژۇرنالـلاردا سـەلەي چاققانـىنىڭ
سـۈرىـتى بىـلەن لەتـىپىلىرى بېرىـلـدى.
1984 - يىلى داۋۇت تۇرەخمەتوۋ توپلاپ
نەشرگە تەييارلىغـان «سـەلەي چاقـقان
لەتىپىلىرى» كىتابىنى ئالمۇتادىكى «ياز ـ
غۇچى» نەشرىياتى نەشر قىلدى.
1986 - يىلى ئالمۇتادىكى جۇمهۇرىـ
يەتلىك دۆلەت ئۇيغۇر مۇزىكىلىق كومېـ
دىيە تىياتىرى تۇرسۇن قاھھـارى بىـلەن
ئى. قاسىموۋلار يازغان «سەلەي چاققان»
مۇزىكىلىق كومېدىيىسىنى (ئۇنىڭ مۇزىكىـ
سىنى كومپوزىتور شاھىدە شاھىمەردانوۋا
يازغان) قازاقـىستان ۋە ئوتتـۇرا ئاسىيـا
جۇمهۇرىيەتلىرىدە نامايىش قىلماقتا.

سەلەي چاققان مەمەت ئوغلى 1850 -
يىلى ۋاپات بولـغان. ئۇنىڭ ئۆتـكۈر ۋە
كۈلـكىلىـك لەتـىپىلىرى پۈتـكۈل ئۇيـغۇر
خەلقىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى ۋە مەدەـ
نىيىتى ئۈچۈن ئاۋۋالقىدەكلا ئۆز ماھىيىتىنى
يوقاتماي كەلمەكتە. سەلەي چاققان نامى
ئۇيغۇر ئەدەبىياتـى ساتىرىـسـى ئارقىلىق
دۇنياغا مەلۇم بولماقتا.

سەئدى شىرازى

پارس غەزەلىياتىنىڭ پېشىۋاسى، ئىبرەتلىك نەزم - نەسىر ژانىرىنىڭ ماھىر ئۇستازى، جاھان سەنئەت تارىخىدا تونۇلغان كلاسسىك ئەدىب شەيخ مۇسلىھىددىن سەئدى شىرازى (1203 — 1292) ئىراننىڭ شىراز شەھىرىدە ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن.

سەئدى شىرازى ياشىغان يىللار XII ئەسىرنىڭ ئىران ۋە ئىسلامىيەت شەرقىدىكى مۇرەككەپ ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي تارىخى بىلەن زىچ تۇتىشىپ كەتكەن. ئۇنىڭ ۋەتىنى — قەدىمكى مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم ئاپىرىدەگاھلىرىدىن بىرى بولغان ئىران دىيارى ئەرەب ئىستىبلاچىلىرىدىن كېيىن سالجۇق تۈركلىرىنىڭ (1055 — 1194) ھۆكۈمرانلىقىدا بىر يېرىم ئەسىر يانجىلدى. 1194 - يىلى خارەزم تۈركلىرى ئىراننىڭ بىر قىسمىنى ئىگىلەپ، ئۇ يەردىكى سالجۇق تۈركلىرىنىڭ ئىزىغا دەسسىدى. 1219 - يىلى چىڭگىزخان قوشۇنلىرى ئىران تۇپرىقىنى بىر قېتىم ئىگىلەپ چېكىنگەندىن كېيىن، 1256 - يىلدىن باشلاپ ئىران چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىسى ئاساس سالغان ئىلخان دۆلىتى شەكلىگە كىرىپ، موڭغۇل ھاكىملىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا چۈشۈپ قالدى.

سەئدىنىڭ ئاتىسى شەيخ بولۇپ، ئوغلىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولۇپ چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ئاتىسىدىن كىچىكىدىلا يېتىم قالغان سەئدى تىرىشىپ ئوقۇدى. كۆپ ئۆتمەي ئۇ ئىسلام قائىدىلىرى، ئەدەبىيات ۋە باشقا پەنلەردە خېلى كۆزگە كۆرۈنۈپ قالدى. 1223 - يىلى سەئدى سالجۇقلار دەۋرىدىكى مەرىپەتپەرۋەر ۋەزىر نىزامۇلمۇلۇكنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تەسىس قىلىنغان ئوتتۇرا - يېقىن شەرقتىكى ئالىي ئوقۇش يۇرتى «نىزامىيە» مەدرىسىسىگە كېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ بۇ يەردە قۇرئان تەلىماتى، پەلسەپە، تارىخ ۋە ئەدەبىيات قاتارلىق پەنلەرنى تەتقىق قىلدى. ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرى نىزامىيە دارىلفۇنۇنىنىڭ مۇدەررىسى سامئۇددىدىن تەرىپىدىن يۇقىرى باھالانغاچقا، سەئدى دۆلەت چىقىمى بىلەن ئوقۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى.

سەئدى نىزامىيە مەدرىسىنى تاماملاپ، XII ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرى ئۆزىنىڭ جاھانگەشتىلىك ساياھىتىنى باشلىدى. ئۇ تاكى ئوتتۇرا - يېقىن شەرقتىكى ئەھلى سەلىب ئۇرۇشلىرى، موڭغۇل يۈرۈشلىرى ئىستىلاكىلىرى بىلەن بېسىققاندىن كېيىنكى ئىلخان دۆلىتى بەرپا بولغۇچە (1256) ئوتتۇز يىلغا يېقىن ۋاقىتنى مۇشۇ جاھانگەشتىلىك ساياھىتى بىلەن ئۆتكۈزدى. ئۇ نىزامىيە مەدرىسىنى تاماملاپ دەسلەپ مەككىگە كەلدى (ئۇ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئون تۆت قېتىم ھەج قىلغان). ئاندىن ئەرەبىستاننى كېزىپ، مىسىر، شىمالىي ئافرىقا، ھەبەشىستان، مولوگا، سۇرىيىنىڭ دەمەشىق ۋە ھەلەپ شەھەر-

لىرى، ئىرۇسالىم، ترىپول، تۈركىيە، ئەزەربەيجان، ھىندىستان، ئافغانىستان، ئوتتۇرا ئاسىيا، قەشقەرىيە قاتارلىق جايلارنى ئايلاندى. ئۇ قەشقەرىيىگە قاراخانىلار خانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە خارەزم شاھىنىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە كەلگەنىدى. ئوتتۇز يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئۇ بەزىدە ساياھەتچى، بەزىدە ئەلچى، بەزىدە دەرۋىش ۋە بەزىدە تۇتقۇن بولدى. ئاچلىق ـ موھتاجلىق، ئۆلۈم خەۋپى ۋە ئاچچىق ئەلەملەرنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزدى. ئوتتۇرا ئەسىردىكى خەلقلەر ۋە دۆلەتلەرنىڭ جاھالەتلىك ھايات شارائىتلىرى بىلەن پىششىق تونۇشتى. بىلىم، ناتىقلىق، مۇستەھكەم ئىرادە ئۇنى مۇشەققەتلىك ھايات دولقۇنلىرىدا ئامان ساقلىدى. سەئدىنىڭ بۇ سەپىرى ئۇنىڭ ئىككىنچى «نىزامىيە» دارىلفۇنۇنى بولدى.

سەئدى ئەزەربەيجاننىڭ بىلايۇن ۋە تىبلىس شەھەرلىرىگە بېرىپ ئاباقخانىغا نەسىھەت قىلىپ، دەرۋىش قىياپىتىدە دەمەشقتىن ئىرۇسالىمغا ماڭىدى. چۆلدە سەلىب قوشۇنلىرى تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ، ترىپولىدا خەندەك قېزىشقا سېلىنىدى. شۇ چاغدا سەئدىنىڭ سۈرىيىگە كېتىۋاتقان كارۋاندىكى سودىگەر دوستى ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىپ، سۈرىيىنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت مەركىزى ھەلەب شەھرىگە ئاپىرىپ، ئۆز قىزىغا نىكاھلىق قىلدى. سەئدى يېڭى قۇرۇلغان كىچىك ئائىلىسىدىن رازى بولماي چىقىپ چىقىپ، ئۆزىنىڭ سەرگەردانلىق ھاياتىنى داۋاملاشتۇردى.

1257 ـ يىلى سەئدى ئوتتۇز يىللىق سەرگەردانلىق ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، شىراز شەھرىدىكى ئۆزىنىڭ بېغىغا قايتىپ كەلدى. ئۇ شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بىر قەدەر تىنچ مۇھىتتا بەدىئىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللاندى. سەئدى شىرازى «بوستان»، «گۈلىستان» ناملىق ئىجادىيەت مېۋىلىرىدىن ئىلگىرى كۆپلىگەن لىرىك غەزەللەر، قەسىدىلەرنى يازغان بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەر ئارىسىدا تەسىر قوزغالمىغانىدى. شۇڭا ئۇ «بوستان» داستانىدا «خوتەنلىكلەر ئاھۇ ئىپارىنىڭ قەدرىنى بىلمىگىنىگە ئوخشاش، پارسلارمۇ شېئىرىمنىڭ قەدرىگە يەتمەيدۇ» دەپ يازغانىدى.

ئۇ شىرازغا كېلىشى بىلەن ئۆزىنىڭ شېئىرىي داستانى «بوستان» نى يېزىپ تاماملىدى. ئون بابتىن تەشكىل تاپقان بۇ داستان قىسقا ۋە ئىبرەتلىك 200 دەك شېئىرىي ھېكايىلاردىن تەركىب تاپقانىدى. «بوستان» دۇنياغا كېلىشى بىلەنلا غايەت زور شۆھرەت قازاندى. پارس ھاكىمى ئاتابېك ئەبۇبەكرى سەئدى شىرازىنى ئوردا شائىرلىقىغا تەكلىپ قىلغاندا ئۇ بۇ تەكلىپنى رەت قىلدى.

1258 ـ يىلى قىزىلگۈللەر پورەكلەپ ئېچىلغان مەزگىلدە ئۇنىڭ بېغىغا كونا بىر دوستى كېلىپ مېھمان بولدى. ئۇ ئۇنىڭ پارسقا سەپەر قىلغان چېغىدىكى ھەمراھى ئىدى. ئۇ كېچىچە سەئدى بىلەن پاراڭلىشىپ ئەتىسى يولغا چىقتى. ئۇ دوستى سەئدىنىڭ بېغىدا ئېچىلغان ئەتىر گۈللەرگە ھەۋەسلىنىپ بىرقانچىنى ئۈزۈۋېلىپ ئالدى. شۇ چاغدا بىر ئىزغىرىن شامال گۈل بەرگلىرىنى يەرگە تۆكۈپ تاشلىدى. سەئدى دوستىغا: بىر ھەكىم، «ئۆزگەرگۈچى نەرسىگە ھېرىس قىلىشقا ئەرزىمەيدۇ» دېگەنىدى، دېدى؛ بۇ چاغدا سەئدىنىڭ

مېھمىنى قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قالغاندى. سەئدى ئۆز دوستىغا مەڭگۈ خازان بولمايدىغان ئەتىرگۈل دەستىسى تۈزۈپ سوۋغا قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇ كۈنىلا سەئدى پارس ئەدەبىياتىنىڭ ئاجايىپ دۇردانىسى بولغان «گۈلىستان» ناملىق كىتابىنىڭ بىرىنچى بابىنى يېزىپ تاماملىدى. «گۈلىستان» سەككىز بابتىن تەشكىل تاپقان نەزم - نەسىر شەكلىدە يېزىلغان قىسقا ھېكمەتلىك ۋە ئىبرەتلىك ھېكايىلاردىن ئىبارەت.

سەئدى شىرازى «بوستان»، «گۈلىستان» دىن ئىبارەت بۇ ئىككى پارچە ئەسىرى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ راتسىئونالىزملىق، گۇمانىزملىق ئىجتىمائىي ۋە ئەخلاقىي قاراشلىرىنى ئىپادىلىگەن، تەرغىپ قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە شەرقتىكى ئوتتۇرا ئەسىر فېئوداللىقى كەلتۈرۈپ چىقارغان جاھالەت ۋە زۇلۇمنى ئىسيانكارانە روھتا پاش قىلغان. سەئدى ئۆزىنىڭ كىچىك شەكىلدىكى «مىكرو» ھېكايىلىرى ۋە ھېكمەتلىك نەزملىرىدە كۆپلىگەن ھادىسىلەر، ئوبرازلار ۋە ئىدىيىلەرنى چىن، روشەن، جانلىق، رەڭدار قىلىپ ئىپادىلىگەن. سەئدى «ئىنسان ۋە ئىنسانىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، ئۆز ئەۋزەللىكى ۋە ئۆز گۈزەللىكى بىلەن جامائەتنى، دۆلەتنى باشقۇرۇشقا قابىل» دەپ تەشەببۇس قىلغان. سەئدىنىڭ تۇرمۇش تەجرىبىلىرى، جۇغراپىيىلىك - تارىخىي بىلىملىرى ۋە خەلق ماقاللىرى بىلەن بېزەلگەن.

سەئدى شىرازىنىڭ «بوستان»، «گۈلىستان» ناملىق ئەسىرى پارس تىلىنى، پارس شېئرىيىتى ۋە ھېكايىتىنى بېيىتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن نۇرغۇنى پارس ۋە تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەقلىيە سۆزلىرىگە ئايلاندى.

سەئدى شىرازى ئەسەرلىرى يەتتە ئەسىرگە يېقىن ئۇزاق تارىخنى بېسىپ ئۆتۈپ، پارس كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە جاھان سەنئىتىگە غايەت زور قىممەتلىك تۆھپە قوشتى. ئىرىك شېئرىيەتنىڭ يۈكسەك ماھىرى ھاپىز شىرازىمۇ (1320 — 1389) ئۆز لىرىكىلىرىنى يېزىشتا سەئدى شىرازىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانىدى.

سەئدى شىرازى ئەسەرلىرىنىڭ كۆچۈرۈلگەن ۋە تەرجىمە قىلىنغان نۇسخىلىرى ئىران، ئوتتۇرا ئاسىيا، تۈركىيە، مىسىر، ھىندىستان، كاپكاز، ئەرەبىستان، ياۋروپا ۋە باشقا مەملىكەتلەرگە كەڭ تارقالغان.

XIV ئەسىردە ياشىغان ئوتتۇرا ئاسىيالىق مەشھۇر شائىر سەيفى سارايى «گۈلىستان» نى ئەركىن تەرجىمە قىلدى.

XV ئەسىردە ئۇنىڭ تۈركىيە تۈرك نۇسخىسى ئىشلەندى.

XVI ئەسىردە تۈركىيىلىك سۇرۇرى، شەمئى، سۇرى قاتارلىقلار «گۈلىستان» غا شەرھى يېزىشتى. سۇرى «گۈلىستان» نىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىنى ئىشلىدى.

سەئدى شىرازى گېيوتى ۋە پۇشكىن تەرىپىدىن يۇقىرى باھالاندى.

XVII ئەسىردە گوللاندىيىدە سەئدى ئەسەرلىرى ئېلان قىلىندى. 1651 - يىل لاتىن مىللەتلىرى تىلىدا، 1791 - يىل ئىنگلىز تىلىدا، XVIII ئەسىردە بولسا رۇس تىلىدا تەرجىمە قىلىندى.

سەئدى شىرازى ئەسەرلىرىنىڭ چاغاتاي تۈركىي نۇسخىسا تاشكەنتلىك مۇراد خوجا ئىشان ئىشلىگەن «شەۋقى

(ئاخىرى 145 بەتتە)

ھۈنەرنىڭ كاراممىتى

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتـ
كەنىكەن. ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسى ھېسابـ
سىز جىق، شۆھرىتى ئالەمگە پۇر كەتكەن
بولسىمۇ، لېكىن پەرزەنت يۈزى كۆرمـ
گەچكە، دائىم كۆڭلى يېرىم، دىلى سۇ-
نۇق يۈرىدىكەن. «ئىز باسارلىق، مىراسـ
خورلۇقىقا بىرەر پەرزەنت بولمىسا، بۇ
مال ـ دۇنيا ۋە نام ـ شۆھرەتنىڭ نېمە
كېرىكى؟ ياشاشنىڭ نېمە ئەھمىيتى؟»
دەپ ئويلاپ بىئارام بولىدىكەن. ۋاقىت
ئۆتكەنسېرى ئۇنىڭ ھەسرىتى تېخىمۇ
كۈچىيىپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇ ئۆز تە-
ۋەلىكىدىكى بارلىق پۇقرالارغا ئۆزىنىڭ
بۇ جەھەتتىكى ھەسرىتىنى ئېيتىپ، بۇ-
نىڭغا باشقا ئامالى قالمىغانلىقىنى، پۇقرا-
لارنىڭ ئۆزى بىلەن بىللە خۇداغا ئىلتىجا
قىلسا، تەلىپىنىڭ ئىجابەت بولۇشى
مۇمكىنلىكىنى بىلدۈرۈپتۇ ۋە ئۇلارنى ئۆ-
زى بىلەن قىرىق كېچە ـ كۈندۈز دۇئا ـ
تىلاۋەت قىلىشقا دەۋەت قىپتۇ. شۇنىڭ
بىلەن ئۇلار پادىشاھ بىلەن بىللە قىرىق
كېچە ـ كۈندۈز دۇئا ـ تىلاۋەت قىلغانىكەن،
تەلىپى ئىجابەت بولۇپ، پادىشاھ بىر
ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. پادىشاھ خۇ-
شاللىقتا ئۇنىڭغا يېمەكنى يېدۈرۈپ،
كىيىمنى كىيدۈرۈپتۇ. يەتتە ياشقا
كىرگەندە موللامغا بېرىپتۇ. بالا بەك ئە-
قىللىق، مېڭىسى ئۆتكۈر بولغاچقا، ئاز
ئۆتمەي ساۋاتى چىقىپ، خەتنى شۇنداق
ياخشى يازىدىغان بوپتۇ. بىراق بەك شوخ،
كەپسىز ئىكەن. بەزىدە موللانىڭ خىيا-
لىدا يوق سوئاللارنى قويۇپ تەمتىرىتىپ
قويىدىكەن. ئۇ بارغانسېرى موللامنىڭ بىلمە-
دىن قانائەتلەنمەي، ئوقۇشتىن كۆڭلى سوۋۇپ-
تۇ ـ دە، داپ داراڭلىغان، ئېشەك ھاڭرى-
غان يەرلەردە يۈرۈپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان
بوپتۇ. ئاخىر ئون ئىككى ياشقا كىرگەندە
ئوقۇشنى تاشلاپ، يەنە بىر ـ ئىككى يىلنى
ئويۇن ـ تاماشا بىلەن ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ.
پادىشاھ بۇنىڭغا تاقەت قىلالماي، ۋەزىر-
لىرىدىن مەسلىھەت سورىغانىكەن، ۋەزىر-
لەر ئۇنىڭغا:

— پادىشاھىم، ئۇنى سودا كارۋان-
لىرىغا قوشۇپ قويايلى، سودىگەرچىلىكنى
ئۆگەنسۇن، يۇرت كۆرۈپ كۆڭلى ئېچىل-
سا، ئىسسىق ـ سوغۇقنى باشتىن كەچۈرسە
ئۆگىنىپ قالار، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

پادىشاھقا بۇ مەسلىھەت يېقىپ، كارۋان باشلىقلىرىغا:

— بۇگۈندىن باشلاپ بالامنى سىلەرگە تاپشۇردۇم، تىللاساڭلارمۇ، ئۇرساڭلارمۇ مەيلى، قاتتىق باشقۇرۇڭلار. تەربىيىسىزلىك قىلىپ بېشى قايغان، پۇتى تايغان يەرگە كېتىشىگە يول قويماڭلار، سودا ئىشلىرىنى ياخشى ئۆگىتىڭلار، — دەپتۇ-دە، بالىسىغا مىڭ تىللا بېرىپ، سودىگەرلەرگە تاپشۇرۇپتۇ. كارۋان باشلىقلىرى تەزىم قىلىپ:

— قولىمىز كۆكسىمىزدە پادىشاھىم، دېگەنلىرىڭنى بىجانىدىل ئورۇندايمىز، — دېيىشىپ، شاھزادىنى ئېلىپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ.

شاھزادە ئۇلار بىلەن يول يۈرۈپتۇ، يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپتۇ. بىر قانچە كۈنلەردىن كېيىن بىر چوڭ شەھەرگە يېتىپ بېرىپ، كارۋان سارايغا چۈشۈپتۇ. بىر ھازاغىچە سودىگەرلەر يۈك - تاقلىرىنى چۈشۈرۈش، ئات-ھارۋىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن بولۇپ كېتىپتۇ. بىر كەمدە ئىشلىرىنى تۈگىتىپ قارىسا، شاھزادە يوق تۇرغۇدەك. ئۇزئارا سۈرۈشتۈرسە، ھېچكىم كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. پەقەت بىرەيلەن شاھزادىنىڭ بۇ يەرگە كېلىپلا تەرەت سۇندۇرۇشقا ماڭغىنىنى كۆرگەنلىكىنى، شۇنىڭدىن كېيىن ئىش بىلەن بولۇپ كېتىپ ئۇنىڭغا دىققەت قىلمىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تاماق يېيىش ۋە دەم ئېلىشنى تاشلاپ، تەرەپ - تەرەپكە ئىزدەپ چىقىپ كېتىپتۇ. بىر نەچچە كۈن ئىزدەش بىلەن بولۇپ سودىسىمۇ يۈرۈشمەپتۇ، لېكىن ھېچيەردىن تاپالماپتۇ. ئاخىر مەسلىھەت بىلەن قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ - دە، ئوردىغا بېرىپ، پادىشاھقا ئەھۋالنى ئەيىنەن بايان قىپتۇ، پادىشاھمۇ ئامالسىز قېلىپ:

— بوپتۇ، ئۆلمىسە قايتىپ كېلەر. تولا ئەندىشە قىلماي، بېرىپ ئىشىڭلارنى قىلىڭلار، — دەپ ئۇلارنى يولغا سېپتۇ.

ئەمدى گەپنى بالىدىن ئاڭلايلى: شاھزادە شۇ كۈنى سارايدىن چىقىپ، شەھەرنىڭ ئاۋات كوچىلىرىنى بىردەم ئايلىنىپتۇ. ئاندىن ئارقا كوچىلارغا كىرىپ، بىر قورۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە، ھويلىنىڭ ئىچىدىن شۇنداق يېقىملىق ساز ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇكى، بۇنىڭغا مەھلىيا بولغان شاھزادە ئىختىيارسىز ھالدا قەدەملىرىنى شۇ تەرەپكە تۇغرىلاپ، قورۇنىڭ ئىچىگە قانداق كىرىپ قالغانلىقىنى بىلمەي قاپتۇ.

— ھەي بالا، بۇ يەرگە نېمىشقا كىردىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ بىر كىشى ئۇنىڭدىن.

— سازنىڭ ئاۋازىغا زوقلىنىپ، قانداق كىرگىنىمنى بىلمەي قاپتىمەن. ئاكا، بۇ قانداق ئورۇن؟

— بۇ، ئىختىيار قىلغانلارغا سازەندىلىكنى ئۆگىتىدىغان جاي.

— ماڭىمۇ ئۆگىتىپ قويارمۇ؟

— ئۆگىتىدۇ، بىراق بۇنىڭ ئۈچۈن مىڭ تىللا پۇل بېرىشىڭ كېرەك.

شاھزادە بۇنى ئاڭلاپ، دادىسى بەرگەن مىڭ تىللانى تاپشۇرۇپ، سازەندىلىكنى ئۆگىنىشكە باشلاپتۇ. بىر يىلغىچە تۈرلۈك - تۈمەن سازلارنى ئۇستازىدىنمۇ ياخشى چالىدىغان، ئۇنىڭ سازىنىڭ مۇڭىدىن بۇلبۇللارمۇ ھەيران قالىدىغان بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن قايتىش تەرەددۇتىغا كىرىپ، بىرنەچچە كۈن كۆڭلۈك

ئىشلەپ، يەيدىغان ئوزۇق - تۈلۈكلىرىنى غەملىۋاپتۇ - دە، ئۇزۇن يوللارنى پىيادە بېسىپ، يەرنى كۆرپە، ئاسماننى يېپىنچا قىلىپ، بىر ئاماللار بىلەن يۇرتىغا قايتىپ كېلىۋاپتۇ. بىراق، ئۇزۇن مۇددەت سىرتتا يۈرگەنلىكى، يول جاپاسى بىلەن هاردۇق يەتكەنلىكى، كىيىملىرىمۇ ناچار، ئاۋارە هالەتتە بولغانلىقى ئۈچۈن، دادىسى دەسلەپ ئۇنى تونۇيالماپتۇ.

— كىم سەن؟ — دەپ سوراپتۇ بالىدىن.

— مەن ئۆز ئوغلىڭىز شاهزادە بولىمەن.

— ئۇنداق بولسا، بۇ كەمگىچە نەلەردە يۈردۈڭ؟ نېمە ئىش قىلدىڭ؟ سۆزلە.

شۇنىڭ بىلەن، شاهزادە كارۋان سارايدىن ئايرىلىپ، هازىرغىچە بولغان ئەهۋاللارنى بىر - بىرلەپ تەپسىلىي سۆزلەپ بېرىپتۇ. پادىشاه ئۇنىڭ ئۆزى تاپشۇرغان ئوڭاي ئىشنى قىلماي، جېنىغا جاپا سالغىنىدىن، بولۇپمۇ مىڭ تىللانى سازەندىلىكنى ئۆگىنىشكە بەردىم دېگىنىدىن قاتتىق خاپا بولغان بولسىمۇ، يەنىلا ئۆزىگە هاي بېرىپتۇ. بىر نەچچە كۈن دەم ئالدۇرۇپ، ياخشى ئوزۇقلاندۇرغاندىن كېيىن، نۇرغۇن پەند - نەسىهەتلەر بىلەن قولىغا مىڭ تىللا تۇتقۇزۇپ، يەنە سودا كارۋانلىرىغا قوشۇپ قويۇپتۇ. كارۋان باشلىقلىرىغىمۇ بۇ نۆۋەت ئۇنىڭغا تېخىمۇ ياخشى كۆز - قۇلاق بولۇشنى تەكرار تاپىلاپ، يولغا ساپتۇ.

بۇ قېتىم ئۇلار باشقا بىر چوڭ شەهەرگە بېرىپتۇ. كارۋان سارايغا چۈشۈش جەريانىدا، كارۋان باشلىقلىرى ئۇنىڭغا مەخسۇس بىر ئادەمنى نازارەتچىلىككە قويۇپتۇ. لېكىن هەر قانچە قىلسىمۇ، بالا ئۆزىگە قارىغۇچىنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ، غىپ قىلىپلا تىكىۋېتىپتۇ. سودىگەرلەر پاتىپاراق بولۇپ، نەچچە كۈنگىچە ئىزدىمىگەن يېرى قالماپتۇ، ئاخىر قۇرۇق قول قايتىپ كېتىپتۇ - دە، ئەهۋالنى پادىشاهقا ئەينەن يەتكۈزۈشكە مەجبۇر بوپتۇ. پادىشاهمۇ باشقا ئامال قىلالماپتۇ.

ئەمدى شاهزادىگە كەلسەك، ئۇ كارۋان سارايدىن چىقىپ، ئاۋات شەهەرنىڭ ئادەملەر قايىنىمى ئىچىدە كوچىلارنى ئايلىنىپ كېتىۋېتىپ بىر يەرگە بارغاندا قارىسا، بىر بىنانىڭ دەرۋازىسىدىن بىر مۇنچە كىشىلەر كىرىپ كېتىۋاتقۇدەك. ئۇلاردىن سوراپ، بۇ يەرنىڭ چوت سوقۇش، هېسابات ئىشلىرىنى ئۆگىنىش ئورنى ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭ شۇنى ئۆگىنىشكە كەلگەنلىكىنى، كىمكى ئۆگىنىشنى خالىسا، مىڭ تىللا بېرىشى لازىملىقىنى بىلىۋاپتۇ - دە، بۇنىڭغا قىزىقىپ، مىڭ تىللا تاپشۇرۇپ، چوت سوقۇشنى ئۆگىنىشكە كىرىشىپتۇ. بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە چوت سوقۇشتا ئالدىنقى قاتارغا ئۆتۈپ، هەر قانداق قىيىن ۋە مۇرەككەپ هېسابنى ئوڭايلا چىقىرىۋېتىدىغان بولۇپ يۇرتىغا قايتىپتۇ.

پادىشاه بۇ قېتىم قاتتىق جازالاشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئەمما ۋەزىرلىرى ئارىغا چۈشۈپ تۇرۇۋاپتۇ.

— مەرتەم - مەرتەم ئۈچ مەرتەم دېگەن گەپ بار پادىشاهى ئالەم، — دەپتۇ ئۇلار يېلىنىپ، — بۇ قېتىم شاهزادىنى بىر ئۈچۈن ئەپۇ قىلسىلا، ئۇ تېخى ئەقلى توشمىغان نادان، بۇ ئىككى قېتىملىق ئىش ئۇنىڭغا ساۋاق بولار. ئۇنىڭغا يەنىمۇ

ئوبدان نەسىھەت قىلىپ، يەنە كارۋانلارغا قوشۇپ قويساق، ئەمدى سودا قىلىش يوللىرىنى ياخشىراق ئۆگىنەر.

شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ئاچچىقىدىن يېنىپ، ئۇنىڭغا يەنە مىڭ تىللا بېرىپ، سودىگەرلەرگە قوشۇپ باشقا بىر شەھەرگە يولغا ساپتۇ. ئەمما ئۇ شەھەرگە بارغاندىن كېيىن، شاھزادە سودىگەرلەرنىڭ نازارىتىدىن يەنە ئەپچىللىك بىلەن قۇتۇلۇپتۇ. بۇ قېتىم ئۇ مىڭ تىللا پۇل بىلەن شەترەنجۋازلىق (شاھمات ئويناش) نى ئۆگىنىشكە كىرىشىپتۇ-دە، بىر يىلدەك ۋاقىت ئىچىدە ئۇستا شەترەنجۋاز بولۇپ يېتىشىپ، ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئەمما پادىشاھ ئۇنىڭ ئەمدى ئادەم بولۇشىدىن ئۈمىد ئۈزۈپ، ئىككى جاللاتقا ئۇنى دەرھال يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىشنى تاپىلاپتۇ.

بۇ ئىككى جاللات بۇيرۇق بويىچە شاھزادىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ كېتىۋېتىپ، ئۆزئارا مۇنداق دېيىشىپتۇ:

— ھەي بۇرادەر، — دەپتۇ بىرىنچىسى ئىككىنچىسىگە، — بۇ كەمگىچە پادىشاھ ئۆلتۈر دېسە ئۆلتۈردۇق، ئۆلتۈر دېسە ئۆلتۈردۇق، ئۆلتۈرگەن ئادەملىرىمىزمۇ ئاز بولمىدى، لېكىن شاھزادە پادىشاھنىڭ دۇنيالىقتا بىرلا ئوغلى، پادىشاھ ئاچچىقىدا ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغان بىلەن، بۇنى ئۆلتۈرسەك، كېيىنكى كۈنلەردە پادىشاھلىققا كىم ۋارىسلىق قىلىدۇ؟ شۇڭا بۇنى بىر ئامال قىلىپ قاچۇرۇۋېتەيلى. ئۆلتۈردۈڭمۇ دېسە ئۆلتۈردۇق دەيلا قۇتۇلامدۇق؟

بۇ پىكىرگە ئىككىنچىسىمۇ قوشۇلۇپتۇ-دە، شاھزادىدىن بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتماسلىق، بۇ پادىشاھلىق تەۋەسىدىن قېچىپ يىراقتا كېتىش توغرىسىدا ۋەدە ئېلىپ قاچۇرۇۋېتىپتۇ.

شاھزادە شۇ قاچقانچە قېچىپ، باشقا بىر پادىشاھلىققا بېرىپتۇ. ئۇ يەردە بىر چوڭ سودىگەر بولۇپ، ئۇنىڭغا ھېسابات ئىشلىرىغا ماھىر بىر ئادەم كېرەك ئىكەن، شاھزادە بۇنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ چوت سوقۇش ھېسابات ئىشلىرى جەھەتتىكى ماھارىتىنى مەلۇم قىلىپ، خىزمىتىگە كىرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار سودا كارۋىنىنى ئەگەشتۈرۈپ، بىر چوڭ شەھەرگە قاراپ مېڭىپتۇ. بىر كۈنى بىر تاغ ئىچىدە كېتىۋاتسا، تۇيۇقسىز قاراقچىلار يول توسۇپ، ئادەملىرىنى ئۇرۇپ باغلاپ ياتقۇزۇپ قويۇپ، ماللىرىنى بۇلاپ مېڭىپتۇ. شاھزادە پاتىپاراقچىلىقتا قېچىۋېتىپ، تۇيۇقسىز بىر چوڭقۇر ھاڭنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. بۇ ئەسلى دېۋىلەر پادىشاھىنىڭ ئوردىسى ئىكەن. شاھزادە بىر كەمدە قارىسا، ئەتراپ ۋالىلدىغان ئالتۇن-كۈمۈش، ئۈنچە-مەرۋايىتلار بىلەن تولغانمىش، دېۋىلەر پادىشاھى بىر چەتتىكى تۆشەكتە ھەيۋەت بىلەن ئۇخلاۋاتقۇدەك. ئۇنىڭ باش تەرىپىدە بىر خىل ئېسىل ساز تامغا يۆلەكلىك تۇرغانمىش، ئۇنى كۆرۈپلا، شاھزادە ھەممىنى ئۇنتۇپتۇ-دە، سازنى ئېلىپ پۈتۈن زوقى بىلەن مۇڭلۇق بىر مۇقامغا چېلىشقا باشلاپتۇ. دېۋىلەر پادىشاھى بۇ يېقىملىق ساز ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ئالدىدا شۇنداق كېلىشكەن بىر يىگىت ئولتۇرغۇدەك، ئۇ، يىگىتنى چۆچۈتۈۋېتىشتىن ئەنسىرەپ، ئويانغا ئېغناپ، بۇيانغا ئېغىنىپ، مىڭ تەسلىكتە كۆزىنى ئاچقان بولۇپ:

— ھەي ئادەمزات، — دەپتۇ مۇلايىملىق بىلەن، — سازنى ئەجەبمۇ يېقىملىق ۋە مۇڭلۇق چالىدىكەنسەن، قانداق بولۇپ بۇ يەرگە كىرىپ قالدىڭ؟ بېشىڭغا نېمە كۈنلەر چۈشتى؟

شاھزادە دېۋە پادىشاھىنىڭ پوزىتسىيىسى ۋە سۆزىدىكى مۇلايىملىقنى كۆرۈپ، باشتىن كەچۈرگەن سەرگۈزەشتىلىرى، قاراقچىلارنىڭ مال-مۈلۈكلەرنى بۇلاپ كەتكەنلىكى، ھەمراھلىرىنى باغلاپ تاشلىغانلىقى، ئۆزىنىڭ پاتىپاراقچىلىقتا قېچىپ، ئويلىمىغان يەردە بۇ يەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى بىر-بىرلەپ ئېيتىپ، دېۋە پادىشاھىنىڭ ئۆزىگە ياردەملىشىپ، قاراقچىلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىشىنى، بۇرادەرلىرى ۋە مال-مۈلۈكلىرىنى قۇتقۇزۇۋېلىشىنى تەلەپ قىپتۇ. دېۋە پادىشاھى ئۇنىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلىرىدىن قاتتىق تەسىرلىنىپ دەرھال ئۇنى يەر ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپتۇ-دە، قاراقچىلارنى يوقىتىپ، مال-مۈلكى ۋە ئادەملىرىنى قۇتقۇزۇۋېپتۇ ھەمدە بەدىنىدىن بىر تال تۈكنى يۇلۇۋېلىپ ئۇنىڭغا بېرىپ:

— قاچانكى بېشىڭغا يەنە كۈن چۈشسە، مۇشۇ تۈكنى كۆيدۈرسەڭ، مەن شۇ ھامان ئالدىڭدا پەيدا بولۇپ، سېنى ھەرقانداق مۈشكۈلدىن قۇتقۇزۇرمەن، ھەرقانداق تەلىپىڭنى ئورۇندايمەن، — دەپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ. سودىگەر بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ھەيران بولۇپ، ئىشنىڭ تەكتىنى سۈرۈشتۈرگەنىكەن، شاھزادە بولغان ۋە كۆرگەن ئەھۋاللارنى يېپىدىن يىڭنىسىگىچە ئېيتىپ بېرىپتۇ. سودىگەر دېۋە پادىشاھىنىڭ ئوردىسىدا ئالتۇن-كۈمۈش، ئۈنچە-مەرۋايىتلارنىڭ كۆپلۈكىنى ئاڭلاپ، ئالدىرىغان ھالدا:

— ھەي ئەخمەق، ھېچ بولمىسا ئالتۇن-كۈمۈشتىن سورىساڭ بولماسمىدى، ھېلى بولسىمۇ تۈكنى كۆيدۈرۈپ سورىغىن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. شاھزادە ئىلاجىسىز تۈكنى كۆيدۈرگەنىكەن، شۇ ھامان دېۋە پادىشاھى پەيدا بولۇپ:

— ھەي ئادەمزات، ساڭا نېمە كېرەك؟ يەنە نېمە تەلىپىڭ بولسا ئېيتقىن، — دەپتۇ.

— بىزگە شۇنچە ياخشىلىق قىلغىنىڭغا باقماي، سېنى يەنە ئاۋارە قىلغىنىم ئۈچۈن كەچۈر. بىز قاراقچىلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچرىدۇق، يولىمىز ئۇزۇن، شۇڭا ئالتۇندىن ئازراق بېرەرمىكىن دېگەنىدىم، — دەپتۇ شاھزادە خىجىللىق ئارىلاش.

— بۇ قانچىلىك ئىش ئىدى، لازىم بولسا مانا ئالغىن، — دەپتۇ-دە، دېۋە پادىشاھى بىر قولىنى ھاۋاغا شۇنداقلا سۇنۇپ بىر سىقىم ئالتۇننى شاھزادىنىڭ ئالدىغا تۆككەنىكەن، بىر پاتمان ئالتۇن چۈشۈپتۇ. شاھزادە ئۇنىڭغا كۆپ رەھمەتلەر ئېيتىپ خوشلىشىپ، سودىگەر بىلەن يولىنى داۋام قىپتۇ.

يولدا سودىگەرنىڭ ئالتۇنغا كۆزى قىزىرىپتۇ-دە، شاھزادىنى تۈرلۈك ئاماللار بىلەن ئۇجۇقتۇرۇپ، ئالتۇننى يالغۇز ئۆزىلا ئىگىلىۋالماقچى بوپتۇ. بىراق، زېرەك يىگىت بۇنى تۇيۇپ، ئۇنىڭ غەرىزىنىڭ ئىشقا ئېشىشىغا پەقەت ئىمكان بەرمەپتۇ. بېرىلگەن ھەرقانداق ھېسابات ئىشلىرىنى شۇنداق كەم-كۈتىسىز ئورۇندايدىكەن، ۋەزىپىلەرنى شۇنداق ياخشى بەجا كەل-

تۆرىدىكەن. ئىشلىرىدىن ھېچ قۇسۇر چىقىرالمىغان سودىگەر باشقىچە يول بىلەن جايلىماقچى بولۇپ، بىر مەخپىي مەكتۇپ پۈتۈپتۇ ـ دە، شاھزادىنى ئالدىغا چاقىرىپ:

— سەن بۇكەمگىچە ۋەزىپىلەرنى ناھايىتى ياخشى ئورۇنداپ، سودىگەرچىلىك ئىشلىرىمىنىڭ روناق تېپىشىغا بەك تۆرتكە بولدۇڭ. شۇڭا مەن سېنى مۇكاپاتلاپ، كىچىك قىزىمنى ساڭا بەرمەكچىمەن. سەن ھازىرلا يولغا چىقىپ، بۇ مەكتۇپنى ئائىلەمگە ئېلىپ بارساڭ، ئائىلەمدىكىلەر كىچىك قىزىمنى ساڭا قوشۇپ قويىدۇ. خەتتە يەنە مەن بۇ ياققا ماڭار چاغدا ئائىلەمگە تاپىلاشنى ئۇنتۇپ قالغان جىددىي ئىشلارمۇ پۈتۈلگەن، شۇڭا ھايال قىلماي تېزرەك ماڭغىن، — دەپتۇ. شاھزادە:

— خوپ تەقسىر، — دەپتۇ ـ دە، مەكتۇپنى ئېلىپ، ئاتنى بولۇشىچە قامچىلاپ يولغا چۈشۈپتۇ. ئارا يولغا كەلگەندە ئۆزىچە: «ئەجەب ئىش، بۇ يەرگە كەلگەندە ئۇ نېمىشقا ماڭا قىزىنى بېرىپ مۇكاپاتلىماقچى بولۇپ قالدى؟بۇنى ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن قىلسا بولماسمىدى؟ بۇ خەتتە نېمە يېزىلغاندۇ؟ توختا، ئېچىپ بىر كۆرۈپ باقاي» دەپ ئويلاپ، مەكتۇپنى شۇنداق ئېچىپلا بەدىنىنى تىترەك بېسىپ كېتىپتۇ. چۈنكى ئۇنىڭغا: «مەزكۇر مەكتۇپنى يەتكۈزگەن كىشىنى دەرھال ئۆلتۈرۈپ، ئات ئېغىلىنىڭ ئاستىغا كۆمۈۋېتىڭلار» دېگەن گەپ يېزىلغانىكەن. شاھزادە بىر دەمدىن كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، تەمكىن ھالغا كەپتۇ ۋە ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلماقچى بولۇپ، خەتنى: «مەزكۇر مەكتۇپنى يەتكۈزگەن كىشىگە دەرھال كىچىك قىزىمنى بېرىپ يولغا سېلىڭلار» دەپ ئۆزگەرتىپتۇ ـ دە، تېزلىكتە سودىگەر ئائىلىسىگە ئاپىرىپ تاپشۇرۇپتۇ. سودىگەرنىڭ خوتۇنى مەكتۇپنى ئوقۇپ، شاھزادىنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋېلىپ، توي رەسمىيەتلىرىنىمۇ تېزلىكتە ئۆتەپتۇ. شاھزادە سودىگەرنىڭ كىچىك قىزىنى ئېلىپ، شەھەرنىڭ ئاۋات كوچىلىرىدىن ئۆي تۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ.

ئەمدى سودىگەرگە كەلسەك، ئۇ ئۆز ئىشلىرىنى تۈگىتىپ ئۆيگە خۇشال قايتىپ كەلسە، ئىش باشقىچە تۇرغۇدەك. خوتۇنىدىن:

— ھېلىقى مەكتۇپنى ئېلىپ بارغان كىشىنى قانداق قىلدىڭلار؟ — دەپ سوراپتىكەن، خوتۇنى بۇ گەپتىن ھەيران بولۇپ:

— قانداق قىلاتتۇق، سىلىنىڭ مەكتۇپتا يازغانلىرى بويىچە كەلگەن ھامان كىچىك قىزىمىنىڭ تويىنى قىلىپ ئۇنىڭغا قوشۇپ قويدۇق. باشقىچە گەپ بارمىدىيا؟ — دەپتۇ.

سودىگەر بۇ ئىشتىن قاتتىق چۆچۈگەن بولسىمۇ، ئىشنىڭ تەكتىگە يېتىپ:

— ھېچ گەپ يوق، ھېچ گەپ يوق، — دەپ ئىشنى تۈگىتىپتۇ ـ دە، يېپىق قازاننى يېپىق پېتى قالدۇرۇش قارارىغا كەپتۇ.

ئەمدى گەپنى شۇ شەھەرنىڭ پادىشاھىدىن ئاڭلايمىز: پادىشاھ ئۇستا شەترەنجىۋاز (شاخماتچى) بولۇپ، بۇ تەۋەدە ئۇنى ھېچكىم يېڭەلمەيدىكەن. شۇڭا ئاخىر ئۇ يۇرتقا «كىم مېنى شەترەنجىۋازلىقتا يېڭىۋالسا، قىزىمنىمۇ، پادىشاھلىقىمنىمۇ بېرىمەن. يېڭەلمىسە بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىمەن» دەپ جاكارلاپتۇ. ئۇنىڭ قىزى ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن

ئەمەس بىر ساھىبجامال بولغاچقا، نۇرغۇن كىشىلەر جاننى ئالقانغا ئېلىپ پادىشاھ بىلەن شەترەنجۋازلىق قىلىپ يېڭىلگەچكە ئۆلۈمگە مەھكۇم بوپتۇ. شاھزادە بۇنى ئاڭلاپ، پادىشاھقا مۇسابىقە ئېلان قىلىپتۇ:

— بۇنىڭ ئۈچۈن، — دەپتۇ شاھزادە، — پادىشاھ كەڭ بىر مەيدان راسلاپ، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېگىز راۋاق سالسۇن. ئويۇن باشلىنىدىغان كۈنى پۈتۈن پۇقرالىرىنى مەيدانغا يىغسۇن. ئەنە شۇ چاغدا ئويۇننى پادىشاھ بىلەن راۋاق ئۈستىگە چىقىپ ئوينايمەن. كىمنىڭ يەڭگەن، كىمنىڭ يېڭىلگەنلىكىنى ئەل-جامائەت ئۆز كۆزى بىلەن كۆرسۇن. بولمىسا، ئۆيدە ياكى باشقا بۇلۇڭ-پۇشقاقلاردا ئويناشقا قوشۇلمايمەن.

پادىشاھ يىگىتنىڭ دېگىنىدەك، بىر كەڭ جايغا مەيدان ۋە راۋاق ھازىرلاپ، پۈتۈن ئەل-جامائەتنى يىغىپتۇ. ئاندىن ئىككىسى راۋاق ئۈستىگە چىقىپ ئويۇننى باشلاپتۇ. دەسلەپ پادىشاھ شاھزادىنى كۆزگە ئىلماي، ئۇرۇقلىرىنى قولىنىڭ ئۇچىدىلا ماڭغانىكەن، نەتىجىدە ھە دېگەندىلا خەتەرلىك ئەھۋالدا قاپتۇ. كېيىن ھەر قانچە كۆچىسىمۇ، يىگىت ئۇرۇقلىرىنى ماھىرلىق بىلەن يۆتكەپ، پادىشاھنىڭ مۇھىم ئۇرۇقلىرىدىن بىر قانچىسىنى ئېلىپ تاشلاپتۇ-دە، شاھنى مات قىلىپ قويۇپتۇ. بۇنىڭغا قايىل بولمىغان پادىشاھ ئىككىنچى قېتىم ئۇنىڭ بىلەن رەسمىي تۇتۇش قىپتۇ. لېكىن ھەرقانچە قىلسىمۇ بولالماي، ئاخىر يەنە مات بولۇپ قاپتۇ.

— مەرتەم-مەرتەم ئۈچ مەرتەم، — دەپتۇ پادىشاھ يەنە قايىل بولماي، — مۇشۇ قېتىمدا كىم يەڭسە ئۇتۇق شۇنىڭ بولسۇن.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئۈچىنچى قېتىم يەنە تۇتۇش قىپتۇ. لېكىن بۇ قېتىممۇ پادىشاھ شاھزادىنى يېڭەلمەي مات بولۇپ، ئەل-جامائەت ئالدىدا ۋەدىسىدىن يانالماپتۇ-دە، قىزىنى ۋە پادىشاھلىقنى شاھزادىگە تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بوپتۇ. بۇنىڭغا پۈتۈن يۇرت ئالقىش ياغدۇرۇپتۇ.

پادىشاھ تەختكە چىققاندىن كېيىن، مەكتۇپتىن بىرنى پۈتۈپ، قورال-لىق ئەللىك ياساۋۇلنى دادىسىنىڭ يۇرتىغا ماڭدۇرۇپتۇ. ئۇلار ئاتلىق بىرنەچچە كۈنلەر يول يۈرۈپ، مەنزىلگە يېتىپتۇ-دە، مەكتۇپنى شاھزادىنىڭ دادىسىنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپتۇ. پادىشاھ مەكتۇپنى ئېچىپ ئوقۇسا، ئۇنىڭدا:

«مەن بالان ئاينىڭ پالان كۈنى سائەت مانچىدىن مانچە ئۆتكەندە يېتىپ بارىمەن. دادام يەتمىش ئىككى يەرگە چاجاڭ قۇرۇپ، يولغا گىلەمدىن پايانداز سېلىپ، پۈتۈن ئەل-جامائەتنى يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا يىغىپ مېنى كۈتۈۋالسۇن.

پالان مەملىكەت پادىشاھى

بولغان ئوغلى پالانىدىن».

دېگەن گەپلەر يېزىلغانىكەن. پادىشاھ شۇ ھامان شاھزادىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغان ۋەزىرىدىن بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرسە، ۋەزىر:

— مەن بۇ ئىشنى پالانى ئىككى جاللاتقا تاپشۇرغان، شۇلار بىلىدۇ، — دەپتۇ.

پادىشاھ ئۇلارنىمۇ چاقىرىپ سوراپتىكەن، ئۇلارنىڭ بىرى:

— داد پادىشاھى ئالەم، بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچسىلە ئېيتاي، — دەپتۇ.

— كەچتىم، ئېيت، — دەپتۇ پادىشاھ.

— شۇ كۈنى شاھزادىنى ئۆلتۈرۈشكە

ئېلىپ كېتىۋاتساق، — دەپ باشلاپتۇ ئۇ سۆزىنى، — ماۋۇ ئاداش: «بۇ بولسا، پادىشاھنىڭ دۇنيالىقتا بىرلا ئوغلى. ئۇ ئاچچىقىغا پايلىماي ئۆلۈمگە بۇيرۇغان بىلەن، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتسەك، كېيىن پادىشاھقا كىم ۋارىسلىق قىلىدۇ؟ شۇڭا ئۇنى بىر ئامال قىلىپ قاچۇرۇۋېتەيلى. ئۆلتۈردۈكمۇ دېسە ئۆلتۈردۇق دەپلا قۇتۇلامدۇق» دېۋىدى، مەنمۇ بۇ گەپنى توغرا تېپىپ، ئۇنى بىرلىكتە بىر ئامال قىلىپ قاچۇرۇۋەتكەنىدۇق.

پادىشاھ بۇ گەپتىن قاتتىق سۆيۈنۈپتۇ-دە:

— ساڭا پالانى يۇرتنى، ساڭا پالانى يۇرتنى ئۆمۈرلۈك سۇيۇرغال قىلدىم، پۇتوكچى، بولارنىڭ ئورۇق-ئەۋلادىغىچە زىيان-زەخمەت يەتمەسلىكى، بەختلىك ياشىشى ئۈچۈن خەت پۈتۈپ، پادىشاھلىق تامغامنى بېسىپ بەر، — دەپتۇ. ئاندىن ئوغلىنى ئالاھىدە تەييارلىقلار بىلەن كۈتۈۋېلىپ، پۈتۈن پادىشاھلىقىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى قاراشەھەردىن: قادىر مەزىن

رەتلىگۈچى: ئىبراھىم ئىمىن

1938 - يىل 3 - ساندىكى ئىبنى يۈسۈپ شېئىرلىرىغا تۈزىتىش

بەت	كالونكا	قۇر: يۇقىرىدىن	قۇر: تۆۋەندىن	بېسىلغىنى	توغرىسى
30	1	22		مەۋسۇفدۇر	مەۋسۇفدۇر
31	1	12		شەيخ كىبار	شەيخى كىبار
	1		13	قەۋم	قەۋم
	1		13	تۇشە نىپ	تۇشانىپ
	1		14	سەتتۇل	بەيتۇل
	2	17		ئىشنى	ئىشىنى
32	1	5		شىرى يەزدۇر	شىرى نەردۇر
33	1	3		ئىچرە لەر	ئىچرە ئەر
33	2	5		ياخۇ	ياخۇد
	2		8	دۇەنى	دېۋنى
	2		8	بەند	بەندى
34	1		2	يەزمەگىل	يازماغىل
34	1		10، 7، 6	سالىھ	سالىھ
	2	8		نەفسىنىڭ كى	نەفسىنىڭكى
35	1		5	مەئىندىن	مەئىندىن
36	1	10		بىزەمان	بىر زەمان
46	1		12	دەركا	دەركار
46	1	1		ئىسە	ئايسە
45	2		4	فالىنە	نەناغە
49	1	10		دەئۇ فىكر	دەئۇۋىلىك
49	1		6، 7، 13، 14، 16	خەمر	خۇمر
50	1	16		قەچانكىم	قاچانكىم
50	1		6	كا	كار
50	2			ئىلىتتى	ئالتى
51	1		2	ئەيدەمىر	ئايدەمىز
52	1		8	خەجالەتدىن	خىجالەتدىن
52	1	18		شاھ	شاد
53	1	1		قىلماس	قىلماس
55	1	14		بەرمايۇ	بەرمەيۇ
55	2		17	ئەتەھان	ئەتىھان
57	2	1		ماتىى	ھاتىفى
57	2		7	دەئۇيىسى	دەئۇۋىسى
61	1	6		ئەيدى	ئەرسە
61	2	7		تۇمەن	تۇمەن
63	1	10		بارمە	بارچە
63	1	15		ئېرككەن	ئېركەن
63	2		8	پەيۋەندە	پەيۋەندى
63	2		13	قىلىم	قىلدىم

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە «ئايدى»، «ئايتتى»، «ئايدىمىز»، «ئايتۇر»، «ئايدىلار»، «ئايغايمەن»، «ئايماغايمەن»، «ئايماغىل»، «ئانى»، «ئاسىغى»، «ئارىتماس»، «تايانىپ»، «تاياق»، «ساڭا»، «ماڭا»، «سالالى»، «ساتارمەن»، «قاتىدا»، «يارار»، «كاۋاك»، «قاچانكىم»، «قاچانغە»، قاتارلىق ئۇيغۇرچە سۆزلەرنىڭمۇ بىرىنچى بوغۇمىدىكى تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇش «ئا» ئىبنى يۈسۈپ شېئىرلىرىنى نەشرگە تەييارلاشتا بىردەك ھالدا «ئە» ئېلىنىپ كەتكەن. تۈزىتىپ ئوقۇشىڭىزلارنى سورايمىز.

چۇغۇل دەللىنىڭ ھىيلىسى

بۇرۇنقى زاماندا، مەلۇم بىر ماكاندا ئىككى بەگلىك ئۆتكەنىكەن. بۇ بەگلىكلەرنىڭ زېمىنىنى ئەزىم بىر دەريا ئىككىگە ئايرىپ تۇرىدىكەن. دەريانىڭ غەربىي تەرىپىدىكى بەگلىكنىڭ قەيسەر ئىسىملىك باتۇر بىر ئوغلى بار ئىكەن. شەرقىي تەرەپتىكى بەگنىڭ گۈلچېھرە ناملىق گۈلدەك بىر قىزى بار ئىكەن. ئىككى بەگنىڭ پەرزەنتلىرى ئۆسۈپ بالاغەتكە يېتىپتۇ. كۆپ ئۆتمەي، ئىككى بەگلىك ئۆزئارا قۇدىلىشىپ، قەيسەر بىلەن گۈلچېھرىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇپتۇ. بۇ ئىككىيلەن ئۆزۈككە كۆز قويۇلغاندەك بىر-بىرىگە خىل كەپتۇ. بىر-بىرىنى ھۆرمەتلەپ ئىجىل-ئىناق ھايات كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ.

ئارىدىن يىللار ئۆتۈپ قەيسەرنىڭ ئاتىسى ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ. جامائەت قەيسەرنى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا بەگلىككە سايلاپتۇ. قەيسەر يۇرتنى ئادىللىق بىلەن سوراشقا باشلاپتۇ.

كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى قەيسەر بېگىم ئادىتى بويىچە ئېتىغا مىنىپ شىكارغا مېڭىپتۇ. بېگىم شىكارغا ماڭغاچ تۇرسۇن. گەپنى شەرقىي بەگلىكتىن كەلگەن دەللىدىن ئاڭلايلى.

دەللە بىر سازلىقتىن مېڭىپ كېلىۋاتقىنىدا ئۇچقاندەك چېپىپ كېلىۋاتقان بېگىمگە ئۇچراپتۇ. دەللىنىڭ ھەسەتتىن ئوت چاقنىغان كۆزىگە ئاتنىڭ تۇيىقى ئاستىدىن چىققان پاتقاق چاچراپتۇ. دەللە بەگكە غەزەپلىنىپ ئىچىدە «خەپ توختاپتۇر» دەپتۇ-دە، مەھەللىگە قاراپ يول ئاپتۇ. بەگنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتىرىپ غېرىبانە ئاۋازى بىلەن: «ھەق شەيئى لىللاھ!» دەپ سەدىقە تىلەپتۇ. ئاق كۆڭۈل گۈلچېھرە دەللىگە ناھايىتى كۆپ سەدىقە بېرىپتۇ ۋە پات-پات كېلىپ تۇرۇشنى تاپىلاپتۇ. شۇندىن كېيىن دەللە پات-پات كېلىپ ھويلا-ئارامىلارنى سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ، گۈلچېھرىنىڭ چاچلىرىنى تاراپ قويىدىغان بوپتۇ. گۈلچېھرىمۇ دەللىنى ئەمەك قىلىپ بىرقانچە كۈنلەرنى ئۇنىڭ بىلەن مۇڭدىشىپ ئۆتكۈزۈپتۇ. ھەپتە ئۆتۈپ بېگىم شىكاردىن قايتىپ كەپتۇ. دەللە ئۆزىنىڭ گۈلچېھرە بىلەن ئارىلىشىپ يۈرگەنلىكىنى بېگىمگە تۇيدۇرماپتۇ.

بىر كۈنى دەللە گۈلچېھرىنىڭ ئۇچىسىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ:

— خېنىم مەن خېلىدىن بېرى سىلىنىڭ تۇز-تائاملىرىنى يەپ كېلىۋاتىمەن. خۇدا سىلىگە رەھمەت قىلغاي، بىر جانلىرىغا مىڭ جان بەرگەي ... مېنىڭ ئۆزلىرىگە دەيدىغان بىر گېپىم بار ئىدى. دەي دېسەم تىلىم كۆيىدۇ. دېمەي دېسەم ئىچىم كۆيىدۇ ... — دەپتۇ.

— قانداق گەپلىرى بولسا دەۋەسىلە، — دەپتۇ گۈلچېھرە.

— دېسەممۇ دەي، بىراق بېگىم ئۇقمىسۇن. ئەگەر بۇ گەپلەرنى ئۇقسا كاللام

كېتىدۇ، — دەپ دەللە گۈلچېھرەگە يالۋۇرۇپتۇ. خېنىم ئېرىگە دېمەسلىككە قەسەم ئىچىپتۇ.

— بېگىمنىڭ ھۆسنى-جامالىغا تولغان سىلىدەك رەپىقىسى تۇرۇپ تالاغا قارىغىنىغا ھەيرانمەن، — دەپتۇ دەللە ئەيىبار كۆزلىرىنى ئويىنىتىپ.

گۈلچېھرە قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ۋە:

— قىيامەتلىك ئاشىق-مەشۇقلارمىز. مەن قەيسەرگە ئىشىنىمەن، قەيسەر ماڭا ھەرگىزمۇ ۋاپاسىزلىق قىلمايدۇ ....— دەپتۇ.

— خېنىم، كونىلاردا ئېرىڭگە ئىشەنگۈچە ئىشىكىڭنىڭ ئىلگۈچىكىگە ئىشەن» دېگەن گەپ بار. مەنمۇ بىر نېمىنى بىلمىسەم مۇشۇ ئاپئاق ئاقارغان بېشىم بىلەن قاراپ تۇرۇپ سىلىگە يالغان سۆزلەرمەنمۇ. بېگىم سىلىگە چاندۇرماي، «پاختىكىلىك بولاي، تورغۇيۇك بىرلاي» دەپ يۈرگىنى بىلەن خېلى ۋاقىتتىن بۇيان تالاغا قاراپ قالدى ....، بىراق بېگىمنى ئوڭشىۋېلىشنىڭ چارىسىنى مەن بىلىمەن، بۇ ئىش ئاسان، — دەپتۇ دەللە.

— جېنىم ئانا دېگەنلىرى راستمۇ؟ بۇنىڭ ئامالى بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ گۈلچېھرە.

— خاتىرجەم بولسىلا خېنىم، ئايەتتە شەك يوق. مەن تۇمار پۈتتۈرۈپ بەرسەم، بېگىمنى سىلىنىڭ سىزغان سىزىقلىرىدىن چىقمايدىغان، پېشىلىرىدە ناماز ئۆتەيدىغان قىلىۋەتكىلى بولىدۇ. بىراق بۇ تۇمارنى پۈتۈش ئۈچۈن بېگىمنىڭ ئىككى تال ساقىلى لازىم. بۇ ئىشقا بۈگۈنلا تۇتۇش قىلماي بولمايدۇ. بېگىمنىڭ ساقىلىنى قوللىرىدا يۇلماي، ئۇستۇرىدا كېسىپ ئالسىلا. بولمىسا بېگىم تۇيۇپ قالىدۇ، — دەپ تاپىلاپتۇ دەللە.

گۈلچېھرە ماقۇل بوپتۇ. دەللە دەرھال بېگىمنىڭ پېيىغا چۈشۈپتۇ. ئۇ قەيسەر بەگنىڭ يىراقتىن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ دىلى ئۆزۈك، غېرىب-غۇرۋا كىشىنىڭ قىياپىتىگە كىرىۋاپتۇ. بېگىم يېقىنلاشقاندا ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ پۇتىغا يامىشىپتۇ. ئۇ «ئەي، ئادالەتلىك تەقۋادار بېگىم، ماڭا رەھىم قىلغايلا. كىشىلەر مېنى كەمبەغەل كۆرۈپ كۆزىگە ئىلمايدۇ. ھېچكىم ئۆيۈمگە ئاياغ باسمايدۇ. بۈگۈن خۇدا يولىدا ئازغىنە ياغ پۇراتقانىدىم. پوشكالغا ئېغىز تېگىپ، بىر دۇئا ياندۇرۇپ بەرگەيلا، — دەپ يالۋۇرۇپ يىغلاپتۇ.

دەللىنىڭ نالە-پەريادىغا ئىچى ئاغرىغان بېگىم ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپتۇ. داستىخانغا ئېغىز تېگىپتۇ ۋە ئورنىدىن تۇ-

رۇشقا تەمشەلگىنىدە دەللە بېگىمنىڭ ئالـ
دىنى توسۇپ:
ـــ هۆرمەتلىك بېگىم سىلىگە بەكمۇ مۇـ
ھىم بىر گېپىم بار ئىدى. دەي دېسەم تىـ
لىم بارمايدۇ، دېمەي دېسەم كۆڭلۈم ئۇنىـ
مايدۇ. ئەگەر مېنىڭ بىر قوشۇق قېنىمدىن
كەچسىلە هازىرلا دەپ بېرەي، ـــ دەپتۇ.
بېگىم دەللىنىڭ بۇ سۆزلىرىگە ھەيـ
ران بولۇپ سەل ئويلانغاندىن كېيىن:
ـــ خەير، دېگىن، بىر قوشۇق قېنىڭـ
دىن كەچتىم، ـــ دەپتۇ.
دەللە:
ـــ «ۋاپاغا جاپا» دېگەندەك، خېنىم
سىلى بەرگەن دۆلەتنى كۆترەلمەي نىيەـ
تى بۇزۇلدى. ئۇ هازىر سىلىدىن يۈز ئۆـ
رۈپ تالاغا قاراۋاتىدۇ ... ـــ دەپتۇ.
ـــ نېمە؟ خېنىم بۇزۇلدى؟ نىمانداق
قالايمىقان ۋالاقلايدۇ بۇ دەللە، ـــ دېگىنىچە
بېگىمنىڭ ئاچچىقى قىرىق گەز ئۆرلەپتۇ.
ـــ بېگىم، مەن بولسام بىر ئاجىزە،
ھەرگىز يالغان سۆزلىگىنىم يوق. ئۆزلىرى
خۇداغا يېقىن، تەقۋادار، مەرتىۋىلىرى يۇـ
قىرى كىشى. شۇڭا باشلىرىغا كەلگەن
خەۋپ-خەتەردىن ئاگاھلاندۇرۇپ قوياي. مېـ
نىڭ بۇ دېگەنلىرىمگە ئىشەنمىسىلە بۈگۈن
ئاخشام ئۇخلىغان بولۇپ كۆزلىرىنى چىڭ
يۇمۇپ يېتىپ باقسىلا. گۈلچېھرە خېنىم
سىلىنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئىتتىك ئۇستۇـ
رىدىن بىرنى تەييارلاپ قويدى ... ـــ دەپـ
تۇ دەللە.
قەيسەر بەگ بۇ گەپكە بىر ئىشىنىپ،
بىر ئىشەنمەي چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ كەچـ
تە چاندۇرماي ئۇچۇق-يوروق كېلىپ ئاـ
دەتتىكىچە سىلىقلىق ئورۇندا يېتىپتۇ. بىـ
راق مومايىنىڭ قىلغان سۆزلىرى ئېسىگە
كېلىپ زادى ئۇيقۇسى كەلمەپتۇ. ئۇ يالـ
غاندىن كۆزىنى يۇمۇپ، خورەكىنى راسا
تارتىپ ياتقانىكەن. يېرىم كېچىدە گۈلـ
چېھرە ياستۇقنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇپ قويغان
ئۇستۇرىنى قولىغا ئېلىپ شەپە چىقارماي
كەلگىنىچە قەيسەر بەگنىڭ ساقىلىنى ئاستا
تۇتۇپتۇ. ئەمدى ئىككى تال كېسەي دېگەنـ
دە بەگ كاپلا قىلىپ گۈلچېھرىنىڭ قولىدىـ
كى ئۇستۇرىنى تارتىۋاپتۇ ۋە شۇ ئۇستۇرا
بىلەن خېنىمىنىڭ جېنىنى قەتلە قىپتۇ.
ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ماراپ تۇرغان
دەللە ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ گۈلچېھرىنىڭ
ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. ئۆلە-تىرىلىشىگە
قارىماي گۈلچېھرىنىڭ قەبىلىسىگە يېتىپ
كەپتۇ:
ـــ ۋاي خالايىق، قەيسەر بەگ خېـ
نىمنى بىگۇنا ئۆلتۈرۈۋەتتى، ئۇنىڭدىن ئىنـ
تىقام ئېلىڭلار... ـــ،دەپقىقاس-چۇقان كۆـ
تۈرۈپتۇ. خېنىمنىڭ ئۇرۇق-تۇغقان، قەۋـ
مى-قېرىنداشلىرىدىن بولۇپ 20 دەك ئادەم
كالتەك-چوماقلارنى كۆتۈرگەن ھالدا قەيـ
سەر بېگىمنىڭ سارىيىغا غەزەپ بىلەن باسـ
تۇرۇپ كىرىپتۇ ۋە جانغا-جان ئېلىپ بەگـ
نى ئۆلتۈرۈپتۇ.
دەللە قەيسەر بەگنىڭ ئۆلگەنلىكى
توغرىسىدىكى خەۋەرنى غەربىي بەگلىكتىكى
ھەر بىر مەھەللىگىچە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ يەتـ
كۈزۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى بەگـ
لىك ئوتتۇرىسىغا گىنە-ئاداۋەت ئۇرۇقى
تېرىلىپتۇ. ئىككى بەگلىك خەلقى كالتەك-
چوماق، پالتا-پىچاقلارنى تەييارلاپ ئۇـ
رۇشماققا بەل باغلاپتۇ.
شەرقىي بەگلىك بىرقانچە نەپەر پايـ
لاقچىنى غەربىي بەگلىككە ئەۋەتىپ، ئۇلارـ
نىڭ ئۇرۇش تەييارلىقىدىن مەلۇمات ئالـ

ماقچى بوپتۇ. پايلاقچىلار كېچىدە دەرياـ
دىن ئۆتۈپ، غەربىي قىرغاقتىكى بىر چوڭ
مازارغا يوشۇرۇنۇپتۇ. بۇ مازار دەل قەيسەر
بېگىم دەپنە قىلىنغان مازار ئىكەن. تۇن
ھەسسىدىن ئاشقاندا ھەيۋەتلىك ياسالغان
بىر قەبرە يېنىدىن قېرى بىر موماينىڭ ئاـ
ۋازى كېلىشقا باشلاپتۇ.

پايلاقچىلار يوشۇرۇن ھالدا ھېلىقى
قەبرىگە يېقىنلىشىپ قارىغۇدەك بولسا قەيـ
سەر بېگىمنىڭ قەبرىسى بېشىدا بىر دەللە:

— ئەي قەيسەر، تىرىكلىكىڭدە ئارغىـ
ماق ئاتنى مىنىپ، كۆزلىرىمگە لاي چاچـ
رىتىپ ئۆتەتتىڭ، گۈلچېھرە بىلەن جاھانـ
غا سىغماي قالغان ئىدىڭ. مانا ئەمدى
سۆيگەن يارىڭ بىلەن توپا - تۇپراققا ئايـ
لاندىڭ. سەن كۆزۈڭگە ئىلمىغان بىر قېرى
سېنى شۇ ھالغا سالدى. ئۆچۈمنى راسا
كەلتۈرۈپ ئالدىم. ئۆز بەگلىكىڭدىكى قەۋـ
مى - قېرىنداشلىرىڭمۇ پات - يېقىندا يېـ
نىڭغا كۆمۈلىدۇ! — دەۋاتقۇدەك.

پايلاقچىلار دەرھال دەللىنى تۇتۇپ،
شەرقىي بەگلىككە ئاپىرىپتۇ. دەللە قازىخاـ
نىدا ئۆزىنىڭ قىلمىشىغا ئىقرار بوپتۇ. ئىكـ
كى بەگلىك ئوتتۇرىسىدا بىر مەيدان تەيـ
يارلاپ، دەللىنى شۇ مەيداندا دارغا ئېـ
سىپ ئۆلتۈرۈپتۇ. گۈلچېھرىنى قەيسەر
بەگنىڭ يېنىغا كۆچۈرۈپ دەپنە قىپتۇ.

ھەقىقىي ئەھۋالنى چۈشەنگەن ئىككى
بەگلىك ئوتتۇرىسىدا ئىتتىپاقلىق، خاتىرـ
جەملىك بەرقارار بوپتۇ. شۇندىن باشلاپ
كىشىلەر بۇ ۋەقەنى تىلغا ئالغاندا دەللـ
نى «چۇغۇل دەللە» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: مويىدىن ئاخۇن، رەتلىگۈچى: ئايگۈل مويىدىن.

(بېشى 22 - بەتتە)

پىنھان ئەيلەمەك — يوشۇرماق:

خىزمەتىڭدە بولمادىم بىردەمكى ئىشق ئاشۇبىدىن،
ئاغرىنىپ مەندىن كېتىپ ئۆزۈڭنى پىنھان ئەيلەدىڭ.

— ئا. نىزارى.

پىنھان بولماق — يوشۇرۇنماق، غايىب بولماق:

ياشۇرۇپ گۈلدەك يۈزىن گۈلنار شۇپۇكى ئىچرە، ۋاي،
گويىيا بولمىش قىزىل ئەبر ئىچرە پىنھان تولۇن ئاي.

— ئەرشى.

پىنھان تۇتماق — سىر تۇتماق:

چۇ ساندۇقنى ئېلىتىپ ئۆيىگە جۇھۇد،
كى پىنھان تۇتۇپ، قىلدى ئەلدىن ھۇسۇد.

— ئا. نىزارى.

پىنھان قىلماق — يوشۇرماق، يۆگىمەك:

ئالىپ باردى پىنھان قىلىپ خاك ئارا،
يانىپ كەلدىلەر ئەل قىلىپ ماجەرا.

— ئا. نىزارى.

پىنھانى [پىنھان] (پ) يوشۇرۇن، يوشۇرۇن ھالدىكى.

ئالتۇن ئېگەر

بۇرۇنقى زاماندا، كۈنچىقىشتا بىر شەھەر بولغانىكەن. بۇ شەھەرنىڭ بىر پادىشاھى بار ئىكەن. ئۇنىڭ ئاتىسىدىن قالغان شاھلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلىۋاتقىنىغا ئۇن تۆت يىل بولغانىكەن. ئۇ پادىشاھ بولغان كۈندىن باشلاپ ئۆز ئېلىدىكى پۇقرالارغا ئېغىر ئالۋان-ياساقلارنى سېلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پۇقرالارنىڭ كۈنى تەسلىشىپتۇ. بەگ-تۆرىلەرنىڭ بولسا تۇرمۇشى باياشات ئۆتۈپتۇ. زۇلۇمغا چىدىمىغان خەلق پادىشاھقا ھەقلىق ئەرز-شىكايەتلەرنى قىلسا، ئۇ: «مېنىڭ ئەمىر-پەرمانىمغا بويسۇنماي يەنە ماڭا ئەرز قىلىپ كەلدىڭمۇ؟!» دەپ، ئۇلارنى تۇتۇپ، تۈرلۈك جازالارغا ھۆكۈم قىلىدىكەن. ئەرز قىلغۇچىلارنىڭ ۋەكىللىرى كۆپىنچە قېرىلاردىن ئىكەن. شۇڭا پادىشاھ قېرىلارغا بەكمۇ ئۆچ بولۇپ كەتكەنىكەن.

بىر كۈنى كېچىسى پادىشاھ ئاجايىپ بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە: ئاجايىپ ھەيۋەتلىك بىر قوشۇن ئۆز مەملىكىتىگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقانمىش. بۇ قوشۇننىڭ ئادىمى، قورال-ياراقلىرىنىڭ سانىنى مۆلچەرلەپ بېرىش مۇمكىن ئەمەسمىش. كۆزەتكۈچى قاراۋۇللارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئادەم تۇرماق تۇغ-ئەلەملىرىنىڭ سانىنى ئېلىش مۇمكىن ئەمەسمىش. شاھ ئۆز ياساۋۇل، قاراۋۇللىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي ھاسىراپ-ھۆمىدەپ «ۋاي بولمىدى، يۇرتىنى يېغى بېسىپ كەتتى، ئىش يامان بولدى» دېيىشىپ شاھنىڭ ئالدىدا يەرگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. شاھنىڭ كۆزىگە قەسىرنىڭ ئىچى قاراڭغۇلىشىپ كەتكەندەك كۆرۈنۈپتۇ. بۇ چاغدا شاھ نېمە قىلارىنى بىلمەي ھوشىنى يوقىتىپ قويۇپتۇ. بىر چاغدا ھوشىغا كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، دۈشمەن شەھەرگە يېقىنلىشىپ قاپتۇ، ساقاللىرى ئاق، سېرىق، قوڭۇر رەڭدىكى ھەر بومبا ساقاللىق قېرى سەركەردىلەر ھۇجۇمچى قوشۇنلىرىغا بۇيرۇق بېرىپ ھەيۋەتلىك نەرە تارتىۋاتقۇدەك. ئاندىن لەشكەرلىرى بۇيرۇقنى بەجا كەلتۈرۈپ، شەھەر دەرۋازىلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ ئوت قويۇپ سېپىللارغا ئاسمان-پەلەك شوتىلارنى قويۇپ، قەلئە ئۈستىگە چىقىۋاتقۇدەك. يەنە بىردەمدىن كېيىن شەھەرنىڭ ئىچىنى ئوت يالقۇنى قاپلاپ، شاھنىڭ ئوردا، قەسىرلىرى كۆيۈپ، ئىس-تۈتەكلەر كۈن نۇرىنى توسۇپ قاراڭغۇ زۇلمەتكە ئايلىنىپتۇ.

پادىشاھ چۆچۈپ ئويغانسا، تىپ-

تىنچ ھەرەمدە زەر چۈشەكلەر ئىچىدە ياتقانىكەن. پادىشاھ: «ئاھ خۇدا، ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن، قىيامەت بولدىمۇ - نېمە؟»— دەپتۇ. كۆرگەن چۈشىنى ئويلاپ، ياۋنىڭ پۈتۈن سەركەردىلىرى ساقاللىق قېرىلار ئىكەنلىكىنى كۆز ئالدىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزۈپتۇ. پادىشاھ كۆڭلىدە «مانا دېمىدىممۇ، ھەممە پېشكەلچىلىك ئاشۇ قېرىلاردىن كېلىدۇ. ماڭا، مېنىڭ تەختىمگە، شاھلىق سەلتەنەتلىرىمگە دەخلى يەتكۈزىدىغان قېرىلارنى بۇ دىيارىمدىن يوق قىلمايدىغان بولسام، پادىشاھ بولماي كېتەي.» دەپتۇ. شۇ چاغدا تاڭمۇ ئېتىپتۇ. ئۇ دەرھال دۆلەت ئەربابلىرى ۋە ۋەزىر - ۋۇزۇرا، مۇنەججىملىرىنى ۋە مەسلىھەتچىلىرىنى يىغىپ جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزۈپتۇ. كېڭەشتە ئۆزى كۆرگەن چۈشىنى سۆزلەپ بېرىپ، بۇ چۈشنىڭ تەبىرىنى ئېيتىپ بېرىشىنى تەلەپ قىپتۇ. چۈشىگە توغرا تەبىر بەرگەن كىشىگە نۇرغۇن ئىنئام بېرىدىغانلىقىنى، ئەگەردە چۈشىگە توغرا تەبىر بېرەلمىسە، ئۇ كىشىنى جېنىدىن جۇدا قىلىدىغانلىقىنى جاكارلاپتۇ. بۇ چاغدا چۈشكە توغرا تەبىر بېرەلەيدىغان كىشىلەرمۇ بىر نەرسە دېيىشكە جۈرئەت قىلالماپتۇ. ھەممە ۋەزىر - ئۆلىمالار باشلىرىنى تۆۋەن قىلىپ، تەزىم بىلەن قول باغلاپ سۈكۈتتە تۇرۇشۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن شاھ غەزەپكە كېلىپ:

— ھەممىڭ ھارام تاماق نان قېپلار. ھېچقايسىڭ مېنىڭ بېشىمغا كېلىدىغان بالا - قازاغا ئېچىنمايسەن. شۇنچىلىك چۈشىمۇ تەبىر ئېيتىپ، ئۇنىڭغا قارىتا تەدبىر - مەسلىھەتلەرنى بېرەلمەيسەن. ئەمدى مەن ئۆز چۈشۈمگە ئۆزۈم تەبىر ئېيتىپ، ئۆزۈم تەدبىر قوللىنىمەن. ھەرقانداقىڭ مېنىڭ پەرمانىمغا ئىتائەت قىلىپ، ئىجرا قىلىشمايدىكەنسەن، دارغا ئاسىمەن، — دەپ غەزەپ بىلەن ھەيۋە قىپتۇ.

ۋەزىر - ئۆلىمالار:

— خوش شاھىم، بىز تەييار، — دەپتۇ.

— مېنىڭ سەلتەنەتلىك تەختىمگە قەست قىلىدىغان رەقىبلىرىم مانا شۇ قېرىلاردۇر، — دەپتۇ شاھ ئۆزىنىڭ چۈشىدە كۆرگەن ساقاللىق سەركەردىلەرنى تىلغا ئېلىپ، — مېنىڭ ئوردامدا بۇ ئىشقا سەل قارايدىغان ئەمەلدارلىرىمدىن تارتىپ ئەسكەرلىرىمگىچە ھەرقانداقىنى ئېغىر ھالدا جازالايمەن!

پادىشاھ شۇ سۆزلەرنى قىلىۋاتقاندا غەزەپتىن ئولتۇرغان تەختى تەۋرەپ كېتىپتۇ. پادىشاھ شۇ ھامان جايلارغا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ قېرىلار ئۆلتۈرۈلۈشكە باشلاپتۇ. شاھنىڭ غەزىپىدىن قورققان بارلىق كىشىلەر پەرمانىنى ئىجرا قىلماسلىقا ئامال قىلالماپتۇ. شۇندىن كېيىن بۇ مەملىكەتتە قېرىلار قالماپتۇ.

بىر كۈنى شاھ شىكارغا چىقىپتۇ. ئۇلار مېڭىپ چوڭ بىر دەريا بويىغا يېتىپ كەپتۇ. دەريانىڭ نېرىقى قىرغىقى تاغ بولۇپ، بۇ تاغ ناھايىتى ئېگىز ھەم ھەيۋەتلىك ئىكەن. شاھ شىكارداشلىرى بىلەن سۆزلىشىپ كېتىۋاتقاندا، بىردىنلا دەريانىڭ تېگىدە چوڭ بىر نەرسە پارقىراپ كۆرۈنۈپتۇ. شاھ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختىتىپتۇ. دەريانىڭ تېگىدىكى پارقىراق نەرسىگە سەپسېلىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر ئالتۇن ئىكەر ئىكەن. شاھ ۋە-

زىر ـ ۋۇزۇرالىرىغا ئالتۇن ئىگەرنى كۆرسىتىپ:

— ئەگەر بۇ ئالتۇن ئىگەرنى كىم سۇ ئاستىدىن ئەپچىقىپ بەرسە، ئۇنىڭغا نۇرغۇن دۇنيا، قابىلىيىتىگە قاراپ يۇقىرى ئەمەل بېرىمەن. لېكىن ئۇنى ئەپچىقالمىسا ئۆلۈم جازاسى بېرىمەن. قېنى كىم بۇ ئىشقا جۈرئەت قىلالايدۇ؟ — دەپتۇ.

ۋەزىرلەردىن بىرسى بۇ تېز ئاقىدىغان چوڭقۇر دەرياغا چۈشۈپ، ئالتۇن ئىگەرنى ئەپچىقىپ شاھتىن نۇرغۇن دۇنيا دەپىنە ئىنئام ئېلىش ۋە تېخىمۇ يۇقىرى مەنسەپكە ئېرىشىش نىيىتىدە كىيىملىرىنى سېلىپ دەرياغا سەكرەپتۇ. قالغان كىشىلەر مانا چىقىدۇ، ئەنە چىقىدۇ، دەپ ئۇزاققىچە كۈتۈپتۇ، لېكىن چىقماپتۇ. شاھ ئالتۇن ئىگەرنى قولغا چۈشۈرۈشنىڭ تەقەززاسىدا تېخىچە دەريادىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر ئەمەلدار چۈشۈپ، ئۇمۇ چىقماپتۇ. شۇنداق قىلىپ تويمىغۇر ئەمەلدارلاردىن بىرنەچچىسى ئارقا ـ ئارقىدىن دەرياغا چۈشۈپتۇ. لېكىن بىرەرسىمۇ قايتىپ چىقماپتۇ.

بۇنىڭدىن ئەجەبلەنگەن شاھ كەچ كىرگەندە باشقا ئەمەلدارلىرى بىلەن ئوردىغا قايتىپتۇ. خەلقنى يىغىپ، دەريا ئاستىدىكى ئالتۇن ئىگەرنى كىم ئەپچىقالىسا، ئۇنىڭغا نۇرغۇن مال ـ مۈلۈك، ئەمەل بېرىدىغانلىقىنى جاكارلاپتۇ. لېكىن شاھنىڭ ئوردىسىدىكى سۇ ئۈزۈش ماھىرلىرى بولغان ئەمەلدارلاردىن ھېچقايسىسى دەريادىن چىقمايلا تۈگىشىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان خەلقنىڭ بىرسىمۇ ئالتۇن ئىگەرنى ئەپچىقىشقا جۈرئەت قىلالماپتۇ.

بۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىر ياش يىگىت «مەن بىر كەمبەغەل، ئالتۇن ئىگەرنى ئەپچىقىپ شاھنىڭ ئىنئامىغا ئېرىشسەم، تۇرمۇشتا قىيىنچىلىق تارتىشتىن قۇتۇلمايمىزمۇ» دەپ ئويلىنىپتۇ. لېكىن ئۆزىنى مەلۇم قىلىشقا ئالدىرىماپتۇ. يىگىت بۇ ئىشنى ئاتىسىغا مەسلىھەت سېلىپ، ئاتىسىنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن باشلاشنى قارار قىپتۇ.

شاھ قېرىلارنى ئۆلتۈرۈشكە كىرىشكەن ۋاقىتتا ھېلىقى يىگىت يەر ئاستىغا بىر يوشۇرۇن گەمە ياساپ، ئاتىسىنى شۇ يەرگە يوشۇرۇپ قويغانىكەن. يۇرتتا قېرىلار تۈگەپ بىرقانچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئالتۇن ئىگەر ۋەقەسى يۈز بېرىپتۇ. يىگىت ئۆيگە كېلىپ ئاتىسىغا ئالتۇن ئىگەر ۋەقەسىنى بايان قىپتۇ ۋە شۇ ئالتۇن ئىگەرنى دەريادىن ئەپچىقىپ، بۇ نامرات ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش تەلىپىنى قويۇپتۇ.

— مەن پەقەت ئۆز ئائىلىمىزنىڭ تۇرمۇشىنى دەپلا بۇ ئىشقا تەۋەككۇل قىلغىنىم يوق، — دەپتۇ يىگىت ئاتىسىغا، — مۇھىمى سىز بىرقانچە يىلدىن بۇيان كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرمەي يەر ئاستىدا يېتىۋاتىسىز. بۇ ئىشقا مەن چىداپ تۇرالماي قالدىم. سىزنىڭ ياشانغاندا ياتقان يېرىڭىزنىڭ زىنداندىكى گۇناھكارلارنىڭ ياتقان يېرىدىن نېمە پەرقى بار؟

— ئەقلىڭگە بارىكاللا ئوغلۇم، — دەپتۇ يىگىتنىڭ ئاتىسى، — ئۇنداق بولسا، سەن مېنىڭ دېگىنىم بويىچە ئىش قىلساڭ بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايسەن. ئالتۇن ئىگەر سۇ ئاستىدا ئەمەس، بەلكى سەن ئېيتقان ھېلىقى دەريانىڭ نېرىقى

قىرغىقىدىكى تىك تاغنىڭ چوققىسىدا. دەريا تېگىدە كۆرۈنگىنى كۈننىڭ تاغ كەينىگە ئۆتۈشى بىلەن ئالتۇن ئىگەرنىڭ دەرياغا چۈشكەن شولىسى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇنىڭدىن نەچچە زامانلار ئىلگىرى باشقا يۇرتنىڭ لەشكەرلىرى بۇ ئەلگە كېلىپ ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغان. ئۇلارنىڭ شاھى قاچىدىغان جاي تاپالماي تاغنىڭ نەچچە كۈنلۈك ئايىغىدىكى چىغىر يول بىلەن ئورمان ئارىلاپ تاغ ئۈستىگە چىقىپ كەتكەنىكەن، ئۇ تاغنىڭ باشقا يېرىدە چۈشىدىغان يېرى بولمىغانلىقتىن تاغدىن چۈشەلمەپتۇ. ئارقىسىغا يېنىشتىن قورقۇپ، شۇ تاغنىڭ ئۈستىدە ئۆلۈپ تۈگىگەنمىش. ئىگەر دەل شۇ شاھنىڭ ئىگىرى. بالام، سەن ھەرگىز دەرياغا چۈشمىگىن. ئاشۇ چىغىر يول بىلەن تاغقا چىققاندىن كېيىن يەنە شۇ يول بىلەن يېنىپ چۈشكىن، — دەپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن يىگىت ئاتىسى بىلەن خوشلىشىپ يولغا راۋان بوپتۇ. يىگىت شۇ ماڭغىنىچە، شەھەرگە كىرىپ، شاھنىڭ ئوردىسىغا قەدەم باسقاندا، قاراۋۇل ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ:

— نېمە ئادەمسەن، نېمە ئەرزىڭ بار؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن ئالتۇن ئىگەرنى دەريادىن ئەپچىقىش ئۈچۈن كەلدىم. شاھىمىزغا ئۆزۈمنى مەلۇم قىلىۋاقچىمەن، — دەپتۇ يىگىت.

— ھەي يىگىت، ئۆزۈڭ ياش ئىكەنسەن، مەن-مەن دېگەن يىگىتلەر دەرياغا كىرىپ قايتىپ چىقمىدى. نادانلىق قىلىپ ياش جېنىڭغا زامىن بولما، ئاستا ئارقىڭغا يېنىپ يولۇڭغا ماڭ، — دەپتۇ قاراۋۇل.

— ئەي قاراۋۇل ئاكا، مەن شۇ ئالتۇن ئىگەرنى دەريادىن ئەپچىقىشقا بەل باغلاپ كەلدىم. بۇ ئىشتىن قايتمايمەن، — دەپتۇ يىگىت.

خەۋەرچى بۇنى شاھقا يەتكۈزۈپتۇ. شاھ يىگىتنى قوبۇل قىلىپ، شەرتلەرنى قايتا ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ.

— مەن شاھىمىزنىڭ ئالىي ھۆرمىتى ئۈچۈن بۇ خەتەرلىك ۋەزىپىنى ئورۇنداشقا بەل باغلىدىم، — دەپتۇ يىگىت تەمكىنلىك بىلەن.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ شاھ، — ئىگەرنى ئېلىپ كەلسەڭ، بېرىدىغان ئىنئاممۇ دېگىنىمدىن ئۆزگەرمەيدۇ، ۋەدەم ۋەدە، ئەگەر ئالتۇن ئىگەرنى ئېلىپ كېلەلمىسەڭ بېرىدىغان جازايىمۇ ئۆزگەرمەيدۇ، ساڭا ئۈچ كۈن مۆھلەت بېرىمەن.

يىگىت ئوردىدىن چىقىپ ئۇدۇل تاغقا قاراپ يول ئېلىپتۇ. شۇ ماڭغىنىچە كەچقۇرۇن تاغقا ئانچە يىراق بولمىغان بىر مەھەللىگە كېلىپ قونۇپتۇ. ئەتىسى يەنە تاڭ يورۇماستىنلا تاغقا قاراپ يول ئاپتۇ. تاڭ شەپىقى يەر يۈزىگە نۇر چاچقاندا، تاغنىڭ تۈۋىگە كېلىپ، تاغقا يامىشىپ يۇقىرى ئۆرلەشكە باشلاپتۇ. كۈن چۈش بولغاندا تاغ تۆپىسىگە قارىغان ئىكەن، كۈن نۇرىدا يالتىراپ، ئەتراپىغا نۇر چېچىپ تۇرغان ئالتۇن ئىگەر كۆرۈنۈپتۇ. سەپسېلىپ قارىغۇدەك بولسا، بېشى خۇددى قۇشنىڭ بېشىغا ئوخشايدىغان ئاجايىپ ئېسىل بىر ئالتۇن ئىگەر ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدا ئالتۇن يالىتىلغان ئۈزەڭگە تۇرۇپتۇ. ئىگەر تاسمىلىرىمۇ كۈمۈش ۋە ئالتۇندىن ياسالغان ئىكەن. يىگىت بۇ نەرسىلەرگە قول تەگكۈزمەي تۇرۇپ ئىككى رەكئەت شۈكرانە ناماز ئوقۇپ، خۇداغا شۈكرى سانا ئېيتىپ «بىسمىللا» دەپ، تاسمىلار بىلەن ئىگەرنى باغلاپ، تەسلىكتە يۈدۈپ، كەچ كىرگەندە شاھنىڭ ئوردىسىغا يېتىپ كەپتۇ. بۇنى كۆرگەن شاھ خۇشاللىقىدىن بىر ھەپتە توي-تاماشا قىلىپ، شەھەر خەلقىگە ئاش تارتىپتۇ؛ توي-تاماشىغا يىغىلغان خەلق ئالدىدا ئۆزىنىڭ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدىغانلىقىنى نامايان قىلىپ، يىگىتكە بېرىلىدىغان ئىنئامنى جاكارلاپتۇ. جاكاردا مۇنۇلار ئوقتۇرۇلۇپتۇ. «بۇ يىگىت بولسا، ھېچقانداق كىشى ھەل قىلالمىغان ئىشنى ھەل قىلدى. مېنىڭ بىردىنبىر تەلىپىمنى ئۆزلۈكىدىن ئورۇندىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى تۆۋەنكى ئايماقنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلىدىم. بىر ئائىلىلىك كىشىنىڭ ئۆمرىگە يەتكۈدەك مال-دۇنيا بەردىم. تۆۋەنكى ئايماقتا ھۆكۈمەتنىڭ يىللىق بېجىدىن باشقا ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بۇ يىگىت ئۆزى باشقۇرىدۇ».

پادىشاھ توي-تاماشا تۈگىگەندىن كېيىن يىگىت بىلەن ۋەزىرنى ئايرىم زىياپەتكە چاقىرىپ سۆھبەت ئېلىپ بېرىپتۇ. سۆھبەتتە يىگىتنىڭ ئەسلى زاتىنى بىلمەكچى بولۇپ ئۇنىڭدىن سوراپتۇ. يىگىت جاۋابەن:

— مەن مۇشۇ شەھەردىن يىراق كۈندىلا بارىدىغان بىر يېزىدىكى كەمبەغەل يىگىت بولىمەن، — دەپتۇ.

— سېنىڭ ئاتا-ئاناڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ شاھ. يىگىت:

— مېنىڭ ئاتا-ئانام ۋە بىرنەچچە ئۇششاق ئۇكىلىرىم بار، — دەپتۇ.

— سەن بۇ ئالتۇن ئىگەرنى دەريادىن قانداق ئەپچىقتىڭ؟ — دەپتۇ شاھ. يىگىت:

— مەن بۇ ئىگەرنى دەريادىن ئەپچىقمىدىم، شۇ دەريانىڭ كۈن ئولتۇرۇش تەرىپىدىكى تاغنىڭ ئۈستىدىن ئەپچۈشتۇم، — دەپتۇ.

شاھ بۇ ئىشتىن ئەجەبلىنىپتۇ ۋە سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— بۇ ئىگەرنىڭ تاغ ئۈستىدە ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىڭ؟ — دەپتۇ.

— ساڭا ئالتۇن ئىگەرنىڭ تاغ ئۈستىدە ئىكەنلىكىنى بىرسى ئېيتىپ بەردىمۇ ياكى ئۆزۈڭ بىلدىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ

ۋەزىر.

— بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشكە ئاجىزمەن، — دەپتۇ يىگىت.

— نېمە ئۈچۈن؟ — دەپ سوراپتۇ ۋەزىر مۇلايىملىق بىلەن.

ئالتۇن ئىگەرنىڭ قولىغا كەلگەنلىكىگە خۇشال بولغان پادىشاھ:

— مەيلى ھەرقانداق ئېيتالمايدىغان نازۇك گېپىڭ بولسىمۇ قورقماي ئېيتىۋەرگىن، مەن كەچۈرىمەن، — دەپتۇ.

— بېشىمدىن قورقىمەن، — دەپتۇ يىگىت.

— بېشىڭنىڭ كېتىشىدىن قورقمىغىن، سېنىڭ ھاياتىڭغا ئۇلۇغ شاھىمىز كېپىللىك قىلىدۇ، — دەپتۇ ھېلىقى ۋەزىر.

— بىزنىڭ مەملىكىتىمىزدە قېرىلارغا قازا، ئەلگە ۋابا كېلىۋاتقان چاغلاردا، — دەپتۇ يىگىت سۆزىنى باشتىن باشلاپ، — مېنىڭ يېشى ئاتمىشتىن ھالقىغان ئاتام بار ئىدى. ئۇنىڭغا قازا كېلىشتىن قورقۇپ، يەر ئاستىغا يوشۇرۇپ قويغانىدىم. مانا ھازىر ئاتامنىڭ يەر ئاستىدىكى گەمىدە يېتىۋاتقىنىغا كۆپ يىللار بولدى. ئاتامدىن ئايرىلساق بىر ئۆيلۈك بەش - ئالتە جان ئادەم پاناھسىز قالاتتۇق. كۈنىمىز قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالاتتى. شۇنىڭدىن بېرى ئاتام گەرچە ئىش - ھەرىكەتتە بولالمىسىمۇ، بىزگە يول كۆرسىتىپ تۇرغانلىقتىن ھازىرغىچە خېلى ئوڭۇشلۇق ھايات كەچۈرۈپ كېلىۋاتىمىز. شاھىمىزنىڭ ئالتۇن ئىگەرگە ھاجىتى چۈشكەندە، مەن بۇ ئەھۋالنى ئاتامغا يەتكۈزۈپ، شاھىمىزنىڭ تەلىپىنى ئورۇنداپ شۆھرىتىنى ئاشۇرماقچى بولغانلىقىمنى ئېيتتىم، — يىگىت ئاتىسىنىڭ بەرگەن مەسلىھەت ۋە يوللىرىنى شاھقا تەپسىلىي سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، سۆز ئاخىرىدا، — مەن ئاتامنىڭ ئاقىلانە مەسلىھەتى بويىچە تاغقا چىقىپ بۇ ئىگەرنى ئەپچۈشتۈم، — دەپتۇ.

— بارىكاللا، ئاتاڭغا رەھمەت، — دەپتۇ شاھ.

شۇنىڭدىن كېيىن پادىشاھ چۈشىدە كۆرگەن ئىشلارغا ئىشىنىپ بىگۇناھ قېرىلارنى ئۆلتۈرگەنلىكىگە ئىنتايىن پۇشايمان قىلىپتۇ. بۇلارنىڭ سۆھبىتى ئاخىرلىشىپتۇ. شاھ شۇ ھامان تېخى ئۆلتۈرمەي زىنداندا قالدۇرۇپ قويغان قېرىلارنى ئازاد قىلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلىپ ئەلگە يارلىق چۈشۈرۈپتۇ. ئاندىن كېيىن يىگىتنى ئاتىسى بىلەن بىللە تۈۋەندىكى ئايماققا داغدۇغىلىق ھالدا يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. يىگىت بۇ جايغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە خەلقتىن باج - سېلىق ئالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تۇرىۋاتقان زېمىنىغا بەرىكەت يېغىپ خەلقنىڭ تۇرمۇشى باياشات ئۆتۈپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى ئۈچتۇرپان ناھىيە ئاقيار يېزىسىدىن: توختى زاكىر.

پادىشاھ بىلەن مالچى

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، مەشرىقتە بىر مەملىكەت بولغانىكەن، ئۇنىڭ زېمىنى كەڭ، ئاھالىسى كۆپ، لەشكىرى ھېسابسىز ئىكەن. پادىشاھى بولسا ئۇۋ ئۇۋلاشنى ياخشى كۆرىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ ئادىتى بويىچە ياساۋۇللىرىنى ئېلىپ ئۇۋغا چىقىپتۇ. ئۇلار بىر جاڭگالغا كەلگەندە ئالدىغا بىر جەرەن ئۇچراپتۇ. پادىشاھ ۋە ياساۋۇللار بۇ جەرەننى خۇددى ئۈزۈك كۆزىدەك قورشىۋاپتۇ. پادىشاھ ئادەملىرىگە جەرەننى تىرىك تۇتۇشنى، ئۇنى كىم قاچۇرۇپ قويسا، شۇنىڭ كاللىسىنى ئالىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ ياساۋۇللىرى بىلەن جەرەننى قىستاپ كەلگەندە، جەرەن پادىشاھنىڭ بېشىدىن سەكرەپ قېچىپ كېتىپتۇ. ياساۋۇللار «پادىشاھ ئەمدى قانداق قىلاركىن» دېگەندەك قىلىشىپ، بىر-بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپتۇ. پادىشاھ ئامالسىز جەرەن قاچقان تەرەپكە قاراپ ئات ساپتۇ، قوغلا-قوغلا بىر جىلغىغا يەتكەندە جەرەن كۆزدىن غايىب بوپتۇ. پادىشاھنىڭ ئاچلىق ۋە سۇسىزلىقتىن ھالى خاراب بوپتۇ. ئۇ يا ئالدىغا مېڭىشنى، يا كەينىگە مېڭىشنى بىلەلمەي، بېشى قېتىپ ئەتراپقا قارىغۇدەك بولسا، يىراقتا بىر كىچىك كەپىدىن ئىس چىقىۋاتقۇدەك. پادىشاھ ئېتىغا مىنىپ ئىس چىقىۋاتقان تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. كەپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشەي دەپ تۇرۇشىغا، كەپىدىن بىر كىشى چىقىپتۇ. پادىشاھ قارىغۇدەك بولسا، بۇ كىشى بېشىغا كونا كىگىز قالپاق، ئۇستىبېشىغا ئۆچكە تېرىسىدىن تىكىلگەن كونا جىلتكە بىلەن تېرە ئىشتان كىيىۋالغان، بوي-تۇرقى كېلىشكەن خۇش خۇي بىر ئادەم ئىكەن. ئۇ كىشى پادىشاھنى كەپىگە تەكلىپ قىپتۇ، پادىشاھ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا بېرىپ، كەپىگە كىرىپ تۇرۇپتۇ. ھېلىقى كىشى پادىشاھنى يەرگە سېلىپ قويغان ئۆچكە تېرىسىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىپتۇ. پادىشاھ نائىلاج ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ كىشى پادىشاھنىڭ ئالدىغا قېتىپ كەتكەن ئىككى زاغرا بىلەن بىر ھېجىردا قېتىق ئەكىلىپ قويۇپتۇ، پادىشاھنىڭ بۇ غىزاغا كۆڭلى تارتمىغان بولسىمۇ، قورساقنىڭ ئاچلىقى ئۇنى يېيىشكە مەجبۇر قىپتۇ. پادىشاھ زاغىرنى قېتىققا چۆكۈرۈپ يېگەنىكەن، شۇنداق مەززىلىك تېتىپتۇكى، ئۇنىڭ تا بۈگۈنگىچە يېگەن تائاملىرى بۇنىڭچىلىك مەززىلىك بولمىغاندەك تۇيۇلۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، پادىشاھ زاغرا بىلەن قېتىقنى ئىشتىھا بىلەن يەپ قورساقنى تويغۇزۇپتۇ. ئاندىن

هېلىقى كىشىگە قاراپ:

— ئىسمىڭىز نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئىسمىم ئاياز، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ هېلىقى كىشى، ئاندىن پادىشاھتىن سوراپتۇ:

— ئۆزلىرىنىڭ ئىسمى شەرىپلىرى نېمىكىن؟

— ئىسمىم شاۋاز، — دەپتۇ پادىشاھ،— سىز بۇ جاڭگاللادا نېمە ئىش قىلىسىز؟

— مەن بۇ يەردە باينىڭ مېلىنى باقىمەن. ئۆزلىرى قانداق بولۇپ بۇ ياققا كېلىپ قالدىلىكىن؟

— بىز بىرنەچچە سودىگەر ئىدۇق،— دەپتۇ پادىشاھ، ئۆزىنىڭ شاھ ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇپ، — سەپەر قىلىپ مۇشۇ ئەتراپقا كەلگەندە بۇلاڭچىلارغا ئۇچراپ تىرىپىرەن بولۇپ كەتتۇق. مەن بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالغانلىقىمنىمۇ بىلمەيمەن. بۈگۈن كېچە سىزگە ھەمراھ بولسام قانداق؟

ئاياز ئوڭايسىزلانغان ھالدا:

— ھەي باي ئاكا، ئۆزىڭىز كۆرۈپ تۇرۇپسىز مېنىڭ كەپەمدە سىزگە سېلىپ بەرگۈدەك يوتقان - كۆرپەممۇ يوق. قانداق قىلارمەن، — دەپتۇ.

— كېرەك يوق، سىز نەدە ياتسىڭىز مەنمۇ شۇ يەردە ياتىمەن، — دەپتۇ پادىشاھ.

كەچ كىرگەندە ئاياز پادىشاھقا بىر ئەسكى تېرىنى سېلىپ، بېشىغا بىرنەچچە كېسەكنى قويۇپ بېرىپتۇ. ئۆزى داق يەردە يېتىپتۇ. پادىشاھ ئەسكى تېرىنىڭ ئۈستىدە شۇنداق شېرىن ئۇخلاپتۇكى، ئۆمرىدە مۇنچىلىك شېرىن ئۇخلاپ باقمىغانىكەن. پادىشاھ بىر كەمدە ئويغىنىپ قارىسا، ئۆزىنىڭ يېنىدا ئاياز ئۇخلىماي قاراپ ئولتۇرغۇدەك ئىمىش، پادىشاھ بۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ:

— سىز بۈگۈن مال بېقىپ چارچىغان تۇرۇقلۇق، يەنە ئۇخلىماي نېمە قىلىپ ئولتۇرىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ھەي باي ئاكا، — دەپتۇ ئاياز پادىشاھقا، — سىز مېنىڭ مېھمىنىم. مەن سىزنى تونۇمىساممۇ، لېكىن بۈگۈن كېچە سىزنىڭ ئامان - ئېسەنلىكىڭىزگە كاپالەتلىك قىلىشىم كېرەك. بۇ جايدا يىرتقۇچ ھايۋانلار كۆپ، كېچىچە سىزگە بىرەر خېيىم - خەتەر يېتىپ قالمىسۇن دەپ، سىزنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئولتۇرۇۋاتىمەن.

پادىشاھ بۇنىڭدىن قاتتىق تەسىرلىنىپتۇ. ئاتىغىچە تاڭمۇ ئېتىپتۇ. پادىشاھ ئورنىدىن تۇرۇپ قىلىدىغان ئىشلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، قېتىق بىلەن زاغرىنى ئىشتىھا بىلەن يەپتۇ. ناشتىدىن كېيىن، پادىشاھ كۆپ رەھمەتلەرنى ئېيتىپ ئېتىغا مىنىپ، ئوردىغا يېنىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بۇ ئىشنى ئويلاپ نەچچە كۈنگىچە كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە «ئاياز مېنىڭ ئېسىل سۈپەت شاھانە بەستىمگە قاراپ كېچىچە ئۇخلىماي مېنى قوغدىغان بولۇشى مۇمكىن، ياكى ماڭا ئىشەنمەستىن ئۆزىنى قوغداپ ئۇخلىمىغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. قانداقلا بولمىسۇن بىر سىناپ كۆرەي» دېگەن ئويغا كېلىپتۇ. ئەتىسى ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ۋەزىرىنى دىۋانە قىياپەتكە ياساندۇرۇپ، ئايازنىڭ يېنىغا ئەۋەتىپتۇ. ئاياز بۇ دىۋانە سۈپەت ۋەزىرنى پادىشاھقا قانداق مۇئامىلە قىلغان بولسا، شۇنداق مۇئامىلە قىلىپ كۈتۈۋاپتۇ. كېچىچە ئۇخلىماي ۋەزىرنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئەتىسى يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. ۋەزىر بۇ ئىشتىن

قاتتىق تەسىرلىنىپتۇ ۋە ئەھۋالنى پادىشاھـ
قا مەلۇم قىپتۇ. ئۇچىنچى نۆۋەتتە پادىـ
شاھ ئۆز ئوغلىنى ئىنتايىن بىچارە قىـيا ـ
پەتتە ياساندۇرۇپ، ئايازنىڭ كەپىسىگە ئەـ
ۋەتىپتۇ. ئاياز بۇنىڭغىمۇ ئىلگىرىكىگە ئوخـ
شاشلا مۇئامىلە قىپـتۇ. شـاھـزادە قايتىپ
كېلىپ ئەھۋالنى ئەينەن مەلۇم قىپتۇ.

پادىشاھ ئايازنىڭ مەيلى باي بولسۇن
ياكى كەمبەغەل بولسۇن ئوخشاش مۇئامىلە
قىلغىنىغا قاراپ ئۇنى «ساپ دىـل كـىشى
ئىكەن» دەپ ئىشەنچ قىپتۇ. پادىشاھ دەرـ
ھال ئىككى خىزمەتچىسىنى ئايازنى ئېـلىپ
كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. خىزمەتچىلەر ئايازنى
ئاتقا مىندۇرۇپ پادىـشاھنىڭ ئالـدىغا ئېـ
لىپ كەپتۇ. ئاياز ئوردىغا كىرىپ تەخـتتە
ئولتۇرغان پادىشاھنىڭ ھېلىقى كۈنى كەـ
پىدە قونغـان باي ئىـكەنلىـكىنى كـۆرۈپ
ھەيران قاپتۇ. پادىـشاھ ئايازنىڭ ئىززىتى
ئۈچۈن تەخـتـتىن چۈشـۈپ ئۇنىڭ بىلەن
قىزغىن كۆرۈشۈپتۇ، خىزمەتچىلەرگە ئايازـ
نى مۇنچىغا ئاپىرىپ يۇيۇندۇرۇپ، كىيىمـ
لىرىنى ئالماشتۇرۇپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ.
ئاياز ئوردىدا بىرنەچچە كۈن تۇرۇش جەرـ
ياندا، ھېلىقى دىۋانە سۈپەت كـىشىنىڭ
پادىشاھنىڭ ئۇڭ قول ۋەزىرى ئىكەنلىكىنى،
ھېلىقى بىچـارە يېـتىم بالىـنىڭ شـاھزادە
ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئىشنىڭ تەكتىگە يېتىپـ
تۇ. پادىشاھ ئايازنى ئۆزىگە مەھرەم قىلىپ
ئېلىپ قاپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ ئايازنىڭ ئەقلىنى
سىنىماقچى بولـۇپ، ئۇنىڭ بىلەن بىـلـلە
ئوۋغا چىقىپتۇ. ئۇلار بىر مەزگـىل يول
يۈرگەندىن كېيىن پادىشاھ ئايازدىن:

— يېيىـشكە نـېمە ياخـشى؟ — دەپ
سوراپتۇ.

— ئاياز دەرھاللا:

— تۇخۇم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئۇلار بىرنەچچە كۈن يـول يۈرۈپ،
نۇرغۇنلىغان ئوۋ ئوۋلاپ ئوردىغا قايتىپ كەپتۇ.
ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپـتۇ، پادىشاھ
يەنە بىر كۈنى ئايازنى ئېـلىپ ئوۋغا چىـ
قىپتۇ. بىر مەزگىل يول يۈرگەندىن كېـ
يىن پادىشاھ ئايازدىن توساتتىنلا:

— نېمە بىـلەن؟ — دەپ سوراپـتۇ.
ئاياز تېنىمەستىن دەرھاللا:

— تـۇز بىـلـەن، — دەپ جاۋاب
بېرىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيـىن پادىشـاھ ئايازنىڭ
ئەقىللىق ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. چۈنـ
كى پادىشاھنىڭ بۇ قېتىمقى سوئالى ئۆنىڭ
نەچچە يىللار ئىلگىرى ئوۋغا چىقىپ، مۇـ
شۇ ئورۇندىن ئۆتكەندە سورىغان «يېيىشـ
كە نېمە ياخشى» دېگەن سوئالىنىڭ داۋاـ
مى ئىكەن. ئايازنىڭ نەچچە يىل ئىلگىرىـ
كى ئىشنى ئېسىدە ساقلاپ، تەمتىرىمەي جاـ
ۋاب قايتۇرغىنىـغا قايىل بوپـتـۇ. شۇنىڭ
بىلەن پادىشاھ ئايازنى ئۆزىگە ۋەزىر قىلـ
ۋاپتۇ. پادىـشاھ ئايازنىڭ تـوغرا تەكلىپ،
مەسلىھەتلىرى نەتىجىسىدە يۇرتنى تېخىمۇ
ئادىللىق بىلەن سوراشقا باشلاپتۇ. ئوردا ئىچىدىـ
كى ۋە يۇرتتىكى پارىخور خىيانەتچىلەرنى، زاـ
لىم بەگلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپتۇ. شۇـ
نىڭ بىلەن ئايازنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئىـ
ناۋىتى كۈندىن كۈنگە يۇقىرى كۆتـۈرۈـ
لۈشكە باشلاپتۇ. بۇنى ئوردا ئىچىدىكى بەـ
زى ئەمەلدارلار كۆرەلمەي، ئايازنى پادىـ
شاھقا چېقىپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنىڭ سۆزىـ
گە ئىشىنىپ، ئايازنى ۋەزىرلىكتىن ئېـلىپ
تاشلاپتۇ؛ شۇنىڭ بىلەن يۇرت ئىـچـى قاـ
لايمىقانلىشىپ، ئەرز ـ شىكايەتلەر كۆپىيىپتۇ؛

پادىشاھقا بولغان نارازىلىق كۈچىيىپتۇ. بۇ
ئەھۋالنى كۆرگەن پادىشاھ ئاياز بىلەن ھې-
لىقى چېقىمچىلىق قىلغان ۋەزىر-ئەمەلدار-
لارنى سىناپ باقماقچى بولۇپتۇ: بىر كۈنى
پادىشاھ ئىككى خۇرجۇن تىللا-تەڭگىلەرنى
ئېلىپ، ئاياز ۋە باشقا ئوردا ئەمەلدارلىرى
بىلەن سەيلىگە چىقىپتۇ. ئۇلار شەھەردىن
چىققاندىن كېيىن، پادىشاھ ئىككى خۇر-
جۇندىكى تەڭگە-تىللالارنى يولغا چېچىۋې-
تىپ، ئېتىغا قامچا سالغىنىچە ئارقىسىغىمۇ
قارىماستىن كېتىپ قاپتۇ. پادىشاھ بىر مەن-

زىلگە بېرىپ، كەينىگە قارىغۇدەك بولسا،
يالغۇز ئايازلا ئۆزىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقۇ-
دەك، قالغان ئاتالمىش «سادىق» ۋەزىر
ئەمەلدارلاردىن بىرەرسىمۇ كۆرۈنمەپتۇ.
پادىشاھ ئايازدىن:

— سەنمۇ نېمىشقا ئۇلار بىلەن
بىللە تىللا-تەڭگە تېرىپ قالمايسەن؟ —
دەپ سوراپتۇ.

ئاياز:

— مەن پۇلنى كۆرسە ھەممىدىن كې-
چىدىغان پەسكەشلەردىن ئەمەسمەن،—دەپ
جاۋاب بېرىپتۇ.

پادىشاھ ئوردىغا قايتىپ كېلىپ ئاياز-
نى ئۆزىگە ئوڭ قول ۋەزىر ۋە خەزىنىدار
قىلىپ تەيىنلەپتۇ. پادىشاھ يەنە ئايازنىڭ

بەرگەن مەسلىھەتى بىلەن يۇرت سوراپتۇ.
ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە يۇرت ئىچىدىكى قا-
لايمىقانچىلىقلار تۈگەپ، خەلق يەنە **خۇشال-**
خۇرام تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. ئاياز خەزىنى-
دار بولغاندىن كېيىن يۇرت ئىچىدىكى كەم-
بەغەل، تۇل خوتۇن، يېتىم-يېسىرلارغا
ئازدۇر-كۆپتۇر پۇل-پۈچەك بېرىپ، ئۇ-
لارنىڭ تۇرمۇشىنى خاتىرجەم قىپتۇ. بى-
راق ئوردا ئىچىدىكى بەزى ئەمەلدارلارنىڭ
بۇنىڭغا ئىچى تارلىقى كېلىپ، ئايازنى پا-
دىشاھقا چېقىپتۇ.

— شەۋكەتلىك پادىشاھى ئالەم،—دەپ-
تۇ ئۇلاردىن بىرى، — ئاياز خەزىنىدىكى
بايلىقلارنى ئۆزىنىڭ يېقىن ئادەملىرىگە
بېرىۋەتتى. ئۇنىڭ خەزىنىدىكى
دۇنيا-دەپىنە بىلەن ئۆزىنىڭ
ئىناۋىتىنى ئۆستۈرۈپ، جانابىي
ئالىيلىرىدىن شاھلىقنى تارتىۋا-
لماقچى.

پادىشاھ بۇ چېقىمچىلارنىڭ سۆزى-
نىڭ راست-يالغانلىقىنى دەلىللەش ئۈچۈن
ئادەم چىقىرىپ تەكشۈرۈتۈپتۇ. تەكشۈر گۈچى-
لەر ئايازنىڭ كىشىلەرگە خەزىنىدىن پۇل بەر-
گىنىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى پادىشاھقا مەلۇم
قىپتۇ. پادىشاھ ئىنچىكە تەكشۈرۈپ كۆر-
مەيلا ئايازنى يەنە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپتۇ.
خەزىنىنىڭ ئاچقۇچىنى ئۆزى تاپشۇرۇپ
ئېلىپ، خەزىنىنى ئۆزى تەكشۈرۈپ باقماقچى
بوپتۇ. ئەتىسى پادىشاھ خەزىنىگە بېرىپ، ئى-
شىكنى ئېچىپ، بوسۇغىدىن ئاتلىشىغىلا بې-
شىغا بىرنەرسە تېگىپتۇ. قارىسا ئىشىك بې-
شىدا بىر تۈگۈنچەك ئېسىقلىق تۇرغانىكەن.
ئۇنى ئېلىپ قارىغۇدەك بولسا، ئايازنىڭ مال
بېقىپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىدا كىيگەن كونا
شىرچۇرۇقى ئىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئەي

ئاياز، ئۆتكەن كۈنلۈكنى ئۇنۇتما، شىرچورۇقۇكنى قۇرۇتما» دېگەن خەت يېزىلغان بىر پارچە قەغەز چاپلاغلىق تۇرغۇدەك. پادىشاھ ئايازنى چاقىرتىپ بۇ ئىشنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ.

—پادىشاھى ئالەم،—دەپتۇئاياز سوئالغا جاۋاب بېرىپ،—مەن مال بېقىپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىمدا پۇتۇمغا مۇشۇ شىرچورۇقنى كىيىپ يۈرىدىغان ئادەم ئىدىم. سىز مېنى ئەپكىلىپ باش ۋەزىر ۋە خەزىنىدار قىلىپ راھەتكە چىقاردىڭىز، مەن مۇشۇنچىۋالا دۇنيانى كۆرۈپ، بۇرۇن كۆرگەن كۈنۈمنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى ھېلىمۇ جاپا-مۇشەققەتتە ياشاۋاتقان بىچارىلەرنى ئېسىمدىن چىقارماسلىق ئۈچۈن، بۇ كونا شىرچورۇقۇمنى مۇشۇ يەرگە ئېسىپ قويدۇم. ئۇنى ھەر كۈنى نەمدەپ تۇرىمەن. چۈنكى ئۇ قۇرۇپ قالسا قېتىپ كېتىدۇ-دە، پۇتنى ئاغرىتىدۇ. ئۇنى ئىشىك بېشىغا ئېسىپ قويۇشۇمدىكى سەۋەب: مەن ھەر كۈنى كىرىپ-چىقىش جەريانىدا ئۇ مېنىڭ پېشانەمگە تېگىپ تۇرسا، مەن ئۆتكەن كۈنۈمنى دائىم ئەسلەپ تۇرىمەن. مەن ئۆتكەن كۈنۈمنى ئۇنتۇپ قالسام، خەلقنىڭ ھال-ئەھۋالىدىن خەۋەرسىز قالىمەن. مەن بۈگۈنكىدەك راھەت-پاراغەتلىك تۇرمۇشقا ئېرىشكىنىمدە، يەنە مىڭلىغان بىچارە كەمبەغەللەرنىڭ جاپا-مۇشەققەتتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇپ قالسام بولمايدۇ.

پادىشاھ ئايازنىڭ بۇسۆزىدىن قاتتىق تەسىرلىنىپتۇ. ئۆزىنىڭ پۇقرالارھالىدىن غەپلەتتە قالغانلىقىدىن بەكمۇ خىجىل بولۇپتۇ. شۇندىن كېيىن ئايازغا تۆھمەت قىلغۇچىلارنى قاتتىق جازالاپتۇ. ئايازنىڭ ئەمىلىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن خەلق خاتىرجەم، خۇشال-خۇرام كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

(بېشى 122 بەتتە)

گۈلىستان» نى كۆرسىتىش مۇمكىن.

1958، - 1959 - يىللىرى «گۈلىستان» نىڭ خەنزۇچە نۇسخىسى نەشىر قىلىندى.

1984 - يىلى، 1971 - يىلقى تېھران نۇسخىسى، 1959 - يىلقى رۇسچە نۇسخىسى ۋە 1980 - يىلى قايتا نەشىر قىلىنغان خەنزۇچە نۇسخىسى ئاساسىدا «گۈلىستان» نىڭ ئۇيغۇرچە نۇسخىسى نەشىر قىلىندى.

سەئدى تەتقىقاتى شەرق ئەدەبىياتى تەتقىقاتى، كلاسسىك پارس ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدا نۇقتىلىق تېمىلار نىڭ بىرسىگە ئايلاندى. سەئدى ئەسەرلىرى جاھان مەدەنىيىتى خەزىنىسىدە مەڭگۈ نۇر چاچىدىغان دۇردانىلاردىن بىرى بولۇپ قالدى.

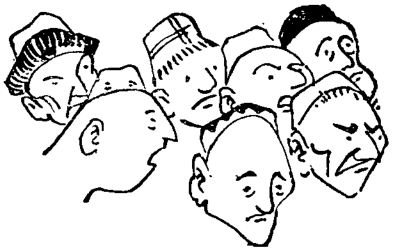

يەككە تاز بىلەن يەتتە تاز

بۇرۇنـنىڭ بۇرۇنىسىدا، بىر شەھەردە خۇدابەردى ئىسىملىك بىر ياماقچى ئۆتـكە-نىكەن. ئۇ رەھمەتلىك ئايالىدىن قالغان يەتتە ئوغلىنى بېقىپ كۈن كەچۈرىدىكەن. خۇدا بەردى بالىلىرىنى ئۆز كەسىپـىنىڭ ۋارىسى قىلىشنى دائىم ئويلايدىكەن. ئەمـ-ما ئوغۇللىرى بۇنى ئويلاپمۇ قويمايدىكەن.

كۈنلەردىن بىر كـۈنى خـۇدابەردى كۆڭلىدىكىنى بالىلىرىغا ئېيتىپتۇ.

— ئاكىمىز ئۆگەنسە بىزمۇ بىر - بىر-لەپ ئۆگىنىمىز، — دېيىشىپتۇ بالىلارنىڭ ئوتتۇرانچىسى ۋە كىچىكلىرى.

كۈنلەر ئۆتۈپـتۇ، ئايلار ئۆتۈپـتۇ، خـۇدابەردى قېرىپ مۈكچىيىپتۇ. ئوغۇللار بولسا ئويۇن - تاماشىغا بېرىلىپ كېتىپ دادىسىنىڭ ھۈنىرىنى ئۆگىنەلمەپتۇ.

بالىلىرىدىن كۆڭلى قالـغان خۇدابەر-دى دوست - يارانلىرىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بىر كەمبەغـەل ئايالغا ئۆيلىنىپتـۇ ۋە بۇ خوتۇندىن بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ئايالىنىڭ تېجەشلىك ئۆي تۇتۇشـى ۋە چەبدەسلىكى بىلەن ئۇلارنىڭ ھال - ئوقىتى كۈندىن كۈنگە ياخشىلىنىپ، خېلىلا بېيىپ قاپتۇ.

«يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تـەگسە، بۇرنى قاناپتۇ» دېگەندەك، شۇ كۈنلەردە ياماقچى خۇدا بەردىنىڭ كېسىلى ئېغىر-لىشىپ قاپتۇ. ئۇ چوڭ بالىلىرىغا ئىلگىرى-كى تەلىپىنى ئېيتقانىكەن، ئۇلار «ھە» دەپ قويۇپ يەنىلا ئۆزىنىڭ ئويۇن - تاما-شىسى بىلەن بولۇپ كېتىپتۇ. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي خۇدابەردى ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

خـۇدابەردى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن يەتتە ئوغلى بىلەن كېيىنكى ئايالىدىن بولغان يەككە ئوغلى ئوتتۇرىسىدا مىراس تالىشىپ دەۋا باشلىنىپتۇ. يۇرت - جامائەت خۇدا بەردىنىڭ بارلىق دۇنيا - دەپىنىسىنى توققۇز ئۈلۈش قىلىپ، يەتتە ئوغلىغا يەتتە ئۈلۈش، ئانا - بالىغا بولسا ئىككى ئۈلۈش بۆلۈپ بېرىپ دەۋانى لىللائايرىپ قويۇپتۇ.

يەتتە ئوغۇل ھويلا ئىچىدىكى بىر ئېغىز لىق ئۆيدە لىڭغىرچاق ياساپ بازارغا ئاپىرىپ ساتىدىكەن. ئۇلارنىڭ بازارغا ئا-پارغان ماللىرى كۈندىن - كۈنگە كاسات-لىشىپ سېتىلمايدىكەن. يەككە تاز بالىسـ-نىڭ ياسىغان لىڭغىرچاقلىرى بازارغا بارا-بارمايلا سېتىلىپ تۈگەيدىكەن. بۇنى كۆر-گەن يەتتە تازنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى تارلىق قىلىپ بىر كېچە ئۇخلىماي مەسلىھەتلىشىپ-تۇ. ئۇلار يەككە تازنىڭ ياسىغان لىڭغىر-چاقلىرىنى يوقىتىشنى پىلانلاپ ئۇنى كۆيـ-دۈرۈۋېتىپتۇ.

ئەتىسى يەككە تاز ئورنىدىن تۇرۇپ قارىغۇدەك بولسا، لىڭغىرچاقلىرىنىڭ ھەمـ-مىسى كۆيۈپ كۆل بولغانىكەن. ئۇ بۇنى

يەتتە تازنىڭ قىلغانلىقىنى جەزم قىپتۇ-
دە، ئىككىلىنىپ تۇرماستىن لىڭغىرچاقىنىڭ
كۆلىنى بىر تاغارغا، كۆمۈرىنى بىر تاغار-
غا قاچىلاپ يەكشەنبە كۈنى سەھەردە با-
زارغا ئېلىپ كەپتۇ. كۆرگەن - بىلگەنلەر
ئۇنىڭدىن:

— ھەي تاز، تاغىرىڭدىكى نېمە؟ —
دەپ سوراپتۇ. يەككە تاز:

— بىر تاغاردىكى زىخچە ئالتۇن،
يەنە بىر تاغاردىكىسى كېپەك ئالتۇن، —
دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بازار ئەھلىدىن بىرەيلەن بۇ ئىشقا
ھەيران بولۇپ، «كېپەك ئالتۇن قانداق
بولىدىغاندۇ؟» مەيلى ئالسام ئالاي، —
دەپ نەرخىنى توختىتىپتۇ. بىر تاغارنى
ئون چارەكتىن ئىككى تاغارنى يىگىرمە
چارەك ياغىيۇغا سېتىۋاپتۇ. يەككە تاز
ھېلىقى كىشىگە:

— ئاغزىنى ھازىر ئاچماي ئۆيگە
ئاپىرىپ ئاچسىلا. بولمىسا بۇنى كۆرگەنلەر
كۆلۈپ قويسا زىخچە ئالتۇن كۆمۈرگە،
كېپەك ئالتۇن كۆلگە ئايلىنىپ كېتىدۇ، —
دەپتۇ ۋە ئىككى تاغار ياغيۇنى ئېلىپ
ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. ئۇ بىر داس ياغ-
يۇنى يۇيۇپ، تازىلاپ قازانغا سېلىۋاتقاندا، پايدا - مەنپەئەت توغرىسىدا بىر - بىر-
سىگە گەپ بەرمەي ئۆيگە كىرىپ كەلگەن
يەتتە تاز، يەككە تازنىڭ ئوچاق بېشىدا
ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

— ھەي تاز، بۇ ياغيۇلارنى نەدىن
ئالدىڭ؟

— سىلەر لىڭغىرچاقلىرىمنى كۆيدۈرۈپ
ياخشى قىلغانىكەنسىلەر. مەن ئۇنىڭ كۆلى
بىلەن كۆمۈرىنى ئىككى تاغارغا قاچىلاپ
بازارغا ئاپىرىپ ئىككى تاغار ياغيۇغا تې-
گىشىپ ئەكەلدىم. مانا بۇ قازانغا سالغان
ياغيۇلار لىڭغىرچاقنىڭ كۆللىرىنىڭ بەدى-
لىگە كەلگەندۇر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئۇلار بۇنىڭغا ھەيران قاپتۇ ۋە ئۆز-
لىرىمۇ شۇنداق قىلماق بوپتۇ. يەتتە تاز
ئۆزلىرى ياساپ پۈتتۈرۈپ قويغان لىڭ-
غىرچاقلىرىنىڭ ھەممىسىنى كۆيدۈرۈپ، كۆ-
لى بىلەن كۆمۈرىنى ئايرىپ يەتتە تاغار-
دىن ئون تۆت تاغارغا قاچىلاپتۇ. قوشنى-
لىرىنىڭ بىرقانچە ئېشىكىنى كۈنلۈككە
سېتىۋېلىپ، يەكشەنبە كۈنى سەھەردە ھە-
شەمەت بىلەن بازارغا قاراپ يولغا چىقىپ-
تۇ. ئۇلار بازارغا يېتىپ بېرىپ تۆت كو-
چىنىڭ تۆت دوقمۇشىغا «ماللىرىنى» قاتار
تىزىپ قويۇپ كانىيى يىرتىلغۇچە توۋ-
لاپتۇ:

— خېرىدارلار كۆزۈڭ بولسا كۆرەر-
سەن، زىخچە ئالتۇن بىلەن كېپەك ئالتۇن
ساتىمىز. نەرخى ئەرزان، سۈپىتى ئوبدان...

ئۆتكەن ھەپتە يەككە تازدىن «مال»
ئېلىپ ئۇتتۇرۇۋەتكەن ھېلىقى خېرىدار كې-
لىپ قارىغۇدەك بولسا ئىش ئۆتكەنىكىدەك
ئىكەن. خېرىدار شۇ جايدىلا غەۋغا چىقى-
رىپ بۇ يەتتە تازنىڭ سىرىنى پاش قىپ-
تۇ. بۇ ئىش قۇلاقتىن - قۇلاققا ئۆتۈپ
ئاخىرى يۇرت باشلىقىنىڭ قۇلىقىغا بېرىپ
يېتىپتۇ. ئۇ يەتتە تازنى ئۇرۇپ، تىللاپ
ھەر بىرىگە بەش تىللادىن جەمئىي ئوتتۇز
بەش تىللا جەرىمانە قويۇپتۇ. ئېشەكلەر-
نى جەرىمانە پۇلىغا ھېساب قىلىپ، يەتتە
تازنى قۇرۇق قول بازاردىن ھەيدەپ
چىقىرىپتۇ.

ئەر ئۆمرىدە بۇنداق رەسۋاچىلىقنى
كۆرمىگەن ئاكا - ئۇكا يەتتە تازنىڭ غەزى-
پى ئۆرلەپ، يەككە تازنى ئۆلتۈرۈش پىلا-
نىنى تۈزۈشۈپتۇ. ئاخىرى ئۇلار ئىككى
چارەك بۇغداي ئۇنىدا قويماق سېلىپ
ئىككى - ئۈچ تاغارغا قاچىلاپتۇ. ئوتتۇران-
چى تاز ئەقىل كۆرسىتىپ مۇنداق دەپتۇ:

— بۇ يەككە تازنى مۇشۇ قۇيماق سالغان تاغارغا سېلىپ ئېلىپ ماڭايلى. ئۇنداق قىلمىساق بۇ ئىشنى خەلقى - ئالەم بىلىپ قالسا رەسۋا بولىمىز.

قالغان ئالتە تاز بۇنىڭ ئەقلىگە باركاللا ئېيتىپتۇ ۋە شۇنداق قىپتۇ.

ئۇلار مېڭىپتۇ - مېڭىپتۇ، بىر يەرگە كەلگەندە چوڭ بىر دەرياغا دۇچ كەپتۇ. يەتتە تاز يولدا كەلگۇچە ياغلىق قۇيماقنى يەۋەرگەچكە ئىچى توختىماس بولۇپ قاپتۇ. ئۇلار يەككە تاز سولانغان تاغارنى دەريا بويىغا قويۇپ، يېقىن ئەتراپتىكى مەھەللىگە بېرىپ قېتىق تېپىپ ئىچىپ، ئىچ سۈرۈشىنى توختىتىش ئۈچۈن مەھەللىگە قاراپ كېتىپتۇ.

يەككە تاز تاغاردىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپ، تاغارنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ تولغاپتۇ. يېقىن ئەتراپتا بىر هارامزەدە تاز قوي بېقىۋاتقانىكەن. ئۇ بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ «نېمە ئىشتۇر» — دەپ ئاۋاز كەلگەن يەرگە كەلسە بىر تاغار تۇرغانىكەن، مالچى تاز تاغارنى ئاچقانىكەن، ئىچىدىن بىر تاز چىقىپ هېلىقى مالچى تازغا هىجىيىپ قاراپتۇ ۋە ئۇنىڭغا:

— ئاداش، قۇيماق يەمسىلە؟ — دەپتۇ.

— بەرسەڭلا يەيمەن، — دەپتۇ مالچى تاز.

يەككە تاز:

ئۇنداق بولسا تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپ يەڭلا، بولمىسا ئاكام كۆرۈپ قالسا يېگۈزمەيدۇ، — دەپتۇ.

ئۆمرىدە قۇيماق يەپ كۆرمىگەن مالچى تاز ماقۇل بولۇپ تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن يەككە تاز تاغارنىڭ ئاغزىنى چىگىپ قويۇپ، مالچى تازنىڭ قويلىرىنى هەيدەپ كېتىپ قاپتۇ، يەتتە تاز قايتىپ كېلىپ تاغارنى دەرياغا تاشلىۋېتىپتۇ. ئۇلار ئۆيگە يانايلى دەپ تۇرۇشىغا يەككە تاز بىر پادامالنى هەيدەپ ئۇلار تەرەپكە كېلىۋاتقۇدەك. ئۇلار سىنچىلاپ قارىغۇدەك بولسا ئۆزلىرى سۇغا تاشلىۋەتكەن يەككە تاز ئىكەن. چوڭ تاز:

— ياپىرىمەي! ماۋۇ تازنىڭ يامانلىقىنى! هازىر دەرياغا تاشلىۋەتسەك، ئۇياقتىن بىر پادا مالنى هەيدەپ كېلىۋاتىدۇيا، — دەپتۇ ۋە ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

— هەي تاز قويىنى نەدىن تاپتىڭ؟

يەككە تاز:

— هەي ئاكا، سىلەر مېنى دەرياغا تاشلىۋەتكەن ئىدىڭلار. دەرياغا چۈشۈپ قارىسام دەريانىڭ ئاستىدا نۇرغۇن مال بار ئىكەن. ئاپئاق ساقال بىر بوۋاي كېلىپ، «كۆچۈكنىڭ يېتىشىچە ئېلىپ مال قىلىۋال» دېدى. شۇنىڭ بىلەن مۇشۇ ماللارنى هەيدەپ چىقتىم، — دەپتۇ.

— يەنە بارمىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ يەتتە تازنىڭ بىرسى.

— باركەن. بار بولغاندىمۇ ئىنتايىن كۆپكەن. هەر سىمىز، - هەر سىمىز قويلار ئوتلاپ يۈرىدۇ، — دەپتۇ يەككە تاز. ئۇلار يەككە تازنىڭ گېپىنى «راست بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دەرياغا سەكرەپتۇ. دەريانىڭ دولقۇنلىرى ئۇلارنى بىردەمدىلا يۇتۇپ كېتىپتۇ. يەككە تاز هېلىقى مالچى تازنى ئىزدەپ بېرىپ ئۇنى بىر يەردىن سۇزۇۋاپتۇ، تاغارنى ئېچىپ ئۇنى قۇتقۇزۇۋۇپ، ئۇنىڭغا كۆپ رەھمەتلەرنى ئېيتىپ قويلىرىنى قولىغا بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن خەلق ئارىسىغا «ئورىنى كىم كولىسا ئۆزى چۈشەر» دېگەن مەسەل قالغانىكەن.

ئېيتىپ بەرگۈچى ئۈچتۇرپان ناھىيىسىدىن: م. روزى

قەدىمكى لەتىپىلەر

— ئوغلۇم كۈن بەكمۇ ئىسسىپ كەتتى، بۇنداق ئىسسىقتا ئادەم تۇرماق تۆمۈرمۇ ئېرىپ كېتىدىغۇ.

— راست دېدىڭىز دادا، تۈنۈگۈن ماڭا بىر سوملۇق تەڭگە بېرىۋىدىڭىز، قارىسام ئۇمۇ ئېرىپ ئون تىيىنلىق بولۇپ قاپتۇ.

× ×

ئەخمەت ئېيتىپ باقە، بىر كۈن نەچچە سائەت بولىدۇ؟

— يىگىرمە بەش سائەت بولىدۇ.

— يىگىرمە بەش؟ بۇ نېمە دېگىنىڭ؟

تۈنۈگۈن ئۆزىڭىز ھازىر كۈن بىر سائەت ئۇزاردى، دېدىڭىزغۇ.

× ×

بىر ئوغرى بىراۋنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، نۇرغۇن نەرسىسىنى ئوغرىلاپ چىقىپتۇ. دەل شۇ چاغدا كوچىدىن بىر ئادەم ئۆتۈپ قاپتۇ. ئوغرى ئۈستىدىكى نەرسىلەرنى ئالدىرىغىنىچە يەرگە قويۇپ، كوچىنى سۈپۈرۈشكە باشلاپتۇ. ھېلىقى ئادەم ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ، نېمە ئۈچۈن كوچىنى سۈپۈرۈۋاتقانلىقىنى سوراپتۇ.

ئوغرى:

— بۇ ئۆيدە بىرەيلەن ۋاپات بولۇۋىدى. ئەتىگەنلىكتە جىنازا نامىزىغا ئادەملەر يىغىلىدۇ. شۇڭلاشقا كوچىنى سۈپۈرۈپ، تازىلاۋاتىمەن، — دەپتۇ.

— ئۆيدىن يىغا ئاۋازى ئاڭلانمايدىغۇ؟

— مەن كەتكەندىن كېيىن ئاڭلىنىدۇ.

× ×

بىر ئادەم تېۋىپتىن:

— مېنىڭ قورسىقىم ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ، ئىشتىھايىم يوق، شۇڭا ئالدىلىرىغا كېلىۋىدىم، داۋالاپ قويۇشلىرىنى سورايمەن، — دەپتۇ.

تېۋىپ ئۇنىڭدىن بۈگۈن نېمە يېگەنلىكىنى سوراپتۇ. كېسەل كىشى ئادەتتىكىدەك تاماق يېگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ئەمما تېۋىپ قىستاپ سوراۋەرگەچكە، ئىلاجىسىز يېگەن تاماقلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىر-بىرلەپ ئېيتىپ بېرىشكە مەجبۇر بوپتۇ.

— بۇ يەرگە كېلىۋېتىپ يولدا بىر كاللىپەزنىڭ دۇكىنىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭدىن تۆت قوينىڭ كاللا-پاقالچىقىنى ئېلىپ يېدىم. ئۆزلىرى بۇنى ئىككى قوينىڭ كاللا-پاقالچىقى دەپ ھېسابلىسىلا. كېيىن شىرنىلىكلەر ساتىدىغان دۇكانغا كىرىپ تۆت قاداق ھالۋا، مېۋە بازىرىدىن ئون قاداق ئۈزۈم ئېلىپ، چايخانىغا كىردىم. ئۇ يەردىن ئون نان ئېلىپ، سەككىز چەينەك چاي بىلەن ھەممىسىنى يەپ تۈگەتتىم. ئۆزلىرى بۇنى ئىككى قاداق ھالۋا، بەش قاداق ئۈزۈم، بەش نان ۋە تۆت چەينەك چاي دەپ ھېسابلىسىلا. يەنە تۆت قوغۇن ئېلىپ ئۇنىمۇ يېدىم. بۇنى ئىككى قوغۇن ھېسابلىسىلا. ئۇ يەردىن ئاش-

خانىغا كىرىپ ئون مانتا، سەككىز زىخ كاۋاپ يېدىم. بۇنى بەش مانتا، تۆت زىخ كاۋاپ دەپ ھېسابلىسىلا. مانامېنىڭ ئىشتىھايىمنىڭ يوقلۇقى شۇنىڭدىنلا كۆرۈنۈپ تۇرمامدۇ.

تېۋىپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئەمدى مەن دەي، سەن ساناپ تۇر، ئالتە يىل قورساق ئاغرىقى بىلەن ئازاپلىنىسەن. بۇنى سەن ئۈچ يىل ھېسابلا. كېيىن ئون يىل باش ئاغرىقىغا گىرىپتار بولىسەن، بۇنى بەش يىل ھېسابلا. ئاندىن ئىككى كۆزۈڭ كۆرمەس، پۇت - قولۇڭ پالەچ بولىدۇ. سەن بۇنى بىر كۆز، بىر قول، بىر پۇتۇم بار دەپ ھېسابلا. مانا شۇ چاغدا ئىشتىھايىڭ ئېچىلىدۇ.

× ×

مەمەدان ۋە قۇرۇق گەپ ساتىدىغان شائىرلاردىن بىرى ئابدۇراخمان جامىنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ ماختىنىپتۇ:

ئۆتكەن كېچە چۈشۈمدە خىزىر پەيغەمبەر ئاغزىمغا دەم سېلىپ مۇبارەك تۈكرۈكى بىلەن ئاغزىمغا تۈپكۈشلەپ قويدى، — دەپتۇ.

— جامى ئۇنىڭغا:

— خاتا دەۋاتىسەن، خىزىر پەيغەمبەر سېنىڭ يۈزۈڭگە تۈكۈرگەن. سەن ئاغزىڭنى ئېچىپ تۇرغاچقا، تۈكرۈك ئاغزىڭغىمۇ چۈشكەن بولسا كېرەك، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

× ×

دەرياغا يېقىن بىر كىچىك شەھەردە، بىرنەچچە كىشى سۇغا چۆكۈپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. دەريادا چۆكۈپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن شەھەر ھاكىمى مۇنداق بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ: «ئېلاننامە، شەھىرىمىزنىڭ يېنىدىكى دەريادا چۆمۈلىدىغانلارغا تۆۋەندىكىلەرنى ئۇقتۇرىمەن: مۇشۇ يېقىندىقى ئۈچ كۈن ئىچىدىلا بىر قانچە كىشى دەرياغا چۆكۈپ كېتىپ قازا تاپتى. بۇندىن كېيىن كىمكى سۇغا چۆكۈپ ئۆلسە، ئۇنىڭغا ئىنتايىن ئېغىر جازا بېرىمەن»

× ×

ھەرقانداق كېسەلنى سۇ بىلەن داۋالاشقا ئادەتلەنگەن بىر تېۋىپ كېمىدە كېتىۋېتىپ، تاسادىپىيلا دېڭىزغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. كېمە باشلىقى دەرھال بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ:

تېۋىپنى دەرھال قۇتقۇزۇڭلار!

دېڭىزچىلار ئۇنىڭغا:

— تېۋىپنى پاراكەندە قىلمايلى، بىچارە تېۋىپ دورا ئېلىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ دورىخانىسىغا چۈشۈپ كەتتى، — دەپتۇ.

× ×

بىر ئاچكۆز كىشى بىرىنىڭ بېغىغا كىرىپتۇ. باغدا بىر ئېيىق بالىسى ئۈزۈم يەپ يۈرگەنىكەن. ئۇ كىشىمۇ ئۈزۈم باراڭلىرىدىن ئۈزۈملەرنى يۇلقۇشلاپ ئۈزۈپ يېيىشكە باشلاپتۇ. باغۋەن ئۇنى كۆرۈپ قېلىپ، كالتەك بىلەن ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. ھېلىقى كىشى:

— ئېيىقمۇ ئۈزۈم يەۋاتىدىغۇ، نېمىشقا ئۇنىمۇ ئۇرماي، مېنىلا ئۇرىسەن؟ — دەپ ۋايساپتۇ. باغۋەن:

— ئېيىق يەپ تويغاندىن كېيىن باغدىن چىقىپ كېتىدۇ. سەن بولساڭ ئۆزۈڭ يېگەننى ئاز دەپ، ئۆيىڭگىمۇ ئېلىپ ماڭىسەن، — دەپ يەنە ئۇرۇشقا باشلاپتۇ.

× ×

بىر گاداي ئۆيمۇ-ئۆي كىرىپ قۇرئان ئوقۇپ، تىلەمچىلىك قىلىدىكەن. بىر مول-

لا ئۇنىڭغا:

— قۇرئان ئوقۇپ تىلەمچىلىك قىلغىلى خۇدادىن قورقمامسەن؟ بۇ ئىشىڭ بىلەن دوزاخقا چۈشسەنغۇ، — دەپتۇ. گاداي ئۇنىڭغا:

— ئۆزلىرىدەك موللىلار، ئۆز ۋەز-نەسىھەتلىرىڭلارغا ئەمەل قىلساڭلار بولىدۇ. ئەگەر ماڭا ئوخشاش ئاچ قالساڭلار قۇرئاننىمۇ، ئۇنى يەتكۈزگەن پەرىشتىنىمۇ سېتىپ يەيتتىڭلار، دوزاخقا ئەڭ مۇۋاپىق كىشىلەر ئۆزۈڭلار، — دەپتۇ.

× ×

—جېنىم، مەن سېنىڭ ئىشقىڭدا چاراسلاپ كۆيۈۋاتساممۇ، سەن ماڭا يەنىلا ناهايىتى سوغۇق قاراۋاتىسەن.

— توغرا قىلىۋاتىمەن. سەن چاراسلاپ كۆيۈۋاتقاندا، مەن سوغۇق بولۇپ تۇرسام، شۇندىلا سەن تولۇق كۆيۈپ كۈل بولالايسەن - دە.

× ×

— ھەي، مېنىڭ پەرىشتەم، نېمىشقا مېنى ئۆمۈرلۈك يولدىشىڭ بولۇشقا قوبۇل كۆرمەيسەن؟

— مېنىڭ پەرىشتە ئىكەنلىكىمنى ئۆزۈڭ تەستىقلاۋاتىسەن، پەرىشتىلەردە يېيىش-ئىچىش بولمايدىغانلىقىغا ئوخشاش ئەر-خوتۇنلۇق بولۇشمۇ يوق. ئۆز ئىقرارىڭ بويىچە مەن پەرىشتە بولغانلىقىم ئۈچۈن تەكلىپىڭنى قوبۇل قىلالمايمەن.

× ×

بىر شائىر مۇكاپات ئېلىش ئۈمىدىدە بىر باينى ماختاپ مەدھىيە يېزىپ، ئۇنىڭغا تەقدىم قىپتۇ.

ئۇ باي ئىنتايىن بېخىل، پىخسىق بولغىنى ئۈچۈن شائىرغا ھېچنېمە بەرمەپتۇ. شائىر بۇنىڭغا ئاچچىقلىنىپ بىر ھەجۋىي شېئىر يېزىپتۇ - دە، ئۇنى بايغا ئەۋەتىپ بېرىپتۇ. باي ئۇنىڭغىمۇ ئېتىبار قىلماپتۇ.

بىر كۈنى باي قاتتىق كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. شائىر بۇنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە كېلىپ باينىڭ باش تەرىپىگە ئۆتۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

باي شائىرنىڭ بۇ ئىشىغا خاپا بولۇپ:

— قانداق يۈزسىز شائىرسەن؟ مېنى ماختاپ شېئىر يازدىڭ، ھېچنەرسە بەرمىسەم مەسخىرە قىلدىڭ، گەپ قىلمىدىم، ئەمدى يەنە نېمىنى ئۈمىد قىلىپ باش تەرىپىمدە ئولتۇرىسەن؟ — دەپتۇ.

— بەلكىم ۋاپات بولارسەن، دەپ كەلدىم. سېنى ماختاپ شېئىر يازدىم، بولمىدى، ھەجۋىي قىلدىم، بولمىدى. ئەمدى ۋاپات بولساڭ تەزىيە شېئىرى — مەرسىيە يېزىپ، دۇئايى - پاتىھە قىلىپ قايتماقچىمەن، — دەپتۇ شائىر.

× ×

شائىرلاردىن بىرى ئاياللارنىلا ھەجۋىي قىلىدىكەن. شۇڭا ئاياللار يىغىلىپ ئۇ شائىرنى ئۇرماقچى بولۇشۇپتۇ. ئاخىرى ئاياللار ئۇنى بىر يەردە تۇتۇۋاپتۇ.

شائىر نېمە قىلارنى بىلمەي، ئۇلارغا:

— شېئىرىمدا ئېيتىلغان يامان سۈپەتلەردىن پاك بولغان ئايال قىلچىمۇ خاپا بولمايدۇ. ئەگەر شۇ يامان سۈپەتلەر سىلەردە بولسا، مېنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرسەڭلارمۇ ھەقلىق سىلەر، — دەپتۇ، بۇنى ئاڭلىغان ئاياللار شائىرنى دەرھاللا قويۇۋېتىپتۇ.

× ×

بىر ئادەم شەھەر هاكىمىنىڭ ئالدىغا

كېلىپ:

— مەن سىلىنى بىر پالاكەتتىن قۇتقۇزغاندىم، شۇ خىزمىتىمنىڭ بەدىلىگە مېنى ياخشىراق بىرەر خىزمەتكە قويار دەپ ئۈمىد بىلەن كەلدىم، — دەپتۇ.

— ياخشى، ساڭا لايىق بىر خىزمەت تېپىپ بېرەي.لېكىن ئېيتقىنا، سەن ماڭا قانداق خىزمەت يەتكۈزۈۋىدىڭ؟ مەن ئۇنى ھېچلا ئېسىمگە ئالالمىدىم؟

ھېلىقى كىشى دەپتۇ:

— ئېسىڭىزدىمۇ، بىر قىزنى ئىككىمىز تالىشىپ قالدۇق، مەن چاقچاقلىق قىلىپ، ئۇ قىزنى قولغا كەلتۈرۈپ نىكاھىمغا ئېلىۋالدىم. ئەمما ئۆيلىنىش بىلەنلا بېشىمغا بىر بالا تېپىۋالدىم. ئەگەر سىز ئۇنىڭغا ئۆيلىنىپ قالغان بولسىڭىز، بۇ بالاغا سىز قالغان بولاتتىڭىز. ئۇنى مەن ئېلىپ سىزنى شۇ بالادىن قۇتقۇزغىنىم چوڭ خىزمەت يەتكۈزگەنلىكىم ئەمەسمۇ؟

× ×

بىرى بىر ئادەمگە: «پالانچى دوستۇڭ ۋاپات بولدى، ئاڭلىدىڭمۇ؟» — دەپتۇ.

ئۇ ئادەم ھەيران بولۇپ:

— بۇ سۆزۈڭ توغرا ئەمەسمىكىن، چۈنكى ھازىرلا ئۇنىڭدىن خەت كەلدى، ئۆزىنىڭ ۋاپاتى ھەققىدە ماڭا ھېچنېمە يازماپتىغۇ؟

× ×

خوتۇنى بىلەن چىقىشالمىغان بىر ئادەم خوتۇنى بىلەن جېدەللىشىپ:

— سېنىڭ بىلەن تۇرمۇش قۇرغاندىن بۇيان نىكاھ ئوقۇلغان شۇ كۈنگە لەنەت ئوقۇيمەن...

— نىكاھ ئوقۇلغان ئۇ كۈنگە لەنەت ئوقۇشقا ھەققىڭىز يوق، چۈنكى ئۆمرىمىزدە تىنىچ ئۆتكەن بىر كۈنىمۇ، ئەنە شۇ نىكاھ ئوقۇلغان كۈندۇر.

× ×

ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىگە تولىمۇ دىققەت قىلىدىغان بىر ئادەم دەريا ۋە دېڭىزلاردا چۆمۈلگەندە نېمىلەرگە رىئايە قىلىنىدىغانلىقىنى بىر نەچچە تېۋىپتىن سوراپتۇ. بىرى: «سۇدا قورساق ئاچ ۋاقتىدا چۆمۈلۈش كېرەك» دېسە، ئىككىنچىسى: «ياق، قورساق توق ۋاقتىدا چۆمۈلۈش پايدىلىق» دەپتۇ. ئۈچىنچىسى: «سۇغا ئاۋۋال پۇت بىلەن چۈشۈش كېرەك» دېسە، باشقىسى: «ياق، بىراقلا باش چۆكۈرۈپ چۈشۈش كېرەك» دەپتۇ. يەنە بىرلىرى: «سۇدىن چىققاندىن كېيىن ھەرىكەت قىلماستىن جىم تۇرۇش كېرەك» دېيىشسە، بەزىلىرى: «ياق، ئەلۋەتتە ھەرىكەت قىلىش لازىم، چۈنكى، ھەرىكەت قىلمىسا، بەدەن قىزىيدۇ، بۇ پايدىلىق...» دېيىشىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئادەم قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قاپتۇ. ئاخىر ئەڭ توغرا مەسلىھەتنى بىر ساددا دوستىدىن ئاپتۇ:

— دەريا ۋە دېڭىزلاردا چۆمۈلسەڭ، ئۆزۈڭنىڭ ئەقلىنى ئىشلىتىپ، چۆكۈپ كەتمەسلىكىنى ئويلا، سالامەتلىكىڭگە قاراپ چۆمۈلۈۋەر.

× ×

ئىمام بىر قىزىقچىدىن:

— شەيتاننىڭمۇ ئايالى بولارمىش، ئۇنىڭ ئىسمىنى بىلەمسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

قىزىقچى:

— نىكاھ ئوقۇلغان كۈنى يوق ئىدىم، شۇڭلاشقا كېلىنىنىڭ ئىسمىنى بىلمەيدىكەنمەن. بۇنى ئۇلارنى نىكاھلاپ قويغان

داموللا ئىسمالاردىن سوراپباق، — دەپتۇ.

× ×

بىر دىۋانە پۇتىنى گۆرگە ساڭگىلىتىپ، توپا سوروۇپ ئويناپ ئولتۇرغانىكەن. ئادەملەر ئۇنىڭدىن نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى سوراپتۇ. دىۋانە ئۇلارغا:

— كەلسەم ئازاربەرمەيدىغان، كەتسەم ئارقىمدىن غەيۋەت قىلمايدىغان ئادەملەر بىلەن ھۇزۇر قىلىپ سۆزلىشىپ ئولتۇرىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

× ×

بىر كىشىنىڭ ئىنتايىن بېخىل، پىخسىق دوستى بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ شۇ دوستىنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ. دوستىنىڭ ئۆيىدىكىلەر بېخىلنىڭ بەزگىكى تۇتۇپ قېلىپ يوتقانغا ئورۇنۇپ ياتقانلىقىنى ئېيتىپتۇ. بۇ كىشى ئۇلارغا:

— ياخشى بىر تاماق ئېتىپ، دوستۇمنىڭ يېنىدا تۇرۇپ يەڭ، ئۇ بۇنىڭغا چىدىيالماي شۇ ھامان تەرلەيدۇ-دە، بەزگەكتىن قۇتۇلىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ.

× ×

بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمگە ئۇننىڭ باھاسىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ئۇ كىشى:

— ئۇننىڭ باھاسى ئۆسكەن بولسا، **ئۇنىڭ** بىلەن مېنىڭ نېمە ئىشىم. چۈنكى مەن نانىنى ناۋايدىنلا سېتىۋالىمەن-دە، دەپتۇ.

× ×

بەھلۇل دىۋانە خورما سېتىۋېلىپ، ئۇنى ئۇرۇقى بىلەن قوشۇپلا يېيىشكە باشلاپتۇ. بىرى ئۇنىڭدىن:

— نېمىشقا خورمىنى ئۇرۇقى بىلەن قوشۇپ يەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. بەھلۇل دىۋانە ئۇ كىشىگە مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

— ئۇلار ماڭا خورمىنى ئۇرۇقى بىلەن قوشۇپ ساتتى-دە.

× ×

قەدىمكى ئەرەب فازىللىرىدىن بىرى دەيدۇ:

— مەن بىرەر كىشىگە ئالدانمىغانىدىم، پەقەت بىر يىگىت مېنى تازا بابلىدى. مەن بىر قىز بىلەن توي قىلماقچى بولۇپ ئۇ يىگىتتىن شۇ قىز توغرىلىق پىكرىنى سورىۋىدىم، ئۇ مۇنداق دېدى:

— سىز ئۇ قىزنى زادى ئالماڭ، چۈنكى ئۇنى بىر ئادەمنىڭ سۆيۈۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم.

مەن ئۇ يىگىتنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ، ئۇ قىزنى ئالمىدىم. ئەمما كېيىن ھېلىقى يىگىتنىڭ شۇ قىز بىلەن ئۆزى نىكاھلىنىۋالغانلىقىنى ئۇقتۇم. بىر كۈنى ئۇ يىگىت بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. مەن ئۇنىڭغا:

— ھەي بۇرادەر، باشقا ئەر سۆيگەن قىز بىلەن نېمىشقا توي قىلدىڭ؟ ئۆزۈڭ «ئۇ قىزنى باشقا بىر كىشىنىڭ سۆيۈۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم» دېۋىدىڭغۇ؟ — دېدىم.

— توغرا، ئۇنى ئۆز دادىسى سۆيۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋىدىم، سىزگە شۇنى ئېيتقانىدىم، — دېدى جاۋاب بېرىپ يىگىت.

× ×

بىر ئادەم پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— «مەن پەيغەمبەر، ماڭا ئىنئام بېرىڭ،— دەپتۇ.

پادىشاھ ئېتىكلىك تۇرغان بىر قولۇپنى كۆرسىتىپ:

— ئەگەر پەيغەمبەر بولساڭ، مۆجى-

زە كۆرسەت. ئاشۇ قۇلۇپ ئاچقۇچسىز ئې-
چىلىپ كەتسۇن، — دەپتۇ.

بۇ يېڭى «پەيغەمبەر» پادىشاھقا:

— سىز قىزىقكەنسىز، مەن پەيغەمبەرلىك دەۋاسىنى قىلىۋاتىمەن، تۆمۈرچىلىك دەۋاسىنى قىلىۋاتمايمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ كۈلۈپ كېتىپ، ئۇنىڭغا ئىنئام بېرىپ يولغا سېپتۇ.

× ×

بىر يىگىتنىڭ «ھۆر» ئىسىملىك ئىنتايىن چىرايلىق ئايالى بارئىكەن. ئۇ يىگىت دۈشمەن بىلەن بولغان جەڭگە بارماي، ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. باشقىلار ئۇنىڭغا تاپا- تەنە قىلىپ:

— ھەي نامەرد، جەڭگە بارماي نېمىشقا قايتىپ كەلدىڭ؟ دۈشمەنلەرنى ئۆلتۈرسەڭ غازى، ئۆلسەڭ شېھىت بولۇپ، قىيامەتتە جەننەتكە كىرىپ، «ھۆرۇ غۇلمان» غا ئىگە بولاتتىڭ ئەمەسمۇ؟ — دېيىشىپتۇ.

ئۇ يىگىت:

— ئۆيۈمدە ئۆزۈمنىڭ ھۆرۈم بار، بىر «غۇلمان» نى دەپ ئۆلۈشنى خالىمايمەن، — دەپتۇ.

× ×

بىر شائىر زۆرۈر ئىش بىلەن دەريانىڭ ئۇ چېتىگە ئۆتمەكچى بوپتۇ. ئۇ كىراكەش قېيىقچى بىلەن كىرا ھەققىنى كېلىشىپ، قېيىققا چۈشۈپتۇ. شائىر قېيىقتا ناۋايى ۋە جامىنىڭ شېئىرلىرىنى يادقا ئوقۇپ مېڭىپتۇ. قېيىقچى شائىردىن سوراپتۇ:

— بۇرادەر، كىم بىلەن سۆزلىشىۋاتىسەن؟

— ناۋايى ۋە جامىلار بىلەن.

قىرغاققا كەلگەندە شائىر قېيىقتىن چۈشۈپ، قېيىقچىغا كىرا ھەققىنى سۇنۇپتۇ. قېيىقچى ئۇنىڭغا:

— بۇ بەرگەن پۇلىڭىز پەقەت ئۆزىڭىز ئۈچۈنلا، ئەمدى دوستىڭىز ناۋايى ۋە جامى ئۈچۈنمۇ ھەق تۆلەيسىز، چۈنكى سىز ئۇلار بىلەن قېيىقتا مۇڭدىشىپ ئولتۇردىڭىز- دە، — دەپتۇ.

شائىر ئۇنىڭغا ھەرقانچە چۈشەندۈرسىمۇ، قېيىقچى ئۇنىماپتۇ. شائىر نائىلاج ناۋايى ۋە جامى ئۈچۈنمۇ كىرا ھەققى تۆلەپ قېيىقچىدىن قۇتۇلۇپتۇ.

× ×

ئىككى دوست ئۇچرىشىپ قېلىپ، بىرى ئىككىنچىسىگە ئۆزىنىڭ ئەھۋالىدىن رەنجىپ، مۇنداق دەپتۇ:

— دوستۇم، ئەھۋالىم بەكمۇ ناچار، مەيدەم ھېچنەرسىنى سىڭدۈرەلمەيدۇ، ئىنتايىن ھالسىزلىنىپ كەتتىم، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىدۇ، بېشىم قايىدۇ، كۆڭلۈم ئايىنىدۇ، پۇتلىرىم تىترەيدۇ، كېچىلىرى كۆزلىرىمگە ئۇيقۇ كەلمەيدۇ، قىزىتمام ئۆرلەپ كېتىدۇ. مۇبادا دوستلىرىم سېنىڭدىن مېنىڭ ئەھۋالىمنى سوراپ قالسا، ئۇلارغا شۇ ئەھۋالىمنى دەپ قويارسەن، — دەپتۇ.

دوستى ئۇنىڭغا:

— توختا دوستۇم، مېنى كەچۈر، بۇنداق ئۇزۇن سۆزلەرنى ئېسىمدە ساقلاپ قالالمايمەن. سېنىڭ ھالىڭنى سورىغانلارغا قىسقىچە قىلىپ: «بىچارە دوستۇم ۋاپات بولدى» دەپلا قوياي، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

× ×

بىر ئادەمنىڭ تېخى بىر ھەپتە بۇرۇنلا توي قىلىپ ئالغان ئايالى تۇغۇپ

قويۇپتۇ. ئۇ كىشى دەرھال كىتاب دۇكىـ
نىغا كىرىپ ئېلىپبە، قەغەز ـ قەلەم، دەپـ
تەر سېتىۋاپتۇ. باشقىلار ئۇنىڭدىن:
ــ ئۆزۈڭ يا ئوقۇش ياكى يېزىشنى
بىلمىسەڭ، بۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ نېمە
قىلىسەن؟ ــ دەپ سوراپتۇ.
ئۇ كىشى:
ــئايالىم مەن بىلەن نىكاھلىنىپ بىر
ھەپتە ئۆتۈش بىلەنلا تۇغدى. بۇنداق
قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا تۇغۇلۇشقا ئۈلگۈر-
گەن بالا، ئەلۋەتتە ئەتىلا مەكتەپكە بېرىـ
شى كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇشقا كېـ
رەكلىك نەرسىلەرنى ئالدىن تەييارلاپ
قوياي دېدىم، ــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

× ×

بىر كۈنى بەھلۇل دىۋانە ھارۇن رەـ
شىدنىڭ قوبۇلخانىسىغا كىرىپتۇ. قارىسا،
ھارۇن ئۇ يەردە يوق ئىكەن. بەھلۇل
دىۋانە ئۇنىڭ تەختىگە ئىجازەتسىزلا چىـ
قىپ ئولتۇرۇپتۇ. ياساۋۇللار بەھلۇلنى تو-
نۇمىغاچقا، ئۇنىڭ تەختكە رۇخسەتسىز
چىقىپ ئولتۇرغىنى ئۈچۈن ئۇنى كالتەك
بىلەن ئۇرۇپ بېشىنى يېرىپ قويۇپتۇ.
بۇنىڭ ئۈستىگە ھارۇن رەشىد كىرىپ قاپـ
تۇ. بەھلۇلنىڭ بېشىدىن شۇرقىراپ قان
ئېقىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزى تەختتە
كۈلگىنىچە ئولتۇرغانىكەن. ھارۇن ئەدەب
بىلەن بەھلۇل دىۋانىغا تەزىم قىلىپ، ئۇ-
نىڭدىن:
ــ ھەي بەھلۇل، سىزگە نېمە بولـ
دى، نېمىشقا كۈلىسىز؟ ــ دەپ سوراپتۇ.
ــ سېنىڭ تەختىڭدە بىر سائەت ئولـ
تۇرۇۋىدىم، ئۇرۇپ بېشىمنى يېرىشتى.
سەن شۇنچە يىللاردىن بۇيان بۇ تەختتە
ئولتۇرۇۋاتىسەن، سەن قانداق كۈنلەرنى
كۆرگەنسەن؟ شۇنىڭغا كۈلۈۋاتىمەن،ــ دەپ
جاۋاب بېرىپتۇ بەھلۇل دىۋانە.

× ×

قەدىمكى زاماندا ماي ۋە ھەسەل
سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر باي
ئۆزىنىڭ تەقۋادار قوشنىسىغا ئىخلاسمەن
بولۇپ، ھەركۈنى ئۇنىڭغا ماي ۋە ھەسەل
كىرگۈزۈپ تۇرىدىكەن. تەقۋادار بۇ بىكار-
غا كەلگەن نېمەتتىن ئازراقلا ئېغىز تېـ
گىپ، قالغىنىنى تەكچىدىكى كوزىغا سېلىپ
قويىدىكەن. كۆپ ئۆتمەي كوزا تولۇپ
قاپتۇ.
بىر كۈنى تەقۋادار كوزىغا قاراپ
خۇش بولۇپ، ئۆز ـ ئۆزىگە: «بۇ يىغىلغان
ماي بىلەن ھەسەلنى قىممەت باھا سېتىپ،
بەش قوي ئالىمەن. قويلىرىمنىڭ ھەربىرى
ئالتە ئايدا ئىككىدىن تۇغسا، بىر يىلدا يىـ
گىرمە بولىدۇ. كېيىن بۇلارمۇ تۇغۇپ بەر-
سە، يېقىن ئارىدىلا خېلى قويغا ئىگە بو-
لۇپ قالىمەن. شۇ چاغدا قويلىرىمنىڭ بىر
قىسمىنى سېتىپ، قورا ـ جايىمنى ئوڭشىتىـ
مەن، يېڭىد ن ئۆي بىسات ئالىمەن. بۇ
ئىشلىرىم تۈگىگەندىن كېيىن ئابرويلۇق
بىر ئادەمنىڭ قىزىنى ئالىمەن، توققۇز
ئايدىن كېيىن ئايالىم بىر ئوغۇل تۇغۇپ
بېرىدۇ. ئۇنى ياخشى تەربىيىلەپ چوڭ قىـ
لىمەن. ئەگەر ئۇ ئويۇنغا قىزىقىپ بۇيرۇ-
غان ئىشىمنى ۋاقتىدا ئورۇندىمىسا، قولۇمـ
دىكى ھاسا بىلەن سالىمەن» دەپتۇ ـ دە،
قولىدىكى ھاسا بىلەن ئوغلىنى ئۇردۇم دەپ
تاكچىغا بىرنى قويۇپتۇ. ھاسا ھەممىدىن
ئاۋۋال ھېلىقى كوزىغا تېگىپ، ئۇنى چۇل-
چۇل قىلىۋېتىپتۇ. تەقۋادارنىڭ باش ـ كۆ-
زى، كىيىم ـ كېچەكلىرى ماي ۋە ھەسەلگە مىـ
لىنىپ كېتىپتۇ.

× ×

بىر ئەخمەق پادىچى كىشىلەرنىڭ باققىلى بەرگەن قويلىرىنى بېقىش ئۈچۈن بىر دالىغا ھەيدەپ كەپتۇ. ئۇ قويلارنىڭ سېمىزىنى ئوت-چۆپى مول ئوتلاقتا، ئورۇقلىرىنى بولسا گىياھ ئۈنمەس قاقاسلىقتا ئايرىپ قويىدىكەن. كىشىلەر ئۇنىڭغا:

— ھەي، نېمە قىلىۋاتىسەن، ئورۇق قويلارنى ئوت-چۆپى مولراق جايغا ھەيدىمەمسەن؟ — دېيىشىپتۇ.

پادىچى ئۇلارغا:

— قىزىق ئادەملەر ئىكەنسىلەر. مەن خۇدانىڭ ئىشلىرىغا خىلاپلىق قىلالمايمەن. خۇدايىم ئۆزى ئورۇق قويلارنى ئورۇق، سېمىز قويلارنى سېمىز قىلىپ ياراتقان. ئەگەر مەن ئورۇق قويلارنى ئوتلاقتا بېقىپ سەمىرىتسەم، خۇدانىڭ غەزىپى كېلىدۇ، مەن پەرۋەردىگارنىڭ غەزىپىدىن قورقىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

× ×

قەدىمكى ئىران ھۆكۈمدارى نوشىرۋاننىڭ كېسەلچان بىر ئوغلى بار ئىكەن. تېۋىپلار ئۇنىڭ كېسىلىنىڭ نېمىدىن قانداق پەيدا بولغانلىقىنى بىلەلمەي، داۋالاپ ساقايتىشقا ئىلاجىسىز قاپتۇ.

ئاخىر نوشىرۋان يەمەن ۋىلايىتىدىن مول تەجرىبىلىك بىر تېۋىپنى چاقىرىپ كەپتۇ. تېۋىپ بالىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، كېسەل ۋە ئۇنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرىنى ئېنىقلاپتۇ. ئۇنىڭغا ۋاقتى-ۋاقتىدا، ئاز-ئازدىن تاماق يېدۈرۈپتۇ. ۋاقىتسىز، قالايمىقان تاماق يەۋېرىشتىن چەكلەپتۇ. شۇندىن كېيىن بالا كۈندىن-كۈنگە تۈزۈلۈشكە باشلاپتۇ. بۇنىڭدىن نوشىرۋان خۇشال بولۇپ:

— ھەممە تېۋىپلار ئوغلۇمنى كېسەلدىن ساقايتالمىغانىدى، سىزنىڭ دورىڭىز تەسىر كۆرسىتىپ ئوغلۇم ساقايدى. سىزگە رەھمەت. سىز ئوغلۇمغا قانداق دورا بەردىڭىز، ئۇ دورىنىڭ نامى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ. تېۋىپ:

— مېنىڭ دورام قەرەلسىز ۋە ھەددىدىن ئارتۇق تاماق يېيىش سەۋەبىدىن كېسەللگە گىرىپتار بولغانلارغا داۋادۇر. ئۇنىڭ نامى: «ۋاقتى-ۋاقتى بىلەن، ئاز-ئاز يە» دەپ ئاتىلىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

× ×

قارا قۇش① ئېتىغا مىنىپ بەيگىگە قاتنىشىپتۇ. ئەمما ئېتى كەينىدە قېلىپ ئۇتتۇرۇپ قويۇپتۇ. ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاچچىقى كېلىپ، ئات باقارنى چاقىرتىپتۇ ۋە:

— بۇ ھايۋانغا مۇشۇ قىلغىنى ئۈچۈن جازا بەرمەكچىمەن. بىر ھەپتىگىچە ئۇنىڭغا ئوت-چۆپ، سۇ بەرمە، جاجىسىنى يەپ، ئىككىنچى قېتىم بەيگىگە چۈشكەندە ئارقىدا قالمايدىغان بولىدۇ، — دەپتۇ.

ئات باقار بۇ ھۆكۈمدىن ھەيران بولۇپ:

① سۇلتان سالاھىدىن يۇسۇپ ئىبنى ئايۇپ مىسىر، دەمەشىق، ھېجاز ۋە يەمەن تەۋەپلىرىدە ھۆكۈم سۈرگەن «ئايۇبىيە» دۆلىتىنىڭ ئاساسچىسى ۋە دەسلەپكى ھۆكۈمدارى. ھىجرىيە 589-يىلى (مىلادى 1193-يىلى) ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ باھاۋىددىن ئىسىملىك ۋەزىرى «قارا قۇش» تەخەللۇسى بىلەن مەشھۇر بولۇپ، ئەسىردىن ئەپەندىگە ئوخشاش قىزىق-قىزىق لەتىپىلەرنىڭ قەھرىمانىدۇر.

— بۇ جازا ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەسـ
قۇ، بىر ھەپتىگىچە سۇ، ئوت ـ چۆپ بەرـ
مىسەك ئۇ ئات ئۆلۈپ قالمامدۇ؟ — دەپتۇ.

قاراقۇش بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ:

— ئۇنداق بولسا، سۇ بىلەن يەمـ
خەشەكنى بېرىدۇەر، لېكىن ئۇنىڭغا مېنىڭ
شۇنداق قىلدۇرغانلىقىمنى ئېيتىپ قويما،
سىر ساقلا. مۇبادا ئېيتىم ئۇقۇپ قالسا،
مەندىن رەنجىپ قالىدۇ، — دەپ ئات باقار
غا تاپىلاپتۇ.

× ×

قاراقۇش ھەر يىلى بىر ـ ئىككى كۈن
كەمبەغەل، يېتىم ـ يېسىرلارغا خەيرى ـ ئېھـ
سان قىلىپ، سەدىقە بېرىدىكەن. ئۇ بىر يىل
شۇ ئادىتى بويىچە بېرىدىغان سەدىقىسىنى
بېرىپ بولغاندىن كېيىن، بىر ئايال ئۇنىڭ
ئالدىغا يىغلاپ كەپتۇ:

— ئېرىم بۈگۈن ۋاپات بولۇپ كەتـ
تى. ئۇنى يۇيۇپ تاراپ، كېپەنلەپ يەرلىكىگە
قويۇشقا پۇلۇم يوق. ماڭا بىر ئاز پۇل ۋە
كېپەنلىك رەخت سەدىقە قىلىڭ، — دەپتۇ.

قاراقۇش ئۇ ئايالغا:

— مەرھۇم ئېرىڭنى يەرلىكىدە قوـ
يۇش ئۈچۈن ساڭا سەدىقە بېرىشىم كېرەك
ئىدى، ئەمما بۇ يىلغا ئاجراتقان سەدىقە
پۇل ۋە باشقا نەرسىلەر تارقىتىلىپ تۈگـ
دى. ئەمدى سەۋر قىل، كېلەر يىلى سەـ
دىقە بېرىلىدىغان چاغدا كەلسەڭ، ئېرىڭـ
نى كۆمۈش ئۈچۈن سەدىقە بېرەـ
مەن، — دەپتۇ.

× ×

قاراقۇشنىڭ ئوغلى بىر كېلىشكەن
ئاتنى مىنىڭ سومغا سېتىۋالماقچى بولۇپ،
دادىسىدىن مىڭ سوم سوراپتۇ. قاراقۇش:
«مىڭ سومغا بىر ئات بولسا تولىمۇ قىمـ
مەت ئىكەن» دەپ ئوغلىنىڭ ئىلتىماسىنى
قوبۇل قىلماپتۇ.

بىر ئازدىن كېيىن ئوغلىنىڭ تەربىـ
يىچىسى قارا قۇشنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— بىز ئۇ ئاتنى مىڭ سومغا ئەـ
مەس، توققۇز يۈز توقسەن توققۇز سومغا
باھالاپ كېلىشتۇق، — دەپتۇ.

— ھە، ئۇنداق بولسا قىممەت ئەـ
مەس ئىكەن، خەزىنىچىگە ئېيتىڭ، توققۇز
يۈز توقسەن توققۇز سوم بەرسۇن، — دەپ
بۇيرۇپتۇ قارا قۇش.

× ×

بىر ئادەم قارا قۇشنىڭ ئالدىغا كىـ
رىپ:

— مەن ئايالىم بىلەن كېمىگە چۈـ
شۈپ مىسىرغا كېلىۋاتاتتىم. يولۇچىلاردىن
بىرى ھامىلدار ئايالىمنى ئۇرۇپ، توققۇز
ئايلىق بالىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى، دەپ شىـ
كايەت قىپتۇ.

قارا قۇش ئەيىبكارنى چاقىرتىپ:

— سەن بۇ ئادەمنىڭ ھامىلدار ئاياـ
لىنى ئۇرۇپ، توققۇز ئايلىق بالىسىنى بوـ
يىدىن ئاجرىتىۋېتىپسەن. ئەمدى ھەققىنى
تۆلەيسەن. ھازىر بۇنىڭ ئايالىنى ئۆيىڭگە
ئېلىپ كېتىپ نىكاھلاپ ئال. ئايال سەنـ
دىن بالا تۇغقاندىن كېيىن، دەرھال ئايال
بىلەن بالىنى ئۆز ئېرى بولغان بۇ كىشىگە
قايتۇر. شۇنىڭدا قۇتۇلىسەن، — دەپ ھۆـ
كۈم چىقىرىپتۇ.

ئايالنىڭ ئېرى بۇ ھۆكۈمنى ئاڭلاش
بىلەن ئۆز دەۋاسىدىن ۋاز كېچىپ، شۇئان
چىقىپ كېتىپتۇ.

× ×

بىر بېخىل ھەم پىخسىق باينىڭ
كەپسىز بىرلا ئوغلى بار ئىكەن. ئۇ ئۆزىـ

دىن باشقا مىراسخور بولمىغىنى ئۈچۈن:
«ئاتام بەكمۇ قېرىپ كەتتى، يېقىن ئارىدا
ئۆلىدۇ، ماڭا هازىرچە پۇل قەرز بېرىپ
تۇرۇڭ، ئاتام ئۆلگەندىن كېيىن تۆلەي-
مەن» دەپ كىشىلەردىن قەرز ئېلىۋېرىپ-
تۇ. ئاتىسىنىڭ ئۆلۈشى كېچىكىپ كەتكىنى
ئۈچۈن پۇل ئىگىلىرى باينىڭ ئوغلىدىن
قەرزلىرىنى قىستاشقا باشلاپتۇ. بايۋەتچى
ئىلاجىسىز قېلىپ، قەرز بەرگۈچىلەرنىڭ
ھەممىسىنى يىغىپ ئۇلارغا:
— ئاتامنىڭ ئۆلۈشى ئۇزاققا سوزۇ-
لىدىغان ئوخشايدۇ، مەن بىر ئامالنى ئويـ-
لىدىم، ئاتامنى خالىيراق بىر جايدا تۇتۇ-
ۋېلىپ، كىيىملىرىنى يېشىۋېلىپ تاۋۇتقا
سالىمىز-دە، ئۈستىدىن تاختاي بىلەن تا-
ۋۇتنى مەھكەم مىخلاپ، ئاندىن ھەممىمىز
«ئاھ» تارتىپ يىغلاپ قەبرىستانلىققا ئېـ-
لىپ بارىمىز. ئاتام تىرىكلا كۆمۈلۈشىدىن
قورقۇپ، ھەممىڭلارنىڭ پۇلىنى بىراقلا بې-
رىدۇ، — دەپ مەسلىھەت سالىپتۇ.
بايۋەتچىنىڭ مەسلىھەتى ئۇلارنىڭ
ماقۇللۇقىدىن ئۆتۈپتۇ. ئۇلار شۇ مەسلە-
ھەت بويىچە بايقاپ يۈرۈپ، باينى بىر
خالىي جايدا تۇتۇۋېلىپ تاۋۇتقا سالىپتۇ-
دە، ئۇنى قەبرىستانلىققا ئېلىپ مېڭىپتۇ.
ئۇلار تاۋۇتنىڭ ئالدىدا بولۇشىغا: «ۋاي
ئاتام، مېھرىبان ئاتام، جايىڭىز جەننەتتە
بولسۇن ئاتام» دەپ ۋارقىرىشىپتۇ. ئۇلار-
نىڭ ئاۋازى تاۋۇتتىكى باينىڭ داد-پەر-
يادلىرىنى بېسىپ چۈشۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ
ئۇلار تاۋۇتنى قەبرىستانغا ئېلىپ كېلە-
شىپتۇ.
قارا قۇش تاسادىپەن شۇ يەردىن
ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، تاۋۇت ئىچىدىن ياردەم
سوراۋاتقان بىر ئاجىز ئاۋازنى ئاڭلاپ
قاپتۇ. ئۇ دەرھال تاۋۇتنىڭ يېنىغا كەپ-
تۇ-دە، ھەممىنى توختىتىپ، تاۋۇتنى ئې-
چىشنى بۇيرۇپتۇ.
تاۋۇتتا ياتقان باي يىغلاپ تۇرۇپ:
— مەن تىرىك، مۇشۇ ئوغلۇم مېنى
ئۆلدى، دەپ تىرىك كۆمۈۋەتمەكچى بول-
دى. مېنى بۇ بالادىن قۇتقۇزۇڭ، — دەپ
قار قۇشقا يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ. قارا قۇش
بايۋەكچىنى ئالدىغا چاقىرىپ:
— سەن قانداق ئوغۇلسەن؟ ئاتاڭنى
تېخى تىرىكلا كۆممەكچى بوپسەن، ئىزا
تارتمامسەن؟ — دەپ ئۇنىڭغا جازا بەرمەك-
چى بوپتۇ. بايۋەتچى ئۆزىنى ئاقلىماقچى
بولۇپ:
— ئاتام يالغان دەيدۇ، ئۆلمىگەن
ئادەمنى بالىسى قانداقمۇ تىرىك كۆمۈشكە
جۈرئەت قىلسۇن؟ ئاتام تۈنۈگۈن كەچقۇ-
رۇن ئۆلگەنىدى، مېنىڭ سۆزۈمگە ئىشەنمە-
سىڭىز، مانا بۇلاردىن سوراڭ، — دەپتۇ.
قەرز بەرگۈچىلەر:
— بۇ توغرا دەۋاتىدۇ. ئۇ تۈنۈگۈن
كەچقۇرۇن ئۆلگەن. بۈگۈن نامىزىنى چۈ-
شۈرۈپ، دەپنە قىلغىلى ئېلىپ كېلىۋېـ-
دۇق، — دەپ گۇۋاھلىق بېرىشىپتۇ.
قارا قۇش بايغا قاراپ:
— شۇنچە ئادەم سىنىڭ ئۆلگەنلىـ-
كىڭگە گۇۋاھلىق بېرىۋاتىدۇ. مەن ئەلۋەت-
تە كۆپچىلىكنىڭ سۆزىگە ئىشىنىمەن. سەن
تولا ۋايساۋەرمە، چۈنكى سەن دېگەن ئۆ-
لۈك، خۇدا رەھمەت قىلسۇن، جايىڭ
جەننەتتە بولسۇن! دەپلا، باشقىلارغا باي-
نىڭ ئېيتقىنىنى چېتىشنى بۇيرۇپتۇ ۋە:
— بۇ ئۆلۈك گۆردىن قېچىپ كەت-
مەسلىكى ئۈچۈن تاۋۇتنى تېخىمۇ مەھكەم
مىخلاپ، ئۇنى تاۋۇت بىلەنلا كۆمۈۋېتىڭ-

ڭلار، — دەپ بۇيرۇپتۇ. ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى پەملىگەن بىخىل باي ئوغلىغا يالۋۇرۇپ:

— جېنىم ئوغلۇم، مېنى قۇتقۇزۇۋال، سېنىڭ دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى بېرەي، بۇ بالادىن مېنى قۇتۇلدۇر، — دەپتۇ.

بايۋەتچى:

— تەقسىر سەكتە دېگەن بىر خىل كېسەل بار، بۇ كېسەللىكتە تومۇرلاردا قان ماڭماي، ئادەم ۋاقتىنچە ئۆلۈپ قالىدۇ، قان يۈرۈشكەندىن كېيىن ئادەم قايتىدىن تىرىلىدۇ. ئاتام شۇ كېسەللىك بىلەن ئۆلگەن بولسا كېرەك. بىز بۇ ئەھۋالنى ياخشى پەرق ئېتەلمەي، بۇ يەرگە كۆمگىلى ئېلىپ كەپتۇق. ئەمدى ئاتامنى ئېلىپ كېتەيلى. بىزنى رازى قىلماي يەنە ئۆلۈپ قالغۇدەك بولسا، جەزمەن كۆمۈۋېتىمىز، — دەپتۇ. قارا قۇش ئۇنىڭغا ماقۇل بولۇپ:

— مەيلى، ئاتاڭنى ئېلىپ كەت. ئىككىنچى قېتىم يەنە ئۆلۈپ تىرىلسە، ئۇ چاغدا مەن سېنىڭ سەكتە-پەكتەڭنى بىلمەيمەن، كۆمدۈرۈۋېتىمەن. ھەدېسىلا ئۆلۈپ-تىرىلىپ باشقىلارنى ئاۋارە قىلىپ يۈرمىسۇن، — دەپتۇ.

باي ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ، بۇ كۈتۈلمىگەن بالادىن قۇتۇلغىنىغا خۇش بوپتۇ ۋە ئوغلىنىڭ ھەممە قەرزلىرىنى تۆلەپ بېرىپتۇ.

× ×

بىر كۈنى بىر توپ ئادەملەر قارا قۇشنىڭ ئالدىغا بىر ئادەمنىڭ جەسىتى، قولى كەينىگە قىلىپ باغلانغان بىر ئادەم ۋە بىر ئۆكۈزنى ئېلىپ كەپتۇ. ئۇلار:

— بۇ ئۆكۈز مانا بۇ ئادەمنى ئۈسۈپ ئۆلتۈرۈپ قويدى، جەسەت بىلەن ئۆكۈزنى ۋە بۇ ئۆكۈزنىڭ ئىگىسىنى ئالدىڭىزغا ئېلىپ كەلدۇق. بۇنى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىپ، قىساسىمىزنى ئېلىپ بېرىڭ، — دېيىشىپتۇ.

قارا قۇش ئۆكۈزنى سويۇشقا، ئىگىسىنى ئازاد قىلىشقا ھۆكۈم قىپتۇ. ھۆكۈم شۇ بويىچە ئىجرا قىلىنىپتۇ.

دەۋاگەرلەر بۇ ھۆكۈمدىن نارازى بولۇشۇپتۇ. قارا قۇش ئۇلارغا:

— مەن ئادىل ھۆكۈم قىلدىم، نېمىشقا نارازى بولىسىلەر؟ ئۆزۈڭلار ئويلاپ بېقىڭلار، قاتىل كىم؟ ئۆكۈزمۇ ياكى ئىگىسىمۇ؟ ئەلۋەتتە، ئۆكۈزنى قاتىل دېيىش كېرەك، ئىگىسى گۇناھكار ئەمەس. شۇڭلاشقا قاتىل ئۆكۈزگە ئۆلۈم جازاسى بەردىم. ئىگىسى گۇناھسىز بولغاچقا ئازاد قىلدىم. ھەممىڭلار قايتىڭلار، نەگە بېرىپ شىكايەت قىلساڭلار قىلىۋېرىڭلار، — دەپتۇ ۋە ئۆكۈز ئىگىسىگە:

— ماڭ، يەنە باشقا ئۆكۈزلىرىڭ بولسا، ئۇلارغىمۇ بۇ ھۆكۈمنى ئۇقتۇرۇپ قوي. ئەگەر سۆزۈڭگە كىرمەستىن، ئۇلارمۇ قاتىللىق قىلسا، ئۇلارنى قەتلى قىلىپ، جەسىتىنى ساڭا بەرمەستىن كۆيدۈرۈۋېتىمەن، — دەپ ھېلىقى سويۇلغان ئۆكۈزنى ئىگىسىگە بېرىپ دەۋانى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ.

× ×

بىر سودىگەر بىر كىشىگە پۇل قەرز بەرگەنىكەن. قەرزدار قەرزنى ۋاقتىدا تۆلىمەي، ئۇزاققا سوزغانلىقتىن، سودىگەر بۇ ھەقتە قارا قۇشقا ئەرز قىپتۇ. قارا قۇش قەرزدارنى چاقىرتىپ كېلىپ:

— نېمىشقا قەرزىڭنى تۆلىمەيسەن؟ دەرھال قەرزىڭنى تۆلە، بولمىسا سېنى جازالايمەن، — دەپتۇ.

قەرزدار ئادەم ئۇنىڭغا:

— ھەمىشە قولۇمغا پۇل چۈشۈشى بىلەنلا، شۇ قەرزىمنى تۆلۈۋېتەي، دەپ سودىگەرنىڭ ئۆيىگە بارىمەن. لېكىن ئۇنى ئۆيىدىن تاپالمايمەن، دۇكىنىغا بارسام ئۇ يەردىمۇ تاپالمايمەن. ئىلاجىسىز ئۇنىڭغا تەييارلىغان پۇلۇمنى ئاخىر ئۆزۈمنىڭ كەم-كۈتە ئىشلىرىمغا سەرپلەپ قويىمەن، — دەپ ئەيىبنى سودىگەرگە ئارتىپ قويۇپتۇ.

قارا قۇش قەرزدارنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن خىزمەتكارلىرىغا:

— دېمەك، ئەيىب سودىگەرنىڭ ئۆزىدە ئىكەن. ھازىر ئۇنى قاماققا ئېلىڭلار، زىنداندا ياتسۇن. بۇ قەرزدار قولىغا قانچە پۇل چۈشسە، شۇنچە پۇلنى بۇنىڭغا بېرىدۇ، قەرزىنى تولۇق تۆلەپ بولغاندىن كېيىنلا، ئاندىن سودىگەرنى قويۇپ بېرىڭلار. پەقەت مۇشۇ چارىلا قەرزدارنى بۇنى ئۆيى ۋە دۇكىنىدىنمۇ تاپالماي ئاۋارە بولۇپ يۈرۈشتىن قۇتۇلدۇرالايدۇ، — دەپ ھۆكۈم قىپتۇ.

× ×

بىر ئادەم قارا قۇشنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— چۈشۈمدە قوشنام ئابباس مېنى يۈز قامچا ئۇردى، شۇڭا مەنمۇ ئۇنى يۈز قامچا ئۇرۇشۇم كېرەك. ئۆزلىرى مېنىڭ بۇ قىساسىمنى ئۇنىڭدىن ئېلىپ بېرىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن، — دەپ ئەرز قىپتۇ. قارا قۇش ئابباس دېگەن كىشىنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇنى ئاپتاپتا تۇرغۇزۇپ قويۇپتۇ ۋە دەۋاگەرگە:

— مانا بۇ قامچىنى ئېلىپ، سەنمۇ ئۇنىڭ سايىسىگە يۈز قامچا ئۇر، شۇنداق قىلساڭ ئۇنىڭدىن قىساسىڭنى ئالغان بولىسەن، — دەپتۇ.

× ×

ئەمەلدارلاردىن بىرى ۋەزىر قارا قۇشقا مۇنداق بىر مەلۇمات يېزىپ ئەۋەتىپتۇ:

«بەھرى ئەھمەر، يەنى قىزىل دېڭىزدا، سەفىناتايىن، يەنى ئىككى كېمە چۆكۈپ كەتتى، يەنى سۇغا چۆكۈپ كەتتى. دارۇندا، يەنى ئىچىدىكىلەر غەرق بولدى، يەنى چۆكۈپ كەتتى. بۇ مەشئۇم خەۋەر، يەنى شۇم خەۋەر سەمىڭىزگە، يەنى قۇلىقىڭىزغا ۋارىد بولدىمۇ، يەنى يەتتىمۇ؟ تەدابىرى، يەنى تەدبىرلىرى ھەققىدە پىكرىڭىزنى ئىستىپسار ئېتىمەن، يەنى سورايمەن».

قاراقۇش بۇنىڭغا مۇنداق جاۋاب يېزىپتۇ:

«ئۇقتۇم، سەنمۇ، كاتىپىڭمۇ سەۋر، يەنى ئۆكۈز ئىكەنسىلەر، ئىككىڭلارنىمۇ ۋەزائىپ، يەنى ۋەزىپەڭلاردىن ئەزل ئەتتىم، يەنى بوشاتتىم.»

× ×

ئىككى نادان ئادەم سەھراغا كېتىۋېتىپ، يولدا بىر دەرەخنىڭ تۈۋىدە دەم ئېلىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. شۇ چاغدا بىر بۇلبۇل دەرەخ شېخىغا قونۇپ سايراشقا باشلاپتۇ. بىر نادان ئىككىنچىسىگە: «بۇ بۇلبۇل مەن ئۈچۈن سايرىدى» دېسە، ئىككىنچىسى: «ياق، مەن ئۈچۈن سايرىدى» دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلار دە-تالاش قىلىپ، ئاخىر جېدەللىشىپ قاپتۇ. شۇنداقتىمۇ مەسىلىنى ھەل قىلالماي، ئاخىر قازىنىڭ ئالدىغا بېرىشقا كېلىشىپتۇ. ئەتىسى ئۇلاردىن بىرى ئىككىنچىسىگە تۇيدۇرماي،

قازىغا بىر قوي سوۋغا قىلىپ، مەسىلىنى ئۆزىنىڭ پايدىسىغا ھەل قىلىپ قويۇشىنى ئۆتۈنۈپتۇ. يەنە بىر نادانمۇ خۇددى شۇنداق قىپتۇ. ئەتىسى بۇ ئىككى نادان قازىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ھۆكۈمنى كۈتۈپ تۇرۇشۇپتۇ. ئارىدىن ئىككى قوي پايدا ئالغان قازى ھەر ئىككى نادانىنىڭ دەۋاسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇلارغا:

— بىكاردىن-بىكار دەۋا قىلىپ يۈرمەڭلار، ئۇ بۇلبۇل سىلەرنىڭ ھېچقايسىڭلار ئۈچۈن سايرىمىغان، پەقەت مەن ئۈچۈنلا سايرىغان، — دەپتۇ.

× ×

باغداتنىڭ ئابرۇيلۇق كىشىلىرىدىن بىر ئادەم ئەبۇنۇۋاسقا① مۇنداق دەپتۇ:

— كۆرۈشكىلى كېلىدىغانلارنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى كۆپلۈكىدىن بەكمۇ بىزار بولدۇم، ئۆيۈم كېچە-كۈندۈز زىيارەتچىلەر بىلەن تولۇپ تۇرىدۇ. بىرەر كۈن يالغۇز ئارام ئالغىنىمنى بىلمەيمەن. بۇنىڭغا ھېچ ئامال قىلالمىدىم. ئۆزلىرى تولىمۇ پەملىك ئادەم، بۇنىڭغا بىر ئامال كۆرسىتىشلىرىنى سورايمەن.

ئەبۇنۇۋاس ئۇنىڭغا:

— بۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىككى چارە بار. بىرى: كەلگەنلەرگە قوپال مۇئامىلە قىل. يەنە بىرى: ئۇلارغا چىراي ئاچما. بۇ مۇئامىلەڭنى كۆرگەن زىيارەتچىلەر قېشىڭغا ئىككىنچى كەلمەيدۇ، ئاندىن دەخلىسىز ياشاۋېرىسەن، — دەپتۇ.

— بۇ تەدبىرلىرى ماڭا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. مەن ئالدىمغا كەلگەنلەرگە قوپال مۇئامىلە قىلالمايمەن، چىراي ئاچماي تۇرالمايمەن. باشقىچە بىر چارە بولسا كۆرسىتىشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن، — دەپتۇ ھېلىقى كىشى.

— ئەگەر بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىساڭ، بۇ چارىنى قىل: زىيارەتكە كەلگەنلەرنىڭ بايلىرىدىن پۇل قەرز سورا، كەمبەغەللىرىگە پۇل قەرز بەر. شۇنداق قىلساڭ بايلار: «يەنە پۇل سورىمىسۇن» دەپ، كەمبەغەللەر: «قەرز بەرگەن پۇلنى سوراپ قالمىسۇن» دەپ، ساڭا ئىلاج بار كۆرۈنمەسلىككە تىرىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن زىيارەتچىلەردىن قۇتۇلىسەن، — دەپتۇ ئەبۇنۇۋاس.

ھېلىقى ئابرۇيلۇق كىشى ئەبۇنۇۋاسنىڭ بۇ تەدبىرىگە ئەمەل قىلىپ، كۆپ ئۆتمەيلا زىيارەتچىلەردىن قۇتۇلۇپ خاتىرجەم بوپتۇ.

× ×

ئەبۇنۇۋاس كۆرۈمسىز، پاكىنەك ئادەم ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ كوچىدا كېتىۋېتىپ، يەتتە-سەككىز ياشلاردىكى بىر بالىغا يولۇقۇپ قاپتۇ. ئۇ بالىنىڭ پېشانىسىدىن ئىنتايىن زېرەك بىر بالا ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— ئوغلۇم، بېرى كەل، قولۇڭنى سۆي، ساڭا دۇئا قىلىمەن، — دەپتۇ.

— دۇئايىڭىز كېرەك ئەمەس.

---

① ئەبۇئەلى ھەسەن بىننى ھانىي ھەكەمى (ئەبۇ نۇۋاس) XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن ئەرەب شائىرلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئىلىم، ئەدەب، پەزىلەت ۋە ھۈنەردە ئۆز دەۋرىنىڭ بۈيۈك كىشىلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ زېرەكلىكى، ھازىر جاۋابلىقى ھەققانىيەتپەرۋەرلىكى ۋە شېئىرلىرىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن نامى چىققان. شۇڭلاشقا ئابباسى خەلىپىلىرىدىن ھارۇن رەشىد ئەبۇنۇۋاسنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەپ ئۇنى ئۆز يېنىدىن ئايرىمىغان. بىر ھەققە نۇرغۇن لەتىپىلەر توقۇلغان.

Altunoq

— نېمىشقا؟

— چۈنكى دۇئايىڭىزنى خۇدا قوبۇل قىلمايدۇ.

خۇدانىڭ قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى نەدىن بىلىسەن؟

— ئەگەر خۇدا قوبۇل قىلىدىغان بولسا، ئاۋۋال ئۆزىڭىز ئۈچۈن دۇئا قىلىپ، سەت چىرايىڭىزدىن قۇتۇلغان بولاتتىڭىز.

× ×

باغداتتا تەناسۇخ مەزھىپى (ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ روھى بەزىلىرى ئىنسان، بەزىلىرى ھايۋان قىياپىتىگە كىرىپ، قايتىدىن بۇ دۇنياغا كېلىدۇ، دەيدىغان، بۇ مەڭگۈ شۇنداق بولىدۇ، دېگەنگە ئېتىقاد قىلغۇچىلار) تەرەپدارلىرى خېلىلا كۆپەيگەنىكەن.

ئەبۇ نۇۋاسنىڭ بىر تونۇشىمۇ شۇ مەزھەپتە ئىكەن. شائىر كۆپىنچە ئۇنىڭ بىلەن چېقىشىدىكەن ۋە ئۇنى تەناسۇخ ئېتىقادىدىن قايتۇرۇشقا ئۇرۇنىدىكەن.

بىر كۈنى ئۇ ئادەم ئەبۇنۇۋاستىن پۇل قەرز سوراپتۇ. شائىر ئۇنىڭغا:

— بولىدۇ، لېكىن قاچان قايتۇرىسەن؟ — دەپتۇ. ئۇ كىشى:

— پۇلۇڭنى مەن ئۆلۈپ، دۇنياغا ئىككىنچى قېتىم تىرىلىپ كەلگىنىمدىن كېيىن بېرىمەن، — دەپتۇ.

— مېنى كەچۈر، بۇنداق ۋەدىگە پۇل قەرز بېرەلمەيمەن. چۈنكى ئىككىنچى قېتىم تىرىلىپ كېلىشىڭدە ئىنسان قىياپىتىدە ئەمەس، بەلكى مايمۇن ياكى ئىت، يا چوشقا سۈرىتىدە كېلەرسەن، ئۇ چاغدا پۇلنى سەندىن قانداق ئۇندۇرىۋالارمەن؟ — دەپتۇ ئەبۇنۇۋاس.

× ×

بىر كۈنى ئەبۇنۇۋاس باغدات كوچىلىرىنىڭ بىرىدە كېتىۋاتسا، ئۇنىڭ ئالدىغا بىر ئادەم كېلىپ سالام بېرىپتۇ ۋە ئەرەبلەرنىڭ ئادىتى بويىچە ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈپ قويغاندىن كېيىن، مۇنداق دەپتۇ:

— سىز خەلىپە ھارۇن رەشىدنىڭ شائىرى ۋە سۆھبەتدىشى. ئىلمۇ پەزىلىتىڭىز، ئادالىتىڭىز، ناھەقچىلىك ۋە زۇلۇمغا قارشى تۇرۇشىڭىز بىلەن ئالەمگە مەشھۇردۇرسىز. مەن ناھەقچىلىك ۋە زۇلۇم ئاستىدا قالدىم. سىزنىڭ ياردىمىڭىزگە مۇھتاجمەن.

ئەبۇنۇۋاس بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ:

— قانداق ناھەقچىلىككە يولۇقتۇڭ؟ ساڭا كىم زۇلۇم سالدى؟ ئېيتقىن، قولۇمدىن كېلىشىچە ياردەم قىلاي، — دەپتۇ.

ئۇ ئادەم ئەرزىنى بايان قىپتۇ:

— مەن ئوتتۇراھال بىر كىشى ئىدىم، تۇرمۇشۇم يامان ئەمەس ئىدى. بىر كۈنى پاراكەندىچىلىك، يوقسىزلىق ۋە موھتاجلىقتا كۈن كەچۈرۈۋاتقان ئابدۇقادىر سەرراج (ئات-ھارۋا جابدۇقلىرىنى ياسىغۇچى — ت) ماڭا:

— سودىگەرلىك قىلماقچىدىم، يۈز تىللا قەرز بېرىپ تۇرۇڭ، پۇلىڭىزنى كېچىكتۈرمەي ئەكېلىپ بېرىمەن، — دەپ ياردەم سورىدى. مەن ئۇنىڭ ئەھۋالىغا ئىچىنىپ، شۇ ھامان يۈز تىللا بەردىم. لېكىن ئۇنىڭدىن تىلخەت ئالمىدىم، شۇنداقلا گۇۋاھچىمۇ يوق ئىدى.

ئابدۇقادىر سەرراج مېنىڭ بەرگەن پۇلۇم بىلەن سودىگەرچىلىك قىلىپ، بې-

يىپ كەتتى. مېنىڭ ئىشىم كۈندىن ـ كۈنگە كەينىگە تارتىپ، كەمبەغەللىك، يوقسۇزچىلىقتا دۇچ كەلدىم. ئابدۇقادىر قىلغان ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمىدى. ئاخىر ئىلاجىسىز ئۇنىڭ ئالدىغا قەرزىمنى سوراپ باردىم. ئەمما ئۇ مېنىڭ سۆزلىرىمنى ئاڭلاشنىمۇ خالىمىدى ۋە ئالغان قەرزىدىن تېنىۋالدى. ھەتتا خىزمەتكارلىرىغا مېنى ئۆيىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى بۇيرۇدى. مانا مۇشۇ ۋەجىدىن سىزگە ئەرز قىلىپ كەلدىم. ئۇ نومۇسسىزدىن ھەققىمنى ئېلىپ بېرىشىڭىزنى سورايمەن.

ئەبۇنۇۋاس شۇ كۈنى ھارۇن رەشىدنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ:

— مېنىڭ قىلغان خىزمەتلىرىمنى ھەممىشە ماختىسىڭىزمۇ بىرەر قېتىم مۇكاپاتلىمىدىڭىز، — دەپتۇ.

ھارۇن رەشىد: «ئەبۇنۇۋاس ئىنئامنى بېرىشىمنى تەلەپ قىلىۋاتسا كېرەك» دەپ ئويلاپ:

— ئەبۇنۇۋاس، مەن سېنى ئىنتايىن ھۆرمەت قىلىمەن، خىزمەتلىرىڭنى قەدىرلەيمەن، نېمىنى خالىساڭ ئېيت، شۇ بويىچە ئورۇنداپ بېرەي، — دەپتۇ.

— ھىممىتىڭىزگە رەھمەت، ئۇنداق بولسا، مېنى باغدات شەھىرىدىكى ھەممە ھايۋانلارغا پادىشاھ قىلىپ تەيىنلەڭ، پەرمان يېزىپ، ئۇنىڭغا شاھلىق مۆھۈرىڭىزنى بېسىپ بېرىڭ، — دەپتۇ. ھارۇن رەشىد ئۇنىڭ سۆزىدىن ھەيران بولۇپ:

— بۇنىڭ ساڭا نېمە لازىمى بار؟ مال ـ مۈلۈك سورا، بېرەي، — دەپتۇ.

— مال ـ مۈلۈككە ھاجىتىم يوق، پەقەت سىزدىن ئاشۇ ئىلتىماسىنىلا قوبۇل قىلىشىڭىزنى ئۆتۈنىمەن.

— بىراق ھايۋاناتلارغا مېنىڭ ھۆكمىم ئۆتمەيدىغۇ، شۇڭا مېنىڭ سېنى ئۇلارغا پادىشاھ قىلىپ بەلگىلىشىمدىن نېمە پايدا؟

— ماڭا پادىشاھلىق پەرمانىنىلا يېزىپ بېرىڭ، قالغىنىنى ئۆزۈمگە قويۇپ بېرىڭ.

ھارۇن رەشىد ئاخىر ماقۇل بولۇپ، ئەبۇنۇۋاسنىڭ دېگەن پەرمانىنى يېزىپ قولىغا بېرىپتۇ. ئەبۇنۇۋاس پەرمانىنى يانچۇقىغا ساپتۇ ـ دە، بىر نەچچە خىزمەتكارنى ئېلىپ ئابدۇقادىر سەرراجنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ. خىزمەتكارلارغا باينىڭ ئۆيىنى بۇزۇشنى بۇيرۇپتۇ. باي قورۇسىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. ئەبۇنۇۋاس پەرمانىنى كۆرسىتىپ:

— مەن ھايۋانلار پادىشاھىمەن. پۇقرالىرىمدىن بىر چاشقان بۇيرۇقۇمغا ئىتائەت قىلماي قېچىپ، سېنىڭ بۇ جايىڭدىكى بىر تۆشۈككە كىرىپ كەتتى. ئەنە شۇ ئىتائەتسىز پۇقرايىمنى تۇتۇپ جازالىماقچىمەن. بۇ باشقا پۇقرالىرىمغا ئىبرەت بولسۇن، — دەپتۇ.

باي ئۆز جايىنىڭ پۈتۈنلەي ۋەيران بولىدىغانلىقىنى بىلىپ يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ. ئەبۇنۇۋاس ئۇنىڭغا:

— سەن بۇندىن بىر نەچچە يىل ئاۋۋال بىر كىشىدىن قەرز ئالغان يۈز تىللانى دەرھال قايتۇر، بولمىسا ئۆيۈڭنى ۋەيران قىلىمەن، — دەپتۇ. باي قورققىنىدىن يۈز تىللانى ئەبۇنۇۋاسقا دەرھال ئەكېلىپ بېرىپتۇ.

ھېلىقى پۇل قەرز بەرگەن كىشى ئىككى كۈندىن كېيىن ئەبۇنۇۋاستىن يۈز تىللا پۇلنى تاپشۇرۇۋاپتۇ. ئەبۇنۇۋاس بۇ ئىشنىڭ سىرىنى ھارۇن رەشىدكە ئېيتىپ بەرگەنىكەن، ھارۇن رەشىد ئەبۇنۇۋاسنىڭ بۇ تەدبىرىدىن ئىنتايىن خۇش بوپتۇ ۋە رەھمەت ئېيتىپتۇ.

(«ئاز ـ ئاز ئۆگىنىپ دانا بولۇر» ناملىق كىتابتىن)

ئۆزبېكچىدىن: ھاكىم مۇسا تەرجىمىسى

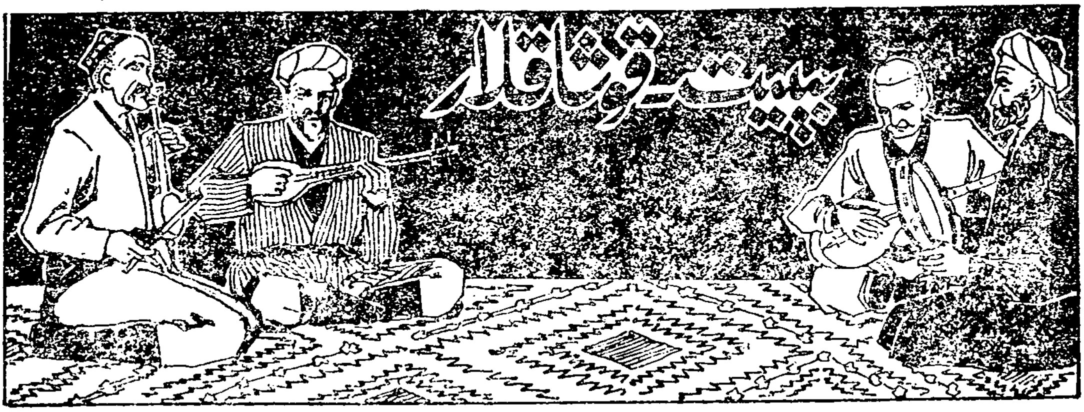

مايسىخان قوشاقلىرى

مايسىخان — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان پەرزەنتلىرىنىڭ بىرسى. ئۇ چىڭ خاندانلىقىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمىغا قارشى قەھرىمانانە كۈرەش قىلىپ، مەردلەرچە قۇربان بولغان.

مايسىخان 1812-يىلى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ دادامتۇ يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ كىچىكىدىنلا زېرەك، ئەدەپلىك قىز بولۇپ، ئائىلىسىنىڭ توغرا تەربىيىسى ئارقىسىدا ساغلام ئۆسۈپ چوڭ بولىدۇ. ئاتىسى توختىباقىدىن ناخشا، قوشاق ئۆگىنىدۇ. ئۆزىمۇ قوشاق توقۇپ ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتىدۇ. كېيىنچە دۇتتار چېلىشنىمۇ پىششىق بىلىۋالىدۇ. مايسىخانىنىڭ ئەنە شۇنداق ئالاھىدە خۇسۇسىيەتلىرى، زېرەكلىكى، ئەخلاقىي پەزىلىتى، ئەمگەكچانلىقى ۋە گۈزەللىكى يۇرت ئىچىدىكىلەرنىڭ دىققەت ئېتىبارىغا ۋە ئورتاق ھۆرمىتىگە ئىگە بولىدۇ.

مايسىخان بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن، شۇ يېزىدىكى ئۆز تەڭتۇشى ھېيتباقىنى ياخشى كۆرۈپ ئۇنىڭ بىلەن توي قىلماقچى بولىدۇ. بۇنى مايسىخانىنىڭ ئاتا-ئانىسىمۇ خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالىدۇ. مايسىخانىنىڭ ھېيتباقى بىلەن توي قىلماقچى بولغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يۇرت ئىچىگە تارقالغاندىن كېيىن ھەممەيلەن خۇرسەن بولىدۇ. لېكىن يېزا بېگى ھامۇت تويىنى بۇزۇپ، مايسىخانىنى كىچىك خوتۇنلۇققا ئېلىشنى قەستلەيدۇ. مايسىخان ھامۇت دېگەن قېرى ئەبلەخنىڭ ئۆزىنى دەپسەندە قىلىشىغا قەتئىي قارشى تۇرىدۇ. مايسىخانىنىڭ ئاتا-ئانىسىمۇ ھامۇتنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ، مايسىخانىنى ئۆزىنىڭ خىلى ھېيتباقىغا بېرىشكە ماقۇل بولىدۇ. ئاخىرى مايسىخان بىلەن ھېيتباقى ھامۇت بەگنىڭ پۈتلىكاشاڭلىقىغا قارىماي توي قىلىدۇ.

مايسىخانىنى ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزەلمىگەن ھامۇت، غالچىسى سادىقنى تەرەپ-تەرەپكە چاپتۇرۇپ، مايسىخانىنىڭ ئۈستىدىن تۈرلۈك بەدناملارنى توقۇيدۇ. مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىغا چېقىپ، ئۇنى زىندانغا تاشلاتقۇزىدۇ. مايسىخان زىنداندا ئۇزۇن ياتىدۇ. ئۇ قولىغا كويزا، پۇتىغا كىشەن چۈشسىمۇ قىلچە تەۋرەنمەي ھامۇت ۋە مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىغا قارشى

باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىدۇ. ئەمەلدارلار مايىمخاننىڭ ساپ مۇھەببىتىنى قوغداش يولىدىكى قانۇنىي كۈرىشىنى «ھۆكۈمەت بىلەن قارشىلاشقانلىق» دەپ قاراپ مايىمخاننى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىدۇ. 1840-يىلى ئەمدىلا 28 ياشقا كىرگەن مايىمخان غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى بويىنى كېسىك دېگەن جايدا قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈلىدۇ.

ناھەق ھۆكۈم مايىمخاننىڭ جىسمىنى ئەلدىن ئايرىپ، جۇدالىق ئوتىدا ياندۇرسىمۇ، ئۇنىڭ ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان جەسۇرانە روھىنى ئەمگەكچى خەلق قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالىدۇ. خەلق مايىمخاننى دائىم ياد ئېتىدۇ. ئۇ ھەققىدە شېئىر، قوشاقلارنى توقۇيدۇ. مايىمخاننىڭ ئۆز كەچۈرمىشلىرى توغرىسىدىكى قوشاقلىرىنى خاتىرىگە ۋە يادقا ئېلىپ قەدىرلەپ ساقلايدۇ.

بىز خەلق ئىچىدىن مايىمخاننىڭ قوشاقلىرىنى ھەم مايىمخان ھەققىدىكى قوشاقلارنى دەسلەپكى قەدەمدە توپلاپ، رەتلەپ چىقتۇق. بۇ قوشاقلار تېخى تولۇق ئەمەس. فولكلورشۇناسلارنىڭ، ئەلنىڭ قىزى مايىمخاننىڭ قوشاقلىرىنى ۋە مايىمخان توغرىسىدىكى قوشاقلارنى توپلاپ تولۇقلىشىنى سەممىي ئۈمىد قىلىمىز.

× ×

كۆڭۈل بەرمىسەم سىزگە،
ئوق تەگمەس ئىدى جانغا.
ۋەدىگە ۋاپا ئىزدەپ،
يۈرەك پاتىدۇ قانغا.

كۆرۈنگەن قارا تاغدا،
ئات قارنىدا ياغدى قار.
ئۇنتۇلمايدۇ زادىلا،
كىچىكلىكتە تۇتقان يار.

ھاۋا تۇتۇلۇپ چىقتى،
ئۆگزىلەردە قار بارمۇ؟
جاھاننى كېزىپ چىقتىم،
سىزگە ئوخشاش يار بارمۇ؟

گۈل غۇنچىسى گۈللۈكتە،
كۈنگە بېقىپ قايرىلار.
يۈرىكىمدە چىن سۆيگۈ،
قانداق تىرىك ئايرىلار.

موزايىنى بېقىپ قويساق،
ئۈچ يىلدا كالا بولدى.
ھامۇت بەگ بىلەن سادىق،
باشلارغا بالا بولدى.

× ×

يىغلىدىم قاڭغىر قاقشاپ①،
خۇدا ئاھىمغا يەتسىچۇ.
ئۆلۈمنى قولىدا تۇتماي،
زالىملارغا بەرسىچۇ.

بىۋاپا ئىكەن ئالەم،
كۆپ جاپا ئىكەن ئالەم،
ئايرىلماس دېگەن ئىدىم،
ئايرىغان ئىكەن ئالەم.

① مۇشۇ قوشاقلار ئەينى زاماندا مايىمخان تەرىپىدىن ناخشا قىلىپ ئېيتىلغانىكەن.

× ×

قازاسى يەتمىسە ئۆلمەس،
دەريا سۈيى كەچكەندە.
بوينى قايرىلار ئۆلمەس،
زۇلمەت باشقا چۈشكەندە،

سىڭلىم بەرگەن ئۈچ ئالما،
بىر - بىرىدىن بۆلەككەن.
مېنى مۇنداق ئايرىغان،
مۇشۇ قارا پەلەككەن.

× ×

كۆكتە ئۇينىغان قۇشنى،
تۇرامدۇ قويسىلا باغلاپ.
زۇلۇمنىڭ دەستىدىن كەتتى، ①
بىلگەنلەر ئۆزىنى چاغلاپ.

كېتەيلۇق ئاغا - ئىنىلەر،
ئامانلىققا بەل باغلاپ.
ئاۋۋال ئاڭلىغان بولسام،
كېتەر ئىدىم تاغ ئاتلاپ. ②

ئالغاچ كەتسە بولمامدۇ،
ماڭغان يوللىرى تارمۇ؟
ئىلىنى ئاختۇرۇپ كەلسەم،
مېنىڭدەك دەردۇغەم بارمۇ؟

× ×

هاۋادىكى بوز لاچىن،
كۆرسە تورغا چۈشەمدۇ؟
ئادەم بالىسى بېشىغا،
ئېغىر كۈنلەر چۈشەمدۇ؟

قانداق قىلاي مەن ئەمدى،
غەمگە قالغان بېشىمنى.

ئايرىلدۇق ئۇزاق بولدى،
سېغىندىم ئاداشىمنى.

كۈن ئولتۇرۇپ ئەتراپىم،
يورۇقتى قارا بولدى.
يار دەردىدە جىگەر خۇن،
يۈرىكىم يارا بولدى.

جۇدالىق دەردىنى تارتىپ،
ساق تېنىم كېسەل بولدى.
پارە - پارە، ئىچ باغرىم،
گۈل هۆسنۈم سامان بولدى.

تىكىلىخاندىن ③ قارىسام،
يۇرتۇمنى كۆرەرمەنمۇ؟
ئۇچۇپ ئۇينىغان قۇشتەك،
شاد - خۇرام يۈرەرمەنمۇ؟

يۈگرۈك ئات تولا يۈگۈرۈپ،
چۆمىدۇ قارا تەرگە.
تېتىيمەن هامۇت بەگكە،
كىرمىسەم قارا يەرگە.

ئاتام نەدە، ئانامنەدە؟
مەن قالدىم بۇ يەرلەردە.
يالغۇزلۇق ئەسەر قىلدى،
قاپقاراڭغۇ تۈنلەردە.

ئۇخلىمىدىم زادىلا،
ئۇچيۈز ئاتمىش كۈنلەردە.
ئاتا - ئانام ئەسكە ئېلىپ،
يىغلىغاندۇ تۈنلەردە.

① بۇ يەردە زۇلۇم دەستىدە دادامتۇدىن سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كەتكەنلەرنى دېمەكچى.
② هامۇتنىڭ نىيىتىنى بىلگەن بولسام، تاغ ئاتلاپ جەنۇبقا كېتەتتىم، دېمەكچى.
③ تىكىلىخان — دادامتۇنىڭ شىمالىغا توغرا كېلىدىغان بىنەملىكتىكى ئېگىز جاي.

قاراپ باقسن يوللاردا،
چېچەكلىگەن تاش قالدى.
ئالۋاڭدىكى خەقلەرنىڭ،
باللىرى ئاچ قالدى.

ئالۋاڭ بىلەن هاشادىن،
ئەلنىڭ بەرى قاقشايدۇ.
دەردۇ هالىن ئېيتقانلارنى،
سۇغا تىرىك تاشلايدۇ.

بۇلۇت ئەگىسە تاغنى،
جۇدۇن بولىدۇ پات ـ پات.
ئالۋاڭ ـ سېلىقى ئاشتى،
پۇقرا ئىچىدە قات ـ قات.

مېنىڭ ئېتىم مايىمخان،
سىڭلىم ئېتى مىنىخان،
تۇتارنى ئۆيلىغان بولسام،
قاچار ئىدىم شۇ زامان.

تىكىلىخان تۆپەسىدە،
ئۇچۇپ يۈرىدۇ قۇشلار.
بەگ بۇزۇلدى تۇزەلمەس،
ئۆيلاپ يۈرىلى دوستلار! ...

× ×

يامۇل تېمى ئېگىز تاغ،
ئەتراپى يالاڭ چىتلاق.
ئەل يۇرتۇمنى كۆرەي دېسەم،
پۇتۇمدا مېنىڭ تىزلاق. ①

زەي زىنداننىڭ ئەتراپى،
قۇرۇق قاقشال، دەرەخسىز.
سېنى مەن كۆرەي دېسەم،
كېلەرىڭدىن دېرەكسىز.

گۇندا تېمى سىلىق تام،
سامان لايدا سۇۋاقلىق.
نە هالدا قېرىنداشلار،
مەن يامۇلدا سولاقلىق.

مۇنداقمۇ بولارمەنمۇ،
بالاغا قالارمەنمۇ.
بۇ ئازابتىن قۇتۇلۇپ،
سىلەرنى كۆرەرمەنمۇ.

دەرياغا كېلىپ باقسام،
ئوتتۇرىسى چوڭقۇر قاينام.
چۇشۇمگە كىرىپ قاپتۇ،
سىڭلىم هەم ئاتا ـ ئانام.

قاپىقىم تارتار هەر كۈن،
ياخشىلىقمۇ، يامانمۇ؟
هېيتباقى مېهرىبانىم،
دادامتۇدا ئامانمۇ؟

خۇدايىم هۆسن بەردى،
ئىچ باغرىنى كەڭ قىلىپ.
هامۇت بەگ سولاتقۇزدى،
كەڭ جاهاننى تار قىلىپ.

سىڭلىم ئېتى مىنىخان،
ئىگىچە ئېتى مايىمخان.
يۇرت ئىچىگە ئىززەتلىك،
نامى چىققان مايىمخان.

خان غوجامنىڭ بوز ئېتى،
دەريالاردا ئۈزەمدۇ؟
مايىمخاننى ئۆلتۈرسە،
خۇنى ئۇنى قويامدۇ؟

① تمزلاق ـــ پۇتنى تمزدىن پۇكۇپ، ياماپاشقا چاپلاپ، ئۇستىدىن سالىدىغان جازا قورالى.

× ×

زالىم قامچىسى دەيدۇ،
ئوق ئىلانغا ئوخشايدۇ.
جاللاتلار كېلىپ قاپتۇ،
ئۆلۈم كەلگەن ئوخشايدۇ.

ئۆلۈمدىن ۋەھىمەم يوق،
قورقۇنچۇم — ئىمانىمدىن.
مېنى قەستلىگەن ئەبلەخ،
چۆچىدى زۇۋانىمدىن.

مەن زىندانغا كىرگەندە،
كىشى يوقتۇر قېشىمدا.
ئۆلۈم كەلدى بېشىمغا،
يىگىرمە سەككىز يېشىمدا.

مەن غۇلجىغا كىرگەندە،
قارا بوران قوتىردى.
بېشىمغا ئۆلۈم كەلدى،
ئاتا ـ ئانام بولسىدى.

ئاچا قارىياغاچ ① يېنىدا،
ئىگىچە ـ سىڭىل تېپىشتۇق.
قايچا قىيغان تاۋاردەك،
بىز ئەلۇدا دېيىشتۇق.

كەلدى يېتىپ تۆت مانجۇ،
قىلىچىنى ئويناتتى.
ھېكىمبەگ ② سوراپ قويسا،
ئۆلتۈرمەيتتى، پالايتتى.

ئاتىمىش يامبۇنى ئېلىپ،
دارىن ئامبال تويامدۇ؟
مايىمخاننى ئۆلتۈرسە،
خۇنى ئۇنى قويامدۇ؟

قېرىنداشلار خوش ئەمدى،
مەن كەتتىم نادامەتتە.
جان تەندە ئىمان بولسا،
كۆرۈشەرمىز قىيامەتتە!

هېيتباقى قوشاقلىرى

× ×

قارىسام كۆرۈنمەيدۇ،
باغنىڭ چۆرىسى قورغان.
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن،
ئۆز ياردىن ئايرىلغان.

بېغىڭمۇ باراڭ ئىكەن،
ھويلاڭمۇ ساراي ئىكەن.
مەن سېنى كۆرەي دېسەم،
دۈشمەنلەر مارايدىكەن.

ئىشىكىڭگە مەن بارسام،
يۈرىكىم جىغىلدايدۇ.
دۈشمەنلەر مېنى كۆرۈپ،
ئارقامدىن غىپىلدايدۇ.

كوچاڭدىن تولا ئۆتتۈم،
سۆگەت شاخىنى تۇتۇپ.
مەن چىقمايسەن ئۆيىڭدىن،
مەن تالادا قان يۇتۇپ.

ھويلاڭلار ئەجەب ياخشى،
كىرىپ كۆرگىلى بولماس.

① مايىمخاننى چاپقان جازا مەيدانىدىكى بىر تۈپ قارىياغاچ كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
② ھېكىمبەگ — خالزات ھېكىم.

سەن قەپەزدە پايلاقتا،
بىرگەپ قىلغىلى بولماس.

چاقىرىپ قولۇم ئالغىن،
بۇ خىتىمنى كۆرگەندە.
ئىگىلىپ قىلاي تازىم،
سەن بىلەن كۆرۈشكەندە.

× ×

ئاتنى ساتمىسام بولماس،
دەردنى تارتمىسام بولماس
يولۇم بولمىسا مەيلى،
يارنى كۆرمىسەم بولماس.

دەردى يوق دەمسىز بېگىم،
دەردىم ئىچىمدە بىر تولۇم.
پۇلى يوق دەمسىز بېگىم،
پۇل تاپقىچە سالماڭ زۇلۇم.

ئەل بەرگەننى مەن بەردىم،
تەلەپ قىلمىدىم بەگدىن.
مەن ئۆچۈمنى ئالمىسام،
چىقمايدۇ مىنىڭ دەردىم.

هامۇت بەگ تۆهمەت بىلەن،
مايىمدىن ئادا قىلدى.
كۆرەلمەيمەن يارىمنى،
باغرىمنى يارا قىلدى.

× ×

قارا - قارا قاشلىقىم،
ئۇزۇن - ئۇزۇن چاچلىقىم.
سەن يارىمنىڭ كويىدا،
قاردا قالدى ئاشلىقىم.

غۇلجىغا كىرىپ كۆزدە،
ياتىمەن تالا - تۈزدە.
تەنھالىقتا كاككۇكمەن،
دەرد ئەسىرى سىرىق يۈزدە.

مەن ئەمدى قانداق قىلاي،
جۇدا بولغان باشىمنى.
سىغىندىم يۈرەكىمدە،
قۇندۇز قىياق قاشىمنى.

قۇرغۇيۇم شۇڭغۇپ مانا،
كەتتى ئۇچۇپ قايرىلىپ.
بۇ كۆكۈل قانداق چىدايدۇ،
ۋاپادارىدىن ئايرىلىپ.

نەچچە نۆۋەت چۈشۈمدە،
مايىم كەپتۇ يېنىمغا.
ھەقلىق سۆزىنى سۆزلەپ،
خۇشاۋق سالدى جېنىمغا.

كۆتۈرۈلگەن جۇت قۇيۇن،
گۈل ھىدىنى ئەپكەتتى.
دىلى ياۋۇز زالىملار،
مىنىڭ يارىمنى يەپ كەتتى ...

مايىمىمنى چېپىۋەتتى،
مەن قالدىم نادامەتتە.
زالىملار بىلىپ قويغىن،
ئۆچ ئالاي قىيامەتتە.

مايىمخان ھەققىدىكى قوشاقلار

ئۇنى ئالتە نۆۋەت چاپتى،
تۆت ئەتراپىنى سۇر باستى.
بۇ هالنى كۆرۈپ ئاۋام،
يۈزلىرىدىن قان قاچتى.

دادامتۇدا مايىمخان،
ئىگچەمنىڭ قىزى ئىكەن.
ئۇنىڭ قىلغان سۆزلىرى،
خان - بەگكە بېگىز ئىكەن.

هاۋارەڭدە بويالغان،
مايىمخاننىڭ كۆڭلىكى.
زالىملارغا باش ئاتتى،
قاپتەك ئىكەن يۈرىكى.

دەريالاردا سۈزۈك تاش،
يوقسۇللارنىڭ كۆزى ياش.
مايىمخاننى چاپتۇرغان،
هامۇت دېگەن باغرى تاش.

گۈلباغ سۈپەت قەشقەردەك،
يېڭى سوقغان شەر بارمۇ؟
مايىمخاننى ئەپ ماڭدى،
قۇتقۇزارغا ئەر بارمۇ؟

دادامتۇ تۆپەسىدە،
ئۇچۇپ يۈرىدۇ قۇشلار.
مايىمخان ئۆلۈپ كەتتى،
يىغلاپ يۈرىدۇ دوستلار.

ئاتىسىدىن ئايرىلدى،
ئانىسىدىن ئايرىلدى.
جۇدالىق ئوتىدا سۆزلەپ،
ياش جېنىدىن ئايرىلدى.

ئۇنتۇلمايدۇ ئىلىدا،
مايىمخاننىڭ ئۆلگىنى.

مايىمخان شېهىت بولدى،
ئىززىنى باسار ئەر قېنى؟

شەھەر ئىچى تېرەكلىك،
ئەل ئىشىغا كېرەكلىك،
مايىمخان دېگەن باتۇر،
سۆز قىلىشتا يۈرەكلىك.

مايىم قولى باغلاندى،
ئۆلتۈرمەككە چاغلاندى.
ئاتا - ئانا دەردىدە،
يۈرەك باغرى داغلاندى.

كونا شەردە كۆك تېرەك،
يېڭى شەھەردە ئاق تېرەك.
مايىمخاننى ئۆلتۈردى،
ئەلگە بالا شۇم پەلەك.

بولدىكىم ئەجەب زامان،
ئەلنى باستى چاڭ - توزان،
خەق ئىچىدە خۇشلۇق يوق،
ئىچى تولغان دەرد - پىغان.

زىندان تېمى ئېگىز تام،
ئۇنىڭ ئىچى گۆرىستان.
ئەركىنلىككە بەل باغلاپ،
شېهىت بولغان مايىمخان.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: تۇرسۇن زىرىدىن

سەلەي چاققان قوشاقلىرى

نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ماخمۇتجان ئىسلام

نەشىرگە تەييارلىغۇچىدىن: سەلەي چاققان ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان قىزىقارلىق، مەزمۇنلۇق لەتىپىلىرى ۋە راۋابقا ئۇستىلىقى بىلەن خەلقىمىزگە تونۇش. ئەمما ئۇنىڭ قوشاقچىلىقى توغرىسىدا دېگەندەك ئېنىق مەلۇمات يوق ئىدى ۋە بىزمۇ بۇ ساھەدە ئىزدىنىپ كۆرمىگەنىدۇق. 1984-يىلى سوۋېت قازاقىستانى «يازغۇچى» نەشرىياتى «سەلەي چاققان لەتىپىلىرى» دېگەن كىتابنى نەشر قىلدى. بۇ كىتابقا ئۇنىڭ قوشاقلىرىمۇ بېرىلگەنىدى.

سەلەي چاققان كىچىكىدىنلا ئۇستا راۋاپچى، ماھىر غەزەلخان بولغان ئاتىسىدىن ھۈنەر، قىزىقچىلىقنى ئۆگىنىش بىلەن بىللە قوشاقچىلىق، غەزەلخانلىقنى ئۆگەنگەن. نۇرغۇن قوشاقلارنى توقۇغان ۋە بۇ قوشاقلارنى غەزەل قىلىپ ئېيتقان. بۇنىڭغا ئۇنىڭ ماھىر راۋابچىلىقى ئوبدان ماسلاشقان. سەلەي چاققان قوشاقلىرىنىڭ سىنىپىيلىكى، دەۋرلىكى ناھايىتى كۈچلۈك، بەدىئىيلىكىمۇ خېلىلا يۇقىرى. بۇ قوشاقلارغا ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىمۇ مۇجەسسەملەشكەن، شۇنداقلا خاسلىقىمۇ روشەن. خەلق ئارىسىدا سەلەي چاققاننىڭ يەنە نۇرغۇن قوشاقلىرى بولۇشى مۇمكىن. بىز كەڭ كىتابخانلار ۋە تەتقىقاتچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغاش، شۇ ئارقىلىق سەلەي چاققان لەتىپىلىرىنى توپلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا سەلەي چاققان قوشاقلىرىنى توپلاشتىمۇ يېڭى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن «سەلەي چاققان لەتىپىلىرى» دېگەن كىتابقا بېرىلگەن قوشاقلارنىڭ بىر قىسمىنى ئېلان قىلدۇق.

ئېتىمنى سورىساڭ...

ئېتىمنى سورىساڭ، سالەي،
قەشقەر بېشى ئوپالدىن.
راۋاب چېلىپ ئوينايمەن،
قورقماي لويى، ئامبالدىن.

ئىشىمنى سورىساڭ، ناۋاي،
ھالىمنى سورىساڭ، ھالىم ۋاي.
ئۆزۈمنىڭ كارىغۇ چاغلىق،
يۇرتۇمدا بولمىسۇن ئاھ-ۋاي.

لەقەمنى سورىساڭ، چاققان،
يۈرىكىمدە ئوتۇم بار.
ئەزىزانە قەشقەردەك،
قەدىم دەرگاھ-يۇرتۇم بار.

قەشقىرىمنىڭ خىسلىتى،
جېمى ئالەمگە داڭ كەتكەن.

AltunOq

ئىلمۇ ئىرپان، راۋابتا،
يەر يۈزىگە چاڭ كەتكەن.

ئوردىسىمۇ قۇرىسۇن

ئوردىسىمۇ قۇرىسۇن،
«مۇردىسى» مۇ قۇرىسۇن،
ئەل ئىچىدە ئەر بولۇپ،
كۈن كۆرگىلى بۇيرۇسۇن.

خىزمەت قىلىپ ئوردىغا،
تەييارتاپۇ مۇردىغا؛
زايا كەتتى بۇ ئۆمۈر
كەلمەس بولۇپ ئورنىغا.

ئوردا ئىچىرە بولسىمۇ
يولۇم توسۇق تام ـ قاشا؛
بىر ھېسابتا مەن ئۈچۈن
بولدى ئىبرەت، تاماشا.

ئىشەنمەيمەن ئەربابقا،
سەلتەنەتمۇ زەر بابقا...
نېمە يەتسۇن ئالەمدە
ئەلگە چالغان داۋابقا.

ئاتا ھۈنىرىم

ئاتا ھۈنىرىم — ناۋاي،
مەن ئۇنى بىلىۋالاي.
باشلىماقلار باشقىغا،
دەستىمگە ئېلىۋالاي.

«ھۈنەرنىڭ تېگى زىلدۇر،
قائىدىسى ئۇنىڭ قىلدۇر.
شۇقىللارغا باغلانغان،
تىلىنىڭ ئاستىدا تىلدۇر.

ھۈنەرنىڭ تىلىنى بىل،
كۆمۈلگەن سىرىنى بىل.
ھەممىدىن زۆرۈرى شۇ:
خېرىدار دىلىنى بىل!»

ئاتام سۆزلىرى شۇنداق،
مەن ئۇنى قوشاق قىلدىم.
شۇنىڭدىمۇ قايسى ئىش،
دۇچ كەلسە، قوشۇپ قىلدىم.

ئون قولۇمدا ئون گۈلۈم،
بولارمۇ ئوچۇق يولۇم؟
غەزەل ئېيتىپ ئوينىسام،
تۈگەرمۇ مېنىڭ شورۇم؟

دوستلىرىمنى كۈلدۈرەي

مېنىڭ ھۈنىرىم ناۋاي،
ئۈنۈم يوق، قايان باراي.
ئۈنچىنى شېرىك قىلىپ،
نىسىگە مەن ئون ئالاي.

مېنىڭ ھۈنىرىم ناۋاي،
ئوتۇن يوق، قايان باراي.
ئوتۇن ئىگىسى — باينى،
شېرىكىم قىلىۋالاي.

مېنىڭ ھۈنىزىم ناۋاي،
دۇكان يوق، قايان باراي،
دۇكان ئىگىسى — باينى،
شېرىكىم قىلىۋالاي.

شېرىكلىككە كۆنمىسە
ئەمدى مەن قايان باراي.
ئۇستىكار بولۇپ ئىشلەپ
ئورنۇمدا يەنە قالاي.

قىزدىتاي تونۇرۇمنى
ئايىماستىن كۆمۈرنى.
دۈشمەنلەرگە خار بولۇپ
بوش كەتكۈزمەي ئۆمۈرنى.

قىزدىتىپ تونۇرۇمنى
دۈشمەنلەرنى كۆيدۈرەي.

كۆرسىتىپ ھۇنىرىمنى
دوستىلىرىمنى كۈلدۈرەي.

قاچان يېتىدۇ تويغا

ئاسماندىكى ھۆكەر بىز،
ئاۋايلارغا نىمكا رىبىز.
سەھەر تۇرۇپ نان يېقىپ،
ناماز شامدا بىكار بىز.

ئەجەبمۇ جاراڭلايدۇ
راۋابىمنىڭ سىم تارى.
ھەر جۇمەدە ئوينايدۇ،
ئۇستاملارنىڭ نىمكارى.

قىرقىپ قويغان ياش باللا
ئۇستاملارنىڭ نىمكارى.
قاچان يېتىدۇ تويغا
تاپقان پۇلى ـ سىمكارى.

بىر كەلسە ئەجەب ئەمەس

تازىنىمۇ خۇشال قىلىپ،
ياسايمىز تۆمۈر تاغاق.
بايلارنى ئوسال قىلىپ.
تاپىمىز كۈمۈش، ياماق.

يالقۇن ياساپ كۆمۈردىن،
ئالتۇن ياساپ تۆمۈردىن.
چوڭ ـ چوڭ خەجلەپ ئوينايمىز،
تەلىيمىز ھۇنەردىن.

ئۆتەر كۈنىمىز ئەلنىڭ
ئۆلىغىنى تاقىلاپ.
قاچانغىچە يۈرەرمىز
يار بېغىنى ياقىلاپ.

يارغا ياسىدىم قىسقاچ،
خەۋەر بەرسۇن ئاق قۇچقاچ.
بىر كەلسە ئەجەب ئەمەس،
بانىسى بولۇپ قىسقاچ.

چالمەن راۋاپ

1

چالمەن راۋاب،
بۇلبۇلدەك سايراپ.
ياردىم تىڭشايدۇ.
پەنجىرىدىن ماراپ.

چالمەن راۋاب،
نەلگە قاراپ.
ياردىم ئوينايدۇ،
پەدىگە قاراپ.

چالمەن راۋاب،
قىيا كۆز قاراپ.
ياردىم كۈلىدۇ،
خۇما كۆز قاراپ.

چالمەن راۋاب،
كىچىنى ئويلاپ.
ياردىم كۆيدۈرەر،
چىچىنى ئويناپ.

چالمەن راۋاب،
يۈرىكىم كاۋاپ.
ياردىم يولىغا
ئىنتىزار قاراپ.

چالمەن راۋاب،
يۈرىكىم كاۋاپ،
يارىمنى كۆرسەم
قىلىمەن تاۋاپ.

2

بىز تۆرىلىپ كەلمىگەن،
بۇ ئالەمگە بىر باشقا.
باي غوجاملار كۈلۈشۈپ،
كەمبەغەللەر يىغلاشقا.

بىلىڭلاركى، ھەركىشى،
ئۆز ـ ئۆزىگە بەگ، پاشا.

ئۆلۈملەردىن باشقىسى
ئۆتەر بولۇپ تاماشا.

خارقىلماڭلار ھۇنەرنى
زايا قىلىپ كۆمۈرنى.
ئالتۇن قىلار ئۇستىلار
ئوتقا سېلىپ تۆمۈرنى.

كەمبەغەلنىڭ، كۆڭلى ياز،
ئىشلارتولا، كۆمۈر ئاز.
ئىشتىن كېيىن ئوينا ڭلار
غەزەل ئېيتىپ، چېلىپ ساز.

چالىمەن راۋاب،
يۈرەكىم كاۋاپ.
خەقنى خۇش قىلىپ
تاپىمەن ساۋاب.

3

قانماي چالىمەن دائىم
قەشقەرنىڭ راۋابىنى.
كۆڭلىنى ئېچىپ يارنىڭ
ئالىمەن ساۋابىنى.

ئاڭلاڭ مەدىكار باللا،
ئويناڭ دەردى بار باللا.

كوچىدا چېلىپ ماڭسام
سايرىتىپ راۋابىمنى.
باغرىمغا تېڭىۋالسام
يۈرەكى كاۋاپىمنى.
قايناپ چالىمەن راۋاب،
يارىم ئاڭلىسا ساۋاب.

4

خارقىلساڭمۇ كوچۇڭنى
پارە ئەيلەتمە يۇرتۇڭنى.
زارقىلساڭمۇ ئۆزەڭنى
خار ئەيلەتمە يۇرتۇڭنى.

سېخىلىقنىڭ يولى بار
كەڭ بولمىغىن ئۆچمەنگە
مەيلى شىھىت بولساڭمۇ
خار بولمىغىن دۈشمەنگە.

مۇساپىرلىق كۆز ئاچار
مۇجاۋىرلىق ① ئېغىرلىق.
قاچانغىچە يەپ، غاچار
كەمبەغەللىك، يېغىرلىق.

ئاغرىپ يۈرگەن دەرد ئەمەس،
غەمدە قالغان يوغان دەرد.
ئاينىپ يۈرگەن مەرت ئەمەس،
جەڭگە بارغان يوغان مەرد.

ئويناڭ قەرزى بار باللا،
ئويناڭ دەردى بار باللا.
ئەلنىڭ رەھمىتى سىزگە،
ئويناڭ جەڭگىۋار باللا.

چالىمەن راۋاب،
تاپىمەن ساۋاب.
شىھىت قەبرىگە
قىلىمەن تاۋاب.

5

زالىم كۆڭلى بەك قارا،
خۇددى سىيا، كۆمۈردىن.
كۆڭۈل ئېچىپ ئوينايمىز
چوڭ - چوڭ تېپىپ ھۇنەردىن.

مېنىڭ مۇرات - ھەۋىسىم
راۋاب چېلىپ ئوينىسام.
يارۇ دوستىنى خۇش قىلىپ
كۆڭلىدە غەم قويمىسام.

زالىم كۆڭلى بەك قارا
سىيا بىلەن كۆمۈردىن.
ئەمما ئۇلار قورقىدۇ
تاياق بىلەن تۆمۈردىن.

تاڭ بىدار چېلىپ چىقسام،
قانمايمەن راۋابىمغا.
نە ئارمان شېرىك قىلسام
دوستلارنى ساۋابىمغا.

① مۇجاۋىرلىق — مەككىدەك يەرلەردە تۇرغۇن بولۇپ ياشاش.

لاپلار

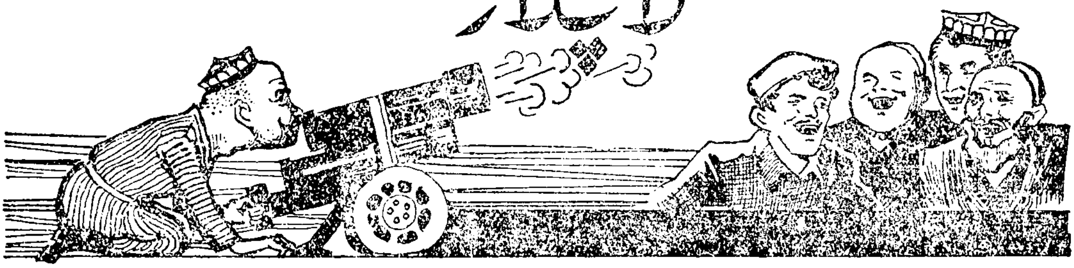

بىر كۈنى تۇرپانىيۇزىدە مەنمەن دېگەن ئومىچلار بەسكە چۈشۈپ قالدۇق. بېشىمنى كۆتۈرمەي سولىنى ۋىژاڭشىتىپ كېتىۋېرىپتىمەن. بىر چاغدا ئۆپچۆرەمدىن ماشىنىلارنىڭ دۇ-دۇتلىرى ئۈزۈلمەي ئاڭلاندى. نېمە ئىش بولدىكىن دەپ ئۆرە بولۇپ قارىسام سول تارتىپ شىخوغا كېپقاپتۇق. باغ باغلايدىغانلار كۈيتۈكدا قاپتۇ.

× ×

— ھىسامكا، شەھەردىن قاچان چىقىشىڭ؟

— ھازىر چىقىشىم.

— نېمىدە چىقتىڭ، ماشىنىدىمۇ؟

— ياقەي، ئايروپىلاندا.

— ۋاھ، ئەمىسە ئايروپىلانىڭ قېنى؟

— تومۇزنىڭ قىزىقىدىن قاچۇرۇپ يارغا تارتىپ قويدۇم.

× ×

ئوقەتنىڭ گېپى چىقىپ، ھىسام سورۇندىكىلەرگە مۇنداق پاراڭ سېلىپ بەردى:

— ياش ۋاقتىمدا پۇل تاپقۇدەكلا ئىش بولسا قىلىپ بېقىۋېدىم.

بىر يىلى شەھەردە تۆمۈر ئەزانلىشىپ كەتتى. «توختا!» دېدىم-دە، بار پۇلۇمغا تۆمۈر ئېلىپ، بىر چوڭ ئامبارغا بېسىۋەتتىم. بۇ ئىشقا تاپا-تەنە قىلغانلارمۇ بولدى. غىڭ قىلمىدىم. دېگەندەك ئىككى يىلدىن كېيىن تۆمۈر دېگىنىڭ تۈتىيا بوپكەتتى. «ھە ھىسامباي، ئەمدى پۇل تېپىشنى بىل!» دېدىم-دە، ئامبارنىڭ قۇلۇپىغا ئاچقۇچنى شاراققىدە سېلىپ، ئىشىكنى ئاچتىم...

— ھە...، ھە...! ئۇندىن كېيىنچۇ؟ — بىراۋ تاقەتسىزلىك بىلەن سورىدى.

— نېمىسىنى دەيسىلەر، چاشقان دېگەن كاساپەتلەر تۆمۈرلەرنى يەپ، كېپەكتەك قىلىۋېتىپتۇ.

× ×

مەلىمىزدە قىرغاۋۇل كۆپ قونىدىغان بىر دەرەخ بار ئىدى. بىر قىشتا تاغارنى ئەپچىقىپ تۇرۇپ، دەرەخنى بىر تېپىپتىكەن-

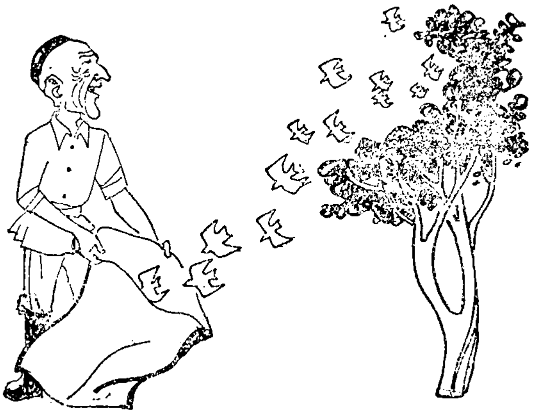

مەن، بىر دەمدە بىر تاغار قىرغاۋۇل بوپتۇ، — دېدى ھىسام.

— قويۇڭا ھىسامكا، توڭلاپ قالغۇچە قونۇپ تۇردىغان قانداق قىرغاۋۇللاركەن ئۇ؟

— قەھرىتان سوغۇقتا قىرغاۋۇل تۇرماق، دەرەخكە قونساڭ سەنمۇ توڭلاپ قالىسەن.

× ×

قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسىگە قاتناشقان ھىسام ئۆزى ئاتقان بەش پاي ئوقتىن بىر پېيىلا تاختىغا تەگكەنلىكىنى ئاڭلاپ، زادىلا ئىشەنمىدى. باشقۇرغۇچى ئۇنىڭغا تاختىنى ئەكىلىپ كۆرسەتتى. دېگەندەك تاختىدا بىر تاللا تۆشۈك تۇراتتى.

— ماڭا ئىشىنىڭ ئۇكا، — دېدى ھىسام، — بەش پاي ئوقنىڭ ھەممىسى تاختىغا تەگدى.

— ئەمىسە قالغان تۆتىنىڭ ئىزى قېنى؟ — دېدى باشقۇرغۇچى.

ھىسام تاختىدىكى ھېلىقى بىر تۆشۈكنى كۆرسىتىپ:

— قالغان تۆت پاي ئوقمۇ نەق مۇشۇ تۆشۈكتىن چىقىپ كەتتى! — دېدى.

× ×

دەريا بويىدىكى ئولتۇرۇشتا ھىسام يىگىتلەرگە ئۆزىنىڭ ئايروپىلانغا چۈشكىنىنىڭ پارىڭىنى قىلىپ بېرىۋاتاتتى. دەل شۇ چاغدا بىر ئايروپىلان ئۇچۇپ كېلىپ ئۇلارنىڭ باش ئۈستىدە بىر قۇر ئايلىنىپ، كەينىگە يېنىپ كەتتى. يىگىتلەردىن بىرى:

— نېمىشقا تېكەس تەرەپكە ئۆتمىدىكىنە! — دېدى ھەيرانلىقتا.

— كۆۋرۈك يوقتە ئۇكا، — دېدى ھىسام دەررۇ چۈشەنچە بېرىپ، — شۇڭلاشقا دەريادىن ئۆتەلمەي كېتىپ قالدى.

× ×

بىر چېلىشچى ھىسامغا لاپ ئېيتىپ بەردى:

— مۇشۇ كۈنلەردە تاۋىسىغا كېلىپ تۇرىمەن دەڭا، داڭقى چىققان پالانى چېلىشچىنى تۈنۈگۈنكى مۇسابىقىدە ئارقا-ئارقىدىن ئون قېتىم يىقىتتىم، ئىشىنەمسىز؟

— ئۇ بىر پالەچقۇ! — دېدى ھىسام جاۋابەن، — دەل ئۇنىڭ ئالدىدىكىلا مۇسابىقىدا مەنمۇ شۇ چېلىشچىنى ئون قېتىم يىقىتىپ، ئون بىرىنچى قېتىمدا بېلىدىن تۇتۇپ لىككىدە كۆتۈرۈپ، سودىيەگە تۇتقۇزۇپ قويغانىدىم.

× ×

ئۆمرىدە مىلتىق تۇتۇپ باقمىغان بىر لاپچى خەقلەرگە لاپ ئېيتىپ بەردى:

بىز ھەربىي بولغاندا يامغۇردەك يېغىپ تۇرغان ئوق ئاستىدىكى جەڭلەرگىمۇ قاتناشقان جۇمۇ! بىر كۈنى ئاخشىمى گازارمىغا كېتىپ بارسام، بىر ئوق ئوتتەك پاللداپ يېنىپ «چىۋ» قىلىپ ئۇچۇپ كەلدى-دە، ماڭلىيىمغا تەگدى جۇمۇڭ. ھېلىمۇ ياخشى بېشىمدا بولات قالپاق بار ئىدى. ئوق قاڭقىپ چىقىپ دەرەخكە تەگدى...

— توغرا دەيسىز، — دېدى توپ ئىچىدە ئولتۇرغان ھىسام ئۇنىڭ گېپىنى تەستىقلاپ، — سىز دېگەن شۇ ئوقنىڭ ئوتىدا مەن تاماكامنى تۇتاشتۇرۇۋالغانىدىم.

× ×

— بىر كۈنى بايتۇقايغا ئوۋغا چىقىپ، قوشئاتارنى بەتلىدىم-دە، چۆپلۈك ئارىسى بىلەن سىلجىپ، كەكلىك بار جايغا يەتتىم. قارىسام، تۆردە كەكلىك دېگەننىڭ كەڭرى يېيىلىپ، دانلاپ يۈرۈشۈپتۇ. كەك-

لىكلەرنىڭ چەت ـ چېتىگە چالما ئېتىپ، جىمى كەكلىكنى بىر يەرگە يىغدىم ـ دە، گۇملا سالدىم... ئىشەنمەيۋاتامسىلەر؟ ئا ـ خىردىنى ئاڭلىمامسىلەر... گۇملا قىلغان ئا ـ ۋازنى ئاڭلاپ، كەكلىكنىڭ جىمىسى موكلا ياتتى. ئوق كەكلىكلەرنىڭ ئۈستىدىن ۋىڭ ـ ڭىدە ئۆتۈپ كەتتى، شۇنداق قىلىپ ئوۋ ـ دىن «ۋادەرىخا» ئېيتىپ ياندىم.

× ×

بىر چالا كۆرەڭ دوقمۇشتا بۇرۇتىـ نى سىيلاپ لاپ ئۇردى:

— پاھ، پاھ، ھېلىلا ئۆيدە كېلىشتۈ ـ رۈپ پولو يەپتىكەنمەن، مەيدەمنى خوي غىلغىتىۋاتىدا...

ھىسام لاپقا لاپ بىلەن جاۋاب بەردى:

— راست دەيسىز، ئايدا، يىلدا بىر يېگەچكە بىئارام قىلىدۇ. بىزدەك كۈندىلا پولو يەپ تۇرسىڭىز ھېچقانداق بولمايتـ تىڭىز...

× ×

— يەنە مەرگەنلىكنىڭ گېپىنى قىلىـ شىۋاتامسىلەر؟ ۋاھ، ئۇ گەپنى بىزدىن سو ـ راڭلار. تېخى تۈنۈگۈنلا قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسىدە ئۈچ پاي ئوقنى قالتىس ئېـ تىۋەتمىدىممۇ!

— قانداق تەگدى؟

بىرىنچى پېيى نەق يۈرىكىگە تەگـ دى، ئىككىنچىسى ئۇنىڭ سەل تۆۋەنرەكىـ گە تەگدى، ئۈچىنچىسى...

— خوش، ئۈچىنچىسىچۇ؟

— ئايلىنىپ بېرىپ ئۇمۇ تەگدى.

× ×

بىر ئاغىنىسى ھىسامغا:

— سەھراغا چىقىپ كېتىۋاتسام، شۇنـ داق بىر قاتتىق بوران چىقتىكى، مەن چۈشكەن ئاپتوبۇس ئۆرۈلۈپ كەتتى جۇ ـ مۇ! — دېدى.

— مەنمۇ شۇ يولدىدىم، — دېدى ھىسام، — ۋېلىسىپىتىم بىلەنلا ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقىپ كەتمىدىممۇ؟

— قويغىنا ئاداش، ۋېلىسىپىت بىـ لەن ئادەمنى ئاسمانغا ئەپچىقىپ كېتىدىغان قانداق بوران ئىكەن ئۇ؟

— قانداق بوران بولاتتى، سىزنىڭ ئاپتوبۇسىڭىزنى ئۆرۈۋەتكەن بوران بولمامدۇ!

تەييارلىغۇچى: ماخمۇت مۇھەممەت

چاغاتايچە لۇغەت

تۈزگۈچىلەر: غەنىزات غەيۇرانى، ئىسمائىل قادىرى

بىنەسىب [بى نصيب] (پ + ئە) نېسىۋىسىز، بەھرىسىز، ھەسسىسى يوق:

رەقىب تەئىنە قىلۇر بىزنى بىنەسىب دەبان،
جەفاسى بىزگە نې يەتمەس نەسىب ھەزرەتىدە.

— ئەتائى.

بىنەفشە [بنفشه] 1) بىنەپشەرەڭ؛ 2) شۇ رەڭدە ئېچىلىدىغان خۇشپۇراق گۈل.

بىنەفئ [بى نفع] (پ + ئە) پايدىسىز، مەنپەئەتسىز.

بىنەماز [بى نماز] نامازسىز، ناماز ئۆتىمەيدىغان:

دەۋزەخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنەمازلار مەندە بار،
بىنەمازلار بوينىدا يىلان بىلەن چايان بار.

— ئەھمەت يەسەۋى.

بىنەمەك [بى نمك] (پ) تۇزسىز، مەزىسىز:

نەلەر كەلتۈرۈپ باشىغە بۇ فەلەك،
قىلىپ ئەيشىنى زۇلم ئىلە بىنەمەك.

— ئا. نىزارى.

بىنەۋا [بى نوا] (پ) 1) پېقىر، يوقسۇل، كەمبەغەل:

غەرىبۇ بىنەۋا، ئاجىز قولۇڭغا رەھىم قىل، يا رەب،
ئۈمىد تۇتتۇم دۇئالاردىن مەنۇ بىچارەئى زارى.

— موللا مۇھەممەت نىيازى.

2) بەھرىسىز مەھرۇم، بىچارە:

تاپىپ بەھر بىزدىنكى شاھۇ، گەدا،
نەۋا تاپقۇسىدۇركى ھەر بىنەۋا.

— غەرىبى.

بىنەۋالىغ [بى نوالبغ] بىچارىلىك، مەھرۇملۇق:

ئەتەي پەيمانەدىن ئەۋۋارە بولدۇڭ دەرسەن، ئەي ناسىھ،
فەنا دەيرىدە قىلغان بىنەۋالىغدۇر نەۋا بىزگە.

— مەھزۇن خوتەنى.

بىنەۋم [بى نوم] (پ + ئە) ئۇيقۇسىز:

ئۆزى پەنچ ۋەقت دائىما سەۋم ئىدى،
كىچەلەردە بىدارۇ بىنەۋم ئىدى.
— موللا شاكىر.

بىنىھايەت [بى نهايت] (پ + ئە) چەكسىز، ئاياغلاشمىغان، پايانى يوق:
قامۇق ئالەمدە ئەدلۇ دادى مەشھۇر،
چېرىگى بىنىھايەت مۇلكى مەئمۇر.
— لۇتفى.

بىنىياز [بى نياز] (پ) بىھاجەت؛ ئېھتىياجسىز:
كى دۇنيا ئىشىدىن ئىدى بىنىياز،
قىلىبان نىياز ئەھلىنى سەرفەراز.
— ئا. نىزارى.

بىنىيام [بى نيام] (پ + ئە) ئۇخلىماي، ئۇيقۇسىز:
شاھ پەرزەندى تۇغقان زات «نەسىبى» دەپ قويدى ئات،
كېچە ـ كۇندۇز بىنىيام دۇئا قىلۇر ئەردىبا.
— موللا مۇھەممەت نىيازى.

بىھا [بها] (پ) «بېھە» گە قاراڭ.

بىھار [بحار] (ئە) [بىرلىكى: بەھر] دېڭىزلار:
گەھى كۆزۈمدىن ئاقار ياشۇ گاھ لەئل تامار،
بىھارۇ كان ھاسىلىدۇر ئانىڭ ئاقار ـ تامارى.
— سەككاكى.

بىھازا [بهذا] (ئە) بۇنىڭ بىلەن.

بىھازەلقىياس [بهذاالقياس] (ئە) بۇ مۆلچەر بىلەن، بۇ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، بۇ قىياسچە:
ئەرۇر چۇن تەفاۋۇت بىلە ئول ئەساس،
ئەسافىلغە تەگرۇ بىھازەلقىياس.
— ئا. نىزارى.

بىھاسىل [بى حاصل] (پ + ئە) پايدىسىز، نەتىجىسىز، مېۋىسىز:
نېچۇك سەن بۇ ئۇزۇن يول ئەمگەكىندىن،
بۇ ئەمىسىز ئىشقى بىھاسىل ئېلىندىن.
— لۇتفى.

بىھال [بى حال] (پ + ئە) ھالسىز، مادارسىز، زەئىپ؛ مەيۇس:
بۇلار ئىلغادى ياخشى ئەجناسنى،
كى بىھال ئېتىپ بىرنەچە ناسنى.
— ئا. نىزارى.

بىھەد [بى حد] (پ + ئە) 1) چەكسىز، چېگرىسىز، ساناقسىز، كۆپ؛

کى ئالتۇن کۆمۈش ئاندا بىھەد ئىكەن،
کى لەئلۇ جەۋاھىر، زۇمۇرەد ئىكەن.
— ئا. نىزارى.

2 › ئىنتايىن، ناھايىتى، غايەت:
کى ئەتراپىدا غار بىھەد تولا،
مۇئەيیەن ئەمەس پىر ياتقان خەلا.
— ئا. نىزارى.

بىھەددۇ بىگەران — ھەددى ـ ھىسابسىز، سان ـ ساناقسىز:
کى لەشكەر ئاڭا بىھەددۇ بىگەران،
سىپاھىدىن ئانداغ تۇتۇلغان جەھان.
— ئا. نىزارى.

بىھەددۇ غايەت — چېكى ۋە ئاخىرى يوق، چەكسىز.

بىھەددۇ قىياس — چەكسىز ۋە تەڭسىز:
مەن قىرى قۇلدىن ئەگەر سەن ئار قىلساڭ تاڭ ئەمەس،
باردۇ ياش قۇللار ساڭا ئالەمدە بىھەددۇ قىياس.
— قەلەندەر.

بىھەددۇ ھىساب — ناھايىتى كۆپ، سان ـ ساناقسىز:
قىلدىڭىز جەبرۇ جەفا جانىمغە بىھەددۇ ھىساب،
کۆزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان قىلدىڭىز.
— لۇتفى.

بىھەد بەئىد — ناھايىتى يىراق.
سىز تۇشۇپ ئول شاھدىن بىھەد بەئىد،
ئول ياۋۇقراق سىزگە مەن ھەبلىل ۋەدىد.
— نەۋائى.

بىھەمدەم [بى ھمدم] (پ) ھەمدەمسىز، ئۇلپەتسىز.

بىھەمدىكە [بحمدك] (ئە) سېنىڭ (ئاللاغا ئېيتىلىدۇ) شان ـ شەرىپىڭ بىلەن.

بىھەمدىللاھ [بحمدالله] (ئە) خۇداغا شۈكرى:
بىھەمدىللاھكى، بولدى مۇنەۋۋەر کۆزۈم،
تۇرۇپ ئاڭلادى يار ئەندەك سۆزۈم
— ئا. نىزارى.

بىھەمىيەت [بى حميت] (پ + ئە) 1 › غەيرەتسىز، بوشاڭ، سۇس:
نەدۇر ئەي بىھەمىيەتلەر بۇ ھەيرەت،
ئەر ئوغلىغە كېرەكتۇر بولسا غەيرەت.
— لۇتفى.

2 › پەزىلەتسىز، نومۇسسىز.

بىھەنگام [بى هنكام] (پ) ۋاقىتسىز، پەيتسىز.

بەھەيا [بی حیا] (پ + ئە) ھاياسىز، ئۇياتسىز، ئار ـ نومۇسسىز:

ئۆتەر بىر ـ بىر باسىپ شۇم بەھەيالەر ۋەھشەتى بىرلە،
كۆرەلمەيكىم قالۇرلار شۇرۇ ـ شەر ئاھىستە ـ ئاھىستە.

ــ نەۋبەتى.

بىھۇدە [بی هوده] (پ) 1 › نەتىجىسىز، پايدىسىز:

بىلدىم ئەمدى يوقتۇرۇر مەيلىڭ ماڭا ئەي پۇرجەفا،
بىھۇدە كۆيمەك ساڭا بۇ داغى ھىجرانىم نەسۇد.

ــ قەلەندەر.

2 › بىكاردىن، بولا ـ بولماس:

ئۆيى فەلان يەردە ۋەلي بارماغىل،
بىھۇدە بۇ يولدا يۈرۈپ ھارماغىل.

ــ زەلىلى.

بىھۇزۇر [بی حضور] (پ + ئە) بىئارام، ھالاۋەتسىز.

بىھۇش [بی هوش] (پ) ھوشسىز، ئۆزىدىن كەتكەن، بىتاب:

تەھەممۇل قىلىپ سۆزدە خامۇش بول،
كى خامۇش بولۇپ بەلكى بىھۇش بول.

ــ غەرىبى.

بىھۆكمى [بحکم] (ئە) ھۆكۈم قىلىشى بىلەن، ھۆكمى بىلەن.
بىھۇكمى لىللاھ ــ خۇدانىڭ ھۇكمى بىلەن:

شەھى مىرزەبانكىم، بىھۇكمى لىللاھ،
كى مەسئۇدنى قىلدى ئۆز ئورنىدا شاھ.

ــ ن. زىيائى.

بەھى I [بهی] (پ) 1 › بەھى (مېۋە نامى):

يۈزۈمدىن تىغى ھەجرىڭ زەخمى ھەر سارى ئېرۇر، نې ۋەجھ،
بەھىنى تىغ بىلەن چۇن قەتئ قىلماق رەسىم ئەمەس ئەسلا.

ــ نەۋائى.

2) سېرىق رەڭ؛ سارغايغان چىراي:

بەھى رەڭگىدەك ئولمىش دەردى ھەجرىڭدىن ماڭا سىما،
دىماغىم ئىچرە ھەربىر تۇخمى يەڭلىغ دانەئى سەۋدا.

ــ نەۋائى.

بەھى II [بهی] (پ) ياخشىلىق، ساغلاملىق:

ئاڭا يىغلار ئېردى سەرەندىب شەھى،

ئاناسىنىڭ ئۇلغان ئىدى چوڭ بىھى.
— ئا. نىزارى.

بىھىجاب [بی حجاب] (پ + ئە) پەردىسىز، ئوچۇق؛ يالىڭاچ:
ۋەزىر كىردى شاھ قاشىغە بىھىجاب،
دۇئالار ئەدا ئەيلەدى بىھىساب.
— ئا. نىزارى.

بىھىراس [بی حراس] (پ) قورقماس، يۈرەكلىك؛ قورقماستىن.

بىھىس [بی حس] (پ + ئە) ھېسسىياتسىز؛ رەھىمسىز.

بىھىشت [بهشت] (پ) جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ:
ماڭا بىھىشتى ۋىسالىڭ ئەمەستۇرۇر مۇمكىن،
قاچانغىچە چېكەيىن ھەجر دەۋزەخىدە ئەزاب.
— مەھزۇن خوتەنى.

بىھىشت ئاسا — جەننەت كەبى.

بىھىشت ئەدن — مەڭگۈ ياشاپ قالىدىغان جەننەت.

بىھىشتى جاۋىدان — ئەبەدى، مەڭگۈلۈك جەننەت:
كۆرمەگەي ھەرگىز بىھىشتى جاۋىداندا گۈل يۈزىن،
كىم يۈزى گۈل، كۆزى ئوتلۇغ، خارى مىژگانىدىن كېچەر.
— گۇمنام.

بىھىل [بحل] (ئە) كېچىردىش، ئەپۇ قىلىش، رازى بولۇش:
بۇ قەۋمى قېرىنداش، ئىنگىچە - سىڭىل،
رىزالىق ئالىپ بىر - بىرىدىن بىھىل.
— موللا شاكىر.

بىھىل بولماق — رازى بولماق، بېغىشلىماق:
دوستلار، بىھىل بولۇڭلار بىز بارۇرمىز ئەلۋىدائ،
شەھرى ئۇقباغە سەفەر ئەيلەپ بارۇرمىز ئەلۋىدائ.
— نەۋبەتى.

بىھىل قىلماق — كەچۈرمەك، ئەپۇ قىلماق:
تۆكسە قانىم كۆزلەرىڭ، قىلدىم بىھىل، تۆكسۇن رەۋان،
كىم قاچان تاپقاي يەنە سەككاكى بۇ نەۋئ قاننى.
— سەككاكى.

بىۋە [بیوه] (پ) تۇل، يالغۇز ياشايدىغان ئايال:

دامەنى سەھرايى ھەممە چار باغ،
بىۋە خاتۇنلار يېپىشتى گوشتۇ ياغ.
— زەلىلى.

بىۋەجھ [بی وجه] (پ + ئە) سەۋەبسىز، ئاساسسىز، ئورۇنسىز.

بىۋەزن [بی وزن] (پ + ئە) ۋەزنى يوق، يەڭگىل؛ قەدر - قىممەتسىز.

بىۋەفا [بی وفا] (پ + ئە) ۋاپاسىز؛ رەھىمسىز.

بىۋەھم [بی وهم] (پ + ئە) ۋەھىمىسىز، قورقۇنچسىز.

بىۋۇجۇد [بی وجود] (پ + ئە) ۋۇجۇدقا كەلمىگەن، پەيدا بولمىغان، گەۋدىلەنمىگەن:

قەرى ھەم بىۋۇجۇد ئەردىيۇ مۇھتاج،
تويا ئاش كۆرمەگەن ئاچۇ يالاڭغاچ.
— لۇتفى.

بىۋۇقۇف [بی وقوق] (پ + ئە) خەۋەرسىز، ۋاقىپسىز.

بىۋۇھۇم [بی رهوم] (پ + ئە) «بىۋەھم» گە قاراڭ:

گۇلۇ غۇنچە تۇتسە ئۆزىن بىۋۇھۇم،
بەناگاھ كەلسە مۇخالىف سەمۇم.
— ئا. نىزارى.

بىئېتىبار [بی اعتبار] (پ + ئە) ئېتىبارسىز، تىلغا ئېلىنمايدىغان:

ئەجەب زىرە نازۇك ھۇنەر بىزدە بار،
ھۇنەر بىزدەدۇر ئۆزگە بىئېتىبار.
— غەرىبى

بىئېتىدال [بی اعتدال] (پ + ئە) مۆتىدىل ئەمەس، نورمال بولمىغان، تەرتىپسىز.

بىئېتىماد [بی اعتماد] (پ + ئە) ئىشەنچسىز، تايانچسىز:

بۇ بەگلەردە يوق سەندىكى ئېتىقاد،
بۇ تۇڭگان خۇنرىزى بىئېتىماد.
— موللا شاكىر.

بىئېتىنا [بی اعتنی] ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، كۆڭۈل بۆلمەيدىغان، دىققەت قىلماي.

بىئىبا [بی ابا] (پ) 1 › تارتىنماي، ئۇيالماي:

بۇچاقىدىن چىقىپ نەچچە تۇرلۇك سەدا،

بۇ مەنچىڭلا كۆپ يىغلاشىپ بىئىبا.

— موللا شاكىر.

2) تارتىنمايدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بىئىجتىناب [بى اجتناب] (پ + ئە) قاچمايدىغان، چەتلەشمەيدىغان، ئۇيالمايدىغان.

بىئىدراك [بى ادراك] (پ + ئە) ئاڭسىز، پەم - پاراسەتسىز؛ بىلىپ - يەتمەي:

كى مەن تەۋرەنسەمۇ ئۇ يەردە تۇرماس،
ئەجەب بىغەمۇ بىئىدراكۇ بىجان.

— سەدائى.

بىئىستىتائەت [بى استطاعت] (پ + ئە) قۇدرەتسىز، كۈچسىز، زەئىپ.

بىئىشتىباھ [بى اشتباه] (پ + ئە) شۈبھىسىز، شەكسىز:

كى سەنسەن كەرەملىك ئۇلۇغ پادىشاھ،
ئەھەد لەم يەزەل شاھ بىئىشتىباھ.

— ئا. نىزارى.

بىئىكراھ [بى‌اكراه] (پ + ئە) مەجبۇرسىز، زورلاشسىز.

بىئىنايەت [بى عنايت] (پ + ئە) رەھىمسىز، مەرھەمەتسىز.

بىئىنتىقال [بى انتقال] (پ + ئە) ئاجرالمايدىغان، كۆچمەيدىغان.

بىئىنتىھا [بى انتهى] (پ + ئە) ئاخىرى يوق، چەكسىز، كۆپ.

بىيارىد [بيارد] (پ) دوست بولماق:

جەنانەئى مەن بەمەن بىياردى،
ۋىن مۇردە تەنىم بەئۇسپاردى.

— ئا. نىزارى.

بىيەقىن [بيقين] (ئە) شۈبھىسىز، ئېنىق؛ جەزمەن:

ئايا، مۇسلىمى نەقدىنىڭ قىيمەتىن،
دېگىلى مەتائىڭ بارى بىيەقىن.

— ئا. نىزارى.

بىيەكبار [بيكبار] (پ) بىراقلا، بىر يولى؛ تىز:

جىلۋە سالىپ ئۆتتى بىيەكبار ئول،
كۆرسەتىبان زەررەئى دىيدار ئول.

— زەلىلى.

بىيشە [بيشه] (پ) ئورمان، جاڭگال.

مۇسافەت يۈرۈپ كەلدى بىر بىيشەگە،

تەرەددۇد بىلە تۇشتى ئەندىشەگە.
ئا. نىزارى.

بىيىك [بىيك] بۇيۇك، ئۇلۇغ، يۇكسەك:
بار ئەردىكى ھىندۇ دىياردا شاھ،
بىيىك رۇتبە تاپقان شەھى نىكخاھ
— ئا. نىزارى
بىيىك بارگاھ — كاتتا ۋە ئۇلۇغ ساراي، قەسر:
چۇھىندۇ ئارا بار ئىدى پادىشاھ،
كى ئۇز ۋەقتىدە ئۇل بىيىك بارگاھ.
— نىزارى.

پ

پا I [پا] (پ) «پاي» غا قاراڭ:
خىرامىڭ چاغى لۇتف ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.
— ئەرشى.

پا II [پا] (پ) تاب، تاقەت، قۇۋۋەت، ماغدۇر، قۇدرەت:
يوق ئېرسە ئېرۇر بۇ قەۋى، ئۇل زەئىف،
ئاڭا ھېچ پا بىرلە ئېرمەس ھەرىف.
— نەۋائى.

پا بەرەھنە [پابرھنە] (پ) 1 › يالڭاياق 2 › كەمبەغەل
پا بەرەھنە، باش يالاڭ، يىرتىپ ياقە، فەرياد ئېتىپ،
تەلبەئى رەسۋا بولۇپ ھالى پەرىشانىمۇ ئېكىن.
— گۇمنام.

پابەرجا [پابرجا] (پ) بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرىدىغان، مۇستەھكەم:
كىمسەنىڭكىم مېھر، ماھى كۆڭلىدە قىلماس سۇكۇن،
سىدق ئەتۋارىدا ئۇل چۇن چەرخى پا بەرجا ئەمەس.
— ئەرشى.

پا بەست [پابەبست] (پ) «پا بەستە» گە قاراڭ.

پا بەستە [پابستە] (پ) گىرىپتار بولغان، ئايىغى باغلانغان؛ تۇزاقتا چۈشكەن، مۇپتىلا.

پا بەند [پابند] (پ) پۇتى باغلانغان؛ كىشەن، چۇشەك.

پا بەندان [پابندان] (پ) كېپىللىك قىلغۇچى، ھۆددىگە ئالغۇچى.

پا بۇس [پابوس] (پ) ئايىغىنى بۇسە قىلىش؛ ھۇرمەت، تەزىم.
پابۇس ئەتمەك — زىيارەت قىلماق.

پا پۇش [پاپوش] (پ) ئاياغ كىيىم، ئاياغ.

پا پۇش دۇزى [پاپوش دوزى] (پ) ئاياغ تىكىش، ئاياغ ياماش.

پاچە [پاچە] (پ) كىچىك پۇت؛ پاچاق.

پادار [پادار] (پ) «پايدار» غا قاراڭ.

پاداش [پاداش] (پ) 1 › بىر نەرسىنىڭ ئورنىغا تۆلىنىدىغان ھەق، بەدەل؛ مۇكاپات:

ئەگەر ئەيلەسە ئول ۋەفادارلىق،
كى پاداشى بولمىش جەفاكارلىق.
— ئا. نىزارى.

2 › ھەمراھ

پەلەكتىن نەلەر كەلدى بۇ باشىمە،
داغى ئىشق ئارا ئۇشبۇ پاداشىمە.
— ئا. نىزارى.

پادە [پادە] (پ) پادا، توپ.

پادە ـ پادە [پادە پادە] (پ) بىرنەچچە پادا، توپ ـ توپ.

پادەست [پادست] (پ) تـوختام، كېلىشىم.

پادزەھەر [پادزھر] (پ) زەھەرگە قارشى؛ زەھەرنى قايتۇرغۇچى دورا.

پادشا [پادشا] (پ) «پادشاھ» گە قاراڭ

بۇ ئەگەر دەرۋىش ئۆزى قىلسا گۇمان ئول پادشا،
يوق ئەجەب چۈن ئىككىسىدە يوق تۇرۇر ئەقلۇھەيا.
— نەۋائى.

پادشاھ [پادشاه] (پ) خان، شاھ، پادىشاھ

خىرامان چىقىپ تەختقە پادشاھ،
كۆرۈنۈش بىرىپ ئاچتۇرۇپ بارگاھ.
— ئا. نىزارى.

پادشاشەب [پاشاشب] (پ) كېچىسى شەھەر، بازارلارنى تەكشۈرگۈچى ئەمەلدار، پاششاپ:

سىردىغ ھىردنى قىلدى پادشاشەب.
كېچە ھېچكىم يامان ئىش قىلماسۇن دەپ.
— مەھزۇن خوتەنى.

پادشالىغ [پادشاليغ] پادىشاھلىق

پادشاھانە [پادشاهانە] (پ) پادىشاھلارچە، دەبدەبىلىك.

پادشاھزادە [پادشاهزادە] (پ) پادىشاھنىڭ بالىسى، پادىشاھ ئەۋلادى.

پادشاھۋار [پادشاهوار] (پ) پادىشاھ كەبى، پادىشاھقا ئوخشاش.

پارە [پارە] (پ) 1 › پارچە، بۆلەك:

ۋەلىكىن تاپالماي ئاڭا چارەئى،
ئورۇپ يەرگە باغرىن قىلىپ پارەئى.
— ئا. نىزارى.

پارە ئەيلەمەك — پارچىلىماق، بۆلەك ـ بۆلەك قىلماق.

تەختە پارە — بىر پارچە تاختاي:
قالىپىمەنكى بىر تەختە پارە ئۆزە،
كى سۇ تاشلادى سەگگىخارە ئۆزە.
— ئا. نىزارى.

پارە جىگەر — سۆيۈملۈك؛ پەرزەنت
جىگەر پارەسىدىن جۇدا بولدى ئول،
ئەلەم بىرلە ئاخىر فەنا بولدى ئول.
— ئا. نىزارى.

2) يانچىلغان، ئېزىلگەن:
جەبەلنىڭ يۈزىكىم بەسى يارەدۇر،
كى تىرناغى زەخمى بىلە پارەدۇر.
— ئا. نىزارى.

جىگەر پارە — كۆڭلى ئېزىلگەن كۆڭلى يېرىم:
دەبان: «كەلسە مۇندا ئەگەر ئاشىقىم،
كۆزى ياشۇ پارە جىگەر ئاشىقىم.»
— ئا. نىزارى.

پارە بولماق — يانچىلماق.

3) كىتابىنىڭ بىر بابى، بۆلۈمى:
شەۋكەتى ھۇسنۇڭ بىلە شەئنى جۇنۇنۇمغە باقىپ،
دەفتەرى پەرھاد ـ شىرىن پارەئى ئەفسانەدۇر.
— ئەرشى.

پارە ـ پارە [پارەپارە] (پ) پارچە ـ پارچە:
قىلىپ پارە ـ پارە بۇلار سالىنى،
كى دەرياغە غەرق ئەيلەبان مالىنى.
— ئا. نىزارى.

پارەسىز [پارەسىز] پۈتۈن، پارچىلانمىغان، سۇنمىغان؛

پارەنج [پارنج] (پ) خۇشخەۋەر يەتكۈزگۈچىلەرگە بېرىلىدىغان ئىنئام، سۆيۈنچە

پارسا [پارسا] (پ) پەرھىزكار، تەقۋادار، خۇداگۈي، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى:
مەلامەت ئەھلىدىن، ئەي پارسا، ھەزەر قىلىپ كۆر،
كى ھۇسن ئەھلى قويماس ئۆز ئىختىيارى بىلە.
— لۇتفى.

پارساۋۇ كۇبرا — تەقۋادار ئۇلۇغلار
ئۆزرە بولماستىن تەزەللۇل ھەم تەمەللۇقدۇر ھەرام،
قىلماغىل سەن پارساۋۇ كۇبراغە غەلىز.
— شەۋقى.

پارسال [پارسال] (پ) ئۆتكەن يىل.

پارسالىغ [پارسالیغ] تەقۋادارلىق، خۇداگۇيلۇق.
كەل ئەمدى ئەرشى، ئۆز كۆڭلۈك سەلاھى پارسالىغدىن،
نېچۇككىم پارە ئەيلەپ خىرقە تارىدىن رىدا قىلدىم.
— ئەرشى.

زوھدى پاسالىغ — مال - دۇنيادىن كېچىپ تەقۋادارلىق قىلىش،
ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش:
ئاتاۋۇ فەزلىڭ ئەگەر ئېلگە بولماسا، يا رەب،
يوق ئاندا فايىدەسى زوھدى پارسالىغنىڭ
— گۇمنام.

پارۇ I [پارو] (پ) سۇپۇرۇندى.

پارۇ II [پارو] (پ) كۇرەك؛ پالاق.

پاس [پاس] (پ) 1) كېچىنىڭ بىر قىسمى، سەككىزدىن بىرى:
ئۆتۈپ ئېردى تۈندىن داغى ئىككى پاس،
كى ئۇيقۇغە بارغان ئىدى بارچە ناس.
— ئا. نىزارى.

2) ساقلاش، مۇھاپىزەت، رىئايە.

پاس ئەتمەك — ساقلىماق، مۇھاپىزەت قىلماق:
قاشۇ مىژگان يوق، يامان كۆز تۆشمەسۇن دەپ ھۇسنىغە،
پاس ئېتەرگە ساغداقىن يانىغا ئاسقاندۇر كۆزۈم.
— گۇمنام.

پاس تۇتماق — رىئايە قىلماق، ئەمەل قىلماق:
گەر مۇسۇلمانسەن پەيەمبەر شەرئىگە قىلما خىلاف،
پاس تۇتقىل شەرئىدۇر ئىمانىڭى دىلگە غىلاف.
— نەۋبەتى

پاسىبان [پاسبان] (پ) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، قاراۋۇل، ساقچى:
ھۇزۇرى غەيرىدىن گەرچە ھەرىمى قۇدس ئېرۇر فارىغ،
كى تۇفراق ئۆزگەدىن تاپماقغە بولدى پاسىبان ئاندا.
— ئەرشى.

پاسىبانلىق [پاسبانلیق] مۇھاپىزەت، ساقچىلىق:
ئەمانلىق كېتىپدۇر، يامانلىق قالىپ،

تۇرۇپدۇر ئاندا شاھ پاسىبانلىق قىلىپ.
— ئا. نىزارى.

پاسۇخ [پاسخ] (پ) جاۋاب.

پاش [پاش] (پ) سۆز بىرىكمىسىدە «چاچقۇچى»، «سەپكۈچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ:
نۇ پاش — نۇرچاچقۇچى.
ئاب پاش — سۇ سەپكۈچى.

پاشەندە [پاشنده] (پ) چاچقۇچى، سەپكۈچى.

پاشكەستە [پاشكسته] (پ) 1 › پۇتى سۇنۇق، توكۇر.
2 › كۆچمە م: قۇدرەتسىز، ئاجىز

پاشنە [پاشنه] (پ) 1 › پاشنا، سوڭ؛ تاقا 2 › كۆچمە م: ئاستانە.

پاغۇندە [پاغنده] (پ) پاختا، ئېتىلغان پاختا.

باغۇر [باغر] (پ) قىل قۇرت كېسەللى.

پافشار [پافشار] (پ) ئېگىلمەس، قەيسەر، كۈچلۈك.

پاك [پاك] (پ) 1 › پاك، تازا، ساپ:
قىلىپ سۇبھ ئول دەم ياقاسىنى چاك،
كى ئەنۋارىدىن قىلدى زۇلمەتنى پاك.
— ئا. نىزارى.

2 › بىگۇناھ:
ئىككى پاك ئاشىق جەھاندىن كېچىپ،
كى روھى قۇشى خاكداندىن كېچىپ.
— ئا. نىزارى.

3 › خالىس:
مەجازىدا كىم بولسا چۈن پاكرەك،
ھەقىقەت ھېسابىنى قىلغاي دەرەك.
— ئا. نىزارى.

پاك ئايىن — پاكىزە، توغرا ئىش تۇتقۇچى.
پاك ئەلفاز — پاك سۆزلەر، يامان نىيەت ئارىلاشمىغان سۆزلەر.
پاك پەيۋەند — ئېسىلزادە.
پاك تەجرىد — بارلىق ھەۋەسلەردىن كەچكەن.
پاك تەدبىر — توغرا تەدبىر.
پاك زاد — ئېسىلزادە، ئۇلۇغ زات.
پاك زېھىن — ئۆتكۈر زېھىن.
پاك شىئار — ياخشى ئادەتلىك، ئەخلاقلىق.

پاكان [پاكان] (پ) پاك، تازا، ساپ بولغان:

يا رەب، مۇھەممەد ھۇرمەتى ھەم چەھار يارلار ئۇلفەتى،
ئەزۋاجى پاكان ئىففەتى مەھشەردە قىل ۋەقتىمنى چاغ.
— شەۋقى.

پاكباز [پاک باز] (پ) ساداقەتلىك، ۋاپادار، چىن ئاشىق:
زاھىدى پاكباز ئەگەر بادەنى ئەيلەر ئىھتىراز،
قورقما سوراھى بويلۇغۇم تۇت ماڭا مىھرىبان قەدەھ.
— زەلىلى.

پاكدامەن [پاک دامن] (پ) ئىپپەتلىك، يامان يولغا ماڭمىغان.

پاكدەست [پاک دست] (پ) پاك قول، ھالال قول.

پاكراي [پاک رای] (پ + ئە) ياخشى پىكىرلىك، بىلىملىك.

پاكرۇ [پاک رو] (پ) پاك يۈزلۈك، پاكىز.

پاكى [پاکی] (پ) پاكىز، تازا.

پاكىزە [پاکیزه] (پ) تازا، ساپ، پاكىز.

پالا [پالا] (پ) سۈزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «سۈزگۈچ» دېگەن مەنىدىكى ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كېلىدۇ.
بادە پالا — ماي سۈزگۈچ.

پالەھەڭ [پالهنگ] (پ) نوختا.

پالۇدە [پالوده] (پ) ساپ، سۈزگۈچتىن ئۆتكۈزۈلگەن.

پامال [پامال] (پ) «پايمال» غا قاراڭ.
پامالى قەدەم — ئاياغ ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن:
گۈلدەك باشىمە خانا ھەجرىڭدە تۇتاشقان ئوت،
پامالى قەدەم بولغاي بەزم ئىچرە سەمەن سەنسىز.
— گۇمنام.

پاي [پاي] (پ) 1) ئاياغ:
كېلىپ چۇست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

2) ئاست، تەگ، ئاساس:
ئەگەر بەندە سەن بولمە ئازار بەخش،
شىكەستە بولۇپ ئۆزنى قىل پايى نەقش.
— ئا. نىزارى.

پاياب [پایاب] (پ) تېيىز، كېچىپ ئۆتكىلى بولىدىغان سۇ.

پايان [پایان] (پ) چېگرا، ئاخىر، چەك:
ئەي جەفاچى تۇت غەنىمەت كۆركىنىڭ دەۋرانىنى،
كىم كىشى تاپمايدۇرۇر دەۋرنىڭ پايانىنى.
— مەھزۇن خوتەنى.

پايان ئابە ـ سۇنىڭ تەكتى.
پايان تاپماق ـ تامام بولماق

پايە [پايە] (پ) 1 › ئاياغ:
نىگارا خاكى پايىڭغە نىسار ئەز خانۇمانىمدۇر،
دەمى تىيغى ھىلالىڭغە فىدا يۈزقاتلە جانىمدۇر.
ـــ ئەرشى

2 › باسقۇچ، دەرىجە، مەرتىۋە:
سەرۋ نەھەد بىرلە سەركەشلىك قىلۇر قەددىڭ بىلە،
بىلگۈرۇر مەيدان ئىچىندە ھەر كىشىنىڭ پايەسى
ـــ سەككاكى.

پايە تاپماق ـ مەرتىۋىگە ئىگە بولماق.
3 › ئاست، تەگ:
نەردىبان ئۇلغاندا سىررىڭ چاغى توققۇز چەرخكىم،
پايەلەردىن پايە ئىبردى نەيىيىرى ئەئزەم ئەمەس.
ـــ ئەرشى.

پايەندە [پاينده] (پ) دائىمىي، ئەبەدىي، مۇستەھكەم:
رەھىم قىل گۇمنامغە بىرخەستە دۇر زارىڭ سەنىڭ،
دەۋلەتىڭ پايەندە قىلسۇن ئول خۇدايى زۇلمەنەن.
ـــ گۇمنام

پايبەست [پايبست] (پ) «پابەستە» گە قاراڭ:
ئۆتەر ئەردىم بىبال ئەفسانەئى ئەنقايى مەغرىبدىن،
سەرى زەنجىرى زۇلفۇڭ بىرلە جانا پايبەست ئولدۇم.
ـــ زەلىلى.

پايبەستە [پايبسته] (پ) «پابەستە» گە قاراڭ.
پايبۇس [پايبوس] (پ) «پابۇس» غا قاراڭ.
پايدار [پايدار] (پ) بەرقارار، مەھكەم، دائىمىي.
پايداربولماق ـ بەرقارار بولماق، دائىمىي بولماق:
چۇشەھزادە تۇرپاندا تاپتى قەرار.
ھەمە خاندانلار بولۇپ پايدار.
ـــ ئا. نىزارى.

پايكار [پايكار] (پ) خىزمەتكار، چاكار، نۆكەر.
پايگاھ [پايگاه] (پ) تۇرار جاي؛ بازار:
ئىبادەتنىڭ قىيامى پايگاھى خانەئى كەئبەڭ،
ئىزىڭ ئول ئاستانى ئاگى ئۆزرە سەجدە گاھىمدۇر.
ـــ گۇمنام.

AltunOq

پايمال [پايمال] (پ) ئاياغ ئاستى، ئاياغ ئاستى قىلىنغان، ئېزىلگەن:

جەمالىڭ بولماسە ھەرگىز تەماشايى گۈل ئەتمەسمەن،

بارى گۈلشەن گۈلى ئالىمدا خەسدېك پايمالىدۇر.

— گۇمنام.

پايمال ئەتمەك — ئاياغ ئاستى قىلماق:

خىرامىڭ چاغى لۇتفى ئەيلەپ نە بولغاي پايمال ئەتسەڭ،

ماڭا بەسكىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكى پا بولماق.

— ئەرشى.

پايمال بولماق — ئاياغ ئاستى بولماق، ئېزىلمەك:

مەن خەستە خەستەك تاڭ ئەمەس بولسام يولىدا پايمال،

ئول گۈل سەمەندىن سەكرەتىپ جەۋلان ئۆزە، جەۋلان ئېرۇر.

— مەھزۇن خوتەنى.

پايمال قىلماق — ئەزمەك، ئاياغ ئاستى قىلماق:

كۆڭۈلنى قىلىڭ ئىشق ئارا پايمال،

ئەجەب يوق نەسىب ئولسە فەررۇخ جەمال.

— ئا. نىزارى.

پەدەر [پدر] ئاتا، دادا:

كى مەھزۇننى ھەمراھ قىلىپ ئول سەفەر،

بەلا شۇندا دۇر قايدا بولسا پەدەر.

— ئا. نىزارى.

پەدەرانە [پدارانه] (پ) ئاتىلارچە.

پەدەر بۇزۇرگ [پدر بزرک] (پ) بوۋا.

پەدرۇد [پدرود] (پ) خوشلىشىش، خەيرلىشىش.

پەدرۇد ئەتمەك — خوشلاشماق، خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق:

كى پەدرۇد ئېتىپ چىقتى، بولدى سەۋار،

ئىكەۋ خوبلاشىپ، يىغلاشىپ زار - زار.

— ئا. نىزارى.

پەدرۇد ئەيلەمەك — خەيرلەشمەك، ۋىدالاشماق، خوشلاشماق:

ئاقىزىپ ئىككى كۆزىدىن ئىككى رۇد،

ئاتاسى بىرلە ئەيلەدى پەدرۇد.

— نەۋائى.

پەدىد [پديد] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنۈپ تۇرغان، روشەن، ئېنىق:

ئانىڭ رەڭگىدىن زەئفى ئانچە پەدىد،

ئۇرۇپ تاشقە باشىن، بۇلۇبدۇر شەھىد.

— ئا. نىزارى.

پەدىد ئەيلەمەك ـ پەيدا قىلماق
ياساپ ھۇجرەنى ئاندا خاجە سەئىد،
مۇزەييەن بىساتىنى ئەيلەپ پەدىد.
ـ ئا. نىزارى

پەدىد بولماق ـ زاھىر بولماق، پەيدا بولماق:
ياكى ئىككى قەبرى بولۇپدۇر پەدىد،
بۆلەك قەبرلەردىن تۇرۇپدۇر جەدىد.
ـ ئا. نىزارى.

پەدىد قىلماق ـ كۆزگە كۆرسەتمەك، پەيدا قىلماق:
ئەجەب ئىشدۇرۇر بولسا بۇ زەر خەرىد،
بۇ يەكلىغ ھەراكەتنى قىلدى پەدىد.
ـ ئا. نىزارى

پەدىد ئولماق ـ زاھىر بولماق، كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرماق:
رويى زەمىن ئۆزرە كۆر سۇبھى دەرەختى بەلەند،
سايە پەدىد ئولمادى تانەزەرى بولماسا.
ـ زەلىلى.

پەدىدار [پديدار] (پ) پەيدا بولغان، كۆرۈنگەن:
بارۇ خەزان پەدىيدار، قالماس جەھاندا گۇلزار،
نى باغۇ نى سەمەنزار، فەسلى بەھار ئىچىدە.
ـ زەلىلى.

پەدىدار بولماق ـ پەيدا بولماق، كۆرۈنمەك:
نەۋ بادەئى فىردەۋس ۋە سەرۋى خىرامان،
ياخىنچەئى تۇبى،
يا بىر ئەلىفى جانغە بۇرەك بولدى پەدىيدار،
يا قامەتى زىيبا.
ـ ئەرشى.

پەدىيدار قىلماق ـ پەيدا قىلماق، كۆرسەتمەك.

پەر [پر] (پ) پەي، قانات:
نىگاردىم كۆكلى مۇلكىن ئالغالى ھاجەت ياراغ ئىيرمەس،
نىگۇن قەد بىلە ئاھىم بەس، كەرەكمەس باش ئىلە پەر ھەم.
ـ گۇمنام.

پەر ئاچماق ـ قانات ئاچماق، ئۇچماق.

پەراكەندە [پراكنده] (پ) تارقالغان، توزىغان، قالايمىقان؛ پەرىشان؛
پەراكەندەلەرنى قىلىپ مۇجتەمىئ،
كى ئۆز جايىدا ئەيلەدى مۇرتەفىئ.

ـ ئا. نىزارى.

پەرەست [پرست] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى، بېرىلگۈچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ. مەسىلەن:

بادە پەرەست ـ ئىچىملىككە بېرىلگەن

ئاتە پەرەست ـ ئوتقا چوقۇنغۇچى

مېھمان پەرەست ـ مېھماندوست

پەرەستار [پرستار] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، چوقۇنغۇچى 2) خىزمەتكار، چۆرە؛ 3) غەمخورلۇق قىلغۇچى.

پەرەستەندە [پرستنده] (پ) 1) تېۋىنغۇچى، قۇللۇق قىلغۇچى؛ 2) خىزمەتچى، چۆرە 3) ياخشى كۆرگۈچى.

پەرەستىش [پرستش] (پ) تېۋىنىش، چوقۇنۇش.

پەرەن [پرن] (پ) «پەرەند» گە قاراڭ.

پەرەند [پرند] (پ) يۇپقا يىپەك، ئەۋرىشىم.

پەرەندە [پرنده] (پ) ئۇچار قانات.

پەرتاب [پرتاب] (پ) ئېتىش (ئوق ھەققىدە).

پەرتاب ئەتمەك ـ ئاتماق.

پەرتەۋ [پرتو] (پ) نۇر، شولا، يورۇقلۇق:

تۇرى پاكىڭ پەرتەۋىدىن بىزگە ئىسيار ئەيلەدىڭ،
دىن ئۈيىگە تا قىيامەت نۇرى ئىماندىن سىراج.
— شەۋقى.

پەرتەۋ ساچماق ـ نۇر چاچماق:

چەشم گىريانىم جىلا تاپتى ئىزى پەرتەۋ ساچىپ،
ئىتىنىڭ ھەر نەچچەسى يۈز نەچچەئى مەھدۇر مەگەر.
— ئەرشى.

پەرتەۋرا [پرتورا] (پ) نۇر ئىزى، نۇر سىزىقى، شولا:

مەھۋەشىم رۇخسارىدىن خۇرشىدى پەرتەۋراسى بار،
خىزر خەتتى ئاستىدا لەئلى مەسىھ ئەنفاسى بار.
— ئەرشى.

پەرتەۋلىغ [پرتوليغ] روشەنلىك، پارلاقلىق.

پەرتەۋى [پرتوى] (پ) نۇرلۇق، نۇرانە:

پەرتەۋى ھۆسنۈڭ قەمەرمۇ، لەززەتى لەئلى شەكەر،
بولۇ بان شىرىن سەمەر ھەر سۆزىدىن ھاسىل يىگىت.
— ئەرشى.

پەرخاش [پرخا] (پ) جەڭ، ئۇرۇش.

پەرخاش قىلماق ـ جەڭ قىلماق، ئۇرۇشماق.

پەرداخت [پرداخت] (پ) زىننەت، بىزەك.

پەرداخت قىلماق ــ زىننەتلىمەك.

پەرداز [پرداز] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «قىلغۇچى، ئەتكۈچى، ئۇستا» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:
ئەفسانە پەرداز ــ ھېكايە، چۆچەكلەرنى ئېيتقۇچى.
چارە پەرداز ــ چارە تاپقۇچى.
خارە پەرداز ــ تاش يونغۇچى، تاشتىراش.
سېھر پەرداز ــ سېھىر قىلغۇچى، سېھىرگەر؛ سەنئەتكار.
كىنە پەرداز ــ دۈشمەنلىك قىلغۇچى، ئاداۋەت ساقلىغۇچى.
نۇكتە پەرداز ــ مەنىلىك سۆز قىلغۇچى، گۈزەل سۆز ئۇستىسى.

پەردە [پرده] (پ) 1) پەردە، توسۇق:
خەلاس ئولماق ئۈمىد ئەتسەڭ بۇ ئىككى پەردە زۇلمەتدىن.
شەبىستانى ۋۇجۇدۇڭغە ئىبادەت شەمئى كەلتۈرمىش.
ــ شەۋقى.
پەردە سالماق ــ پەردە چۈشۈرمەك، پەردە ياپماق:
مەگەر تەشرىف ئەتسە، ئەرشىيا، سال پەردە سىدىنىكىم،
كۆزۈڭ مەئۋالار ئەيلەپ، مەسنەدى شاھانە ئاندىن كۆپە
ــ ئەرشى.
پەردە كۆپمەك ــ پەردە كۆتۈرۈلمەك، سىر ئېچىلماق.
پەردەئى ئابگۈن ــ ئاسمان مەنزىرىسى.
پەردەئى راز ــ سىر پەردىسى، سىر.
پەردەئى شام ــ تۈن كېچە.
پەردەئى شەرم ــ ھايا پەردىسى، ئۇيات.
پەردەئى مۇشكىن ــ 1› قارا پەردە 2› كۆچمەم: قاراڭغۇ كېچە.
پەردەئى ئىسمەت ــ پاكلىق پەردىسى.
2) دۇتار، تەمبۇر قاتارلىق سازلارنىڭ پەدىسى.

پەردە باف [پرده باف] (پ) پەردە توقۇغۇچى.

پەردە پۆش [پرده پوش] (پ) پەردە ياپقۇچى؛ توسۇق:
قىلدى دەرياغە بۇ خارىڭ پەردە پۇش،
مېھرى ئوتىدىن تۈشمەسۈن دەپ سۇغا جۇش.
ــ نەۋائى.

پەردەدار [پرده‌دار] (پ) پەردە تۇتقۇچى؛ ئىشىك باقار:
پەردەدارى ھەزرەتى ھەق بولغانىڭ مەئلۇم ئۈچۈن،
مەرقەدىڭ تۈرى تەجەللى جىلۋەسى نۇرى ھۇدا.
ــ زەلىلى.

پەردەدەر [پردەدەر] (پ) پەردە يىرتقۇچى، سىر ئاچقۇچى.

پەردەگى [پردەگی] (پ) پەردىلىك؛ يوشۇرۇن.

پەرران [پران] (پ) ئۇچقان هالدا، ئۇچىدىغان، ئۇچقۇچى.

ئەي پەرى بىتابلىقدىن بەرقدەك پەررانمۇ سەن؟
ئوت ساچىپ هەريان يۈزۈڭدىن ئافەتى دەۋرانمۇ سەن؟
— ئەرشى.

پەرران ئەتمەك — ئۇچۇرماق.
پەرران بولماق — ئۇچماق.
پەرران ئۆتمەك — ئۇچقاندەك تېز ئۆتۈپ كەتمەك:

چۇ ئول ئوق بارىپ تەگدى چۈنكى سىنان،
سىنان يوقكى، پەرران ئۆتۈپ ئوق يىلان.
— ئا. نىزارى

پەرزەدە [پرزدە] (پ) 1> قانات قاققان 2> قانىتى قىرقىلغان 3> چەككۈچى بىلەن چېكىلگەن.

پەرزور [پرزور] (پ) 1> كۈچلۈك، قابىل 2> شىددەتلىك، قاتتىق.

پەرسەش [پرسش] (پ) سوئال سوراش، سوئال قويۇش؛ سوئال، مەسلەن:

پەرسەشى ئىسيان سەۋاب ئەيلەگەي،
ئالەمى ئادەمگە خىتاب ئەيلەگەي.
— زەلىلى

پەرگاھ [پرگاه] (پ) شال پاخىلى:

دېدىكىم: «ئايا دەرد ئەهلىگە شاھ،
كى ئىشق ئەهلى قاشىڭدا بىر پەرگاھ.»
— ئا. نىزارى.

پەركەچى [پرکەچی] تاج تىككۈچى:

باكاۋۇل پاشاھغە پەركەچىدۇر،
بىلىپ دىۋانغە ئىش يەتكۈرگۈچىدۇر.
— مەهزۇن خوتەنى.

پەركەند [پرکند] (پ) پارچە، بۆلەك.
پەركەند ئەيلەمەك — پارچىلىماق.
پەركەند - پەركەند — پارچە - پارچە

پەركەندە [پرکندە] (پ) قانىتى يۇلۇنغان.

پەرگار [پرکار] (پ) دۈگىلەك، ئەندىزە، سىركول.

پەرگالە [پرکالە] (پ) تىتىلغان، يىرتىلغان، پارچە، بۆلەك،
پەرگالە - پەرگالە — پارچە - پارچە، پارە - پارە؛ ۋەيران:

چۇ دەريا باشىدا قىلىپ نالە كۆپ،

ئۈزۈن قىلدى پەرگالە-پەرگالە كۆپ.
— ئا. نىزارى.

پەرنەيان [پرنیان] (پ) يىپەكتىن توقۇلغان نېپىز رەخت:
ئىشىكىڭ تۇپراقى مەجرۇھ بولغان جانۇ تەنلەرغە،
شىفالىق مەرھەمى بولدى بىساتى پەرنەيان كېلدى.
— سەككاكى.

پەرھىز [پرهیز] (پ) ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش، ساقلىنىش، پەرھىز:
مەيى لەئلىڭ خەيالى چەشمەسى كۆڭلۈم سارى ئاقىب،
يۈدى پەرھىز تۇپراغىنى ھەر نەچچە غۇبارىم بار.
— گۇمنام.

پەرۇبال [پرو بال] (پ) قانات - قۇيرۇق:
باسىپ تۇخمىنى چۇن چىقاردى بالا،
پەرۇبال ئىلەكىم بولۇپ خۇشنەما.
— ئا. نىزارى.

پەرۇبال ئاچماق — قانات - قۇيرۇقىنى يايماق، ئۇچماق.

پەرۋا [پروا] (پ) سەۋر - تاقەت؛ رىغبەت، ئېتىبار، قىزىقىش:
نەچچە بىپەرۋا ئېسەڭ گەر ھۇسن ئىستىغناسىدىن،
قىلغاي ئېردىڭ گاھى - گاھى ئەرشىغە پەرۋا يىگىت.
— ئەرشى.

پەرۋاز [پرواز] (پ) 1) ئۇچۇش، قانات قېقىش.
پەرۋاز ئەتمەك — ئۇچماق، قانات قاقماق:
مۇھەببەت ھەۋاسىدا پەرۋاز ئېتەي،
ھەرەمگە بارىپ بىر نەچچە راز ئېتەي.
— ئا. نىزارى

2) ئۇچقاندەك تېز:
گەر ئالسە قولىغا شەمشىرى جانباز،
سالىپ كۇفر ئەھلىنىڭ جانىغە پەرۋاز.
— موللا پازىل.

پەرۋانە [پروانه] (پ) 1) شام، چىراغ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان كېپىنەك، پەرۋانە:
چۇ پەرۋانە ئەيلەپ ۋۇجۇدىن فەنا،
بولۇر ئاقىبەت شەمئ ھەم بىزديا.
— ئا. نىزارى.

2) كۆچمە م: سۆيگىنىگە بېرىلگەن، مەپتۇن بولغان:
يۈزى شەمئىغە ئەسىرۇ پەرۋانەمەن،
كى پەرۋانەدەك ھەرزەمان يانەمەن.
— ئا. نىزارى.

پەرۋانەدەك ـ پىرقىراپ، ئايلىنىپ:
چۇ مەجنۇن كىرىپ يارنىڭ قاشىغە،
كى پەرۋانەدەك ئۆيرۇلۇپ باشىغە.
ـ ئا. نىزارى.

پەرۋانەۋار [پروانەوار] (پ) پەرۋانە كەبى، پەرۋانىدەك؛ بىرىلگەن:
ئۆرتەدى شەمئىغە دائىم پەرۋانەۋار،
يىغلار ئەردى چۇنكى ئەبرى نەۋبەھار.
ـ خەراباتى

پەرۋەر [پرور] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلىگۇچى، قوللىغۇچى، ئۆستۇرگۇچى، قۇۋۋەتلىگۇچى، سۆيگۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ.
جان پەرۋەر ـ جانلاندۇرغۇچى.
خىرەد پەرۋەر ـ ئەقىللىق.
سىفلە پەرۋەر ـ تۆۋەنلىكنى قۇۋۋەتلىگۇچى:
ئېرۇر سىفلە پەرۋەر ئانىڭ قىلمىشى،
ئەمەسدۇركى ئىمىن ئانىڭدىن كىشى.
ـ ئا. نىزارى.
غەم پەرۋەر ـ غەم بىلەن ئۆسكەن، غەمكىن.
ناز پەرۋەر ـ نازلىق قىلغۇچى:
تۇرفە كىم سەرگەشتەلىك ھەم قىلغاي ئول ئەفكەندەلىك،
لېك ئېتەر بۇ شىيۋەلەرنى ناز پەرۋەر ئەگمە قاش.
ـ ئەرشى.
نەقش پەرۋەر ـ نەقشنى سۆيگۇچى
قۇدرەتىن نەققاشى ھېكمەت نەقش پەرۋەر ئەيلەدى،
گۇل مەشامىن ئەيلەدى، سۇمبۇل مۇئەتتەر ئەيلەدى.
ـ ئەرشى.

پەرۋەرەد [پرورد] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ تەربىيىلەنگەن، ئۆسكەن دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.
دەرد پەرۋەرەد ـ دەرد بىلەن ئۆسكەن، دەرد مەن.
ناز پەرۋەرەد ـ ناز قىلىشقا ئۆگەنگەن.

پەرۋەردە [پرورده] (پ) تەربىيىلەنگەن، پەرۋىش قىلىنغان.
پەرۋەردە تاپماق ـ تەربىيىلەنمەك.
پەرۋەردە قىلماق ـ تەربىيىلىمەك.

پەرۋەردىگار [پروردكار] (پ) بارلىقنى ياراتقۇچى، خۇدا:
چۇ گەنجى سىكەندەر بولۇپ ئاشكار،
ساڭادۇر نەسىب لۇتفى پەرۋەردىگار.
ـ ئا. نىزارى

پەرۋەرىش [پرورش] (پ) تەربىيىلەش، ئۆستۈرۈش.

پەرۋىزەن [پرويزن] (پ) غەلۋىر، ئەگلەك.

پەرۋىن [پروين] (پ) ئۈركەر يۇلتۇز.

كى خۇرشىد خاۋەر يۈزى كۆزگۈسى،
قولاقىغە پەرۋىن ئىرۇر ئۈنجۈسى.

— ئا. نىزارى.

پەرى [پرى] (پ) 1› پەرى 2› گۈزەل، چىرايلىق:

قاچىپ كىردى تەخت، ئاستىغە ئول زەمان،
پەرى ئول زەمان بولدى كۆزدىن نىھان.

— ئا. نىزارى.

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل، چىرايلىق.

پەرى رۇ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

ئىستەسەم گەرچە پەرى رولار تەمامىن دەھر ئارا،
بارچەسى خەرمۇھر، بۇ بىر گەۋھەرى ۋالا يىگىت.

— ئەرشى.

پەرى رۇخ — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل:

كېلىپ بىر گەۋھەرى يەكتا پەرى رۇخ،
نۇبۇۋۋەت بەھرىدىن زىبا پەرى رۇخ.

— شەۋقى.

پەرى رۇخسار — پەرى يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق.

پەرى كەھ — قايسى بىر پەرى، قانداقتۇر بىر پەرى:

چەشم گىريانىم ۋۇجۇدۇمنى قىلۇر ئانداغ خەيال،
ھەلقەئى گىردابغە تۈشكەن پەرى كەھدۇر مەگەر.

— ئەرشى.

پەرىزاد [پرىزاد] (پ) پەرىدىن تۇغۇلغان، گۈزەل:

خەيال ئەيلەدى: «بۇ مېنىڭ لايىقىم،
ئۆيۈمدە پەرىزاد بولغاي مۇقىم.»

— ئا. نىزارى.

پەرىزاد ئەجناسى — پەرىزاد جىنسى، پەرىزات ئەۋلادى:

ئەرەم باغىنىڭ سەرۋى رەئناسىمۇ،
ۋە ياخود پەرىزاد ئەجناسىمۇ؟

— ئا. نىزارى.

پەرىزادە [پرىزاده] (پ) «پەرىزاد» قا قاراڭ.

پەرىسان [پرىسان] (پ) پەرى كەبى، پەرىگە ئوخشاش؛ گۈزەل.

پەرىشان [پريشان] (پ) 1› چېچىلغان، تارالغان، تەرتىپسىز:

سىلى ئەشكىم لالەگۇندۇر لەئلە رەخشانىن كۆرۈپ،
خاتىرىم ئاشۇفتەدۇر زۇلفى پەرىشانىن كۆرۈپ.
— ئەرشى.

2) پاراكەندە:
ئويقىدا ئىركەن مەگەر زۇلفۇڭنى تاغىتتى سەبا،
كىم، بىرەر يۇمسام كۆزۈم چۈشۈم پەرىشان كۆرۈنۈر.
— لۇتفى.

پەرىشان ئەيلەمەك — چاچماق؛ پاراكەندە قىلماق، بىئارام قىلماق:
جانۇ كۆڭلۈمگە قويۇپ ئەمدى يىتىملىك داغىنى،
بۇ تىرىكلىكدىن داغى كۆڭلۈم پەرىشان ئەيلەدىڭ.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان خاتىر — خاتىرجەمسىز، بىئارام:
كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەزدى يول.
— ئا. نىزارى.

پەرىشان ئولماق — چېچىلىپ كەتمەك، بىئارام بولماق:
بۇ ئىشغە ئاتاسى پەرىشان ئولۇپ،
دېدى ھەم ئاناسى ھەراسان ئولۇپ.
— ئا. نىزارى.

پەرىشانلىغ [پريشانليغ] تارقاقلىق؛ پاراكەندىچىلىك، بىئاراملىق:
يۈزىگە ساچىنى ئۈگۈن تەگمىسۇن پەرىشانلىغ،
كۆڭۈلنى ئول تۈنۈر كۈن نېچە مۇپتەلا قىلسا.
— لۇتفى.

پەرىۋەش [پرى‌وش] (پ) پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل:
پەرىۋەش بىلە ئۈچتى ئانداغ پەرى،
ئانى كەلتۈرۈپ بارچەدىن ئىلگەرى.
— ئا. نىزارى.

پەزىر [پذير] (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ قوبۇل قىلغۇچى، ياققۇچى، تاپ-
قۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ:
تەبئ پەزىر — كىشىنىڭ تەبئىتىگە ياقىدىغان، يېقىملىق.
دەرمان پەزىر — دەرمان تاپقان، دەرمانلىق:
كۆڭۈلنى دەرد ئىلە دەرمان پەزىر ئەت،
كىشىكىم دەردى يوق ئول ھېچ كارە.
— ئەرشى.
دىل پەزىر — كۆڭۈلگە ياققۇچى، يېقىملىق.

سېھھەت پەزىر ـ ساغلام:
چېكىپ زەخمىنىڭ دەردىنى ئۇل ۋەزىر،
ياتىپ نەچچە كۈن بولدى سېھھەت پەزىر.
ـــ ئا. نىزارى.
نەسھەت پەزىر ـ نەسھەتنى قوبۇل قىلغۇچى، نەسھەتنى ئاڭلىغۇچى:
كىمكى بولۇر مۇندا نەسھەت پەزىر،
باسقان ئانىڭ تۇپراغى مۇشكى ئەبىر.
ـــ زەلىلى.
نەقش پەزىر ـ نەقىشنى قوبۇل قىلغۇچى، ئۆزلەشتۈرگۈچى.

پەزىرە [پذیره] (پ) قوبۇل قىلىش، قارشى ئېلىش.
پەزىرە كەلمەك ـ ماقۇل بولماق.

پەژمان [پژمان] (پ) غەمكىن، سۇلغۇن؛ بىئارام.
جانى پەژمان ـ غەمكىن روھ، ئېزىلگەن ۋۇجۇد.

پەژمۇردە [پژمرده] (پ) 1) سۇلغۇن، بۇزۇلغان، خاراب بولغان:
ۋەلايەت بولۇپ ئېردى پەژمۇردەئى،
ئەدۇ خەيلى زەربىدىن ئەفسۇردەئى.
ـــ ئا. نىزارى.
2) غەمكىن، غەم باسقان:
قەبىلە بارى بىلدى ئۇل ھالنى،
سوراپ كەلدى پەژمۇردە ئەھۋالنى.
ـــ ئا. نىزارى.
پەژمۇردە بولماق ـ غەمكىن بولماق؛ ۋەيران بولماق:
كى پەژمۇردە بولدى گۈل ئەھمەر يۈزى،
كىشى بىلمەس ھالىن مەگەر ئۇل ئۆزى.
ـــ ئا. نىزارى.
پەژمۇردە قىلماق ـ سۇلدۇرماق، ۋەيران قىلماق:
فەلەكنى قىلغۇسى پەژمۇردە ئەزبەس سوزى ئەفغانىم،
مەدارى مەزھەبۇ ئايىنى شەمئى شەب رەۋان كەتمىش.
ـــ ئەرشى.
پەژمۇردە ھال ـ ۋەيران، بىئارام:
ۋەزىر ھەم بولۇپ ئانچە پەژمۇردە ھال،
غەزەبدىن قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە خەيال.
ـــ ئا. نىزارى.

پەژۋەھ [پژوه] (پ) تەكشۈرگۈچى، تەتقىق قىلغۇچى.
دانىش پەژۋەھ ـ ئىلىم تەتقىق قىلغۇچى.

دىن پەژۋە ــ دىن تەتقىق قىلغۇچى.

پەست [پست] (پ) تۆۋەن، پەس.
پەست قىلماق ــ پەسەيتمەك، تۆختاتماق:
تۈگەتتى سۆزىن، يۇمدى ئۇل كۆزىنى،
كى جان تاپشۇرۇپ پەست قىلىپ سۆزىنى.
ــ ئا. نىزارى.

پەسۋپىش [پس و پیش] (پ) ئىلگىرى ـ كېيىن، ئىلگىرى ـ ئاخىر:
غەمكى دىن غەمدۇر ئەسلى غەم ئەگەر بىلسەڭ،
چۈنانكى خوب قارا ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن پەسۋپىش.
ــ شەۋقى.

پەسىچ [پسیچ] (پ) 1 › تەييار، تەييارلاپ قويۇلغان يۈك 2 › قىممەتلىك.
پەشمىن [پشمین] (پ) يۇڭدىن توقۇلغان، يۇڭلۇق.
پەشمىن كىسۋەت ــ يۇڭدىن ئىشلەنگەن كىيىم.
پەشمىنە [پشمینه] (پ) 1 › يۇڭ چەكمەن، يۇڭدىن توقۇلغان رەخت،
2 › يۇڭ كىيىم:
يايىپ ساچىنى ئۆزىنى يۆرگەدى،
كى پەشمىنە بىرلە تەنىن چۆرگەدى.
ــ ئا. نىزارى.

پەششە [پشه] (پ) پاشا:
ئەگەر ئىشق قىلسە بىرەۋنى ئەسىر،
ئەگەر پەششە بولسا، بولۇر مىسلى شىر.
ــ ئا. نىزارى.

پەشم [پشم] (پ) يۇڭ، موي
پەشند [پشند] (پ) يىرقىمىسىز.
پەشىز [پشیز] (پ) 1 › ئەرزىمەس 2 › پارچە پۇل، ئۇششاق پۇل،
پەغنە [پغنه] (پ) باسقۇچ، پەلەمپەي.
پەگاھ [پگاه] (پ) ئەتىگەن، سەھەر، تاڭ.
پەلەڭ [پلنگ] (پ) قاپلان:
مەئانى بىشەسىدە شىرۇ ئەژدەھا لار بار،
پەلەڭى جەئفەرى سادىقنى ئىستىخارە قىلاي.
ــ زەلىلى.

پەلىد [پلید] (پ) ناپاك، نىجىس:
كۆرۈڭ قەترە پەلىدنى پاك قىلدى،
كى بەردى جاننى، ئاخىر خاك قىلدى.
ــ موللا پازىل.

پەناھ [پناه] (پ) 1) ھىمايە، ياردەم، باشپاناھ:
ھەقايىق پەناھ نەچچە قۇتبى ۋەلى،
چۇ كاشغەر نەۋاھىن قىلىپ مەنزىلى.
— ئا. نىزارى.
2) سىغىنىدىغان، ياردەم سورايدىغان جاي:
كېلىپمەن بۇ يەرگە پەناھ ئىستەبان،
سېنى ئىشق ئەھلىغە شاھ ئىستەبان.
— ئا. نىزارى.
پەناھ ئەيلىمەك — سىغىنماق، پاناھلانماق:
تاپاي چۇن فەنا قافىغە شاھ راھ،
سەئادەت ھەرىمىنى ئەيلەي پەناھ.
— ئا. نىزارى.
پەناھ بەرمەك — ئۆز ھىمايىسىگە ئالماق.

پەنج [پنج] (پ) بەش
پەنج گەنج — بەش خەزىنە؛ خەمسە.

پەنجە [پنجه] (پ) قول، بارماق، چاڭگال:
پەنجەڭنى كۆرەر ئىسەم بەناگاھ،
قىلغۇمدۇ خەيال زاتى ئەللاھ.
— ئەرشى.
پەنجە خۇرشىد — كۆچمەم: قۇياش نۇرلىرى.

پەنجاھ [پنجاه] (پ) ئەللىك.
پەنجاھۇ ھەفت — ئەللىك يەتتە:
ۋەرەقغە كىتابەت ئىشى بولدى سەبت،
ھەزارۇ دۇسەد باز پەنجاھۇ ھەفت.
— ئا. نىزارى.

پەند [پند] (پ) نەسىھەت، تەربىيە:
ئەي قاياشىم، سال قۇلاق بۇ پەندىغە،
گەپنى ئاز قىل ئېرشاد ئېرسەڭ قەندىغە.
— خەراباتى.
پەند ئەھلى — نەسىھەت قىلغۇچىلار.
پەند ئەيلەمەك — نەسىھەت قىلماق، تەربىيە بەرمەك:
كېلىپ چۇست پەرھادنىڭ قاشىغە،
كى پەند ئەيلەدى پايىدىن باشىغە.
— ئا. نىزارى.

پەند قىلماق — نەسىھەت قىلماق:
ئانى بىز تاپىپ پەند قىلساق كېرەك،
قەبۇل ئەتمەسە بەند قىلساق كېرەك.
— ئا. نىزارى.

پەند پەزىر [پند پزير] (پ) نەسىھەتنى قۇلىقىدا تۇتىدىغان، نەسىھەت ئاڭلايدىغان.

پەھلىۋان [پهلوان] (پ) باتۇر، قەھرىمان، يۈرەكلىك
نىھان ساقلاسە بىر نەچە خادىمى،
بولۇپ پاسىبان پەھلىۋان ئادەمى.
— ئا. نىزارى.

پەھلىۋانانە [پهلوانانه] (پ) قەھرىمانلارچە.

پەھلۇ [پهلو] (پ) يان، بىقىن، قانات.

پەي I [پى] (پ) ئاياغ، قەدەم:
بۇ غەم بەزمىدە تۇت، ئەي ساقى، مەي،
ھەياتى ئەبەدكە بولاي نىك پەي.
— ئا. نىزارى.

پەي قويماق — ئاياغ باسماق. 2) ئىز:
كۆڭۈل ئەگرەش خىرەد پەيدىن ئەبەس تۇت،
تۇرۇپ بۇلبۇل زەغەن سەۋتى چەكارە.
— ئەرشى.

پەي سالماق — ئىزدىغا چۈشمەك.

پەي II [پى] (پ) تومۇر، نېرۋا يىپلىرى:
ئەز پەي كۆشتىغە كىرگەيلەر ھەمە،
ھەر بىرىنىڭ كۆڭلىدە يۈز زەمزەمە.
— زەلىلى.

پەيام [پيام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
چۇ تەييار ئېتىپ نامەئى خۇش كەلام،
ئىبەردى ئاڭا ئۆزرە ئامىز پەيام.
— ئا. نىزارى.

پەيام تاپماق — خەۋەر تاپماق، خەۋەردار بولماق.
شىرىن پەيام — خۇش خەۋەر، يېقىملىق خەۋەر:
سەلامەت يەتكەچ ئۇق لۇتفى ئەيلەبان شىرىن پەيامىڭنى،
نە بولدى گەر ئىبەرسەڭ بۇ ھەزىن كۆڭلۈمنى شاد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پەيامئاۋەر [پيام آور] (پ) خەۋەر كەلتۈرگۈچى

پەياپەي [پياپى] (پ) قاتمۇ قات، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ، ئارقىمۇ ـ ئارقا:

سەبا يەتكۈرسە بۇ ئوتلۇغ پەيا پەي دەرد ئىلە كۆڭلۈم،
نې تاڭ فەرياد قىلسە ئەرغەنۇن بىرلە باياد ئەيلەپ.
— ئەرشى.

پەيامبەر [پيامبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قاراڭ.

پەيەمبەر [پيمبر] (پ) «پەيغەمبەر» گە قاراڭ:
پەيەمبەر ئىدى ھەزرەتى زىكرىيا،
ئىبەردى بۇ دوستىغا تۈرلۈك بەلا.
— ئا. نىزارى.

پەيەمبەران [پيمبران] (پ) [بىرلىكى: پەيەمبەر] پەيغەمبەرلەر:
يېتىشسەلەر چى ئەجەپ پەرتەۋى شەفائەتدىن،
بىھەققى ھۆرمەتى نامى پەيەمبەران تارىخ.
— شەۋقى.

پەيرەۋ [پيرو] (پ) ئەگەشكۈچى، ئىزىدىن ماڭغۇچى:
مەدايىن ئېلى شاھى خۇسرەۋ ئىدى،
كى ھورمۇز مەقامىدا پەيرەۋ ئىدى.
— ئا. نىزارى.
پەيرەۋ بولماق — ئەگەشمەك، ئىزىدىن ماڭماق.
پەيرەۋ كەلمەك — ئەگەشمەك، ماسلاشماق.

پەيرەۋلىق [پيرولىق] تەۋەلىك، ئەگەشكەنلىك:
ئىشق ئىستەر بولسا مەجنۇن ئەيلەگەي پەيرەۋلىقىم،
يولنى نې بىلگەي كىشى تارەھنەما كۆرسەتمەگەي.
— بابىر

پەيرەۋى [پيروى] (پ) 1) ئىزىدىن مېڭىش، تەۋە بولۇش؛ 2) تەۋەلىك.
پەيرەۋى قىلماق — ئەگەشتۈرمەك، تەۋە قىلماق:
لىسانى غەيىبگە سەن پەيرەۋى قىلالماس سەن،
زەلىلى شوخلۇقۇڭ تۇتتى مەرھەبا قىلايىن.
— زەلىلى.
پەيرەۋىدە قىلماق — تەۋەلىكىدە، ھۇزۇرىدا قىلماق
مېنى پەيرەۋىدە قىلىپ مۇستەقىم،
جەنابىڭدا بۇ قۇلنى قىلغىل مۇقىم.
— ئا. نىزارى.

پەيغام [پيغام] (پ) خەۋەر، دېرەك:
يارنىڭ پەيغامىدىن تاپتى تەنى فەرسۇدە جان،
ئېسە ئەئجازى مەگەر مۇزمەر دۇرۇر پەيغامىدا.
— بابىر.

پەيغام ئەھلى — ئەلچىلەر، خەۋەرچىلەر.
پەيغام قىلماق — خەۋەر قىلماق، ئاگلاتماق.
پەيغام ئولماق — خەۋەر يەتمەك، ئاگلانماق.

پەيغامگەر [پيغام‌گر] (پ) خەۋەر قىلغۇچى، سالام يەتكۈزگۈچى.

پەيغەمبەر [پيغمبر] (پ) خۇدادىن بەندىلەرگە خەۋەر كەلتۈرگۈچى، رەسۇل، ئەلچى.

پەيك [پيك] (پ) خەۋەرچى، ئەلچى.
مۇژدە بەرگەيمۇ سۇلەيمانۇ نەبىدىن خەلقئارا،
تاجدارۇ ھۇد-ھۇدى پەيكى سابا كەلتۈرمىشەم.
— زەلىلى.

پەيكى خەيال — خىيالغا كەلتۈرگۈچى، خىيال ئەلچىسى.
پەيكى نەسىم — ئىللىق شامال ئەلچىسى.

پەيكار [پيكار] (پ) ئۇرۇش، جەڭ.

پەيكان [پيكان] (پ) 1) ئوقيا ئوقىنىڭ ئۇچى، ئوق:
ئوقىدا پەيكان ئەمەس بىر قەترە ھەيۋان سۈيىدۇر،
يەتكەچ ئوق جانسىز تەنىمغە جان ئوشۇل پەيكان بىرۇر.
— بابىر.

تىيرى پەيكان — ئوق ئۇچى:
تىگىپ تىيرى ئىشقى ئەزىز جانىغە،
ھەدەف بولدى جان تىيرى پەيكانىغە.
— ئا. نىزارى.

ناۋەكى پەيكان — ئوقيا ئۇچىدىكى تۆمۈر:
نەگە تۇردۇڭ دەرسىلەر مەھشەردە لۇتفى دۇنيىدىن،
كۆرگۈزەي باغرىمدەغى ناۋەكلەرىڭ پەيكانىنى.
2) تىكەن. 3) كۆچمە م: كىرپىك:
كۆز ئۇچى بىلە باقتى، تەگدى تىيرى مىژگانى،
سىينەم ئۆزرە پەيكانى رەھنە قىلدى ۋەيران، قىز.
— نەۋبەتى.

پەيكەر [پيكر] (پ) 1) گەۋدە، بوي:
بەيابانى ئەدەمدە پەيكەرىمنى لەختە قان ئەتكەچ،
چۇدۇر رەۋشەن ئولدى خاتىرىم سەيرى، جەھان ئەتكەچ.
— زەلىلى.

2) سۇرەت، شەكىل:
تەن ئىچىدىن بەلگۈرۈر جانىڭ سەنىڭ،
شىشە يا مىرئات ئولۇپتۇر پەيكەرىڭ.

— گۇمنام.

Altunoq

پەرى پەيكەر ــ پەرى سۈرەتلىك.
دىۋ پەيكەر ــ بەتھەيۋەت، دىۋە سۈرەت
كوھ پەيكەر ــ تاغدەك، تاغ سۈرەتلىك.
بولۇپ كوھ پەيكەر ئاتىغە سەۋار،
قىلىپ ئەژدەھا سارىغا ئىختىيار.
ــ ئا. نىزارى.

3 〈 يۈز، چىراي.
ماھ پەيكەر ــ ئاي يۈزلۈك.
4 〈 كۆرۈنۈش، قىياپەت:
عەرق ئېتىبدۇر پەيكەرىمنى، ئاھىم، گىردابى غەم،
كىم سەلامەت قالغۇسى ئالەمدە بۇ توپان بىلە.
ــ ئا. نىزارى.

پەيما [پیما] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «تارتقۇچى، ئۆلچە-
گۈچى؛ يۈرگۈچى، كەزگۈچى، تۇتقۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ:
بادە پەيما ــ مەي تۇتقۇچى؛ ساقى.
بەھر پەيما ــ دەريا كەزگۈچى، دېڭىز ساياھەتچىسى.
قەدەھ پەيما ــ قەدەھ تۇتقۇچى:
مەستمەن بىر باقماغىنىڭدىنكىم، جەھانغا كەلمەگەي،
كۆزلەرى جامى بىلە مۇنداغ قەدەھ پەيما يىگىت.
ــ ئەرشى.

پەيمان [پیمان] (پ) ۋەدە، ئەھدە:
بىر قاتىغ جانلىغ جەھاندا كۆرمەدىم كۆڭلۈم بىكىن،
كىم چىكەر جەبرۇ بۇرۇنقى ئەھدو پەيمانىندەدۇر.
ــ لۇتفى.

پەيمان شىكەن ــ ۋەدىنى بۇزغۇچى.
پەيمان قىلماق ــ ئەھدە قىلماق، ۋەدە بەرمەك:
بۇ شەرت ئىلە خەنجەرنى ئالدى پەرى،
قىلىپ ئەھد پەيمان ئاڭا دىلبەرى.
ــ ئا. نىزارى

پەيمانە [پیمانة] (پ) 1 〈 پىيالە، قەدەھ:
مۇيەسسەر بولسە گەر ۋەسلى غەنىمەت بىلمەكۇ قۇتماق،
كە تۇرمەكدۇر سۇراھى نەچچە ۋۇ پەيمانە ئاندىن كۆپ.
ــ ئەرشى.

2 〈 ئۆلچەم، قاچا:

چۇ مەھزۇنغە شەرت ئەتتى جانانەسى،
كى قەۋل ئەيلەبان ئۆزر پەيمانەسى.
— ئا. نىزارى.

پەيمانە كەش — مەي ئىچكۈچى.
پەيمانەئى ئۇمر — ئۆمرى تۈگمگەن.
ئەجەل پەيمانەسى تولماق — ئەجىلى يەتمەك.

پەيمۇدە [پيموده] (پ) يول يۈرگۈچى، سەييياھ:
زەمانە ئەھلى ئىچرە، ئەي كۆكۆل، ئايا تاپىلغايمۇ،
سېنىڭدەك دەردى پەيمانۇ، مېنىڭدەك دەردى پەيمۇدە.
— بابىر.

پەيۋەست [پيوست] (پ) تۇتاش، ئۇلانغان؛ ھەمىشە، دائىم.
پەيۋەست ئەتمەك — تۇتاشتۇرماق.

پەيۋەستە [پيوسته] (پ) تۇتاشقان، ئۇلاشقان:
قاراقچى بولمسا ئەييار كۆزى،
نەغۇ پەيۋەستە ھەر بىر دەمدە سەنسەن.
— ئا. نىزارى

پەيۋەستە قاش — قوشۇما قاش:
كۆكۆل باغرى ئارا ئەزم ئەتسە دىرمەن باغرى تاشمىدۇر،
يوق ئەتكەن بۇدۇ نابۇدۇمنى ئول پەيۋەستە قاشىمدۇر.
— گۇمنام.

2 ›ھەمىشە، دائىم:
جادۇ كۆزۈڭكى باردۇر ئانىڭ فىتنە قاشىدە،
پەيۋەستە نازۇ شىۋە ئەرۇر فىكرى باشىدە.
— ئەتائى.

پەيۋەند [پيوند] (پ) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كېلىپ «ئۇلىغۇچى، باغلىغۇچى؛ تۇتقۇچى، قىلغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
ئەدل پەيۋەند — ئادالەتلىك قىلغۇچى:
مۇشارۇن ئىلەيھ ئەدل پەيۋەند ئېرۇر،
خەلايىق سەلاھى ئاڭا بەند ئېرۇر.
— ئا. نىزارى.

بەند پەيۋەند — بەند قىلىنغۇچى، باغلاقلىق:
بەندى پەيۋەندىكى ئادەم جىسمىدا پەيدا ئېرۇر،
بىتەكەللۇف ئاڭلاغىل دارى مادارى ئاشقان.
— زەلىلى.

پەيۋەند ئەتمەك — باغلىماق، تۇتاشتۇرماق:

مېھرى لۇتفۇڭ نەچچە زىدلەر ئۇنسۇرىن پەيۋەند ئېتىپ،
باد، خاكۇ ئابۇ ئاتەش بىر - بىرىگە ئىختىلات.
— شەۋقى.

پەيۋەند ئەنگۇشت — بارماق ئۇگىلىرى.
پەيۋەند تاپماق — تۇتاشماق، باغلانماق.
پەيۋەند ئولماق — باغلانماق، ئۇلانماق.
چارە پەيۋەند — ئىلاج قىلغۇچى، چارە تاپقۇچى.
دەرد پەيۋەند — دەردلىك.
فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى.
قەيد پەيۋەند — بەنت قىلغۇچى، ئاسارەتكە سالغۇچى.
ھەۋەس پەيۋەند — ھەۋەس قىلغۇچى، ھەۋەسكە بېرىلگۈچى.

پەيۋەندلىق [پيوندليق] 1) ئۇلاقلىق؛ 2 قېرىنداشلىق، يېقىنلىق.

پۇتراتماق [پوتراتماك] تارقاتماق؛ ھۇركۇتمەك.

پۇتراشماق [پوتراشماك] تارقىلىشماق:
سۇزۇلدى جەھاندىن ئەلاماتى گەرد،
قاچىپ، پۇتراشىپ يىلبەسۇن ئەھلى دەرد.
— ئا. نىزارى.

پۇتراماق [پوتراماك] تارقىماق، چېچىلماق؛ پاراكەندە بولماق:
چۇ خاقان ئەزىمەت قىلىپ ئوغرادى،
سىپاھى ئانىڭ ئارقادىن پۇترادى.
— ئا. نىزارى

پۇد [پود] (پ) ئارقاق.
تارۇ پۇد — ئۇرۇش ۋە ئارقاق.

پۇر I [پر] (پ) كۆپ، نۇرغۇن؛ مول.
كى سەئىدىن شكەستە ئاڭا پۇر ئىدى،
ۋەلى ئىشق ئوقى بىرلە مەھجۇر ئىدى.
— ئا. نىزاى.

پۇر ئاب — سۇلۇق، سۇغا تولغان:
يۇزۇڭ ئۇزرە ئەرەقلەر يادى كۆزۇمنى پۇر ئاب ئەيلەپ،
دەۋا تاپماي قالىپ دەرد ئىچرە دەرمانىمدىن ئايرىلغاچ.
— ئەرشى.

پۇر ئافەت — ئاپەتى كۆپ، ئاپەتلىك.
پۇر ئەيلەمەك — مول قىلماق، يېتەرلىك قىلماق:
نەچەكىم خەستە جاندۇرمەن مەيى لەئلىنگە، ئەي ساقى،

تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلەگىل، دەفئ ئەت خۇمارىمنى.
— ئەرشى.

پۇر جەفا — جاپاسى كۆپ، جاپالىق:
بىر مەھۋەشى پۇر جەفا قۇلىدىن،
ھەردەم ماڭا يۈز بەلا نىپدىندۇر.
سەن رەھم نىگاھى بىرلە باقماي،
مەندىن ساڭا بۇ ۋەفا نىپدىندۇر.
— ئەرشى.

پۇر خەتەر — كۆپ خەتەرلىك، ناھايىتى قورقۇنچلۇق.
پۇر خۇمار — مەست، كۆزى خۇمارلاشقان.
پۇر دەرد — دەردكە تولغان، دەردى كۆپ.
پۇر دەردانە — دەردمەنلەرچە، كۆپ قايغۇ بىلەن.
پۇر دىل — يۈرەكلىك، قەھرىمان.
پۇر زىبا — ناھايىتى يورۇق، ناھايىتى روشەن:
جەھان رەئنالارىدىن كۆزلەرىم شەھبازدېك تىكتىم،
بولۇرمۇ كۆزلەرىم كۈندېك يۈزۈڭدىن پۇرزىبا بىر كۈن.
— گۇمنام.

پۇر زىينەت — ناھايىتى زىننەتلىك، ياسداق.
پۇر غۇسسە — كۆپ قايغۇ، غەم:
چىقتى داغى سىينەئى پۇر غۇسسەدىن تۇرلۇك سەدا،
بولمە نەۋمىد، ئەي، يارۇغلۇق بولسەگەر فېئلىڭ تەباھ.
— ئەرشى.

پۇر كار — ئىشچان، تەجرىبىلىك:
باشىڭدىن چەرخ ئۇرۇپ مەن رىشتەئى مېھرىڭگە چىرماندىم،
فەلەك ھەم بولمادى ئىشقىڭ ئارا پۇركارمەن ياڭلىغ.
— گۇمنام.

پۇر گۇي — كۆپ گەپ قىلغۇچى.
پۇر مەكر — ھىيلىگەر، مىكىرلىك.
پۇر نۇر — پارلاق، نۇرلۇق:
مېھر ئەگەر پۇر نۇردۇر چەرخ ئەۋجىدە، سالمان نەزەر،
كۆلبەم ئىچرە جىلۋەئى ماھى جەھانىم بولسە بەس.
— ئەرشى.

پۇر ھال — خۇرسەن، شاد.
پۇر ھالەت — ھەر خىل ھالدا.
پۇر ھەزىن — مەيۈس، قايغۇلۇق؛ كۆپ قايغۇ؛

مەقسەدكى توختى پۇر ھەزىن قىلدى شۇرۇئ غەمكىن ھەزىن،
ئەھۋال بەيان قىلدى كىيىن باشغە ھەرنە كەلگەنىن.

— موللا توختى غەرىبى.

پۇر ھىيلە — ھىيلىگەر، ھىيلىسى كۆپ.
تۇھفەئى پۇر — نۇرغۇن تۆھپە، ئىنئام:
كى تەئىين قىلىپ تۇھفەئى پۇر بەھا،
قىلىپ ئول زەمان ياخشى قىتئە ئەدا.

— ئا. نىزارى.

پۇر II [پور] (پ) پەرزەنت، بالا:
زەمانى كۆكۆل غەمدىن ئازاد ئەمەس،
ئاتا چاغلاغان پۇر پەرھاد ئەمەس.

— ئا. نىزارى.

پۇر تاب [پرتاب] (پ) ناھايىتى روشەن، پارقىراق.

پۇر پىچ [پرپيچ] (پ) چىرماش، كۆپ يۆگەلگەن.

پۇر جۇش [پرجوش] (پ) قايناق، زوقلۇق، خۇشال؛ ھاياجانلىق.

پۇر چىن [پرچين] (پ) قورۇقلىرى كۆپ، قورۇقلۇق.
پۇرچىن ئارەز — قورۇق باسقان يۈز.

پۇر خەم [پرخم] (پ) كۆپ بۇرالغان، بۇرام - بۇرام، كۆپ ئىگىلگەن.

پۇر خۇن [پرخون] (پ) قانغا تولغان، قانلىق:
ئەي ئوغۇل زاھىرنى مەجنۇن قىلمىساڭ،
دەرد بىرلە سىينە پۇر خۇن قىلمىساڭ.

— خەراباتى.

پۇر دان [پردان] (پ) كۆپ بىلگۈچى، بىلىملىك.

پۇر سو [پرسو] (پ) يورۇق، نۇرلۇق.

پۇر سوز [پرسوز] (پ) تېز ياندۇرغۇچى، كۆيدۈرگۈچى.

پۇر شور [پرشور] (پ) شاۋقۇن - سۈرەنلىك.

پۇر فەن [پرفن] (پ) نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر:
جەفايۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭدەك ئىشۋە پۇر فەندىن نەھاسىل.

— لۇتفى.

پۇرفۇسۇن [پرفسون] (پ) نەيرەڭلەر، ھىيلىلەر:
ئاتا يەئقۇب ئولمىش گىرىفتارى دۇن،
دىلىن سەيد قىلغان جەھان پۇر فۇسۇن.

— ئا. نىزارى.

پۇزىش [پوزش] (پ) ئۆزرە، كەچۈرۈم.

پوٗزىش پەزىر – ئۆزرىنى قوبۇل قىلغۇچى.

پوٗش [پوش] (پ) 1) باشقا سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كىيگۈچى كىيگەن» دېگەن مەنىدە كېلىدۇ.

ئەخزەر پوٗش – يېشىل كىيىملىك.

پەردە پوٗش – پەردە يېپىنغان.

پوٗست پوٗش – تېرە كىيگەن؛ كۆچمە.م: دىۋانە.

زوٗمرەد پوٗش – يېشىل كىيىم كېيىگەن.

زىرىھ پوٗش – ساۋۇت كىيگەن.

سىياھ پوٗش – قارا كىيىملىك، ماتەم كىيىمى كىيگەن.

2) كىيىم لىباس:

قەدى شەمشادى شوخى ئەنبەرىن پوٗشى پەرىزادى،
كى ئاندىن تۇردە سۆزنى يەزەدگە شانەدوٗر پەيدا.
— زەلىلى.

زەررىن پوٗش – زەر بىلەن زىننەتلەنگەن كىيىم:

نەكاپىر، نەموٗسوٗلمان، تاڭ ئاتتى زەررىن پوٗش،
كىيەر يەنە كېچەلەردە گەداۋۇ شاھ قارا.
— زەلىلى.

پوٗشت I [پشت] (پ) 1) ئارقا، ئارقا گەۋدە:

كۆزدىن پەرىۋەش ئۇچتىلار، سەۋدايى ئىشقىڭ تۇشتىلەر،
خەم بولدى مەھكەم پوٗشتىلار، مەستانە ئۆرۈلدى دىماغ.
— شەۋقى.

2) سىرت، تېرە:

سەۋاد زاھىر ئەيلەپ پوٗشت لەبىدىن فەھم قىلمىشمەن،
موٗرىدى ساددەلەرگە خەت بىلەن ئېرشاد قىلغايموٗ؟
— زەلىلى.

پوٗشت پا ئۇرماق – تەرك ئەتمەك، كەچمەك.

پوٗشت II [پشت] (پ) ئەۋلات:

كى ئول موٗلك ئالارغا قالىپ نېچە پوٗشت،
چىقارماي ئالاردىن سىپىھرى دوٗرۇشت.
— نەۋائى.

پوٗشتى پەناھ – يۆلىنىدىغان تايىنىدىغان، يۆلەنگۈچى:

زوٗھد ئېلىدىن ئىشق ئېلى ھەرگىزدە كۆز توٗتماس پەناھ،
بوٗ نەزەر باز ئەھلىنىڭ پوٗشتى پەناھى ئۆزگەدوٗر.
— گوٗمنام.

پوٗشتە [پشته] (پ) تۆپىلىك، ئېگىزلىك.

پۇشتىبان [پشتبان] (پ) تىرەك، تايانچ؛ مەدەتكار.

پۇشىدە [پوشيده] (پ) 1) مەخپى، يوشۇرۇن، بېكتىكلىك:

كاكۇلى مۇشكىن سەنەمنىڭ چېھرەسىن پۇشىدە تۇت،
جىلۋەئى ھۇسنىدە ئەيلەر ۋەر نە ئالەمنى خەراب.
— زەلىلى.

2) كېيىنگەن، يېپىنغان.

پۇيە [پوية] (پ) يۈگۈرۈش، چېپىش.

پۇيە ئەيلەمەك — يۈرمەك، كەزمەك:

گەھى پۇيە ئەيلەر ئىدى ھەر تەرەف،
بولۇپ گاھ ھىجران ئوقىغە ھەدەف.
— ئا. نىزارى.

پۇيە تاپماق — يۈرۈشكە، بېرىشقا مۇيەسسەر بولماق.

پۇيە سالماق — يۈرۈش قىلماق.

پۇيە ئۇرماق — يۈرمەك، كەزمەك:

ئول ئىتدەك بەيابان‌دا چەكمىش فىغان،
ئۇرۇپ پۇيە ئول سارى بولمىش ئەيان.
— ئا. نىزارى.

پۇيەزەن [پويه‌زن] (پ) قەدەم باسقۇچى، يۈرگۈچى.

پۇيەسىز [پويه‌سز] ھەرىكەتسىز، يۈرۈشسىز.

پۇيەگەر [پويه‌كر] (پ) يۈرگۈچى، يۈگۈرگۈچى:

ئۇمر ئىچى باشۇ-ئاياغ پۇيەگەر ئولغان كىمدۇر،
ئىشق دەشتىدە مېنى بىسە رۇپادىن غەيرى.
— ئەرشى

پۇيەندە [پوينده] (پ) كەزگۈچى، يۈگۈرگۈچى.

پۇتكۇرمەك [پتكورماك] تاماملىماق، پۈتكۈزمەك:

ماڭا مۇشكىل سېنىڭ ئالدىڭدا ئاسان،
ئىشىم پۇتكۇرمەسەڭ مەندە نەئىمكان.
— موللا پازىل.

پىتمەس [پتماس] پۈتمەيدىغان، يازمايدىغان:

نەۋبەتى ئاجىز جەھاندا دوست تۇتقىل ئالىمى،
تاتىرىكدۇرسەن گۇناھىڭنى پىتمەس بولسا پەيز.
— نەۋبەتى.

پىچ [پيچ] (پ) تولغىنىش، ئورىلىش، بۇرىلىش.

پىچ بەرمەك — قولغا ئورىماق.

پىچ دەر پىچ — ئۈستى-ئۈستىگە ئورالغان، قاتمۇ قات، مەھكەم.

پىچ ئۇرماق ـ تولغانماق، بۇرالماق.
دەست پىچ ـ قولغا ئۇرىماق، چىڭ تۇتماق.

پىچاپىچ [پیچاپیچ] (پ) 1) چىرماشقان، ئۇرالغان؛ 2) كۆچمە. م: مۈشكۈل، قىيىن.

پىچان [پیچان] (پ) تولغانغان، چىرمالغان:

ئىشقىپىچان [عشق پیچان] ئە پ ھەشپىچەك (بىر خىل سامان غولluق گۈل):
رەھم ئەيلە، ئەي مەھۋەش، تۈشتى جانىمە ئاتەش،
نەۋبەتى نىھالىڭغە بولدى ئىشقىپىچان قىز.
— نەۋبەتى.

پىچ - پىچ [پیچ پیچ] (پ) بۇرام - بۇرام؛ ئۆرۈم:
ئەي مەسەلسەل زۇلفىدىن جانىمدە يۈز مىڭ پىچ - پىچ،
سورماساڭ ھەردەم بۇقۇلنى، گاھى سورغىل كىچ - كىچ.
— ئەتائى.

پىچۇتاب [پیچوتاب] (پ) 1) تولغىنىش، مىدىرلاش:
كى بىچارەلىكدىن قىلىپ ئىزتىراب،
كىمۇ ئوتغە تۈشكەن كەبى پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.

2) ھاياجانلىنىش:
كۆڭۈلگە تۈشۈپ ئول زەمان پىچۇتاب،
كى رەئشە بولۇپ جىسمى گويا سىماب.
— ئا. نىزارى.

3) قىيىنلىش، ئازابلىنىش:
يۈزۈڭ مىھرىدە كۆڭلۈم زەررە يەڭلىغ ئىزتىراب ئەيلەب،
ساچىڭ يادىدا تۈنلەر تولغا نۇرمەن پىچۇتاب ئەيلەب.
— ئەرشى

پىچۇتاب ئەيلىمەك ـ قىيىنماق، ئازابلىماق:
فەلەكدە مىھرو گۈلشەن ئىچرە گۈللار يافراغىن ناگەھ،
تەزەلزۇل ئىچرە سالدى ئارەزىنى پىچۇ تاب ئەيلەب.
— ئەرشى.

پىچۇتاب سالماق ـ لەرزىگە سالماق؛ سىلكىتمەك:
كىتەر بۇ چەمەندىنكى رۇزى شەباب،
چۇ گۈل بەرگى ئىچرە سالۇر پىچۇتاب.
— ئا. نىزارى.

پىچۇتاب ئۇرماق ـ تولغانماق، پەرياد ئۇرماق:
تولا نالە ئەيلەپ، ئۇرۇپ پىچۇتاب،

تۆكۈپ ئاندا شەبنەم كەبى ئەشكى ئاب.

— ئا. نىزارى.

پىچىدە [پیچیده] (پ) ئۇرالغان، چىرمالغان؛ تولغانغان.

پىچىش [پیچیش] (پ) تولغىنىش، ئۇرىلىش؛ ئېگىلىش.

پىچىن [پیچین] (پ) چىگىش، مۈرەككەپ، قىيىن.

پىر [پیر] (پ) 1) قېرى، ياشانغان، پېشقەدەم:

كۆرەرلەر بىرنى ئىككى پىرى گۇمراھ،
شەياتىن سەپلەرىگە زەردىۋال شەيخ.

— شەۋقى.

2) بىرەر دىنىي، روھانىي گۇرۇھنىڭ باشلىقى؛ ئىشان، شەيخ، سوپىلار باشلىقى:

بېرۇر ئېردى تەئلىم ئاڭا ئاندا پىر،
ئۆزى پاك دامەن مۇئەللىم دەبىر.

— ئا. نىزارى.

3) بىرەر كەسىپنى ياخشى ئىگىلىگەن كىشى، ئۇستاز، ئاقساقال:

ئاتام باردۇر مۇندا بىر ماھىگىر،
فەقىر كارىدىن بىخەبەردۇر بۇ پىر.

— ئا. نىزارى.

پىرۇ جەۋان — قېرى - ياش:

ئىلمسىز ھەسرەتتەدۇر پىرۇ جەۋان،
ئىلم ئىستەپ كۈنۇ تۈن يۈرگىل رەۋان.

— خەراباتى.

پىرى ئەرباب — تەربىيەچى، ئۇستاز:

كۆرۈشتى كېلىپ پىرى ئەرباب ئىلە،
كى مەكتەبدەكى يارۇ ئەھباب ئىلە.

— ئا. نىزارى

پىرى دانا — ھەممىدىن خەۋەردار ئەرباب:

كى مۇنداغ دۇرۇر پىرى دانا ئىشى،
بۇ ئىشنى قاچان قىلسۇ نادان كىشى.

— ئا. نىزارى.

پىرى دەير — مەيخانا باشلىقى:

ئۆلگۈدەك دۇرمەن خۇماردىم رەنجىدىن ئەي پىرى دەير،
رەھم ئېتىپ ئاغزىمغا قەترەمەي تامىز چىقماستا جان.

— مەھزۇن خوتەنى.

پىرى زال — كەمپىر، قېرى خوتۇن:

دېدىم: «نەۋئەرۇسكى، ئېرۇر پىرى زال،
ئەجەب ھەرزە گۇيدۇر ئەفسۇن سىگال.»

— ئا. نىزارى

پىرى زال ئەتمەك — قېرىتماق؛ مۇكچەيتمەك:

بۇ بىچارەگە كۆپ بولۇبدۇر ۋەبال،
ئەلنى قەددىن ئەتتى فەلەك پىرى زال.

— ئا. نىزارى.

پىرى سەييادـ پېشقەدەم ئوۋچى:

بۇ مەۋزىئ ئارا پىرى سەيياد مەن،
كى سەييادلىق ئىچرە ئۇستاد مەن.

— ئا. نىزارى.

پىرى كامىل — كامالەتكە يەتكەن پىر، ئۇستاز:

قۇتۇلماق قايدا مۇمكىندۇركى، قىلماس
خەلاس ئول زەھردىن، گەر پىرى كامىل.

— ئەرشى.

پىرى نۇر — پېشقەدەم يولباشچى، يېتەكچى؛ **ئەقىل ـ پاراسەتلىك** قېرى كىشى:

ئەي ئوغۇل بۇ يولغا بىر رەھبەر كېرەك،
ئىلكىدە بىر شەمئى پىرى نۇر كېرەك.

— خەراباتى.

پىرى ئۇستادـ پېشقەدەم ئۇستاز، تەربىيەچى:

تەۋەللا قىلىپ پىرى ئۇستادغە،
دېدى: «يەتكۈزۈڭ سەرۋى ئازادغە!»

— ئا. نىزارى.

پىراستە [پیراسته] (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ تەرتىپلىك:

كى مېھمان سەرانى قىلىپ خاستە،
مۇزەييەن فەراش ئىچرە پىراستە.

— ئا. نىزارى.

پىراستە قىلماق — بېزىمەك، زىننەتلىمەك، تەرتىپكە **سالماق:**

... گاھى قەدەم كىسۋەتىن پىراستە قىلىپ، **تەختەئى**
تابۇت سەرئەنداز قىلماق. ...

— ئا. نىزارى.

پىران [پران] (پ) [بىرلىكى: پىر]: پىرلار،

ئەي گۇمناما، پاكى زەمىران كەتتى،
ئۇقبا تەرەفىگە گۇشە گىران كەتتى.

ياتما، قوپاقوي، نىجىس جەھان ئۈستىدىن،
پاك ئەيلەدى جانۇ-تەننى پىران كەتتى.
— گۇمنام.

پىراھەن [پیراهن] (پ) كۆڭلەك:
گۈلىستاندا چىقار پىراھەنىنگنى،
سەبادەك غۇنچە بىرلە ئويىنا سۈيىماچ.
— ئەتائى.

پىرايە [پیرایه] بېزەك، زىننەت:
ئەي قارا زۇلفۇڭ سەنىڭ سەۋدايىلەر سەرمايەسى،
سەرۋ بويلۇقلار يۈزىنىڭ گۈل يۈزۈك پىرايەسى.
— گۇمنام.

پىرەھەن [پیرهن] (پ) «پىراھەن» گە قاراڭ:
فانۇس كەبى شۇئلەسىدىن كېچەلا كۆيدۈم،
تا كىمىدى قەددى قامەتىغە پىرەھەنى شوخ.
— زەلىلى.

پىرەھەن ئەتمەك — كۆڭلەك قىلماق، كۆڭلەك كىيمەك:
رەسۋالىغ ئوتىنىكىم ماڭا ئۈچرار ياقادۇرمەن،
جىسمىمغە سەمەندەر كەبى ئوت پىرەھەن ئەتتىم.
— گۇمنام.

پىرزەن [پیرزن] (پ) موماي؛ قېرى، ياشانغان ئايال:
كۆتەردىكى لەيلىنى ئول پىرى زەن،
چىقىپ باشىغە گۈل كەبى سىيمتەن.
— ئا. نىزارى.

پىرلىق [پیرلیق] 1 〉 قېرىلىق:
خۇدا بىزگە فەرزەند قىلدى ئەتا،
يېتىپ پىرلىق بولدۇم ئەمدى فەنا.
— ئا. نىزارى.

2 〉 شەيخلىق.

پىرى مۇغان [پیرمغان] (پ) مەيخانىچى:
تەلبە زەلىلى ھوش ئىلە قوي قەدەمىڭ سېكىن-سېكىن،
پىرى مۇغان ئىشكىدە تىزدىلەر ھەر قايان قەدەھ.
— زەلىلى.

پىسە [پیسه] (پ) ئالىچىپار، ئالا-بۇلا.
پىسە يىپەك — ئالىچىپار يىپەك.
پىسە تەناب — ئالا-بۇلا يىپ.

پىسەر [پسر] (پ) 1) بالا، پەرزەنت، ئۆسمۈر، ياش:

ئىرادە بۇ ئىركەن قەزاۋۇ قەدەر،
پىسەر كەلدى مۇندا قالىپدۇر پەدەر.

— ئا. نىزارى.

2) ئوغۇل، يىگىت:

بىرى دەپ: پەرزىدىن يىتىپدۇر ئەسەر،
بىرى دەپكى: سەۋدا بولۇپدۇر پىسەر.

— ئا. نىزارى.

پىسەند [پسند] (پ) ياقتۇرۇش، كۆڭۈل بىرىش؛ ئىتىبار:

بىرى كۆڭلىگە بولسا ئاندا پىسەند،
بولۇرمۇ ئىكىن غەمگە ئول سۇرمەند.

— ئا. نىزارى.

پىسەند ئەيلەمەك — ماقۇل قىلماق، ماقۇللىماق:

رەفىقى لەيلى، مەجنۇن روھىڭىزنى ئەيلەدىم خۇشنۇد،
پىسەند ئەيلەڭكى ئول يارىمغە قىلغان جان نىسارىمغە.

— ئا. نىزارى.

پىسەند قىلماق — ياقتۇرماق، كۆڭۈل بەرمەك:

كىشىكىم جەھاندا ئىرۇر دەرد مەند،
كى بۇ نەزمىنى كۆرسە قىلغاي پىسەند.

— ئا. نىزارى.

خۇد پىسەند — تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق:

نىزارى بولۇپدۇر بەسى خۇد پىسەند،
ھەۋا قەيدى بولمىش يولىغە كەمەند.

— ئا. نىزارى.

ناپىسەند — ناماقۇل؛ يېقىمسىز.

پىسەندە [پسنده] (پ) كۆركەم، يېقىملىق، ياخشى.

پىسەندىدە [پسنديده] (پ) تاللانغان، خالىغان، كۆڭۈلگە ياققان.

پىستە [پسته] (پ) پىستە ۋە پىستە دەرىخى.

پىستەئى دىلرەبا — مەھبۇبىنىڭ ئاغزىدىكى دىلنى تارتقۇچى پىستە (مەھبۇبىنىڭ ئاغزىغا كىنايە قىلىنغان):

تۇرسە كەرەشمىلەر قىلىپ، ناز ئىلە باقسە ئايلانىپ،
بولسە چۇ غۇنچە ئاچىلىپ پىستەئى دىلرەبا كۆرۈڭ.

— گۇمنام.

پىش [پيش] (پ) ئىلگىرى، ئالدىن؛ ئالدى:

ھەر بەلايى پىش كەلسە ئەۋلىيالار ياندۇرۇر،

ئاڭا ھەم ھەقدىن ئىنايەت بولسە قۇدرەت باردۇر.
— نەۋبەتى.

پىش ئامەد — ئۆزگىرىش، ۋەقە:
نەچە كەلسە مۇندا پىش ئامەد قىلۇر،
تىلەنمەك بىلە كۆپ خۇش ئامەد قىلۇر.
— ئا. نىزارى.

پىش تۇتماق — ئالدىغا قويماق.
پىش قەدەم — ئالدىدا ماڭغۇچى، ئالدىنقى.
پىش نەزەر — كۆز ئالدىدىكى

پىشاب [پیشاب] (پ) سۈيدۈك.
پىشاپىش [پیشاپیش] (پ) ھەممىنىڭ ئالدىدا، ھەممىدىن ئىلگىرى.
پىشانى [پیشانی] (پ) 1) پېشانە، ماڭلاي؛ 2) تەقدىر، **تەلەي**:
ئولدى بىر نۇرۇڭ رىكابىن نەرگىسى رۇھۇل - ئەمىن،
رەھمەتىڭ پىشانەسىدە دائىما يوق ئەردى ھىن.
— ئەرشى.

پىشە [پیشه] (پ) ھۈنەر، كەسىپ؛ ئادەت:
دېدى شاھزادە: «كېتۈر تىشەنى،
كى مەئلۇم قىل بىزگە بۇ پىشەنى.»
— ئا. نىزارى.

پىشە ئەيلەمەك — ئادەت قىلماق:
ئادەمىيلىق پىشە ئەيلەپ ئىشق ئەفزۇن ئەيلەگىل،
مۇمكىن ئېرمەس ئول پەرىگە گەرچە ئاشىق پەرۋەرى.
— ئەرشى.

پىشە قىلماق — كەسىپ قىلماق، ھۈنەر قىلماق:
ئاخىرەت سەرمايەسىدۇر كىم سەخاۋەت پىشە قىل،
رۇزى مەھشەردە شەفائەت ئەيلەگەي خاتەم ساڭا.
— نەۋبەتى.

ئافەت **پىشە** — ئاپەت كەلتۈرگۈچى، ئاپەتخور:
چىن چىمەندىن ئالىپ ئولدەم ئاچىلسە گۇل كەبى،
بولماغاي ناگەھ بۇ ئافەت پىشە، ناگاھ ئۆزگەچە.
— ئەرشى.

دام **پىشە** — دامىغا چۈشۈرگۈچى، ھىيلىگەر:
مىكر ئايىن دام پىشە ئەنبەرىن كاكۇللارىڭ،
خاتىرىم تارقاتماق ئۈچۈن ھەر تەرەفكە تاراشۇر.
— ئەرشى.

خىرەد پىشە ــ ئەقىللىق، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى.
ھەم پىشە ــ ھەم كەسىپ.
ۋەفا پىشە ــ ۋاپادار:

گەر بولسە ساڭا جەبرۇ جەفا خۇيۇ ۋەزىفە،
بولدى ماڭا ھەم مىھرۇ ۋەفا پىشەۋۇ ئادەت.
ــ ئەتائى.

پىشەسىز [پیشەسیز] ھۈنەرسىز، كەسپى يوق:
خوب ئەمەس چىقماق سەپەرگە تۆشەسىز ھەم پىشەسىز،
ھەر قەدەمدە نەچچە خىل كۈلفەت مۇھەييالانمىسۇن.
ــ ئارەزى.

پىشەۋۇر [پیشەور] (پ) ھۈنەرۋەن، كاسىپ.

پىشباز [پیشباز] (پ) كۈتۈۋېلىش، قارشى ئېلىش.
پىشباز چىقماق ــ قارشى ئېلىپ چىقماق، ئالدىغا چىقماق:
ھەمە ھېكمەت ئەھلى چىقىپ پىشباز،
تەھىييەت قىلىپ ئەيلەپ ئەرزۇ نىيازۇ.
ــ ئا. نىزارى.

پىشخانە [پیشخانە] (پ) قوبۇلخانا.

پىشكار [پیشكار] (پ) باشقۇرغۇچى، غۇجىدار.

پىشكەش [پیشكش] (پ) سوغا، تۆھپە:
كۆتەرتىپ ھەمە پىشكەش مالنى،
تاپىپ كەلتۈرۈپ نەچچە ھەممالنى.
ــ ئا. نىزارى.

پىشگاھ [پیشكاه] (پ) ئۆينىڭ تۆرى، ئالدى؛ ئالدى تەرەپ.

پىشۋا [پیشوا] (پ) يولباشچى، رەھبەر.

پىشۋاز [پیشواز] (پ) «پىشبازغا» غا قاراڭ.

پىشىن [پیشین] (پ) 1) ئۆتمۈشتىكى؛ 2) كۈن ئېگىلگەن چاغ.
ــ ئا. نىزارى.

پىندار I [پندار] (پ) مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق.

پىندار II [پندار] (پ) ئويلاش، پىكىر قىلىش؛ گۇمان قىلىش.

پىنھان [پنهان] (پ) يوشۇرۇن، مەخپى:
چۇ زېرەك دېدى: «بىلمەدىم بۇ زەرۇر،
كى پىنھان ئىدى، تاپتى بۇ ئىش زۇھۇر.»
ــ ئا. نىزارى.

(ئاخىرى 134 ــ بەتتە)

آغاز داستان لیلی مجنون

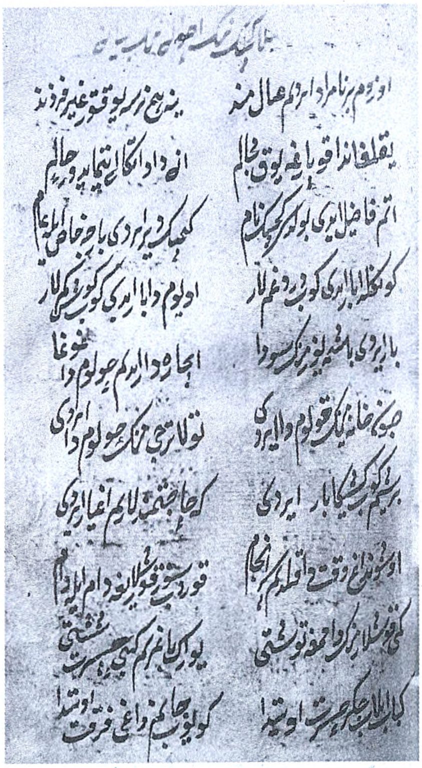

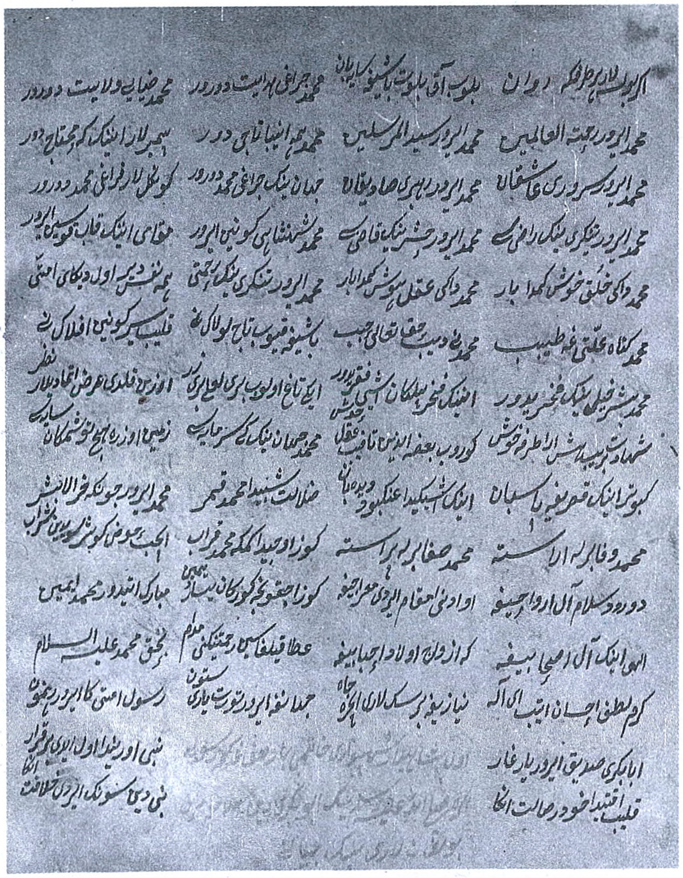

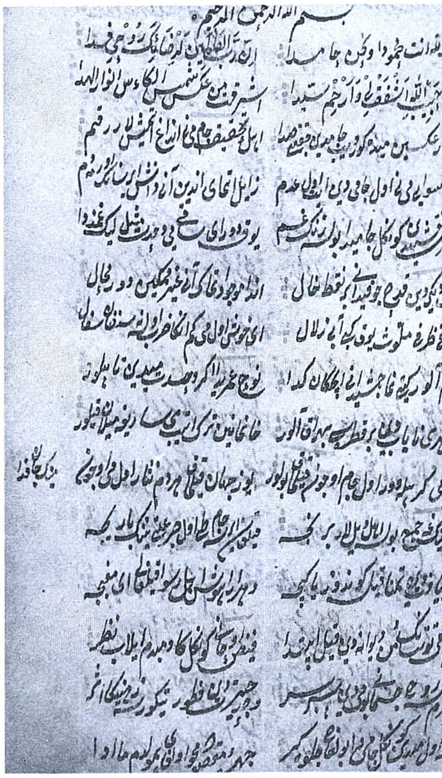
بسم الله الرحمن الرحیم

AltunOq

源 泉（维吾尔文）总25期

بۇلاق (ئومۇمىي 25 - سان) (پەسىللىك ژۇرنال)

新疆人民出版社编辑出版
（乌鲁木齐市建中路54号）
新疆新华印刷厂印刷
乌鲁木齐市邮局发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جيەنجوڭ كوچىسى №54)
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一刊号：CN 65－1063/I
本刊代号：58－108定价：1.25元

ھەممىلىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى:
ۋەكالەت نومۇرى: 108 - 58 باھاسى: 1.25 يۈەن